

Emîr Celadet Bedirxan
&
Roger Lescot

KÛRTÇE GRAMERİ

TUR. 1799
(2)

KÜRTÇE GRAMERİ

**Emîr Celadet Bedirxan
&
Roger Lescot**

KÛRTÇE GRAMERÎ

DOZ Basma ve Tercüme Evi
Nakilbert Sokak No : 42/3
34400 - Sultanahmet İST.
Tel : 517 13 78

DOZ Yayınları : 5
Dizgi: SIMKO Dizgi
Baskı: BARAN Ofset - 577 99 71

DOZ Basım ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Nakılbent Sokak No : 49/3
34400 - Sultanahmet İST.
Tel : 517 13 78

YAYINEVİNİN NOTU

"Vî zemanî herkesek mê'marê dîwarê xwe ye."

Ehmedê Xanî

Varlık yokluk çizgisinde boğuşan Kürtler, son gelişmelerle birlikte yok olmayacaklarını gösterdiler. Şimdi sorun, varolma-yokoluş ekseninden çıkmış, daha güçlü ve daha güzel sürdürme yoluna girmiştir. Bu yeni süreçle birlikte, Kürtler ikinci bir "rönesans" yaşamaya başlamış bulunuyor.

Her gün daha çok sayıda insanımız, yüzyıllardır kendi yolunda yürüyen "inat kervanı"na katılıyor. Elimizdeki insan malzemesi, varolmamız gereken alanların pekçoğuna yetecek düzeylere ve sayılara varıyor. Geçmişte gerekliliğini görüp çalışmadığımız alanlar için insanlara ve eksikliğini görüp gerçekleştiremediğimiz hedefler için fırsatlara ve zamana sahibiz artık. Her geçen gün ufkumuz daha bir genişliyor.

Durup düşünmek, olayların nesnesi olmaktan çıkıp öznesi olmak yolunda sistemli değerlendirmeler yapmak artık bizde de toplumsal bir özellik olarak yerleşiyor. Çok yönlü direnişlerle birleşip, onlarla birlikte yakalanan bu düzeydir ki, bizi dünyada eşine rastlanmadık bir yaşağı, dil yaşağını, aşmaya vardırdı. Asimilasyon süreci zaten tersine dönmüştü, ama bu kez asimilasyondan sıyrılan kimliğin onarılması ve geliştirilmesi gerekiyor. Bu arada, bu kimliğin harcı olan dili de en hızlı ve en titiz bir biçimde modern anlamda diriltmek, onsuz girdiğimiz alanlara onu da taşımak gerekiyor. Kürtçesiz bir Kürt, albino'dur; Kürtçe konuşup, Kürtçe yaşayarak, Kürtçe ile üreterek ancak kendimize ve ürettiğimiz sonuçlara renk ve biçim verebiliriz. Kürtçe ile sözcük ve kavram olmuş, duygu ve düşünce olmuş, bugüne kadar taşınabilip içimize yerleşmiş olan özümüzü de yine ancak bu yolla yakalayabilir, bozulmadan koruyabiliriz. Aksi takdirde yabancı diller aracılığıyla duyup, okuyup, düşünüp öğrendiğimiz ve sonra yine yabancı diller vasıtasıyla kullanmaya çalıştığımız bilgiler; kurmaya ve yaşamaya çalıştığımız ilişkiler, üretmeye çalıştığımız sonuçlar, yabancı kalacaktır. Bizi kendimize ve birbirimize yabancılaştırmaya devam

edecektir. Yapılan edebiyat hangi dille yapılmışsa o dilin; üretilen politik düşünce zaten iyi bilmediği yabancı bir dil olduğu için kendi insanımızdan çok o dille konuşan insanların olacak; ülkemizin herbir parçasında yaşayanlarımızın düşünceleri, ayrı ayrı dillerde ifade edildikleri için bölük pörçük kalacak, bir türlü entegre bir iletişim ağına sahip olamayacağız. Başka bir Kürt ile yabancı bir dille anlaşmak zorunda olma utancını üzerimizden atamayacağız. Kürtçe yaşamak varken çeviri yaşamlar sürmek sıkıntısını çekeceğizdir.

Şarklı insan, soyutlamaktan hoşlanmayan insandır. Benzeşen yarıdan yararlanıp, anlatmak istenen daha kesin çizgilerle belirlenmiş kurgu veya örneklere vurularak anlatılır. Düşünme alışkanlığı anlamında olumsuzluklar içermesine rağmen, bazen bu yolla, anlatılmak istenen daha çarpıcı bir üsluba bürünür. Biz de burada, her halkı kendine özgü bir örgüye sahip kapalı bir elektrik devreye benzetirsek; devrede yer alan her eleman o halkın kurum ve değerlerine, elemanlar arasındaki bağlantılar da onları birbirine bağlayan dille tekabül eder. Halkın ihtiyaç duyduğu işlevleri yerine getirmek için ve bu devrenin kullanımı dışı kalmaması için daha çok çeşitlilikte elemanlara sahip olunması gerekiyor. Bütün bunların birlik ve uyum içinde çalışması için de, o denli entegrasyonu sağlayacak kompleks bir bağlantı ağına sahip olunmalıdır. Bu şekilde çok yönlü işlevler yerine getirilebileceği gibi, dışarıdan uygulanacak şok akımlar karşısında dağılmamak için gerekli direnci de ancak böyle yaratılabilir.

Bugün geldiğimiz aşamada, dünya çapındaki toplumsal örgütlülüğümüzü çeşitlilik anlamında çoğaltmalı ve nitelik olarak iyileştirmeliyiz. Bu, bütün Kürtler çapında olmalıdır. Defalarca gördük ki, bir Kürde yine sadece bir Kürt sahip çıkıyor. Yalnız, bunu yapmanın yolu dil birliğinden geçiyor. Halk içinde bu dil birliğini sağlamak, en kalıcı bir "organizasyon" un üstesinden gelebileceği bir hedef, ama yazı dili bütünlüğüne ermek, bütün zorluklarına rağmen isten bile değil. Çünkü Kürt dili, içine girildikçe, şaşırtacak düzeydeki gelişkinliğini ve zenginliğini gösteriyor. Bizimle benzer süreçleri yaşayan halkların geçmişte bu alanda izlenek durumunda kaldıkları süreç bizim için örnek olarak alınmaz. İçinde yaşadığımız koşullar buna izin vermiyor, çağımızın eriştiği iletişim olanakları ise dili, yazı dili olarak yeniden örüp işleyecek olanlara yardımcı olacak düzeydedir. Bu çağın hızına ayak uydurmak, pesin yok olmayı kabul etmek demektir.

Peki, bu görev kimin omuzlarındadır? Bu görev, okuduğu satırlardaki düşünceleri paylaşan ve kendi diliyle çağdaş yaşama katılmak isteyen, kısaca bugün kendini yaşamak isteyip de içinde kocaman bir

boşluk hissedenden hemen herkesin bir biçimde omuzlarındadır. Ama dil gibi hassas bir nesneye, saptırmadan biçim kazandırmak bilimsel titizlik ister. Yaşayan dili derleyip belgelendirmek gibi yaygın olarak pek çok kimsenin katılabileceği çabaların yanında, başıboşluğa yer bırakmamak için zaman içinde bir dil akademisi oluşturmak ve dilbilginlerimizin çalışmalarını merkezileştirerek bir potada buluşmalarını sağlamak gerekiyor. Şimdiye kadar, Kürt dili, belli bir akademik formasyona sahip olan Kürt dilcilerinin eline tam anlamıyla girmiş değil. Oysa, bu tür işlerin altından kalkmak, mutlaka ve mutlaka belli bir akademik formasyona sahip olmakla mümkün. Bu nedenle filoloji dalında okuyan Kürt gençlerinin kendilerini bu iş için doğal bir aday olarak görmeleri ve bu işle uğraşmak isteyenlerin filoloji eğitimi yapmaları gerekiyor.

Bu arada, bu kitabı okuyacak Türk kardeşlerimize de seslenmek istiyoruz. Siz de bu güzel dili seveceksiniz. Bu güzelim varlığa kıyılmasına izin vermeyin. Çirkefliklerle dolu insanlık tarihi, en küçük bir güzelliğini bile yitirmeye gelmez. Şimdiye kadar olanlar bizi ezdi, neredeyse insanlıktan çıkardı, ama bunun yanında başkaları tarafından sizin hesabınıza koca bir ayıp olarak da yazıldı. Size uzanan kardeşçe eli itmeyin. Dili olmayanla dertleşilmez, dertleşilmeyince de birbirinin halinden anlayıp kardeşçe "bir" olunmaz.

Elinizdeki kitap, hazırlandığı zamandaki koşullar gözününe alındığında, insanı şaşırtacak ve sevindirecek kadar kaliteli bir eser. Hazırlayanların taşıdığı kaygılar nedeniyle hem bir gramer kitabı, hem iyi bir araştırma örneği ve hem de gerek dili ve gerekse sadece yazı dilini öğrenmek isteyenlere yarar sağlayabilecek denli birden çok niteliği bir arada taşıyan bir çalışma. Kitabın Türkçe'ye çevrilmesiyle de, Türk dilbilgisi ile tanışıklığı olan Kürtlere ve Türklere daha kolay öğrenme olanağı sağlanıyor.

Okurlarımıza duyduğumuz saygıdan ötürü elimizden geldiğince kitabı hatasız çıkarmaya çalıştık. Ama buna rağmen, hatalara rastlarsanız, Türkiye gibi vasıflı iş çıkarmanın çok zor olduğu bir yeryüzü parçasındaki olumsuzluklardan kaynaklandığını bilmenizi isteriz.

Saygılarımızla...

DOZ

ÖNSÖZ

Kürtçe Orta Doğu ve Yakın Asya'nın Arapça, Türkçe ve Farsça'dan sonra en çok konuşulan dilidir. Geniş Hint-Avrupa dilleri ailesinin İran grubuna girer ve bu grubun tarihi kökenlerinden en az uzaklaşmış, özgünlüğünü en iyi koruyabilmiş dillerinden biridir. Yapı olarak Ural-Altay dil ailesine giren Türkçe ve bir Sami dil olan Arapça'dan çok farklıdır. Ama hem gramer hem de bazı temel sözcükler açısından gerek Avestî ve Sanskrit gibi ekli diller, gerek Fransızca, İngilizce, Rusça ve Almanca gibi çağdaş Avrupa dilleri ile önemli benzerlikler arz eder. Aynı kökten gelen Kürtçe ile Farsça arasındaki benzerlik ve farklılıklar ise Latince'den türeyen Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca arasındaki ayrılıklarla karşılaştırılabilir. Bir kısım sözcükler aynı eski İnanca kökenden gelip, zamanla değişik bir evrim sonucu bugün iki dilde tamamen farklı telafuz edilmektedir. Her iki dilin ayrıca tamamen kendilerine özgü zengin kelime hazineleri, morfoloji, fonoloji ve gramer kuralları vardır. Örneğin Kürtçe'de önemli bir rol oynayan adların, Fransızcada olduğu gibi eril ve dişil olarak cinslere göre ayrımı olayı Farsça'da yoktur.

Kürtçe ne X-XI. yüzyılda Kürdistan'ın çeşitli bölgelerinde kurulan *Şedadî*, *Hesenwelîd* ve *Mervanî* Kürt devletleri döneminde, ne de daha sonra İslam aleminin büyük bir bölümünü içeren Kürt Sultanı Selahaddin Eyyubi'nin oluşturduğu imparatorluk döneminde resmi devlet dili statüsüne kavuşmamış, müslüman halkların ortak kültür ve iletişim dili olan Arapça'nın yerini geçici de olsa alamamıştır. Bilindiği gibi aynı dönemlerde, benzer dinsel nedenlerden dolayı, Avrupa devletlerinin de resmi yazışma ve iletişim dilleri kilise dili Latince idi. Buna rağmen, Kürtçe'de zengin bir sözlü ve yazılı edebiyat gelişebilmiş, düşün yaşamının başlıca dallarında (felsefe, ilahiyat, tıp, tarih, edebiyat, müzik vs.) bu dilde ürünler verilmiştir. İbn-el Esir, İbn-el Ezraq, İdris Bidlisi, Nefî, Nabî gibi egemen dillerde yazan Kürt düşünürlerin yanı sıra, özerk Kürt devlet ve beyliklerinin himayesiyle Kürtçe yazan, Kürtçeyi yücelten ve Kürtlüğüyle öğünen şair, yazar ve düşünürler de olmuştur. Örneğin divanı bugün de halk arasında büyük bir hayranlıkla okunan XV. yüzyılın büyük Kürt şairi *Melayê Cizirî*

*Gulê baxê îremê Botan im
Şebçraxê şevên Kurdîstan im"*
(Botan cennet bahçelerinin gülüyüm
Kürdistan gecelerinin meşalesiyim)

diye övünürken, Kürt ulusal destanı Mem û Zîn'in yazarı, Kürt milliyetçiliğinin ilk düşünürü XVII. yüzyıl Kürt şair ve filozofu *Ehmedê Xanî* Kürt diline olan tutkusunu şu sözcüklerle ifade etmiştir :

*Ev meywe eger ne abîdar e
Kurmancî ye ew qedêr li kar e*
(Botan cennet bahçelerinin gülüyüm
Kürdistan gecelerinin meşalesiyim)

1898'de Kahire'de Kürdistan dergisinin yayınıyla birlikte artık bir basım dili de olan Kürtçe 1920'lere kadar Kürt elitlerinin giderek daha yoğun bir şekilde kullandıkları bir yazım dili yönünde geliştirse de, bu gelişme Kürdistan'ın bölgede yeni oluşan devletler arasında bölüşümü ve bu devletlerden bazılarında, özellikle Türkiye'de, bağınaz bir milliyetçi ideolojinin yerleşmesi sonucu şiddetle durdurulmaya çalışıldı. Siyasal gelişmeler o dönemin Kürt elitlerini ya suskunluğa ya da sürgüne mahkum etti. Bu yeni ve çok güç koşullarda da Kürtçe kırık kesimlerde halkın anadiline bağlılığı ve sürgündeki aydınların, özellikle son bağımsız Kürt hükümdarı Bedir Han Bey'in torunları Celadet ve Kamuran Bedir Han'ların Suriye'de sürdürdükleri çabalar sonucu varlığını ve yazım alanındaki gelişimini bir ölçüde sürdürebildi. İngiliz mandası altında oluşan Irak devletinde de Kürtlere kültürel haklar tanınması, Kürtçe'nin okullarda okutulması, bu ülkede önemli bir kültür hayatının gelişmesini sağladı. Ancak bu gelişme, Ankara'nın diplomatik girişimleri sonucu, Türkiye Kürtlerince anlaşılması biraz zor olan Soranice lehçesinde ve Arap harfleriyle oldu.

Elinizdeki Kürtçe Grameri İran'ın Urmiye kentinden Akdeniz kıyılarındaki Kürt Dağı, Erzurum'dan Irak'ın Amediye ve Suriye'nin Kamışlı kentlerine kadar Kürdistan'ın yaklaşık üçte ikisine yakın bir bölümünde ve Orta Asya, Horasan, Kafkasya ve Afganistan Kürtlerinin de konuştukları Kurmancî lehçesini esas almaktadır. Bu kitap Kürt kültürel rönesansının düşünürlerinden, latin alfabesini Kürtçeye adapte edip bu alfabeyle dergi ve kitaplar yayınlamış olan yazar ve dilbilimci *Celadet Ali Bedirxan* ile tanınmış Fransız şarkiyatçısı ve diplomatı Roger Lescot'nun uzun çalışma ve araştırmalarının ürünüdür.

Bu yapıt, kuşkusuz ilk Kürtçe grameri değildir. 1787'de İtalyan şarkiyatçı Maurizio Garzoni'nin yayınladığı Grammatica e Vocabolaria della Lingua Kurda eserinden bu yana gerek Fransızca, İngilizce, Almanca, Rusça gibi başlıca Avrupa dillerinde, gerekse Kürtçe, Arapça, Farsça, Ermenice ve daha küçük bir ölçüde de Türkçe birçok gramer ve sözlük yayınlanmıştır. Ekteki bibliyografyada bunların başlıcaları zikredilmiş, ayrıca en önemlilerinin kapaklarının fac-simileleri okuyucuların bilgileri için kitabın sonuna eklenmiştir.

Bütün bu çalışmaların orijinali 1970'de Paris'te Librairie d' Amerique et d'Orient yayınevi tarafından Fransa Ulusal Bilimler Araştırma Merkezinin (CNRS) katkısıyla GRAMMAIRE KURDE (Dialecte Kurmandji) başlığıyla yayınlanan bu yapıtı bilimsel değerinden ötürü seçip Türkçe'ye çevirdik. Bu gramer günlük yaşamda konuştukları ana dillerinin kurallarını daha iyi öğrenmek isteyen Türkiye Kürtlerine ve Kürtçeyi öğrenmek isteyen tüm Türkiyelilere yardımcı olma amacını gütmektedir.

Kendal NEZAN

GİRİŞ

İran dilleri grubuna giren Kürt dili (Kurdî) başlıca iki lehçeye ayrılır : *Kurmancî* ve *Soranî*. Bunların her biri de birçok yerel ağızlar içerir. Bazen kuzey lehçesi adıyla da anılan *Kurmancî* Türkiye, Suriye ve Kafkasya'nın Kürt bölgelerinde konuşulduğu gibi İran ve Irak Kürdistan'ının kuzey bölgelerinde de konuşulur. *Baba Kurdî* de denilen *Soranî* lehçesi Kürdistan'ın güneydoğusunda, yani Süleymaniye bölgesinde konuşulur. Bu özet dil haritasını tamamlamak için Dersim'de ve Siverek bölgesinde konuşulan *Dumilî* ya da *Zaza* lehçesi ile İran'da Kermansah yöresinde Ehli Hak'larca konuşulan ve giderek ortadan kalkmakta olan *Goranî* lehçesinden de söz etmek yerinde olur.

Şimdi kamuya sunduğumuz Kürt grameri, günümüzde normal olarak hem konuşma dilinde, hem yazı dilinde kullanılan *Kurmancî* lehçesine dayanmaktadır.

Bu kitap, aslında, 1951'de ölen merhum *Emîr Celadet Bedîrxan*'ın yirmi yılı aşkın bir süre giriştiği çabaların bir sonucudur. Eski *Botan* beylerinin soyundan gelen *Emîr*, Birinci Dünya Savaşından hemen sonra Kürt milliyetçiliğinin uyanmasında üstün bir rol oynadı; aynı zamanda, bu hareketle birlikte başlayan Kürt kültür rönesansının düşünürlerinden biri oldu. O zamana kadar ancak eksikli-gedikli araştırılmış olan bir dilin kurallarını ortaya çıkarıp düzene bağlamak şerefi onundur.

Kurmancî lehçesini konuşan Kürtlerin büyük çoğunluğunun yaşadığı Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı reformdan esinlenen *Celadet Beyin* ilk işi latin harflerine dayanan bir alfabe yaratmak oldu. Kürtçenin fonetiği (bk. bu kitabın Birinci Bölüm'ü) hakkında giriştiği, yıllar süren çabalar sonucunda, Türklerin uluslararası uzmanlardan da yararlanarak düzenleyip kabul ettikleri sisteme çok yakın bir sistem ortaya koydu. Yaratılan bu okuma yazma aracının Kürtçeyi okuyup yazmaya çok uygun olduğu, hatta hiç okuma yazması olmayanlarca bile kolayca kavranabildiği hemen anlaşıldı.

Bu alfabe, *Emîr*'in Şan'da önce Arap ve Latin harfleriyle (1-23. sayılar, Mayıs 1932-Temmuz 1933), sonra yalnız latin harfleriyle (24-57. sayılar, Nisan 1934-Ağustos 1943) yayımladığı Kürtçe *Hawar* dergisinde denendi. Sonra, başlangıçta *Hawar*'ın renkli eki olan *Ronahî* dergisi (Nisan 1943-Eylül 1944) gibi, Suriye'de basılmakta olan başka periyodiklerde ve yapıt-

larda kullanıldı. Türkiye ve Irak'ta resmen izin verilmemekle birlikte bu alfabe çok kullanılmaktadır ve değişik sistemleri denedikten sonra SSCB Kürtlerince de kesin olarak artık benimsenmiş görünmektedir.

Celadet Beyin Kurmancî morfolojisi hakkındaki araştırmalarının sonuçları *Hawar*'ın ilk serilerinde (16-17-18 ve 26. sayılar) Fransızca olarak, sonra aynı derginin ikinci serisinde (27. ve sonraki sayılar) Kürtçe olarak çıkan makalelerde ele alındı. Ben, Suriye'de bulunduğum sırada, Şam Fransız Enstitüsü'nde görevli iken, 1941'de *Hawar* yeniden yayımlanmaya başladığında (1935'ten beri çıkıyordu) *Celadet Bedirxan'a*, daha tam bir gramerin Fransızca yazımı için işbirliği önerdim, *Emîr* kabul etti ve sınırlı araçlarla basıma geçmek için hemen gerekli önlemleri aldık. Yazılar hazır oldukça acemi bir dizgiciye teslim ediliyordu; adam ne Fransızca, ne Kürtçe biliyordu, aına pekâlâ işin üstesinden geliyordu; 168 sayfa böylece matbaadan çıktı. O sayfalar bu kitabın birinci bölümüne ve ikinci bölümün I ila IX. ara bölümlerine tekabül etmektedir, ama yeniden ele alınıp gerekli düzeltmeler ve biçim değişiklikleri yapılmıştır. İkinci bölüm X ila XX. ara bölümleri, Eylül 1944'te benden Şam'ı terketmem istendiği zaman hemen hemen hazırды. Ondan sonra, uzun bir süre, başka uğraşlar beni Kürt dili araştırmalarından uzak tuttu; öte yandan Suriye'deki ağır koşullar dostumu yayım kesmeye zorluyordu. Ancak yakın bir tarihte bu gramer dosyasını yeniden açabildim ve hem *Emîr Bedirxan*'ın anısını yaşatmak, hem de onun çalışmalarının meyvesini yok olmaktan kurtarmak için işi sonuna vardiirmaya girişebildim. Ortaklaşa başlanıp yalnız başına bitirilen bir eserin bu son aşamasında bana düşen görev, esas yazarın onayıyla yazılmış olan bölümü (yani aşağı yukarı XX. ara bölümün sonuna kadar) son defa gözden geçirmekten ve İkinci Bölüm'ün kalan kısmı ile Üçüncü Bölüm'ün (sentaks) tamamını yeniden hazırlamaktan ibaretti.

Bu eserde ve özellikle merhum dostum *Celadet Beyin* göremediği bölümlerde yanlışlar ya da boşluklar bulunursa bütün sorumluluk bana aittir.

Bu gramerin hangi anlayışla hazırlandığı hakkında da birkaç söz söylemek isterim.

Amacımız öğrencilerin eline pratik bir öğretim kitabı verebilmek için *Kurmancî*'nin özelliklerinin elden geldiğince tam dökümünü yapmaktır. Bu uğraşların ikincisi, bazen benimsenen anlatım düzenini açıklamaktır. Örneğin, fiilin ve çekimin incelenebilmesi için muhakkak bilinmesi gerekli olan şahıs zamirleri (dönüşlü ve karşılıklı) Morfoloji'nin VII. ara bölümünde ele alınmış, oysa diğer zamirler daha sonra yazılmıştır. Aynı anlayışla, önemli paragraflar siyah harflerle dizilip numaralanmıştır. Sözcük listeleri ve araştırmalar başlangıçta her ara bölümün sonunda yer alıyor-

du. Kitabı hafifletmek için onları çıkardık.

Kuşkusuz şunu da belirtmekte yarar var. Geçmişte ve günümüzde Kürtçe hakkında doğu dilleri bilginlerince yayımlanmış pek çok kitaptan farklı olarak bu kitap bir dilin normal grameri olarak sunulmaktadır, bir diyalektoloji anketi değildir. Kitabın amacı, *Emîr Bedirxan*'a da yol gösteren yönetici fikre göre, her türlü bölgeci ayrılığı ve her türlü "bilgince" yenilik yapma iddialarını bir kenara iterek *Kurmancî*'nin en iyi, en doğru kullanımını saptamaktır. Biz burada yerel özelliklerin altını çizmek yerine, bir çeşit temel birlik yaratmak çabasına bağlandık. Bizim anlayışımıza göre diyalektolojik araştırma, Kürtçe açısından henüz tanımı yapılmamış genel yapılar tam anlamıyla bilinmedikçe gerçekten verimli sonuçlar doğuramaz.

Bu bakımdan bizim yöntemimiz dil olgularını, temas ettiğimiz çeşitli ağızlarda(yani en başta Türkiye Kürdistan'ında, daha az oranda Irak ve çok daha az oranda İran Kürdistan'ında konuşulan ağızlar) buldukları gibi saptamaktan, en yaygın kullanım biçimlerini kaydetmekten ve nihayet en belirgin lehçe özelliklerini ya da istisnalarını elden geldiğince tam belirterek bütün bunlardan yararlanıp toplu kuralları ortaya çıkarmaktan ibarettir. Kitabımızda bazen "doğru" ve "hatalı" terimler kullanılmıştır. Bunlar Kürtçe gibi henüz çok az yazılı bir dilde bir deyim uygulamış keyfi terimler gibi görünebilir. Bununla birlikte hiçbir sübjektif seçim sözcüğü konusu değildir; onların hepsi, bütün ele alınan durumlarda, dilin espirisine ve mantığına uygun seçilmiştir. Araştırmalarımız sırasında, okumamış köylülerin ya da göçerlerin kasden söylediğimiz yanlış ifadeler karşısında nasıl irkildikleri ya da uzun gece toplantılarında aydınlara sunulan dil sorunlarının nasıl tutkuyla tartışıldığını defalarca gördük. Ayrıca *Harwar* dergisinde, yazarlar çok değişik bölgelerden oldukları halde yazılı Kurmancî'nin ortalama kullanımının kendiliğinden nasıl çabuk yerleştiğini belirtmek yerinde olur.

Okuyucu bu kitapta, Kürt dili hakkında yabancılarca ya da ülke aydınlarının yayımlanmış denemelere, ne kadar saygın olurlarsa olsunlar, hiçbir referans yapılmadığını elbette farkedecektir. Öyle yapsaydık, hemen hemen adını başında, şüpheli transkripsiyonları, yanlış yazımları, yanlış yorumları düzeltmeye çalışmak ve dolayısıyla bu kitabı ağır ya yersiz bir eleştiri yüküyle doldurmak gerekecekti.

Durumu belirtmek için, sanırım bir tek örnek yeter. Bilinçli ve uyanık bir bilgin ve diyalektolog olan Oskar Mann, *Die Mundart der Mukri-Kurden*(Berlin, 1906-6) adlı kitabının 131. sayfasında şöyle yazmaktadır : "Es ist leider nicht zu entscheiden, weshalb im Mukri dieser Casus Obliquus promiscue teils auf-ê, teils auf-î, auslautet oder vielmehr unter welchen Bedingungen, der eine oder der andere Vocal aufzutreten hat". Bu

durumda eril ve dişil dolaylı çekimler arasında sadece bir ayırma söz konusudur; o da, *Emîr Bedirxan*'ın ilk olarak aydınlığa kavuşturduğu ve iki cins arasında ayırım yapabilmeyi sağlayan karakteristiklerden biridir.

Daha yeni yayınlar, takdire değer olmakla birlikte, pek de yanlışsız sayılmazlar; okuyucuyu, örneğin, *L'Afrique et l'Asie* dergisinin 51. sayısında (1960'ın 3. üç aylık sayısı) yayımladığım Sovyetlerde yapılmış olan bazı çalışmalarını tanıtan yazıya gönderebilirim.

Bu gramerde yer alan örnekler, yazarlar tarafından, yukarıda açıklanmış olduğumuz nedenlerle, açıklanacak kurallarla bağlantılı olarak tasarlanmış ve gerektiğinde, ne yazık ki pek çok olan yanlışları düzeltmek suretiyle *Harvar* (H.), *Ronahî*(R.) ya da *Xwendina Kurdî* (Şam, 1938) adlı küçük okuma kitabından alınmıştır.

Amman, Nisan 1968

R. LESCOT

Burada Kürt dili hakkındaki başlıca eserlerin bibliyografyasını vermek, ancak eleştirel gözlemlere de yer verilmesi şartıyla yararlı olurdu, ama o da bu kısa girişin çerçevesine sığmazdı. Onun için burada yalnız D.N. Mac Kenzie'nin *Kurdish dialect studies*'inde (2 cilt, Oxford, 1961) yer alan bibliyografyaya gönderme yapmakla yetinildi ve onu tamamlamak üzere aşağıdaki kaynaklara yer verildi :

Musa Anter, *Ferhenga Khurdî* (1)-Türkî, İstanbul, 1967.

Kamuran Bedirxan, *Zınanê mader*, ana dil, Kürtçe alfabe ve okuma kitabı, Paris, 1965.

N. Bedir-Khan, *Nvîsa min*, kitabım, pratik Kürtçe dersleri, Paris, 1965.

K.K. Kurdoev, *Ferhenga Kurdî-Rûsî*, Kürtçe-Rusça Sözlük, Moskova, 1960.

Taufiq Wahby and C. J. Edmond, *A Kurdish-English Dictionary*, Oxford, 1966.

(1) Yazar, her nedense latin harfli Kürt alfabesinin bile bile almadığı bazı önemsiz fonetik ayrılıkları belirtebilmek için, gereksiz olarak bu çeşit bir yazıma başvurmak gereğini duymuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALFABE VE FONETİK

I. KÜRT ALFABESİ

1. Latin harfli Kürt alfabesi fonetik bir alfabedir. Onu oluşturan harflerin her biri, ender nūanslar dışında, tek bir sese tekabül eder ve hiçbir şekilde, bir başka sesi karşılamaz (ihtiyari olarak kullanılabilen iki ünsüz müstesna, bk. par. 5). Bütün sözcükler, hiç tereddütsüz, söylendikleri gibi yazılır; aynı şekilde, okunurken de bütün yazılı harfler telaffuz edilir.

2. Kürt alfabesinde otuz bir harf, eğer kullanımı ihtiyari olan iki harf de eklenirse (bk. par. 5) otuz üç harf vardır :

a, b, c, ç, d, e, ê, f, g, h, i, î, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, ş, t, u, û, v, w, x, y, z.

Bu ilk bölümde, harflerin her birinin değerini kısaca belirtmekle yetineceğiz; Kürtçenin fonetiği sonraki sayfalarda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3. Kürtçede sekiz ünlü vardır; bunların üçü kısa, beşi uzundur.

Kısa ünlüler. Üç tanedir: *e, i, u*. Hepsi ön çıkışlı ya da karmadır.

E- Türkçedeki «e» gibidir

Ör.: *dev, dest, der, ser, ev, evor, vejandin.*

I- Türkçedeki «İ» sesine yakındır. Almanca «kommen, gehen, machen» gibi mastarların sonlarındaki «en» ekine yakın bir ses verir. Kısa ve sert söylenir.

Ör.: *kir, bir, mir, di, ji, li, dil, devir, bivir, kirin.*

U- Türkçedeki «ü» ve «u» sesleri arasında bir sestir. Hiçbir Avrupa dilinde tam karşılığı yoktur; Almanca «kurz, kultur, Burg, Kurdisch» sözcüklerindeki «u» sesine yakındır.

Ör.: *kur, gul, hundir, kun, kutilk, kulav, kumbir.*

4. Uzun ünlüler. Kürtçede beş uzun ünlü vardır : a, ê, î, o, û. Bunlardan ê ve î ön çıkışlı, a, o, û arka çıkışlıdır.

A- Türkçedeki «a»nın uzatılmışıdır.

Ör.: *bav, kal, mal, sar, av, ga, sal, savar, sahi.*

Ê- Türkçe karşılığı yoktur ; Fransızcadaki «ê» (été sözcüğündeki gibi) sesini verir.

Ör.: *kê, kêl, têt, têt, mêt, hêv, hêk, mêtew, nêrîn, kêm.*

Î- Türkçedeki «i»nin uzatılmışı gibidir.

Ör.: *mîr, sîr, pîr, îro, îsal, spî, penîr, zînî, tîr.*

O- Türkçedeki «o» gibidir.

Ör.: *ol, pol, por, sol, sor, soz, lor, gol, torin, dorhêl.*

Û- Türkçedeki «u» gibidir.

Ör.: *dûr, mû, tûr, sûrik, rû, dûv, kûr, şalûl.*

5. Ünsüzler. Sınıflandırılmaları kısaca şöyledir:

DUDAKSILLAR: b, f, m, p, v, w. Bunların ilk beşi Türkçedeki diğerleri gibidir; w ise Türkçedeki «u» ve «a» ünlülerinin birlikte telaffuzu ya da İngilizcede «well» sözcüğündeki «w»nin telaffuzu gibidir.

Ör.: *war, were, wir, wi, winda, dewar, hewardin.*

DIŞSELLER: d, l, n, r, s, t, z. Hepsi Türkçedeki sesleri gibidir.

ÖNDAMAKSILLAR: c, ç, ş, j, y. Hepsi Türkçedeki sesleri gibidir.

Ör.: *car, cil, cêrî, cisin, ciwan, can, cendek.*

çek, çilo, çûn, çol, çêkirin, çar, çep, çeççeçok.

şil, şûv, şev, şûr, şandin, şal, şapik, paşîv, şeveriş.

yar, diyar, heyirîn, peyivîn, meyizîn, neyar.

DAMAKSILLAR VE GİRTLAKSILLAR : g, h, k, q, x.

G- Türkçedeki «g» gibi örümlü (yumuşak) bir ünsüzdür, «girmek», «garson» sözcüklerinde olduğu gibi.

H- Türkçede olduğu gibidir.

Ör.: *heyran, heval, cih, guh, qehirin, bihêle.*

K- Türkçedeki ince «k» (ke) gibi okunur : «kilogram», «kerem» sözcüklerinde olduğu gibi.

Q- Arapçadaki «ق» sesini verir. Türkçedeki ötümsüz kalın «k» (sokak) gibi okunur.

Ör.: *qul, daliqandin, qedandin, qam, qenc, qehreman.*

X- Arapçadaki «خ» harfinin sesine benzer bir ses verir. Almanca «suchen» sözcüğündeki «ch», İspanyolca jota sesi gibidir. Gırtlaktan gelen «h» ye (ahir, çuhur) ve yerine göre Türkçedeki «ğ» ye yakın bir sestir.

Ör.: *xew, axa, axaftin, Sernex, xwarin, xwe, xweli.*

İHTİYARİ KULLANILAN ÜNSÜZLER : yukarıda sayılan ünsüzlere, kullanımı genel olmayıp bazı ağızlara özgü olan iki işareti daha eklemek uygun olur. Bunlar Arapçadaki «ح» harfine tekabül eden, Türkçe normal «h» ile yazılıp okunan «h̄» ile Arapça «ح̄» sesinin karşılığı ħ harfidir.

KÜRT ALFABESİ

harfler	değer	örnek	telaffuz
a	â	Bav	
b	b	Bûn	
c	c	Car	
ç	ç	Çûn	
d	d	Dîn	
e	e	Dest	
ê	ê uzun	Kêr	
f	f	Fîrîn	
g	g	Gol	
h	h	Hon	
h̄	h gırtlak	Hereket	
i	i	Dil	
î	i uzun	Îro	
j	j	Jar	
k	k ince	Kal	
l	l	Lal	
m	m	Mar	
n	n	Nar	
o	o	Kon	
p	p	Par	
q	k kalın	Qam	
r	r	Rêl	
s	s	Sol	
ş	ş	Şîr	
t	r	Tehil	
u	û	Kur	
û	u uzun	Şûr	
v	v	Vên	

w	ua	War	
x	ğ	Xanî	
ḫ	ğ	Aḫa	
y	y	Yar	
z	z	Zanîn	

II. ÜNLÜLER

6. Kürtçede ünlülerin sayısı sekizdir : *a, e, ê, i, î, o, u, û*.

Bunlar çeşitli ilkelere göre birçok gruba ayrılabilir: Sayı bakımından göz önüne alınırlarsa üçü kısa ünlüdür (*e, u, i*), beşi uzun ünlüdür (*a, ê, î, o, û*). Bu ayırım temel ayırmadır.

Ünlüler boğumlandıkları damak bölgesine göre de sınıflandırılabilir. Buna göre ünlülerin üçü, *î, ê, e* ön çıkışlı, ikisi karma, *i* ve *u*, ve üçü art çıkışlıdır, *a, o, û*.

Şunu da belirtmekte yarar var: kısılar ve onlara tekabül eden uzunlar değişik ötümlüdür ve apayrı çıkış noktalarından gelir.

Bundan başka, dilin dikey düzlemdeki konumu göz önüne alınacak olursa, ünlüler yüksek (*î, û, i, u*), orta (*ê*) ve alçak (*e, a, o*) olarak ayrılır.

UZUNLAR			KISALAR	
	ön	art	ön	art
Yüksek	<i>î</i>	<i>û</i>		<i>i, u</i>
Orta	<i>ê</i>			
Alçak		<i>a, o</i>	<i>e</i>	

Birinci ara bölümde, ünlülerin değerlerini belirtmiştik. Şimdi bunlardan hangilerinin ilginç özellikler taşıdığını inceleyeceğiz.

A. KISA ÜNLÜLER

7. Kısa ünlüler üç tanedir, *e, i, u*. Bunlardan ilk ikisi, *e* ve *i*, Kürt ünlü sisteminin temelidir, üçüncüsü ise ileride görüleceği gibi (*büzüşme*) yeni bir oluşumdur.

8. *E*- alçak ön çıkışıdır. Bu ünlü herhangi bir ünsüzün önünde ya da ardında olabilir. Uzun ünlülerden *a*, *ê*, ve *f* nin de yapıcı ögesi olarak görev yapar (bk. ilerde).

E ile biten bir sözcük, birinci harf olarak bu ünlüyü taşıyan bir ek aldığı zaman, iki *e*, lehçelere göre, ya bir koruma ünsüzü ile birbirinden ayrılır, ya da *a*, veya *ê* ile birleşir. *Mase*, masa, şöyle olur: *maseyek*, *masak*, *masêk*, bir masa.

Aynı şekilde, son *e*, *ê* ya da *a* takısı alırsa ya ortadan kalkar ya da bir *y* ile ayrılır. *Mase* sözcüğü şöyle olur: *maseyê* ya da *masê* (tekil eğik durum); *maseyêñ min* ya da *masên min*, masalarım; *maseya min* ya da *masa min*, benim masam; *maseyan* ya da *masan* (Çoğul eğik durum).

9. *I*- karışık yüksek. Kural olarak Kürtçe hiçbir sözcük *i* ile başlamaz, *i* ile sona ermez.

Ama bu ünlü *di*, *ji*, *li*, gibi edatlarda, çî zamirinde ve *i*'li ortaçlarda (partisip) bulunabilir (örneğin: *hati bûn*'da *hati*). Yukarıda anılan çekim ekleri ve zamir, asla başlıbaşına rastlanılmayan proklitiklerdir, hepsi konuşmada öyle çabuk çıkarılarak söylenir ki, âdeta kendinden sonra gelen sözcükle bir bütün olur. *Î*li ortaça gelince, ancak bazı bileşik zamanların çekiminde ortaya çıkar ve dolayısıyla daima *bûn* yardımcı fiili ile birlikte bulunur.

AÇIKLAMA I. *I* ile başlayan ender sözcükler, çoğunluğu Arapçadan gelmiş yabancı sözcüklerdir. Bu taktirde *i*, klasik Arapçadaki kesra herkelî bir ayına (ع) ya da elife (ا) tekabül eder.

Ör.: İzin (إِنْ).

İşaret (إِشَارَة).

İnsan (إِنْسَان).

İmza (إِمضاء).

Esasen dağlı ağızların çoğunda (Botan, Garzan, vb.) Arap ayın (ع) ve elifleri (ا), Kürtlerce zor telaffuz edildiğinden yerlerini *hi* ya da *f* sesleri alır. Bölgelere göre *hizin* ya da *îzin* (إِنْ), *hinsan* ya da *însan* (إِنْسَان), *hişaret* ya da *işaret* (إِشَارَة), *himza* ya da *îmza* (إِمضاء) denir. *İzin*, *işaret*, *insan* *imza*, vb. biçimleri ancak şehirlerde yaşayanlar ile ovada yaşayanların bazılarında kullanılır, çünkü bunlar yabancılarla, daha sık ilişkiler sonucu bu telaffuzları öğrenmektedirler. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu son tip telaffuz,

Kürt fonetiğinin kurallarıyla bağdaşmasa da, günümüzde, özellikle Güneybatı Kürdistan'daki şehirlilerle köylüler sayesinde yazılı dile girmiş durumdadır.

AÇIKLAMA II. Kürt alfabesinin tamamen fonetik olduğunu ve okurken yazılı her harfi telaffuz etmek gerektiğini daha önce gördük. Şimdi şunu da belirtmek gerekir ki, *i*, ve yalnız bu ünlü, bazen bu kurala aykırı olabilir. Gerçekten de, bir sözcüğün son hecesinde yer alan her *i*, bu sözcük bir ünlü ile başlayan bir sözcükten önce gelirse ya da tesadüfen bir ek alırsa düşer.

Örneğin, *kevin* (eski) sözcüğünün ardından bir *e* (dır) gelirse, her zaman «*kevin*» biçiminde yazılmakla birlikte «*kev'n*» biçiminde telaffuz edilir ve bu düşme çoğu zaman yazıda da görülür, bu da bazı kuralların kullanma ile zamanla yerleşeceğini gösterir.

Aşağıdaki örnekler bu olguyu daha iyi anlamaya yarayabilir :

Qetila wî helal e. Okuma: *qet'la wî helal e.*

Ev çi bihin e? Okuma: *ev çi bih'n e?*

Ma eqilê wî heye? Okuma: *ma eq'lê wî heye?*

Ji qehran mîr. Okuma: *ji qeh'ran mir.*

Rikinên Birca Belek. Okuma: *rik'nên Birca Belek.*

Ez di vê fikirê de me. Okuma: *ez di vê fik'rê de me.*

AÇIKLAMA III. Fakat sözcüğe eklenen öge tesadüfi değil de sürekli olabilir, örneğin bir sonek ya da bileşik bir ad ya da sıfatın, vb. ikinci sözcüğü bir söz konusu olduğu zaman, telaffuz edilmeyen *i*, artık yapıya da girmez:

Bihin-ok olur : *bihnok*, parfüm.

Kevin-ar olur: *kevnar*, *kevnare*, antika.

Tersine aşağıdaki örneklerde *i*, telaffuz edildiği gibi yazıda da devam eder.

Sêhir-baz olur : *sêhirbaz*, büyücü.

Eqil-mend olur : *eqilmend*, bilge.

Bihin-dar olur : *bihindar*, kokulu.

10. «E»nin «i»ye ve «i»nin «e»ye dönüşü. Başka İran dillerinde olduğu gibi Kürtçede de *e* ve *i* ünlüleri kararlı değildir. Bazı sözcüklerde birbirlerinin yerine geçebilirler. Örneğin, *tejî*, dolu, *merov*, erkek, *çel*, kırk, *xerab*, kötü, vb. sözcüklerine, hatta aynı ağızlarda bile şu biçimlerde rastlanır: *tijî*, *mirov*, *çil*, *xirab*, vb.

11. *U-* karma yüksek. Yabancılar için *w* ve *i* ünlülerinin kaynaşmasından oluşan bir ünlü sayılır. Çok az sözcükte rastlandığı için Kürtçeye yakın zamanda girdiği söylenebilir.

AÇIKLAMA. Kararlı bir ünlü olan «*u*» değişik sözcüklerde geçen ve *w* ile *i*'nin birlikte telaffuzundan doğan sesle bir tutulmamalıdır. Örneğin *xwarin*, yemek fiili, şimdiki zamanın birinci tekil şahsında *dixwim*, ve aynı zamanın çoğul üçüncü şahsında *dixwin* olur. Bu iki şekil *sla dixum* ve *dixun* biçiminde yazılamazlar.

12. Nadir istisnalar bir yana, *u* ünlüsü ancak *g, h, k, q* ve *x* ünsüzlerinden sonra gelir.

Ör.: *Gur* (*gwir*), kurt.
Hundir (*hwindir*), iç.
Kur (*kwir*), oğul.
Gul (*gwil*), gül.

Bazı sözcüklerde *u*'den önce başka ünsüzler gelir, örneğin :

Tu, şahıs zamiri, tekil ikinci şahıs.

Tu, hiçbir, belirsiz sıfat ve zamir.

Du, iki, *dido*, iki'nin sıfat ve zamir şekli.

Sund, ant. Bu biçime ancak *s* harfinin, Kürt fonetik sistemine yabancı, tumturaklı bir Arap «*ص*» si gibi telaffuz edildiği lehçelerde rastlanır. Diğer bütün ağızlarda sond denir.

AÇIKLAMA I. *Guhartin* değiştirmek; *guhastin* taşımak; *guvaştin* sıkmak, sıkıştırmak gibi fiiller (aslında *gwihartin*, *gwihastin*, *gwivaştin* yazılmaları gerekirdi) bölgelerin birçoğunda *gihartin*, *gihastin*, *givaştin* biçiminde kullanılmaktadır. Belki de bunlarda ileri bir evrim sonucu, *w* sesinin temelli ortadan kalkması söz konusudur.

AÇIKLAMA II. Kürdistan'ın batı kısmında, medreselerde okumuş mollaların etkisiyle, Arapçadan alınma sözcüklerden ötre'lerin yerine çoğu zaman *u* kullanılmaktadır. Böylece *u* esas telaffuzunu kaybetmekte ve çok kısa bir *ü* biçiminde telaffuz edilmekte ve herhangi bir ünsüzden sonra gelebilmektedir.

Fakat Kürt fonetiğinin kurallarından bu şekilde ayrılma ancak bazı bölgelerde söz konusudur. Başka her yerde, özellikle doğuda (buralarda yabancı sözcüklerle temas daha az olduğundan dil daha iyi korunmuştur) Arap dilinden geçmiş nadir sözcüklerde yer alan ötreler yanlış olarak, *i* ile karışılmıştır:

مراد *mirad*, arzu.

مدیر *midir*, müdür.

مهم *mihim*, mühim.

Arapça (مقر) tanıyan, ikrar eden sözcüğü Kürtçeye girerken garip bir değişikliğe uğramıştır: *min*'in *ötre*'si yerine *u* ve *kaf*'ın *kesre*'si yerine *i* konması gerekirdi. Ama *u* ancak bir gırtlak ünsüzünden sonra gelebileceğinden iki ünlü yer değiştirmiştir ve sözcük *miqur* olmuştur. Ayrıca, bu evrimin sonunda, gerek telaffuzu kolay olduğu için, gerek - *qur* hecesi ile Kürtçe *kur* sözcüğü arasında benzerlik bulunduğu için *q* (ka) nın yerini *k* (ke) almıştır. Bu nedenle sözcük Kürtçede *mikur* biçiminde kullanılmaktadır.

13. «U» ünlüsü, hiçbir durumda, «w»den önce gelemez. Bu nedenle *tu*, hiçbir ve *du*, iki zamirleri *tuwan* ve *duwan* çoğulunu verecek yerde *u*'nun yerini *i* alarak *tiwan* ve *diwan* biçimine girer.

Ama *u*, hiçbir değişikliğe uğramadan *y*'den önce gelir.

B. UZUN ÜNLÜLER

14. Kürtçede beş uzun ünlü vardır: *a*, *ê*, *î*, *o*, *û*.

A- belirtilmesi gerekli herhangi bir durum göstermez. Bazı yönleri par. 71'de ele alınacaktır.

15. *î*-bu ünlü alfabetik sırada *ê*'den sonra gelirse de, açıklamanın kolaylığı bakımından onu önce ele alacağız.

«î» ünlüsü hiçbir zaman «y» den önce gelmez. Bir sözcük «î» ile sona eriyorsa, önünde kaynaştırma «y»si (ya da bazı ağızlarda «h») bulunan bir ek alır ve son ünlüsü de «i»ye döner.

Ör.: *Ronahî*, ışık; eğik hali: *ronahiyê*.

Piçûkahî, çocukluk; eğik hali: *piçûkahiyê*.

AÇIKLAMA. *î* ile sona eren sözcükten sonra *y* ile başlayan bir sözcük gelirse, sondaki *î*, gene *i* telaffuz edilir, ama normal biçimde yazılır.

Ör.: *Ev kî ye*, bu nedir? Okunuş: *ev ki ye?*

Ev derzî ye, bu iğnedir. Okunuş: *ev derzi ye*.

Bununla birlikte, cümlenin anlamı, *î* ile sona eren sözcüklere bir *y* ile başlayıp onu izleyen sözcük arasında, sesin bir duraklama yapmasını gerektiriyorsa *î* aynen telaffuz edilir.

Ör.: *Ev derzî, ya min e*, bu iğne benimdir.

Cümle bir çırpıda telaffuz edilirse muhatap cümleyi şöyle işitecek: «*Ev derziya min e*» ve «bu benim iğnemdir» diye anlayacaktır.

16. *Ê*-tıpkı *î* gibi *ê* de asla *y*'den önce gelmez. Bunun nedeni belki de *ê*'nin çıkış noktasının *î*'ninkine çok yakın olmasıdır; bu iki ünlünün ikincisinin uyduğu kural böylece birinciye de teşmil edilmiş oluyor.

«*Ê*» ile sona eren bir sözcük, *y* ile başlayan bir ek alırsa, sözcüğün son ünlüsü «*e*»ye döner.

Ör.: *Pê*, ayak; *peyên min*, ayaklarım; *wan peyan*, bu ayaklar (çoğulun eğik hali).

Rê, yol; *reya min*, yolum; *di vê reyê re*, bu yolda.

Dê, ana; *deya wî*, anası; *vê deyê*, bu ana (eğik hal).

AÇIKLAMA I. *î* hakkında belirtilen kural (par. 15, Açık.) *ê*'ye de uygulanır: *ê* ile sona eren bir sözcük, *y* ile başlayan bir sözcükten sonra gelirse, sondaki *ê*, e biçiminde telaffuz edilir, ama normal biçimde yazılır.

Ör.: *Tu kurê kê yî*, kimin oğlusun? Okunuşu: *tu kurê ke yî?*

Kitêb li ser masê ye, kitap masanın üstündedir. Okunuş:

kitêb li ser mase ye.

AÇIKLAMA II. Bazı ağızlarda, ve daima *ê*'nin *î*'ye yakınlığı nedeniyle, *y*'den önce gelen *ê*'nin yerini *e* değil, *i* alır. Önceki örnekleri alacak olursak:

Ör.: *Pê* : *piyên min, wan piyan.*

Rê : *riya min, di vê riyê re.*

Dê : *diya wî, vê diyê.*

e'nin yerine *i*'nin gelmesiyle birtakım karışıklıklar olacağı meydandadır. Gerçekten, örneğin *rê*, *yol*, ve *rî*, sakal sözcüklerinin ikisi de eğik halde, *vê riyê* biçimini alacaklardır, oysa birincisinin normal olarak *reyê* biçimini alması gerekirdi. Aynı şekilde *pê*, *ayak*, ve *pî*, omuz sözcüklerinin ikisi de *piyê min* olacaktır.

AÇIKLAMA III. *Y*'nin önündeki *ê* ve *î*'nin yerini *e* ve *i*'nin alması, Kürtçeyi yeni öğrenmeye başlayan bir yabancıнын kafasını karıştırabilir. *-eyê*, *-eyî*, *-iyê*, *-iya*, *-iyîn* vb. eki almış olan bir sözcüğün kesin biçimini bulmakta çoğu zaman güçlük çekilecektir. Ama Kürtçede hiçbir adın *i* ile sona ermediğini unutmamak bu bakımdan işe yarayabilir. Dolayısıyla, *tiyê min*, *braziyê min*'de «*tiyê*» ve «*braziyê*» biçimleri ancak *tî*, *kayınbirader*, ve *brazî*, yeğen sözcükleriyle karşılanacaktır.

Aynı şekilde, *e* ile sona eren adların aldığı ekler genellikle son ünlü ile kaynaştığından, «*derpeyê*» ya da «*brazeyê*» gibi biçimler (*derpeyê min*, *brazeya min*'de), esasen mevcut olmayan *derpe* ya da *brazc* biçimlerinden çok, *derpê*, *don* ve *brazê*, yeğen (kız, kadın) sözcüklerine tekabül edecektir.

Bununla birlikte, yukarıda işaret edilen kuralsızlığın (Açıklama II) geçerli olduğu bir ağızla karşı karşıya bulunduğu taktirde sorun karmaşıklaşacak ve ancak dildeki pratik uygulama, sorunu çözebilecektir. Gerçekten, anılan örnekler şöyle olacaktır: *derpiyê min*, *braziya min*, *xwarziya min*, *diya min*, ve *derpê* ve *derpî*; *brazê*, yeğen (kız) ve *brazî*, yeğen (erkek); *xwarzê*, yeğen (kız) ve *xwarzî*, yeğen (erkek); *dî* (ad olarak bulunmaz) ve *dê* arasında tereddüt edilebilecektir. *Brazê* durumunda, sözcüğün cinsi *a* takısı ile belirtileceğinden sorun kendiliğinden çözülecektir. Ama bu sözcükler çoğul olurlarsa cinslik belirgin olmayacaktır :*braziyên min* ve *xwarziyên min* hem «amca oğullarım», hem «kız yeğenlerim» olarak çevrilebilecektir. O zaman sözün gidişine bakmak gerekecektir.

17. Aynı şekilde *e* ve *i*, *ê* ve *î* biribirinin yerine kullanılmaya elverişlidir. Bazı ağızlarda *bîn* (koku) yerine *bên*; *mêvan* (konuk, davetli) yerine *mîvan*; *fehêt* (utanç) yerine *fehîten* denir, vb. Bu olguya, bu iki ünlüden birini ya da ötekini içeren emir kiplerinde özellikle sık rastlanır. Bölgelere göre telaffuzlar şöyle olur :

Anî, getirmek fiili için *bîne* ya da *bêne*.

Hiştin, bırakmak fiili için *bihîle* ya da *bihêle*.

Man, kalmak fiili için *bimîne* ya da *bimêne*, vb.

18. *O*- art çıkışlı yüksek. *a* gibi *o* da, hiçbir değişikliğe uğramaksızın herhangi bir ünsüzden sonra ya da önce gelebilir.

«*O*» dan sonra gelen ekin kaynaşması «*w*» ya da «*y*» ile yapılır.

Ör.: *Cowa avê* ya da *coya avê*, su boru hatı.

Stowê min ya da *stoyê min*, benim boynum.

Çowê wî ya da *çoyê wî*, onun bastonu.

AÇIKLAMA. «*O*» dan sonra (*û*'dan sonra olduğu gibi) bağlantı ünsüz olarak *y*'nin kullanılması doğu bölgelerine özgüdür (bk. par.19 ve 21).

19. *Û*-art çıkışlı yüksek. *Û* ünlüsü hangi ünsüz olursa olsun onunla birlikte gelebilir, tek istisna *w'* dir, *w* ondan sonra gelebilir, ama önce gelemez.

«*Û*» ile sona eren bir sözcük kaynaştırma harfini gerektiren bir ek alacak olursa kaynaşma «*w*» ile sağlanır, bunun için de «*u*» nun yerini «*i*» alır.

Ör.: *Tû, dut*; *dara tiwê*, dut ağacı.

Rû, yüz, çehre; *riwê min*, benim yüzüm.

Ez biwam, olayım (*bûn* fiilinden).

AÇIKLAMA. «*û*» nun «*ü*» olarak kullanıldığı bölgelerde (bk. par. 20), kaynaşma bağlantısı, *û*'da değişiklik olmaksızın *y* ile sağlanır.

Ör.: *Dara tûyê*, dut ağacı.

Rûyê min, benim yüzüm.

20. Botan'da, Behdinan'da ve Hakkari'de normal Kürt *û*'sunun yerini *wî* ile *ü* arası bir ünlü alır. Bu ünlü de *ü* biçiminde yazılır. Bu sesin bulunduğu ağızlarda, esasen «*o*»nun kullanımı yoktur, bu ünlünün yerine *û* kullanırlar.

Ör.: *Kûr*, derin, yerine *kür*.

Şûr, kılıç, yerine *şür*.

Dor, sıra, yerine *dûr*.

Kor, kör, yerine *kûr*.

Bu ü özel bir işaret gerektiren dokuzuncu bir ünlü sayılmamalıdır. Onun bazı bölgelerde û yerine kullanılması, tıpkı o'nun û'ya dönüşmesi gibi, Kürt ünlü sistemine girmiş yerel değişikliklerden başka bir şey değildir.

AÇIKLAMA. Hakkari bölgesinde, *bûn*, olmak, *bûn* biçiminde telaffuz edilir. Ama Botan'da bu fiil *bîn* biçiminde kullanılır (bu yüzden di'li geçmiş zaman şöyle olur: *ez bîm, tu bî, ew bî, vb.*). Bu özellik û'dan sonra y'yi kaynaşma ünsüzü olarak kullanan ağızlarda ilk söz konusu mastarın başlangıçta *bûyin* (telaffuzu *buyîn*) olmasından, öteki ağızlarda *biwîn* olmasından doğmaktadır. Sonradan *bûyin* fiili *bîn'e*, *biwîn* de *bûn'a* dönüşmüştür.

Şunu da belirtelim ki, *bîn* biçimi hiçbir zaman yazılı dilde yer alma hakkı kazanmamıştır. Botan kökenli olan şair Melayê Cizerî (XV. yüzyıl), kuşkusuz sözcüğü *bîn* biçiminde telaffuz ettiği halde yazıda (بۆن) biçimine sadık kalmıştır.

21. Ö - bu harf Kürt alfabesinin yazarı tarafından folklor metinlerini yazabilmek için öngörülmüştür, çünkü ö sesi *Kurmançî* lehçesinde hemen hemen yoktur, bazı *Soranî* ağızlarında bulunur.

AÇIKLAMA. «ö» ünlüsü, şimdiye kadar, *Kurmançî* lehçesinde Güneydeki (Urfa bölgesi) *Berazî*'lerce kullanılan ve «killi çamur» anlamına gelen öks sözcüğünde geçmektedir. Bu sözcük Kürtlerde *oks* biçiminde bile bilinmez; büyük bir olasılıkla Türkçedeki ökse (Yunanca iksas) sözcüğünden gelmektedir.

«ö» sesi Kürt ünlü sistemine o kadar yabancıdır ki, başka dillerden geçen sözcüklerde bile onun yerine «o» kullanılır.

Ör.: *Soz*, Türkçe söz.

— *Donim*, Türkçe dönüm.

III. ÜNSÜZLER

22. Par. 5'te kısaca açıkladığımız sınıflandırmaya burada ayrıntılı olarak ele alacağız.

DUDAKSILAR: *p* (ötümsüz kapantılı); *b* (ötümlü kapantılı); *f* (ötümsüz sızıcı); *v* (ötümlü sızıcı); *m* (genizsil kapantılı); *w* (iki dudakla, sürekli ötümlü).

DİŞSELLER: *t* (ötümsüz kapantılı); *d* (ötümlü kapantılı); *s* (ötümsüz sızıcı); *z* (ötümlü sızıcı); *r* (itreşimli akıcı); *l* (akıcı yan ünsüz) *n* (genizsel kapantılı).

ÖNDAMAKSILAR: ç (hışırtılı yarı kapantılı); c (ç'nin ötümlü, hışırtılı yarı kapantılısı); ş (ötümsüz sızıcı); j (ötümlü sızıcı); y (yarı ünlü).

DAMAKSILAR VE GIRTLAKSILAR: k (ötümsüz kapantılı); g (ötümlü kapantılı); q (ötümsüz kapantılı); x (ötümsüz süreklî); x̄ (ötümlü süreklî).

Şimdiden belirtelim ki, Kürt ünsüz sisteminde hiçbir ikileşme olgusu yoktur. Bu konuda bk. par. 64.

A. DUDAKSILAR

23. *P-* ötümsüz kapantılı. Bu ünsüz *b*'nin yerine geçmeye elverişlidir. (bk. sonraki paragraf.)

Doğu *Kurmancî* ağızlarında (Botan, Garzan, Behdînan, Hakkari) ilerde sözü edilecek daha birçok ünsüz gibi *p* de çok belirgin ve tımtırlı telaffuz edilir.

24. *B-* ötümlü kapantılı. Etimolojik bakımdan, *Kurmancî* baş harf olarak *b*, çoğu zaman eski İran *v*'si yerini alır.

Ör.: *Beziyan*, koşmak (Avesta dilinde -*vaz*, sürmek, arabayla gitmek)¹

Berf, kar (Avesta *vafra*-).

Bîr, bellek (Av. *vifra*-).

Bîst, yirmi (Av. *visant*-).

Ba, rüzgar (Av. *vaya*-).

Beraz, domuz (Av. *varâza*-).

Baran, yağmur (Av. *vâr*-).

Bê, sız (Av. *vî*-).

Bu ikame Kürt lehçelerinin sınıflandırılması bakımından ilginç sayılabilir. Gerçekten, *Kurmancî* lehçesinin tersine, *Dumilî* (*Zaza*) lehçesi eski *ilk v*leri, hiçbir değişiklik yapmaksızın konuşturur.

Ör.: *Vazdayîş*, kaçmak (Kurm. *bazdan*).

Vewr, kar (Kurm. *berf*).

1- Bu örneklerde geçen İranca sözcükler Bartholomae sözlüğünden alınmıştır. Transkripsiyona elden geldiğince uyulmuştur; ama, İran harflerini latin harfleriyle yazabilmek bakımından hafif değişiklikler olabilir.

Vist, yirmi (Kurm. *bist*).

Va, rüzgâr (Kurm. *ba*).

Varayış, yağmak (Kurm, *barîn*).

Verg, kurt (Av. *vehrka-*, Kurm. *gur*).

Vatiş, demek (Av. *vak-*, bk. Kurm. *bêje*, söyle).

25. Kürtçe *b*, bazı durumlarda yerini *v*'ye ya da *p*'ye bırakır.

a) «*v*» ile değiş. Bu olguya, birçok ağızda, özellikle Eruh (Botan) bölgesi ağızlarında ve Serhedan denen bölgede sık rastlanır. Oralarda şu biçimler kullanılır:

Ör.: *Bi* için *vi*, ile, tarafından.

Ba için *vê*, siz.

Cewab için *cewav*, haber.

Kebanî için *kevanî*, ev kadını.

Erivan yayınlarından da aşağıdaki örnekleri alıyoruz :

Ez bibim yerine *ez bivim*, olayım.

Bikari bım yerine *bikari vim*, yapabileyim.

Xirab yerine *xirav*, kötü, harap.

Sibe yerine *sive*, yarın.

Seba yerine *seva*, için.

Hesab yerine *hesav*, hesap.

Xebat yerine *xevat*, iş.

AÇIKLAMA. Görülüyor ki *b*'nin bu çeşit bozuluşu yabancı kökenli sözcükleri de kapsıyor: yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi Arapça *cevab*, (جواب), *cewav* ; *hirab*, (خراب) *xirav* ; *hesab*, (حساب) *hesav* ; oluyor. Bu olguya bazı sözcüklerde yalnız çok yerel olarak değil bütün ağızlarda rastlanıyor:

Tevdir, oyun, hile (*b*'nin yer değiştirmesiyle Ar. *tedbir*'den تدبير).

Evdileziz, özel ad (Ar. *عبد العزيز Abdülaziz*).

Evdilkerim, özel ad (Ar. *عبد الكريم Abdülkerim*).

b) «*p*» ile değiş. Bu ikame bazı doğu ağızlarında (örneğin Botan bölgesinde hemen hemen hep yapılır; özellikle sözcüklerin başında yer alan *b*'lerde yapılır.

Ör.: *Biçûk* yerine, *piçûk*, küçük.

Brûsk yerine *prûsk*, şimşek.

Bütün lehçelerde, büzüşme hallerinde ilk *b'* nin yerini normal olarak *p* alır :

Ör.: *Par*, *pay* (*behir*'den, Avesta *baxdhra*).

Ponijîn, uyuklamak (*bihinijîn*'den).

Bu ikamenin, konuşma dilinde, *bi* edatı bir zamirle kaynaştığı zaman onu daima etkilediğini, bozduğunu özellikle belirtmek gerekir:

Bi vî, *bi vê*, *bi wî*, *bi wê*, hepsi aynı şekilde *pê* verir. *Bi hev* pev verir, *bi êk*, *pêk* verir.

Bu büzüşmelerin çoğunlukla örnek olarak kullanıldığını da belirtelim.

AÇIKLAMA. «*bi*» edatının *vi* biçiminde telaffuz edildiği ağızlarda yukarıda sayılan büzüşmeler şu şekilleri alır : *vê*, *vêk* (*vev* biçimi çok nadirdir).

26. *F*- ötümsüz sızıcı. Fonetik yakınlığından dolayı bu ünsüzün yerini bazen *v* alır. Bu olguya şu hallerde rastlanır :

a) *f* iki ünlü arasına geldiği zaman: örneğin *-ftin* ile sona eren fiillerin emir kiplerinde: *hingaftin*, vurmak (*emri*, *bihingivîne*), *axaftin*, konuşmak (emir, *baxêve*), kelim, düşmek (*eski keftin*, *kewtin* ve *kevtin*; emir, *bikeve*).

b) bileşik ya da sonek almış sözcüklerin içinde: örneğin *hevdeh*, on yedi (*heftdeh* yerine), *hevsar*, yular (*hefsar* yerine), *movik*, parmak kemiği (*mofirk* yerine).

27. *V*- ötümlü sızıcı. Kürtçe *v*'nin Türkçedeki *v*'den hiçbir farkı yoktur. Yalnız bazı yörelerde (ör. *Botan*) iki dudakla çıkarılır ve *f*'ye çok yakın söylenir.

«*V*» *Kurmancî* ünsüz sisteminde çok önemli rol oynar: çoğu zaman *b* ya da *f* yerine kullanıldığını az önce gördük (bk. par. 25 ve 26).

Ayrıca pek çok sözcük gövdesinde, eski Farsça köklerde yer alan birçok başka fonemin yerini almaktadır. Aynı fonem bazen Kürtçeye girmiş olan yabancı sözcüklerde de ortaya çıkar. Bu değişimlere birkaç örnek göstermekte de yarar vardır :

a) ~~Esli~~ İrancadaki *m*'nin yerini alan Kürtçe *v*.

Nav, ad (Av. *nâman*-, Fars. *nam*, ن م).

Xav, çiğ (Fars. *ham*, خام).

Hev, karşılıklı zamir (Av. *hama-*, eski Fars. *hauw*, Fars. *hcm*, هم).

Nîv, yarı (Av. *naêma-*, Fars. *nîm*, نیم).

Zava, damat (Av. *zâmâtar*, Fars. *damad*, داماد).

Gav, adım, an (Ay. *gâma-*, Fars. *kâm*, گام).

Havîn, yaz (Av. *hâmin*).

Zivistan, kış (Av. *zyam-*, Fars. *zimistan*, زمستان).

Zîv, gümüş (Fars. *sim*, سیم).

Ev, işaret zamiri ve sıfatı (Av. *ima-*).

b) İnanca *b* ya da *p*'nin yerini alan Kürtçe v.

Sivik, hafif (Fars. *sibik*, سبک).

Ava, abat, bayındır (Fars. *abad*, آباد).

Av, su (Av. *âp*, Fars. *ab*, آب).

Şev, gece (Av. *xşap-*, Fars. *şeb*, شب).

Lêv, dudak (Fars. *leb*, لب).

Nivîsandîn, yazmak (eski Fars. *nipiştanaiy*, çok eski Far. *nipiştan*, نپشتن).

Sonek -van (Farsça *ban*, بان, buradaki *b*, *p*'den gelir).

AÇIKLAMA. Tersine, eski İrancadaki baş harf *b*'lerin *Kurmancî* lehçesindeki bazı sözcüklerde alıkonmuş olduğu da görülmektedir.

Ör.: *Birin*, taşımak (Av. *bar-*).

Bûn, olmak (Av. *bav-*).

Bext, baht (Av. *baxta-*).

c) Arapça sözcükteki *b*'nin yerini alan v: bk. par. 55.

d) Arapça sözcükteki *mim*'in yerini alan v:

Civat, meclis (*cemaat*, جماعة).

Silav, selam (*selam*, سلام).

Dirav, para (*dirhem*, درهم).

28. «v»nin kullanımı Kürt lehçelerinin sınıflandırılmasında çok önemli bir ölçüttür. Gerçekten, *Kurmancî* ve *Dumilî* lehçelerinde çok sık kullanılan bu ünsüz *Soranî* lehçesinde son derece seyrek. Bu lehçede hemen hemen yalnız *w* kullanılır; ayrıca, çoğu zaman Farsçanın eski *m*'leri ile eski *b*'leri de korunmuştur (özellikle *leb*, dudak, ve gösterme sıfatı *em* sözcüklerinde).

AÇIKLAMA I. Son yıllarda sıklaşan entellektüel alışverişler nedeniyle *v* içeren birtakım *Kurmancî* sözcükler *Sorani*'ye girmeye başlamıştır; bu sözcüklerin hepsi ana lehçelerdeki biçimlerini korumuşlardır.

AÇIKLAMA II. Buna karşılık Kuzey Kürtlerinin, çoğu zaman Güneye ait *w*'li özel adları *v* ile tellaffuz etmeleri ilginç bir noktadır : örneğin *Hewlêr* yerine *Hevlêr* ve *Şeqlawe* yerine *Şeqlave* derler.

Dumilî lehçesinde de *v*, *Kurmancî* de kullanıldığı kadar sık kullanılır (bk. par. 27). Bununla birlikte *Dumilî v*'sinin çoğunlukla eski İranca *v*'den geldiği anlaşılmaktadır, oysa *Kurmancî*dekiler her zaman öyle değildir. Aynı şekilde, bu lehçelerin birincisi, ikincisinde değişimini belirttiğimiz *m*'leri korumaktadır (bk. par. 27, a); yukarıda anılan örneklere *Zazacada* şu biçimlerde rastlanır. *nam* (Kurm. *nav*), *xam* (Kurm. *xav*), *nîm* (Kurm. *nîv*), *zama* (Kurm. *zava*), *gam* (Kurm. *gav*), *amnan* (Kurm. *havîn*), *zimistan* (Kurm. *zivistan*), *sîm* (Kurm. *zîv*). Esasen *Kurmancî*de *v* ile değişmiş olan İran *b*'leri *Dumilî*de *w* verir: *aw* (Kurm. *av*), *şew* (Kurm. *şev*), *lew* (Kurm. *lêv*).

29. *M*- genizsel kapantılı. Belirtülmesi gereken hiçbir ilginç yanı yoktur.

30. *W*-sürekli ötümlü çift dudaksıl. *Kurmancî*de sözcüklerin başında *ya* da sonunda *ender* olarak *w*'ye rastlanır. Buña karşılık, ona ünsüz baş harf gruplarında ikinci konumda sık rastlanır. O zaman ondan sonra *a*, *e*, *ê*, *î* gibi bir ünlü gelir ve ilerde göreceğimiz gibi (par.70 ve devamı) onlarla kaynaşıp büzüşme eğilimi gösterir. Bununla birlikte, *x*'den sonra gelen *w*'nin genellikle özümlemeye direndiğini belirtmek gerekir. Bu eski Farsça ünsüz grubun (*xw*) sürekliliğini koruması (çünkü *w* Farsçada artık kullanılmamaktadır) *Kurmancî* fonetiğinin karakteristiklerinden biridir.

Ör.: *Xwedê*, *xwe*, *xwelî*, *xwarin*, *xwestin*, *xwar*, *vb*.

AÇIKLAMA I. Kürt «*xw*» sinin yaşam gücü o kadar kuvvetlidir ki, bazen yabancı sözcüklerdeki *x*'lerden sonra bile *w* kullanılır.

Ör.: *Xwal*, *dayî* (Ar. *xal*, خال).

Xwerdiyan, *gardıyan* (Fransızca *garden*'den).

Xwernûf, *keçiboynuzu* (Ar. *harnup*, خرنوب).

AÇIKLAMA II. Bununla birlikte şunu da belirtmek gerekir ki, en batıdaki ağızlarda (Kürt Dağ, Malatya ve Urfa yöresi) ikinci baş harf olarak *w*, hemen hemen tamamen ortadan kalkmıştır, hatta *x* 'den sonra bile.

Ör. : *Xwe* yerine *xo*, *xa*, kendi.

Xwestin yerine *xastin*, istemek.

Xwarin yerine *xarin*, yemek.

31. *W* harfi *u* 'den ne önce, ne sonra gelebilir. Bazen *û* 'dan önce görülür, ama sonra asla gelemmez. Paragraf 19' da belirtilen kural buradan kaynaklanır.

AÇIKLAMA. Par. 55'teki tablo gösterecektir ki *w*, *Soranîde Kurmancîde* olduğundan çok daha sık kullanılmaktadır. Bu özellik *v* harfinin *Soranî* lehçesinde bulunmamasından ileri gelir.

B. DİŞSELLER

32. *T*- ötümsüz kapantılı. *T*, aşağıdaki durumlarda ortadan kalkma eğilimi gösterir.

a) Sözcüklerin sonunda. Bu olgu, özellikle tekil üçüncü şahıs belirten *-it* 'li fiil ekini etkiler; burada *t* ünsüzü ağızların çoğunda kalkmıştır, ancak bazı bölgelerde (ör. Botan, Behdinan) devam etmektedir.

Ör.: *Dibêje*, diyor, *dibêjit* yerine.

Diçe, gidiyor, *diçit* yerine.

Aynı şekilde *got*, diyor (tekil üçüncü şahıs, *gotin* fiili), çoğu zaman *go* biçiminde görülür.

b) *-tin* 'le sona eren fiillerin çekimlerinde de kalkar ve *-t* 'ye indirgenir.

Ör.: *Heriftin* yerine *herifîn*, yıkılmak.

Dîtin yerine *dîn*, görmek.

Nihêrtin yerine *nihêrîn*, bakmak.

c) Bileşik sözcüklerin içinde:

Ör.: *Destgeh* yerine *desgeh*, aygıt.

Destgirtî yerine *desgirtî*, nişanlı.

Fetkirîn yerine *fekirîn*, bakmak.

33. D — Ötümlü kapantılı. Büzüşme durumlarında *d*'nin *t*'ye dönüşerek ötüşerek ötümsüzleşme özelliği vardır. Özellikle şu değişikliklere uğrar.

a) fiil öneki *di-* bir ünlü ile birleşip büzüştüğünde.

Ör.: *Diêm* (hatin fiili) yerine *têm*, geliyorum.

Dînim (anîn fiili) yerine *ûnim*, getiriyorum.

Diêse (êşin fiili) yerine, *têşe*, acıyor.

b) *di* edatı, bazı zamirlerin önüne geldiğinde.

Ör.: *Di vî, di vê, di wî, di wê* yerine *tê*.

Di hev yerine *tev*.

Di êk yerine *têk*.

AÇIKLAMA. *Tê, tev, têk* biçimleri önek olarak çok sık kullanılır. *Di* edatı, *hespekî di Soro*, *Soro*'nun atı cümlesinde olduğu gibi tamlama takısı olarak «nın» anlamında kullanıldığı zaman zamirle kaynaşmaz. Onun için *hespekî di wî* demek gerekir. *Hespekî tê* denirse cümle anlaşılmaz olur. Bu durumda da yalnız takı ile kaynaşır, yani bağlantı ilişkilerindeki birinci sözcüğü etkiler, ikinci sözcük hiçbir değişikliğe uğramaz.

Ör.: *Hespên di wî* yerine, *hespêt wî*, onların atları:

34. S- ötümsüz sızıcı. S bir ünlüden sonra geldiğinde genellikle *z* biçiminde telaffuz edilir.

Ör.: *Derbas* yerine, *derbaz*, geççen.

Osman yerine, *Ozman*, özel ad.

Bibihîse yerine, *bibihîze*, dinle.

Desgirtî (*destgirtî* den) yerine, *dezgirtî*, nişanlı.

AÇIKLAMA I. Erivan Kürt yayımlarından çoğunlukla yukarıda anılan örnek sözcüklerin yazımında *z* kullanılmaktadır. Burada sadece bir telaffuz nüansı söz konusudur, *s* yazılsa daha iyi olur.

AÇIKLAMA II. *Kurmancî* alanının doğu bölümünde (Botan, Garzan, vb.) *s* harfi *sund* sözcüğünde olduğu gibi, doğal olarak tumturaklı telaffuz edilir (bk. par. 12).

35. Z- ötümlü sızıcı. *Z* doğuda, aynı ağızlarda, *p* ve *s* hakkında daha önce belirttiğimiz eğilime uygun olarak tumturaklı telaffuz edilir.

Kürt *z*'si bazen İrancanın ve Farsçanın *s*'sine (ص) ya da *s*'sine tekabül eder.

Ör.: Ziv, gümüş (Fars. *sîm*, سیم).
Pez, küçükbaş hayvan (Av. *pasav*,).
Zik, karın (Fars. *şikem*, شکم).

AÇIKLAMA. Z sesi *Kurmancîye* göre *Dumilîde* daha sık geçer (bk. tablo, par. 55).

36. R- titreşimli akıcı. Daha önce karakteristiklerini belirttiğimiz normal r'nin yanı sıra Kürtçede çok şeddelenen bir r daha vardır ki, istisnai olarak bazı sözcüklerde rastlanır, ama enderliği nedeniyle alfabede yer almaz. En ilginç iki örnek şu sözcüklerde dir:

Kirîn, satın almak.
Birîn, kesmek, yaralamak.

Görüldüğü gibi bu iki fiil, *î* hariç, *kirin*, yapmak ve *birin*, taşımak fiillerinin homonimi yani, eşadlısıdır; hatta, bütün zamanlar için çekimleri de aynıdır. Bu gözlem ilerde (par. 46) sert *k* için saptama ile benzerlik göstermektedir.

37. Sözcüklerin içinde ya da sonunda *r-l* değişimine oldukça sık rastlandığı söylenebilir:

Kermêş (sözcüğüne eşek sineği) yerine *kelmêş*, büvele.
Şerît yerine *şelît*, şerit, (Ar. شريط)

38. L- akıcı yan ünsüz. Kürt *l*'si Türk *l*'si ile aynıdır. Ama Doğu ağızlarında ve *Soranîde*, Rus *l*'sine benzer artdamaksıl bir *l* daha vardır. *r* değişimi de *r-l* değişimi kadar sık rastlanılan bir olgudur.

Ör.: *Şalûl* yerine *şalûr*.
Aligûşk yerine *argûşk*, çenekemiğinin art kenarı.

Bu konuda, akışmalı ya da kaynaşmalı bağlantı bulunan bazı sözcüklerin *kâh l*, *kâh r* aldığını belirtmekle yetineceğiz.

Ör.: *Cebilxane* ya da *cebixane* (Türkçe cephane).
Silcbend ya da *sîrebend*, göğüslük (sîngabend'den).

39. L'nin düşmesi çok enderdir. Fakat çok kullanılan bir örnek var ki, belirtmek gerekir: *li* edatı, bazı hallerde, *î* ile kaynaşıp *büzüşür* ve *kauldığı* sözcüklerle birleşir.

Ör.: *Tevî*, ile (*tev li*'den).

40. *N* genizsil kapantılı. Akışmalı *n*'nin belirmesine bileşik sözcüklerde sık rastlanır.

Ör.: *Seranser*, bir uçtan öbür uca.

Beranber, karşı ağırlıklı.

Spîndar, kavak, *spî* (ak) *dar* (ağaç) tan. *Darspî* de denir.

Sözcüklerin sonundan *n*'nin düşmesi özellikle yaygındır.

Ör.: *Min* yerine *mi*, ben.

Yên yerine, *yê*, bunlar.

Hespên min yerine *hespê min*, benim atlarım.

Gundan yerine, *gunda* (eğik durum), köyler.

AÇIKLAMA. Bununla birlikte *n* ünsüzü, fiillerin çekiminde çoğul *-in*, *ıyan*, vb. eklerinde düşmediği gibi adların *-in* çoğul takısında da asla düşmez.

Böyle bir olguya yalnız bir ağızda, Botan ağızında rastlanır, fiilin çoğul eki *-in*, *î* biçiminde kaynaşır.

Ör.: *Em ketin* yerine *em ketî*, düştük.

Hon rûniştin yerine, *hon rûniştî*, oturdunuz.

Ew hatin yerine *ew hatî*, geldiler.

C. ÖNDAMAKSILLAR

41. Ç ve C-hışılıtlı yarı kapantılı. Kayda değer ilginç bir özellikleri yoktur.

42. Ş- ötümsüz sızıcı. Bazen *j* olarak ötümler:

a) bileşik bir sözcüğün ilk sözünün sonunda geldiği zaman.

Ör.: *Şeşderb*, tabanca, altıpatlar, yerine *şejderb*.

Dişwar, zor yerine *dijwar*.

Hejdah ya da *hijdeh*, on sekiz (*heştdeh*'den).

b) Kürtçeye geçmiş yabancı sözcüklerde.

Ör.: *Mijûl*, meşgul (Ar. مشغول *meşgul*'dan).

43. *J*- ötümlü sızıcı. Etimolojik bakımdan Kürt *j'* si eski İrancadaki şu fonemlerin yerine ortaya çıkar :

a) Farsçada *z*'ye dönüşen *c* yerine.

Ör.: *Jin*, kadın (Av. *canay-*, Fars. *zen*, زن).

Jîn yaşam (esk. Fars. *cîva-*, Fars. *zendegî*, زندگی).

Jîr, kurnaz (Av. *cîra-*, Fars. *zîrck*, زیوک).

Dirêj, uzun (Av. *dracâh-*, Fars. *draz*, دراز).

Jentîn, dövmek, taramak (Av. *cana-*, Fars. *zedn*, زدن).

b) farsçada *z*'ye dönüşmüş olan *ç* yerine.

Ör.: *Ji*, -den (Av. *haça*, Fars. *cz* چ).

Roj, gün (Av. *raoçah-*, Fars. *rûz* روز).

Bêje, de, konuş (Av. *vaçah-*).

c) Farsçada alıkonan *z* yerine.

Ör.: *Jî*, dahi (Av. *zî*).

Mejî, beyin (Av. *mazga-*, Fars. *meğz* مغز).

*Kurmancî*den daha çok eski İrancaya yakın olan *Dumilî*, her zaman olduğu gibi, anılan sözcüklerin pek çoğunda ilk, yani köken ünsüzleri korumuştur. Ondandır birkaç örnek: *zî*, dahi (*Kurm.* *jî*), cin, kadın (*Kurm.* *jîn*). Bununla birlikte, daha başka birçok durumda, *Kurmancî* de olduğu gibi *Dumilî*de de *j* ortaya çıkmaktadır.

AÇIKLAMA I. *Kurmancî* konuştukları zaman *jî* dedikleri halde kendi lehçelerinde *zî* biçimi bulunduğu için olsa gerek *Dumilî*lere genellikle *Zaza* adı verilmektedir.

Soranî lehçesinde bazen *Kurmancî*nin *j'* si yerine *l* bulunur.

Ör.: *Bilê*, söyle (*Kurm.* *bêje*).

Le, -den (*Kurm.* *jî*).

AÇIKLAMA II. Güney Kürtleri çoğu zaman *Kurmancî* konuşan yurttaşlarına, büyük bir olasılıkla onlar «*le*» yerine «*ji*» dedikleri için «*Kurdên Jiyan*» (J'li Kürtler) demektedirler. Öte yandan, Süleymaniye'nin aşağı yukarı bin kilometre kuzeybatısında, Malatya bölgesinde *Kurmancî*de «*li*» biçiminin bulunması da ilginç bir noktadır.

44. *J*'nin düşmesi ender görülür. Ancak çok sık kullanılan *roj*, *gün* gibi birkaç kelimedede görülür (*ro* demek gibi). Bir de kendisinden önce gelen sözcükle kaynaşıp büzüşen *ji* edatında görülür.

Ör.: *Dûr ji te*, senden uzakta, yerine *dûrî te*.

Hej ji te dikim, seni seviyorum, yerine *hejî te dikim*.

45. *Y*-yarı ünlü. Bilindiği gibi *y* harfi, *a*, *ê*, *î*, *e* ile sona eren sözcükler ile bunlara eklenen ve ünlü ile başlayan çekimeleri arasında akışma bağlantısı ünsüzü işlevi görür. Aynı şekilde *o*, *û* ve *u*'den sonra kullanımı bazı bölgelerle sınırlıdır. *Y*'nin bu kullanımına ilişkin kurallar par. 15, 16, 18 ve 19'da belirtilmiştir. *Y*, Kürtçe sözcük köklerinde yapıcı öge olarak çok nadir ortaya çıkar. Sözcüklerin içinde bulunuşu, çoğu zaman, bir kesintiden sakınmayı sağlar.

Ör.: *Payîz*, sonbahar.

Dayîn, dadı.

Heyîn, varlık.

Neyîn, yokluk.

Mayîn, kalmak.

Y ile başlayan sözcüklerin sayısı sadece elli kadardır: bunların da yarısı *yek* (bir)'den türemiştir, dörtte birden fazlası da yabancı dillerden alınmış ve istisna olarak ilk biçimlerini korumuş olan sözcüklerdir. Aslında, *y* ile başlayan yabancı sözcüklerin çoğunluğu Kürtçeye geçerken bu ünsüzü yitirmişlerdir; örneğin Arapça özel ad *Yusuf* (يوسف) *Ûsif* (bazı bölgelerde *İsif*) olmuştur.

D. DAMAKSILAR VE GIRTLAKSILAR

46. *K*-ötümsüz kapantılı. *K*'nin, *ker*, *sağır*, *kir*, taşlı tepe gibi birkaç sözcükte normalden daha sert söylendiğini belirtmek gerekir.

Bu nüansın varlığı, eşadlıları (homonim) elden geldiğince farklılaştırmak kaygısıyla açıklanabilir. Gerçekten, normal bir *k* ile telaffuz edilen *ker* ve *kir* sözcüklerinin birincisi eşek, ikincisi yaptı (*kirin* fiili) anlamına gelir. Dilin buna benzer karışıklıklardan sakınma eğilimi ilerde de (par. 51) görülecektir.

AÇIKLAMA I. Ender oluşu nedeniyle, işaret ettiğimiz fonetik özellik latin alfabesinde belirtilmemiştir ve iki *k*, yani hem yumuşak (normal), hem sert olan *kaynı* işaretle yazılır. Erivan Kürtleri ilk alfabelerinde bunların her biri için ayrı bir harf kabul etmişlerdi, ama bu ayrılık çok geçmeden yazıdan kalktı.

Ziyaeddin Paşa'nın, *Hadiyat Hamîdiya* (İstanbul, 1310 H.) adlı Kürtçe-Arapça küçük sözlüğünde bu nüansı belirttiğini anımsamak yerinde olur. Yazar, çağına göre ilginç sayılabilecek bu yapıtında sf. 208'de şöyle yazıyor: «(کر) eşek (*ker*), sağır (*ker*, sert *k* ile), hazır (*ker*), parça (*kerya* da *keri*). Kürtler bu sözcüğü, aldığı anlama göre, yabancıların farketmesi güç ve burada açıklanması olanaksız hafif nüanslarla telaffuz ederler.»

AÇIKLAMA II. Yukarıdan anılan örneklerde (*ker*, sağır, ve *kir*, taşlı tepe) *r*'nin ağızda normal *r*'den daha çok yuvarlandığını da belirtmek gerek (bk. par. 36).

47. Sözcüklerin sonundaki *k*'nın düşüşü sık raslanan bir olaydır.

Ör. : *Serşok*, banyo, yerine *serşo*.

Berbûk, geline.refaket eden kişi, yerine *berbû*.

Sözcüklerin başında, bazen *k* ses değişimine uğrayıp *g* olur.

Ör. : *Ko*, *ki*, yerine *go*.

Koçer, göçebe, yerine *goçer*.

Kopal, baston, yerine *gopal*.

K-g değişimi için bir sonraki paragrafa bakınız.

48. *G* — ötümlü kapantılı. Sözcüklerin sonunda *-ng* gurubunun çok sık bulunduğu belirtmek uygun olur.

Ör.: *Deng*, ses.

Reng, renk.

Çeng, kol, kanat.

Ziving, meskun mağara.

Quling, turna, vb.

G ve *k* ünsüzleri çok sık olarak birbirinin yerine geçer.

Ör.: *Pûnk* ve *pûng*, yarpuz.

Rizyang ve *rizyanik*, rezene.

Zarong ve *zarok*, çocuk.

Çong ve *çok*, diz.

Brang ve *brak*, kardeş (erkek)

Mang ve *mak*, ana.

Belg yerine *belk*, yaprak.

49. *Q* - artdamaksıl, ötümsüz kapantılı. Bu ünsüz özellikle İrancı dışı dillerden alınma sözcüklerde rastlanır. Ama İrancı kökenli sözcüklerde de çok seyrek bulunur.

50. *X* - artdamaksıl, sürekli ötümsüz. Normal olarak bulunduğu sözcüklerdeki kullanımının dışında, *x* birçok ağızlarda, İrancı sözcük köklerindeki ya da yabancı dilden geçmiş sözcüklerdeki *x*'nin yerini alır.

Ör.: *Bexçe* (Farsça *bağçe* باغچه) yerine, *baxçe*.

Kaxez (Farsça *kâğız* کاغذ) yerine, *kaxez*.

Xulam (Ar. *ğulam* غلام) yerine, *xulam*.

Axa (Türkçe *ağa*) yerine, *axa* aşiret reisi.

Xerîbî (Ar. *ğerîb* غريب) yerine *xerîbî*, yabancı ülke, gurbet, vb.

X çoğu zaman, Türkçeden ya da Arapçadan alınmış sözcüklerdeki *k*'nin de yerini alır.

Ör.: *Nexş*, nakış (Ar. *nakş* نقش).

Yasax, yasak (Türk. *yasak*).

Next, çeyiz (Ar. *nakd* نقد).

Ancax, ancak (Türk. *ancak*).

Qayix, kayık (Türk. *kayık*).

51. *X̄* - artdamaksıl, ötümlü sürekli. Yukarıda görüldüğü gibi, bu ünsüzün kullanımı, sık olmakla birlikte, büsbütün genel değildir. Bugün için, yazılı dilde, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, onun yerine *x* kullanma eğilimi vardır (*baxçe*, *kaxez*, *xulam*, *axa*, *xerîbî*).

52. *H* - ötümlü sürekli. Bu ünsüzün rolünü incelemek özellikle yararlı sayılabilir, çünkü Kürt fonetiğindeki gelişmenin en karakteristik iki aşamasını belirtmek olanağı verir. Birinci aşamada *h* önemli ölçüde artar, çünkü eski İrancıdaki pek çok fonemin yerini alır; ikinci aşamada ise bu ses yavaş yavaş ortadan kalkar.

1. Eski İrancadaki ünsüzlerin yerini alması :

a) x'nin yerini alması :

Rihnf, ışık (Av. *raoxşna*-).

Behir, pay (Av. *baxdhra*-).

Sihur, kırmızı (Av. *suxra*-).

AÇIKLAMA I. Botan emirliğinin adı bile yukarıdaki örnekler arasına sokulabilir: XVII. yüzyılda bile (Şerefname'de) bu ad (**بختان**) biçiminde yazılıyor ve kuşkusuz *Bixtan* ya da *Bextan* okunuyordu: zamanla x yumuşayıp h'ye dönüştü; günümüzde bile aynı yörede söylenen *Bihtan*, *Buhtan* telaffuzunu aldı. Gene de her taraftaki tek kullanım olan *Botan* adı, -ih gurubunun büzüşüp o'ya dönüşmüş olmasından doğmaktadır (bk. par. 74).

b) dh ya da th'nin yerini alması :

Reh, yol (Av. *raithya*-).

Pehin, geniş (Av. *pathana*-).

Şehir, kent (Av. *xşathra*-).

Bihin, koku (Av. *baodhay*-).

c) ş'nin yerini alması:

Guh, kulak (Av. *gaoşa*-).

Mih, koyun (Av. *maêşa*-).

Tihni, susuzluk (Av. *tarşna*-).

Çehiv, göz (Av. *çaşman*-).

AÇIKLAMA II. Kürtçede h, Arapçadan geçmiş sözcüklerdeki aynın (ع) yerine de kullanılır.

Ör.: *Hinda*, kadar (Ar. **عند**).

Sinhet, meslek (Ar. **صنعة**).

Hinad, inat (Ar. **عناد**).

AÇIKLAMA III. Dilin bu aşamasında, baş harf ünsüz olarak h, başlangıçta bir ünlü ile başlayan İranca ya da yabancı kökenli bütün sözcüklerde ortaya çıkar (bk. bu konuda par. 9 ve 58).

2. H'nin ortadan kalkması.

Yukarıdaki örneklerde anılan biçimlerin çoğu bugün özellikle muhafazakâr olan bazı dağlı ağızlarında (Botan, Behdinan, Hakkari) tek tük bulunmak-

tadır. Esasen, biraz ilerde ayrıntılarıyla ele alınacak olan (par.71-75) birleşip kaynaşma olguları nedeniyle bu gibi sözcüklerin hemen hemen hepsi *h*'lerini yitirmişlerdir. Gerçekten de, çağdaş Kürt ağızları, büyük çoğunlukla, ünsüz sisteminden *h*'yi atma eğilimi göstermektedir. Bu fonem aşağıda yazılı hallerde kaybolmaktadır :

a) Sözcüklerin başında, içinde ve sonunda kısa ünlülerle kaynaşınca. (Bk. ilerde, par.71 ve dev.)

b) Yerini bir başka ünsüz alınca.

Ör.: Sonek *-ahî*, olur: *-ayî*, *-atî*.

Mastar eki *-ihan*, olur: *-iyan*.

Mehter, atuşağı yerine, *meyter*.

Dihêl, davul yerine, *diwêl*.

Hênik, serin yerine, *fênik*.

c) Sözcüklerin başından düpedüz düşerek:

Ör.: *Hevor*, dağkeçisi yerine, *evor*.

Hêş, acı, ağrı yerine, *êş*.

Hêvar, akşam yerine, *êvar*.

Hûr, mumbar yerine, *ûr*.

Haza, özgür yerine, *aza*.

Hîser, sıkışık yerine, *îser*, vb.

Sözcüklerin içinden düşerek:

Ör.: *Dergehvan*, kapıcı yerine, *dergevan*.

Merhov, insan yerine, *merov*.

Ewhinde, o kadar yerine *ewinde*.

Rehwan, rehvan (at) yerine, *rewan*.

Sözcüklerin sonundan düşerek:

Ör.: *Hevdeh*, on yedi yerine, *hevde*.

Fîreh, geniş, ferah yerine, *fîre*.

Dergeh, kapı yerine, *derge*.

Şeh, tarak yerine, *şc*.

AÇIKLAMA IV. *H* düşerken çoğu zaman kendisinden önce ya da sonra gelen ünlüyü de birlikte düşürür.

Ör.: *Hewe*, hon zamirinin eğik durumu, yerine *we*.
Heşîn, mavi yerine *şîn*.

53. *H* - ötümsüz sürekli. Bu ünsüz daha çok Kürtlerin aldıkları yabancı sözcüklerde geçer. Hafif yumuşamış bir Arap ha'sı gibi okunur. *Hesp*, at; *heft*, yedi; *tehil*, acı gibi İnanca kökenli birkaç sözcükte de rastlanır.

Tipki *x*'nin kullanımı gibi *h*'nin kullanımı da, çok sık olmakla birlikte büsbütün genelleşmiş değildir. Yazılı dilde bu ünsüzün yerine *h* kullanılması eğilimi vardır ve yazım şöyle olur: *hesp*, *heft*, *tehil*.

E. YABANCI SESLERİN GÖRDÜĞÜ İŞLEM

54. Diğer müslüman halklar gibi Kürtler de dillerine pek çok Arapça sözcük almışlardır. Bu yabancı sözcüklerin çoğu ileri derecede ötümlenme konusu olmuşlardır. Bu değişiklikler Kürt fonetik sisteminin semitik dil sistemiyle bağdaşmamasının sonucudur. Kurmancinin Arap ünsüzlerine uyguladığı işlemi şöyle kısaca gözden geçirmek hiç de yararsız sayılmaz. Bunların bazı örnekleri zaten yukarıda önerilmiştir. Diğerleri de şöylece sıralanabilir:

1. Arap se'si (ث) Türkçeye geçerken olduğu gibi *t* ya da *s* olur
Mirat ya da *mıras*, miras (میراث).
Sebat ya da *tebat*, sebat (ثبات).
Sewab, sevap (ثواب).

2. *ha* (ح) çoğu zaman aynen geçer, ama hafifçe yumuşar.

3. *zel* (ذ) z'ye döndürür:
Lezet, lezzet (لذة).
Zewq, zevk (ذوق).

4. *sat*, *ti* ص , ط ve *zı* ظ t, s ve z gibi telaffuz edilirler.
Dat ض ise bazen z, bazen d olur :

Zabit, subay (ضابط).
Zerer, zarar (ضرر).
Erd, toprak, arz (أرض).

5. *ayın* (ع) şu değişiklikleri geçirir:

a) Sözcüklerin başında bulunuyor ve ardından bir elif () geliyorsa *a* olur; eğer bir üstün ile hareketlenmişse *e* ya da *hi*; bir esre taşıyorsa *î* ya da *i* olur.

Ör.: *Adet*, *adet* (عاده)

Aqil, *akıllı* (عاقل)

Esker ya da *hesker*, *asker* (عسكر)

Ezab ya da *hezab*, *azap* (عذاب)

Başka örnekler için par .52 (Açık. II) ye bak.

b) Sözcüklerin gövdelerinde ya yerini *h'* ye bırakır ya da bir kesinti yaratarak kaybolur. Bazen de *aynın*'ın (ع) yok olması, yanındaki kısa ünlünün uzaması sonucunu verir.

Ör.: (دعوى) olur: *dehwa*, *dehiw*, *dawa*, *dava*.

(صنعة) *sinhet*, *sanet*, *sanat*, *meslek*.

(طعم) olur : *tam*, *tat*.

AÇIKLAMA. Kürt dili alanı ile Arap dil alanını ayıran (ع) sınırda bulunan bölgelerdeki lehçeler aynı alıkoşlar, ama hafifletirler.

c) sözcüklerin sonundaki (ع) düpedüz kaybolacağı gibi bir *h* ile de yer değiştirebilir.

Ör. *Camî* ve *camih*, *cami* (جامع)

Tima, *açgözlü* (طماع)

Rib, *çeyrek* (ربع)

6. *Hemze* (ء) yerine bir *y'* ye bırakır ya da istisnai olarak bir kesinti yaratarak kaybolur:

Xayîn ya da *xaîn*, *hain* (خائن)

Leyiq ya da *laîq*, *layık* (لائق)

Qayîl ya da *qail*, *kail* (قائل)

TABLolar

55. Bu bölümü izleyen tablolar, 1932'de Kürtçe *Hawardergisinin* kuruluşu sırasında düzenlenmiştir. Kürt lehçelerinde her harfin ne kadar sık geçtiğini anlamaya ve böylece harf kasalarında her harften ne kadar bulunması gerektiğini saptamaya, dolayısıyla basım işini kolaylaşturmaya yarıyordu. Birinci tablo yalnız *Kurmancî* içindir: çeşitli konularla ilgili birçok metin taranarak hazırlanmıştır. Bu çeşitli fonemlerin dildeki önemini yaklaşık olarak göstermektedir; ikincisi ise sözcüklerin başındaki kullanım sıklığını verir.

İkinci tablo harflerin üç Kürt lehçesindeki (*Kurmancî*, *Soranî Dumilî*) oranını göstermektedir. Bunlar önceden hazırlanıp *Soranî* ve *Dumilî* lehçelerine de (Palu ve Siverek) uyarlanmış olan metinlerden alınan cümlelere bakılarak düzenlenmiştir.

Bu listeler nisbî bir değer taşımakla birlikte onları burada yayınlamak bize hiç de yararsız görünmedi. Bunların incelenmesinde çıkan sonuçların çoğu daha önce yukarıda ele alınıp incelenmiştir; şimdi, henüz açıklanmamış olan ya da yeniden üzerinde durulması gereken yönlere kısaca göz atmakla yetineceğiz.

TABLO I. Uzun ünlüler ve kısa ünlüler hemen hemen eşit orandadır. En az rastlanan ünlü *u*'dür.

Yile ya da bir ünlü ile başlayan sözcüklerin ender oluşu da bir gerçektir. Metinlerimizde bu son durumda bulunan 265 sözcüğün üçte ikisi yabancı kökenlidir; geri kalan üçte biri ise, yakın tarihlerde edinilmiş bir *h* ile yumuşatılmış yerli ünlülerdir (bk. par. 52). Sözcüklerin başında *u* kesinlikle bulunmaz.

TABLO II. Burada *j* harfinin *Dumilî* ve *Soranî*deki azlığına karşılık *Kurmancî*'deki kullanım sıklığı ortaya çıkmaktadır. Ama bu farklılık özellikle *ji* edatının bu son iki lehçenin birincisinde *ra*, ikincisinde *le* ile karşılaşılmasından ileri gelir. Aynı şekilde *ji*'ye *Dumilî*de *zî* denir ve her ikisi de dahi anlamına gelir. Dolayısıyla o iki lehçede bu iki hece daha sık geçer.

Ayrıca *Soranîde* *m*'ye *b*'ye ve özellikle *w*'ye çok sık rastlanır (daha önce görüldüğü gibi *w* bu lehçede *Kurmancî* deki *v*'nin yerini alır).

Bundan başka, Güney lehçesi Kuzey lehçesine göre daha çok *e* içerir. Gerçekten, *Kurmancî* 'deki *li* ve *bi* edatları, *Soranîde* *le* ve *be* biçimini alır; bir tanım takısı olan *-ke*, bazı durumlarda adlara eklenir (örneğin *Kurmancîde* *peya hat* yerine *piyaweke hat*, adam geldi, denir). Bu kullanımdan dolayı Güney Kürtlerine «*Kurdeke*», yani *-ek* 'li Kürtler lakabı verilmiştir.

E konusunda belirtilen olguların tersine, *i*'nin hem *Soranîde*, hem *Kurmancîde* yaygın bir kullanımı olduğu varsayılabilir. Bunun nedeni Güney dilinde cinsliğin kaybolmasıdır: ek bağlantısı artık *a*, *ê*, vb. takılarıyla yapılmakta, Farsçadaki gibi «izafet» biçimi de, *i* ve *î* arası bir bağlantı ünlüsüyle yapılmakta, bu ünlü de bu iki sestten birincisine daha yakın olduğundan aynı harfle yazılmaktadır.

Dumilîde, öteki lehçelere göre iki kat *o* bulunur. Bunun nedeni *di*'li geçmiş zaman tekil üçüncü şahıs çekiminin *-o* eki almasıdır.

Ör.: *Min kerdo* (Dumilî), *min kir* (Kurmancî); *kirdiwe* (Soranî). O rûnişt (Dumilî), oturdu; *ew rûnişt* (Kurmancî); *daniştiwe* (Soranî).

Şunu da belirtelim ki, *Kurmancîde* bazen fiil *o* ile çekilir, ama bu çok seyrek görülür, çünkü yalnız halk şarkılarında, uyağı denk getirmek ya da sözcüğe daha bir renk katmak için yapılır: örneğin *vane*, *xuyane*, *berane*, *berxane* yerine *vano*, *xuyano*, *berano*, *berxano* gibi.

Were konê me, konê me vano.

Serê stûnê kona ji te re bi xuyano.

Tu mêvanê sîng û berano.

Şîva şivanê mala bavê min şîr e.

Paşîva wî goştê di berxano.

Çadırımıza gel, işte şurada.

Direklerin dikilmiş olduğunu gördün işte.

Sen sinemin, göğüs tahtımın konuğusun.

Baba evimin çobanının akşam yemeği süt,

Suhuru kuzu etidir.

TABLO I
HARFLERİN SIKLIĞI

GENEL SIKLIK

a :	1500	î :	700	ş :	160
b :	650	j :	300	t :	400
c :	120	k :	650	u :	120
ç :	150	l :	450	û :	450
d :	840	m :	550	v :	500
e :	2200	n :	1300	w :	350
ê :	1000	o :	400	x- \ddot{x} :	340
f :	150	p :	120	y :	200
g :	200	q :	140	z :	150
h- \ddot{h} :	350	r :	1100		
i :	1800	s :	340		

SÖZCÜKLERİN BAŞINDA

a :	97	î :	12	ş :	188
b :	238	j :	22	t :	275
c :	135	k :	417	u :	0
ç :	179	l :	96	û :	4
d :	282	m :	259	v :	44
e :	120	n :	126	w :	28
ê :	11	o :	5	x- \ddot{x} :	227
f :	111	p :	195	y :	4
g :	184	q :	215	z :	148
h- \ddot{h} :	258	r :	170		
i :	16	s :	292		

TABLO II.
ÇEŞİTLİ LEHÇELERDE HARFLERİN SIKLIĞI

	KUZEY	GÜNEY	KUZEYBATI	KUZEYBATI
			(Palu)	(Siverek)
a :	239	332	292	292
b :	73	90	67	68
c :	10	20	27	28
ç :	29	24	27	26
d :	101	109	95	94
e :	378	564	386	389
ê :	170	85	151	167
f :	12	6	13	12
j :	44	51	40	38
h :	56	47	53	53
i :	337	291	308	296
î :	139	160	142	145
j :	62	10	0	5
k :	116	137	88	89
l :	64	130	66	63
m :	112	140	114	114
n :	260	231	238	253
o :	60	44	115	121
p :	27	28	30	29
q :	11	14	14	13
r :	191	209	212	222
s :	41	45	39	41
ş :	57	69	57	55
t :	133	131	86	90
u :	29	37	38	38
û :	62	54	40	44
v :	65	0	69	71
w :	83	161	95	98
x :	50	33	39	41
y :	51	68	45	44
z :	38	36	77	76

IV. HECE VE SÖZCÜĞÜN FONETİK YAPISI

56. Kürtçede uzun heceler ve kısa heceler vardır ve bunların ikisi de açık ya da kapalı olabilir. Kürtçede hece, duruma göre şöyle oluşur:

a) kısa ya da uzun bir ünlü (*e, ê, a- gir, e-nîşk*).

b) bir ünsüz ile onu izleyen bir ünlüden (*ba, pê, re, gi-rav, te-hil, pe-re*).

c) bir ünlü ile onu izleyen bir ya da birçok ünsüzden (*ar, om, al, erd, îsk, av-sark, ar-gûsk*).

d) önünde ve ardında bir ünsüz bulunan bir ünlüden (*bar, pol, şev, bingeh, per-gîn*).

e) birkaç ünsüzden sonra gelen bir ünlüden (*qlê-wî, stro, sto*).

f) önünde birçok, ardında bir ya da birçok ünsüz bulunan bir ünlüden (*stran, stêwr, stêrk, şkeft, dran*).

57. Ünlülerden oluşan tek hecelerin sayısı yedidir : bunlar *a, ê, e* ve *î* zamirleri, *o* ve *ê* ünlemleri ve *û* bağlacıdır. Bu bağlaç sesli bir harfle başlayan bir sözcükten önce geldiğinde bazen *w* olarak telafuz edilir.

58. Bir ünlü ile onu izleyen bir ya da birkaç ünsüzden oluşan heceler, kesinti durumu (bk. par. 63) hesaba katılmazsa, ancak sözcüklerin başında ya da başlıbaşına bulunur. Sayıları da pek azdır. Gerçekten, hiçbir Kürt sözcüğü *u* ile başlamaz; *i* baş harfine ise ancak yabancı dillerden alınmış sözcüklerde rastlanır (bk. par. 9); *e, ê, o, î*, ve *û* katıksız Kürtçe sözcüklerin başında ancak istisnai olarak bulunur. Yalnız *a* harfi çoğu zaman birinci harf işlevi yüklenir. Bununla birlikte, genel olarak denilebilir ki, *a* ile başlayan ve eski İrancadan olduğu gibi korunan (*agir, ates; av, su* gibi) birkaç sözcük bir kenara bırakılacak olursa, ünlüler ancak bir ünsüzü, genellikle *h*'nin düşmesiyle sözcüğün başında belirtmektedir.

Ör.: Aş, haş'tan, değirmen.
Avêtin, havêtin'den, fırlatmak.
Arî, harî'den, yardım.
Ajnî, hajnî'den, yüzme.
Aza, haza'dan, özgür.
Evrîşim, hevrişim'den ipek.
Ev hev'den, işaret zamiri ya da sıfat.
Ew, hew'den, zamir 3. şahıs, işaret zamiri ya da sıfatı.
Enî, anî, henî'den, alın.
Enîşk, anîşk, henîşk'ten, dirsek.
Evrâz, hevraz'dan, yamaç.
Êş, hêş'den, ağrı, acı.
Êvar, hêvar'dan, akşam.
Êvrîst, hêvrîst'ten, bir tür yabani ardıç.
İbret, hibret'ten (Ar. عبرة), örnek, emsal.
İflas, hiflas'dan (Ar. إفلاس), iflas.
İsbat, hisbal'tan (Ar. اثبات), ispat, saptama.
İro, hîro'dan bugün.
İcar, hîcar'tan, bu kez, şimdi.
İsal, hîsal'dan, bu yıl.
Osta, hoste'den, usta.
Ûr, hûr'dan, iškembe.
Ûçik, hûçik'ten, kol yeni.

59. Kürtçe sözcükler çok ender olarak açık hecelerle sona erer. Açık hece varsa, genellikle bu ya bir uzun ünlüdür ya da e'dir. İ'nin ya da u'nün bir sözcüğün sonunda bulunması tamamen istisnaidir (bk. par. 9 ve 10). Katıksız Kürtçe de bir sözcüğün son harfinin ünlü olarak belirmesi genellikle ya sondaki bir ünsüzün düşmesinden ya da bir birleşme-büzüşme olgusundan ileri gelir.

a) Son ünsüzün düşmesi.

Ro, gün, roj'dan.

Serşo, banyo, serşok'tan.

Fire, geniş, ferah, fireh'den.

b) Birleşme-büzüşme olgusu.

Pê, ayak, *pey*'den.

Tirî, üzüm, *tirih*'ten.

Gilî, yakınma, *gilih*'ten, vb. (bk. par. 71-75).

AÇIKLAMA. Bununla birlikte, birtakım Kürtçe sonekler bir ünlüden oluşur ya da bir ünlü ile sona erer. (Bk. Böl. XXIV-II).

60. İlk birkaç ünsüzle başlayan heceler çoğu zaman başlı başına bulunur (tek heceler) ya da çok heceli sözcüklerin başında yer alır (ör. *standin*, almak, *frotin*, satmak). Ancak bileşik sözcüklerde ikinci ya da üçüncü hece konumunda rastlanır.

(ör. *vexwendin*, davet etmek, *rîspî*, yaşlı).

AÇIKLAMA. Bileşik sözcüklerde, özellikle bu sözcük aynı sözün yinelenmesiyle oluşuyorsa, iki ünsüz grubunu birbirinden ayırmak üzere araya bir ünlünün girdiği bazen görülür.

Ör.: *Giregir*, önemli kişi (*gir-gir*).

Keskesor, gökkuşağı (*kcsk-sor*).

Hişkeber, kuru taştan yapı (*hişk-ber*).

Deverû, yüzükoyun (*dev-rû*).

61. Kürtçe sözcüklerin başında ender olarak iki ünsüzden oluşan gruplar ve çok istisnai olarak üç ünsüzden oluşan gruplar ve istisnai olarak üç ünsüzlü gruplar bulunur. Şimdiye kadar saptayabildiğimiz sözcük listeleri (ki elbette tam sayılamaz) ancak aşağıdaki durumları belirtme olanağı vermektedir:

1. Başta iki ünsüz grubunun bulunması.

B-l, b-r : *blêç*, yıldırım; *blûr*, kaval; *brandox*, orakçı, ekin biçen; *branguh*, ağır, yavaş ; *braştin*, kızartmak, *brûsk*, şimşek.

D-r : *dran*, diş (ve türevleri).

F-r : *frotin*, satmak; *frûmaye*, bağağı.

J-m : *martin*, saymak.

P-r : *prot*, çömlekçi.

Q-l, q-r : *qlêwî*, bulaşıkçı; *qrêj*, pis; *qrên*, kavga.

S-p, s-t pek çok örnek var, başlıcaları: *spas*, teşekkür; *spehî*, güzel; *spî*, ak (ve türevleri), vb.; *sto*, boyun; *stûr*, kalın; *stêrk*, yıldız, vb.

Ş-k, ş-t: *şkevik*, *çanak* ; *şkênandin*, *kırmak*; *şkêr*, *taş yığını*; *şkêvlatok*, *kaplumbağa*; *ştıyar*, *üstü açık* ; *ştexilîn*, *konuşmak*.

T-r : *traştin*, *yontmak*.

Z-m : *zmanok*, *küçük dil*.

Gırtlaksı bir ünsüzle bir w'den oluşan baş harf kümeleri ise pek çoktur: *gwîz*, *ceviz*; *hwîr*, *ufak*; *kwîr*, *derin*; *qwîz*, *sansar*; *xwîn*, *kan*. X-w grubu özellikle çok yaygındır (bk. par. 30).

AÇIKLAMA I. Bununla beraber bazı ağızlarda, yukarıda yazılı örneklerdeki iki ünsüzlü baş harf grubunda yer alan ünsüzleri bir birinden ayırmak için bir i araya sokulduğunu belirtmek gerekir.

Ör.: *Zman* yerine, *ziman*, *dil*.

Şkeft yerine, *şikeft*, *mağara*.

Bra yerine, *bira*, *kardeş (erkek)*.

Yazılı dilde her iki yazım da geçerlidir.

2. Başta üç harf grubu.

Bu konuda saptanabilmiş tek örnek s-t-r'dir : *stran*, *şarkı* ; *strî*, *diken*; *stro*, *boynuz*; ve bunların türevleri.

Sıralanan bu örneklerle bakılarak denebilir ki, yalnız kapantılı harfler (gırtlak ünsüzleri g ve k hariç) ile sızıcı ünsüzler, sözcük başındaki ünsüz grubunun önünde yer alabilirler, ikinci harf de w'den başka bir harf olmak üzere. Bütünün ikinci ögesi, kapantılılardan sonra daima bir akıcı ünsüz (*r ya da l*), ya da ıslıksızlardan sonra bir kapantılı ünsüzdür (*m, p, t ya da k*).

AÇIKLAMA II. Bununla birlikte, Kürt araştırmalarının bugünkü durumunda, çıkardığımız bu sonuçların kesin sayılamayacağını belirtmek isteriz. Ayrıca her bakımdan yalnız *Kurmancî* için geçerlidirler.

62. İki ünsüzlü bir harf grubu ile sona eren heceler çoktur.

Ör.: *Rind*, *iyi*.

Berf, *kar*.

Bilind, *yüksek*.

Pirs, *söz, soru*.

Ferş, *düz kayalık*.

Tirş, *eşki, vb.*

Şimdiye kadar saptadığımız örneklerden çıkarsadığımız kadarıyla bu iki ünsüzden birincisinin asla kapantılı ünsüz olmadığını söyleyebiliriz. *W* ve *y* bir yana, bütün ünsüzler bu gruplarda ikinci konumda yer alabilirler.

AÇIKLAMA. Sözcük sonuna gelen üç ünsüzlü yegâne grup, şimdiye kadar saptadığımız heceler içinde yalnız *-rşk* hecesidir; *avtîrşk*, ekşi salça.

63. Kesintli. Cümle içinde bir son ünsüzle bir ilk ünsüzün rastlantı sonucu yan yana gelmesinden doğan kesintiler ender değildir.

Ör.: *Hate ava kirin*, inşa edildi.
Mala apê min, amcamın evi.
Bihayê êzing, odunun fiyatı.

AÇIKLAMA I. Bununla birlikte, karşılaşması kesintiye neden olan iki sözcükten birincisi tek heceli bir edat, bir zamir, bir işaret sıfatı, vb olduğu zaman son ünlüsü düşme eğilimi gösterir.

Ör.: *Vê êvarê*, bu akşam şöyle okunur: *v'êvarê*.
Bi izna te, müsaadenle, şöyle okunur: *b'izna te*.
Ji aliyê din, öte yandan, *j'aliyê din*.

Sözcüklerin içinde kesintiye ender rastlanır. Rastlandığında da aşağıdaki nedenlerin birinden ileri gelir:

1. İranca kökenli sözcüklerin içinden bir ünsüzün düşmesi.

Ör.: *Paîz*, sonbahar, *pehîz* ya da *payîz*'den.
Roava, Batı, gün batışı, *rojava*'dan.

2. Arapçadan alınma sözcüklerden bir *ayın* (ع) ya da *hemze* (ء)'nin düşmesi.

Ör.: *Siûd*, şans (Ar. سعود).
Îane, yardım (Ar. إعانة).
Qaîl, rıza gösteren (Ar. قائل).
Miamele, işlem (Ar. معاملة).

3. Bileşik bir sözcüğün içinde, rastlantı sonucu iki ünlünün yan yana gelmesi.

Ör.: *Dilbiêş*, üzüntülü.
Bêesas, temelsiz.
Diajo, çoban yamağı.

AÇIKLAMA II. Kesintiye nispeten yakın zamandan beri hoşgörü gösterildiği anlaşılıyor. Gerçekten, dil, çoğu hallerde, gerek bir ünlüyü atarak (ör. *a* ya da *ê* ile başlayan fiillerin çekiminde *di* ve *bi* fiil örneklerindeki *i*'nin düşmesi), gerek bir bağlantı ünsüzü kullanarak (ör. durum bildiren takı ve çekim ekleri önüne *y* gelmesi) kesintiden sakınmaya çalışır.

64. İkileşme. Kürtçede ünsüzlerin ikileşmesine cevaz yoktur. Aynı çıkış noktasından gelen iki ünsüz (örneğin iki *t*, iki *l*, iki *d*, vb.) art arda geldiği zaman yalnız biri telaffuz edilir.

Ör.: *Xurt*, kuvvelli'den, *xurt-tir* yerine, *xurtir*.

Rast, doğru'dan, *rast-tir* yerine, *rastir*.

Paş-şiv, gece yemeği yerine *paşiv*.

Baş-şev, iyi geceler yerine *başev*.

Yek-kîte, tek hece yerine, *yekîte*.

Bu örneklerde görüldüğü gibi, ikinci ünsüzün düşmesi, bileşik ya da sonek almış bir sözcükten süreklilik kazanmışsa yazımda da yer alır.

Buna karşılık, rastlantı sonucu, bir cümlede, birincisi bir ünsüzle sona erer ve ikincisi aynı ünsüzle başlayan iki sözcük karşılaşmış bulunuyorsa, yazımda hiçbir değişiklik olmaz. Şöyle yazılır:

Di gund de, köyde, ama şöyle telaffuz edilir: *di gund'de*.

Ji gayê gewir re, beyaz sığıra, ama şöyle telaffuz edilir: *ji gayê gew're*.

Dengbêj jî hene, şarkıcılar da var, ama şöyle telaffuz edilir: *dengbê'jî hene*.

Ev her du gund bi hev ve ne, bu iki köy bitişiktir, ama şöyle telaffuz edilir: *ev her du gund bi he've ne*.

65. Bir önceki paragrafta belirtilen kurala uygun olarak, değişik iki ünsüz yan yana gelip de bunlardan biri ötekini özümlese, varlığını koruyan asla ikileşmez.

Özümlenen ünsüzün kayboluşu süreklilik kazandığı taktirde yazıda da gösterilmeyerek belirtilir (bileşik ya da sonek almış sözcükler).

Ör.: *Pışt-dawî* yerine, *pişdawî*, yeniden doğuş (*roja pişdawayî'de*).

Rind-tir, *rind'in*, karşılaştırılması, yerine *rintir*.

Dewlemend-tir, dewlemend, zengin'in karşılaştırmalısı yerine dewlementir.

Ama, ez ji kû zanim, yazılır, e'ji kû zanim, okunur.

66. **Metatez ya da göçüşme.** Oldukça yaygın bir olgudur. Birkaç örnek vereceğiz:

Deşgirtî (destgirtî den) yerine, dergistî, nişanlı.

Ñivro yerine, nîrvo, öğle.

Berf yerine, befir, kar.

Qehbik, kahpe (قبح kebîh kökünden).

Bu bakımdan *hevrîşim*, ipek (öteki biçimleri: *hevrêşim, hevrûşim*), Farsça (ابريشم) *ibrişim*, sözcüğünün evrimi de ilginçtir, metatez yoluyla *hevirmêş* verdiği gibi ardından *hermîş, harmîş, ermîş* biçimlerine dönüşür.

FONEMLERİN DÜŞMESİ VE BÜZÜLME

67. Kürt dehasının dil konusundaki en belirgin özelliği kelimelerin durmadan kısaltılarak özleştirilmesidir. Bu eğilim özellikle bu dilin sentaksı (sözdizimi) incelendiği zaman daha iyi ortaya çıkacaktır. Ama bu olguyu, aşağıdaki paragraflarda ele alınacak olan kurallar bakımından daha şimdiden başlayarak belirtmekte yarar var. Kürtçe her sözcük, doğal evrimine bakılırsa, son derece yoğunlaşma eğilimi gösterir, öyle ki; olası en kalabalık ses sayısını gittikçe azaltarak tek heceye inmeye çalışır. Bu süreç bazen bazı öğelerin düpedüz kaldırılıp atılmasıyla, bazen büzülmeyle sağlanır. Bu çeşitli olguları birer birer ele alacağız.

68. **Ünlülerin düşmesi.** Uzun ünlülerin teması sırasında *i*'nin ve *e*'nin düşmesine daha önce işaret etmiştik (bk. par. 8 ve 9). Şimdi kısa ve uzun ünlülerin düşmesinin başka örneklerini sunuyoruz:

Rizyanik yerine, rizyang, rezene.

Dargerînek yerine, dargerîng, sarmaşık.

Alîgûsk yerine, argûşk, altçenenin arka kenarı.

Parûxan yerine, parxan, serbest kaburga.

69. Ünsüzlerin düşmesi. *T, j, k, h, l, n* bakımından daha önce verilen örnekler hakkında 44, 47, 52, 58,59 ve 40. paragraflara bakılabilir.

Bu çeşitli ünsüz atımları genellikle birçok ünsüzden oluşan harf gruplarını hafifletmek eğiliminden doğar:

a) Sözcüklerin içinden ünsüz düşmesi.

Ör.: *Destgch* yerine, *desgch*, aygıt, tezgâh.

Dotmam yerine, *domam*, amca kızı.

Destmal yerine, *desmal*, mendil.

Cêndik yerine, *cênik*, şakak.

Binçeng yerine, *biçeng*, koltukaltı.

Cchwar yerine, *cihar*, dağarcık.

b) Sözcüklerin sonundan ünsüz düşmesi. Genellikle son ek iki ünsüzün ikincisi düşer.

Ör.: *Yekşemb* yerine, *yekşem*, pazar.

Port yerine, *por*, saç.

Bend yerine, *ben*, bağ.

Berçavik, yerine, *berçav*, gözlük.

Erzînik yerine, *erzîn*, çene.

Girs yerine, *gir*, iri.

Sondaki iki ünsüzden birincinin düşmesine ilişkin de birkaç örnek verilebilir:

Zengelork yerine, *zengelok*, âdemelması.

Pêping (*pêpeling*'den) yerine, *pêpik*, derece.

70. Fonem gruplarının düşmesi. Birçok durumda, düşen harfler yalnız ayrı ünlüler ya da ünsüzler değil, birlikte aulan birçok fonem olabilir. Bu gibi değişiklikler genellikle üç ya da daha çok heceden oluşan bileşik sözcüklerde olur ve onları iki ya da üç heceli duruma getirir.

Ör.: *Mastar* eki *-ayîn*, *ihan* yerine *-an* fonemi geçer.

Nilhêrîn olur *nêrîn*, bakmak.

Gurçilik olur *gurçik*, böbrek.

Agir olur *ar*, ateş.

Te:na pîrikê olur, *tevnepirk*, örümcek ağı.
Zêringer olur, *zêrker*, kuyumcu.
Peransû olur, *parsû*, kaburga.
Mezintir olur, *mestir*, daha büyük.
Şemsedîn olur, *Şemdîn*, özel ad.

71. Büzülme. Büzülme olguları arasında şunlar sayılabilir :

a) Rastlantı sonucu yan yana gelen fonemler (edat ve zamir, önfiil ve fiil, vb.). Bunların en önemlileri daha önce incelenmişti (par. 25, 27, 32).

b) Daha önce par. 66'da belirtilen kural gereğince sözcüklerin içinde süreklilik kazanan durumlar. Bunların hepsi, uzun ünlüler lehine (genellikle kısa) ünlü ve ünsüzden oluşan sabit bazı grupların atılması sonucunu doğurur.

Aşağıdaki tablolar, genel olarak daha tutucu olan bazı dağ ağızlarındaki (Botan, Hakkari, Behdînan ve hatta Tor Abdîn) biçimler ile ova lehçelerindeki sözcükler karşılaştırılarak düzenlenmiştir. Bu şekilde saptanan örneklerin sayısı ve uygunluğu öyledir ki, ona dayanılarak bu değişikliklerin Kürt ünlü sisteminin gelişmesinde bir aşama sayılabileceği yolunda bir kuram öne sürülebilir: bunun için bilimsel yayınlar beklenmelidir ve bu arada söz konusu değişikliklerin Arap ve Fars kökenli sözcüklerde çok belirgin olduğu söylenebilir.

Buna göre *-eh*, *-we-*, *-ehe-*, *-ehi-* yerine *a* geçer.

Ör.: *Kêhnî* olur, *kanî*, kaynak.

Pehtin olur, *patin*, pişirmek.

Dehnû olur, *danû*, dövülmüş buğday.

Dehşik, olur, *daşik*, sığa.

Cehnî olur, *canî*, tay.

Reh olur, *ra* atardamar.

Behjo olur, *bajo*, *ajotin* fiilinin emir kipi.

Behvêje olur, *bavêje*, *avêtin*'in emir kipi.

Behwer olur, *bawer* (*bawer kirin*, inanmak).

Şehir olur, *şar*, kent.

Pehnî olur, *panî*, topuk.

Pehîz olur, *paîz*, sonbahar.

Fehim (Ar. فہم) olur, *fam*.

Xwestin olur *xastin*, istemek.
Xweher olur, *xwar*, eğri.
Behir olur, *par*, pay.
Tehil olur, *tal*, acı (kahve acısı).
Çehiv olur *çav*, göz.
Pehin olur, *pan*, geniş.

72. *-eh-*, *-ehi-*, *-ey-* gruplarının yerine *ê* geçer.

Ör.: *Reh* olur, *rê*, yol.

Behvil olur, *bêvil*, burun.

Şeh olur, *şê*, sarışın, al.

Rehil olur, *rêl*, orman.

Avehtin olur, *avêtin*, fırlatmak, atmak.

Mehvan olur, *mêvan*, misafir.

Behtir olur, *bêtir*, en iyi.

Çehlek olur, *çêlek*, inek.

Pey olur, *pê*, ayak.

Keyf olur, *kêf*, zevk. (Ar. كيف)

Eleyh olur, *elêh*, aleyh. (Ar. عليه)

Heyiv olur, *hêv*, ay.

Meyiw ya da *mehiw* olur, *mêw*, asma kütüğü.

73. *-ih-*, *-ihi-*, *-iyi-* gruplarının yerine *î* geçer.

Ör.: *Tirih* olur, *tîrî*, üzüm.

Bih olur, *bî*, söğüt.

Cih olur, *cî*, yer, mevki.

Pêçih olur, *pêçî*, ayak parmağı.

Sipih olur, *sipî*, bit.

Sihwan olur, *sîwan*, şemsiye, gölgelik.

Sih olur, *sî*, gölge.

Dihtin olur, *dîtin*, görmek.

Bibihne olur, *bibîne*, gör.

Rihtin olur, *rîtin*, sıçmak.

Mih olur, *mî*, koyun (dişi).

Tihin olur, *tî*, susamış.

Mihvan olur, *mîvan*, misafir, davetli.
Gilih olur, *gîlî*, yakınma.
Bihin olur, *bîn*, koku.
Dihin olur, *dîn*, deli.
Hiyiv olur, *hîv*, ay.

Ayrıca, sözcüklerin başında *-hi-* gurubunun yerine çoğu zaman *i* geçer (bk.par. 9, Açık.I).

AÇIKLAMA I. *-eh-* gurubun bazen *a*, bazen *ê* olduğu görülür.

AÇIKLAMA II. Yukarıdaki listelerde sözü geçen ve *mevân* ve *mîvan*'a dönen *mehvan* ve *mihvan*; *hêv* ve *hîv*'e dönen *heyiv* ve *hiyiv* gibi ilk ya da büzülmüş paralel biçimler, daha önce par. 10'da işaret edildiği gibi *e*'den *i*'ye ve tersine geçişin sıklığıyla açıklanabilir.

Kürtçeye uyarlanmış yabancı sözcüklerin de tıpkı İnanca kökenli sözcükler gibi büzülme olgularına uğradığını görmek ilginç bir sonuçtur. *Fehm*, *keyf*, *eleyh* sözcüklerinde durum böyledir. Aşağıdaki listelerde de benzer örnekler bulunacaktır.

74. *-uh-*, *we-*, *-wî-*, *-ih-*, *-wi-*, *-ihu-*, *-weyi-* gruplarının yerine *o* geçer.

Ör.: *Guhtin* olur, *gotin*, demek, söylemek.

Rihnî olur, *ronî*, ışık.

Rihnahî olur, *ronahî*, ışık.

Ciht olur, *cot*, çift.

Sihtin olur, *sotin*, yakmak.

Werdek olur, *ordek*, ördek.

Guh olur, *go*, kulak.

Swind olur, *sond*, ant.

Kwîr olur, *kor*, kör.

Kwîz olur, *gûz*, ceviz.

Stirih olur, *stiro*, boynuz.

Ajhtin olur, *ajotin*, itmek, götürmek, sürmek.

Mihvik olur, *movik*, omur.

Mihtac olur, *motac*, muhtaç. (Ar. محتاج).

Dihun olur, don, yağ.
Bihust olur, boş, karış.
Bihurîn olur, borîn, geçmek.
Xweying olur, *xong*, kız kardeş.

75. -wî- ve çok nadiren -ih- gruplarının yerine *û* geçer.

Ör.: *Dwîr* olur, *dûr*, uzak.
Kwîr olur, *kûr*, derin.
Biwîk olur, *bûk*, gelin.
Qwîz olur, *qûz*, sansar.
Xwîn olur, *xûn*, kan.
Xwîşk olur, *xûşk*, kız kardeş.
Hwîr olur, *hûr*, ince, ufak.
Stwîr olur, *stûr*, kalın.
Twîj olur, *tûj*, sivri, 1) keskin. 2) biberacısı
Şwîr olur, *şûr*, kılıç.
Şihjin olur, *şûjin*, çuval ya da yorgan iğnesi.

AÇIKLAMA I. -ih- gurubu *î* kadar *o*'ya da döndüğü gibi -wî- de genellikle *û*'ya, bazen de *o*'ya döner.

AÇIKLAMA II. Bu tablolarda yer alan sözcükler çoğunlukla, ünlü ve ünsüz grupları içeren eski İnanca köklerle ve yukarıdaki örneklerde gösterdiğimiz büzülmeye tekabül etmektedir (ör. par. 52'de söz konusu edilenler). Ama, diğerleri, ancak uzun ünlülerin bulunduğu sözcüklerde gelir; *dûr*, *dîtin*, *kanî*, vb. sözcüklerinde olduğu gibi.

76. Bu büzülmeye olgularına paralel olarak, Kürtçe eşil, yani çift sözcüklerle bazen aynı sözcüğün içerdiği çeşitli anlamları vermeye ve sözcükleri çeşilendirmeye çalışır. İşte birkaç tipik örnek :

Rê ve *ra* sözcüklerinin ikisi de *reh*, yol sözcüğünden gelir, ama *rê*, yol ve *rê*, atardamar demektir.

Kor ve *kûr*. Bazı Kuzeydoğu ağızlarında *kwîr* sözcüğü hem «derin» hem «kör» anlamına gelir; bu anlamlardan birincisi bugün de yaşamaktadır, oysa

ikincisi bir atasözünde kalmıştır: «*ne çira ji kwîra re, ne duhêl ji kera re*» (ne köre ışık, ne sağıra davul). Büzülme sonucu *kwîr* olur; *kor*, *kör* ve *kûr*, derin.

Rêtin ve *rîtin*. Bir tek mastardan, *rehtin* ya da *rihtin*'den, *rêtin*, dökmek, yaymak, ve *rîtin*, sıçmak eşil sözcükleri doğar.

Kêr ve *kîr*. *Kehir* ya da *kihir* eski biçiminden, her biri değişik anlamda kullanılan *kêr* ve *kîr*, sözcükleri doğmuştur. Ama değişik lehçelerde bu iki sözcüğe verilmesi gereken anlam üzerine uyum sağlanamamıştır: *Kurmancîde* *kîr*, yarak (erkeklik organı), ve *kêr*, bıçak demektir. Tersine *Soranîde* *kêr*, yarak, ve *kîr*, bıçak anlamına gelir.

VURGU

77. BÜKÜNSÜZ SÖZCÜKLERİN VURGULANMASI. Vurgunun yeri hep aynı değildir. Sözcükler yalın haldeyken genellikle son hece üzerinde; ama, bazı hallerde, sondan bir önceki hecenin üstüne düşer. Uzun olsun, kısa olsun, her ünlü vurgu almaya elverişlidir.

78. Son hecede vurgu alan sözcükler. Bileşik olmayan bütün adıl biçimler (adlar, sıfatlar, belirteçler), bileşik adıl biçimlerin çoğunluğu, mastarlar ve sıfatfiiller (partisipler) böyledir.

- Ör.: *Derman*, ilaç.
Perde, perde.
Gotin, söylemek, demek.
Kuştî, maktul.
Brazava, sağdıç.
Derzîdank, iğnedenlik.
Daristân, meyve bahçesi.
Şîpane, eşik.
Mersef, sini.
Dewlemend, zengin.
Tirsonek, ödlek.
Dergevanî, kapıcılık, vb.

Vurgunun yegâne etkisi, vurguladığı ünlünün şiddetinde değişiklik yapmasıdır. Ünlünün tınısında ve çıkış süresinde, hiçbir durumda, herhangi bir değişime ya da bozulmaya neden olmaz: vurgulanan kısa ünlü gene kısa kalır.

79. Bileşik sözcükler, yalın haldeyken, son parçanın son hecesi vurgu alır.

Ör.: *Cotkarî*, çiftçi.

Havîngeh, yayla, yazlık.

Virker, yalancı.

Önemli bir nokta da şudur: bileşik sözcükler çoğu zaman, son hecedeki vurgudan ayrı, yalın haldeyken birinci parçayı normal olarak etkileyen vurgunun sürekliliğinin sonucu olarak ikinci bir vurgu daha alırlar.

Ör.: *Dergevan*, kapıcı (*dergeh-van*).

Ezmandev, damak (*ezman-dev*).

Keskesor, gökkuşağı (*kes-e-sor*).

Sîngebend, göğüslük (*sîng-e-bend*).

Herêna, kararsızlık (*herê-na*).

Şîpane, eşik (*şîp-ane*).

Seyrangeh, gezinti yeri (*seyran-geh*).

80. Sondan bir önceki hecede vurgu alan sözcükler -ik ve -î sonekleriyle oluşan bazı bileşik sözcükler bu katagoriye girer.

-ik soneki alan ve üç ya da daha fazla heceli olan bileşik sözcükler sondan önceki hecede vurgulanır. Sonekin *i*'si o zaman belli belirsiz telaffuz edilir.

Ör. *Sorevêrik*, sülüngillerden kuş türü.

Erzînk, çene

Xelftik, fişeklik.

Malxelftik, fişeklik gözü.

Teşîrêsik, kerkenez.

Dirêşik, biz (delgi).

Gurçllik, böbrek.

Tilotêzik, su püskürtme borusu.

Strotêzik, su püskürtme borusu.

Sinsiyarik, yırtıcı kuş cinsi.
Zengelörük, âdemelməsi.
Darkutük, yeşil ağaçkakan.
Bilbilîtanık, kelebek.
Pîrqelaçık, semizotu.

Fakat, bölgelerin birçoğunda, bu son heceden bir öncekini vurgulama ınin, hatta bazen ona bitişik ünsüzün yok olması sonucunu verir. Yukarıdaki sözcükler şöyle söylenir :

Sorevêrk (*sorevêr*), *erzînk* (*erzîng*, *erzîn*), *xelfîk*, *malxelfîk* (*malxelfî*), *teşîrêsk* (*teşîrês*), *tilotêzk*, *zengelörük* (*zengelök*, *zengelör*), *darkutük*, *bilbilîtanık*, *pîrqelaçık* (*pîrqelaç*, *pîçak*).

Sözcükler böyle kısalınca vurgu son hecenin üstünde yer alır.

AÇIKLAMA I. *Sorevêr*, *erzîn*, *teşîrês* gibi eşil sözcüklerin sonekin atılmasından dolayı mı ortaya çıktığı, yoksa tersine, bu sözcüklerin ilk biçimleri mi olduğu üzerinde düşünülebilir.

AÇIKLAMA II. -ik'li bileşik sözcükler, iki heceli oldukları zaman normal olarak son hecede vurgu alırlar.

Ör.: *Kurik*, oğlan çocuk.

Dêrik, kent adı.

Keçik, kız çocuk.

Kêrik, çakı.

Holik, kulübe.

81. -i sonekiyle oluşan ve ikiden fazla hece içeren bileşik sözcükler, soyu bir anlam taşıyorlarsa, genellikle sondan önceki hecede vurgu alırlar.

Ör.: *Garlîsî*, *Mêrsînlî*, *Hesînlî*, aşiret adları.

Bajarî, kentli, şehirli.

Destarhêrdî, değirmenci (el değirmeni kullanan).

Beredayî, başıboş, berduş, serseri, beyhude.

Tirsöyî, ödle.

Şerevanî, savaşçı.

Kenokî, güleç, küstah, arsız.
Daweriwandî, süzölmüş.

Bu sözcüklerin bir kısmının soyut anlamlı eşadlıları (homonim) bulunduğunu da belirtelim. Gerçekten, *-î* soneki, bazen ad yerine geçebilen ve eylemi yapan kişiyi ya da bir özelliği belirten sıfatlar yapmaya (somut anlam), bazen de bu eylemi ya da özelliği ifade eden adları yapmaya yarar (soyut anlam).

Soyut anlamlı *-î* li bileşik sözcükler son hecede vurgulanır.

Ör.: *Mezinahî*, büyüklük.

Spehîî, güzellik.

Mêranî, cesaret.

Piranî, sayı, çokluk, çokluk.

Kêmasî, kusur.

Aşağıdaki örnekler, bazı hallerde, bu vurgulama farkının soyut ve somut anlamlı eşadlıların nasıl birbirinden ayırt etmeye yaradığını göstermektedir.

Ör.: *Karwanvanî*, kervancılık.

Karwanvanî, kervancı.

Kenokî, güleçlik, hayasız.

Cotkarî, tarım.

Cotkarî, çiftçi.

Mazîvanî çûne maziyan, meşe palamudu toplayıcıları palamudu toplamaya gittiler.

Mazîvanî ne karê axan e, meşe palamudu toplamak ağaların işi değil.

Ne jina kenokî, ne mêrê fêtokî, ne hayasız kadın, ne utangaç erkek (atasözü).

Fêtokî li mêran, kenokî li jinan naye, ne utangaçlık erkeğe yaraşır, ne hayasızlık kadına (atasözü).

AÇIKLAMA I. *-çî* sonekiyle yapılan ve hepsi somut anlamlı olan bileşik sözcüklerde, istisna hep son hece vurgulanır.

Ayrıca bunların hiçbirinin soyut eşadlısı da yoktur.

Ör.: *Dawaçf*, davacı.
Tifingçf, tüfekçi, iyi nişancı.
Qehweçf, kahveci.

AÇIKLAMA II. Aynı şekilde, iki heceli oldukları takdirde, -î'li bileşik sözcükler, anlamları nasıl olursa olsun, son hecede vurgulanırlar.

Ör.: *müşf*, *wanî* (Muş'lu, Van'lı); *botf* (Botan'lı), *jêlf*, *kerf*,
xiyf, *memf*, *remf* (aşiret adları); *avî* (sulanmış); *bejf* (kurak);
kovî (yabanî); *kedf* (evcil).

AÇIKLAMA III. -kî ile sona eren belirteçler de son î üzerine vurgu alırlar:
êvarkî, akşam; *teniştîkî*, yandan; *dirêjkî*, boyuna; *kerkî*, *tîştîşkî*, ayaküstü. .

82. BÜKÜNLÜ SÖZCÜKLERİN VURGULANMASI. Herhangi bir sözcüğe sürekli olmayan sonekler (takılar, ad ve fiil çekimikleri) ya da önekler (fiil öneki) eklenmesi, genel olarak vurgunun yerini değiştirmez. Çoğunlukla sözcük yalın haldeyken hangi hece vurgulanıyorsa gene o hece vurgulanır.

Karşılaşılabilecek çeşitli olanakları, her biri için, belirtilmiş olan kurala aykırı istisnalar varsa onları da göstererek art arda inceleyeceğiz.

83. T a k ı l a r. Belirtici ya da belirtisizleştirici bir takımın varlığı (bk. Böl. III ve IV) vurgunun konumunu asla etkilemez.

Ör.: *Derman*, ilaç : *dermanek*, bir ilaç; *dermanê wî*, onun ilacı;
dermanên wan, onların ilaçları.

Zava, damat : *zavayê min*, damadım (benim damat).

Dar, ağaç : *dara mezin*, büyük ağaç; *darek*, bir ağaç;

dareke mezin, büyük bir ağaç; *darine mezin*, büyük ağaçlar.

Mase, masa: *maseya spî*, beyaz masa; *maseke dirêj*, uzun bir masa.

AÇIKLAMA. Belirsizlik takısı -ek ile sonek -ek ya da -ik'i karıştırmamak gerekir. Birincisi asla vurgu almaz, oysa sürekli bir öge olan ikincisi alabilir (bk. par. 80).

Ör.: *Kêr*, bıçak; *kêrek*, bir bıçak; *kêrik*, çakı.

Hol, hol ; *holek*, bir hol ; *holik* ; kulübe.
Fort, meydan okuma; *fortek*, bir meydan okuma ;
fortek, övünge, palavracı.

84. Durum bükünleri. Çok heceli sözcüklerle tek heceli sözcükler arasında ayırım yapmak gerek.

1. Çok heceli sözcüklerde vurgunun yeri, ad takılarının varlığıyla asla değişikliğe uğramaz.

Ör.: *Mehîn*, kısrak: *mehînê*, *mehînan*, *mehînekê*, *mehînina*.
Dotmam, kız yeğen: *dotmamê*, *dotmaman*, *dotmamina*.
Şivan, çoban: *şivanî*, *şivanan*, *şivanekî*, *şivanine*.

AÇIKLAMA I. İlerde göreceğiz ki, tıpkı takılar gibi durum bükünleri de, *a* ya da *e* ile sona eren sözcüklerin son ünlüsü ile kaynaşıp büzüşebilir. Vurgu bu takdirde ek ögenin üstüne düşer gibidir. Aslında, yalnız halde alınan sözcüğün son hecesinin üstünde kalır, son ünlü büzüşme dolayısıyla sadece *un* değişikliğine uğrar.

Ör.: *Mase*, masa : *masa min*, masam; *masê*, *masan* (tekil ve çoğul eğik durum).

Pale, orakçı, ekin biçen : *palên gund*, köyün orakçıları;
palê, *palan* (tek. ve çoğ. eğ.dur.).

Mecrefe, kar küreği : *mecrefê*, *mecrefan* (eğ. durum).

Anılan örneklerin büzüşmemiş biçimleri; *maseya*, *maseyê*, *maseyan*;
paleyên, *paleyî*, *paleyan*; *mecrefeyê*, *mecrefeyan*.

AÇIKLAMA II. Bir ad çekim ekinin varlığı, *-ek* belirsizlik takısındaki ünlünün düşmesine sebep olduğu gibi *-ik*, *-ek* soneklerindeki ünlünün de düşmesine sebep olur.

Ör.: *Keçkê*, bir kız (*keçek*, bir kız'ın eğ. durumu).

Keçkê, küçük kız (*keçik*'in eğik durumu).

Bu şekilde ortaya çıkan eşadlılar (homonim) vurgulamayla ayırt edilir : belirsizlik takısı almış tek heceli bir ad söz konusu olduğunda, vurgu sözcüğünün kökü üzerindeki normal yerini korur (*keçkê*, *keçek*'in eğik durumu, bir kız); tersine, *-ik*, *-ek* almış bileşik bir sözcük söz konusu olduğu zaman, sonek ünlüsünün düşmesi dolayısıyla vurgu ad çekim ekinin zaman, sonek ünlüsünün

düşmesi dolayısıyla vurgu ad çekim ekinin üstüne kayar (*keçkê*, *keçik*'in eğik durumu, küçük kız).

Ör.: *Keçkê* ya da *keçikê*, küçük kız (*keçik*'in tekil eğik durumu).

Keçkê ya da *keçekê*, bir kız (*keçek*'in tekil eğik durumu)

Kêrkê (ya da *kêrekê*) *bide min*, bana bir bıçak ver
(*kêrek*, bir bıçak'tan).

Di holkê (ya da *holekê*) de, bir holde (*holek*, bir hol'den).

Di holkê (ya da *hollkê*) de, kulübede (*hollk*, kulübe'den).

2. Tek hecelere eklenen ad çekim ekleri, aşağıdaki sözcüklere takıldıkları zaman, kendi üstlerine almak üzere vurgunun yerini değiştirirler.

a) Bir ünsüzden önce ya da sonra gelen uzun ya da kısa ünlü.

Ör.: *Av*, su : *avê*, *avan*.

Ap, amca : *apî*, *apan*.

Ol, din : *olê*, *olan*.

Ew, tekil 3. şah.: işaret. zam. ve sıf.: *ewî*, *ewê*, *ewan*.

Ba, rüzgâr : *bayî*, *bayan*.

Pê, ayak : *peyî*, *peyan*.

Se, köpek : *seyî*, *seyan*.

Dê, ana : *deyê*, *deyan*.

b) Önünde ve ardında bir ünsüz bulunan kısa ya da uzun ünlü.

Ör.: *Dar*, ağaç : *darê*, *daran*.

Ker, eşek : *kerî*, *keran*.

Dot, kız : *dotê*, *dotan*.

Bav, baba : *bavî*, *bavan*.

c) Önünde bir ünsüz, ardında iki ünsüz bulunan kısa ünlü.

Ör.: *Dest*, el : *destî*, *destan*.

Çeng, kol, kanat : *çengî*, *çengan*.

Deng, ses : *dengî*, *dengan*.

Hesp, at : *hespî*, *hespan*.

Yukarıda anılanlarda başka tipteki tek heceli sözcükler, ad çekim eki alsalar bile, vurguları normal yerinde kalır.

Ör.: *Stran*, şarkı : *stranê*, *stranan*.

Stêrk, yıldız : *stêrkê*, *stêrkan*.

Blûr, kaval, *blûrê*, *blûran*.

Brûsk, şimşek : *brûskê*, *brûskan*.

85. Fiil çekim ekleri. Fiilin şahıs ekleri almayan biçimleri (matar, sıfatfiil, emir) ile şahıs ekleri alan biçimleri (çekim zamanları) ayrı ayrı ele alınıp incelenmelidir. Birincilerde genellikle son hece vurgu alırlar.

a) Matar.

Daima son heceye vurgu alır.

Ör.: *Hatîn*, gelmek; *ketîn*, düşmek; *bezîn*, koşmak; *geriyan*, dolaşmak; *çûn*, gitmek.

b) Sıfatfiil.

-î sonekiyle elde edilen ve ada benzer bir biçim olan sıfatfiil -î'li sözcüklere uygulanan genel kurallara uyar (bk. par. 81)

İki heceli sıfatfiiller, bundan dolayı, son heceye vurgu alırlar; üç ya da daha fazla heceli olanlar vurguyu sondan bir önceki hecede alırlar.

Ör.: *Kuşîf*, öldürülmüş; *hatîf*, gelmiş; *ketîf*, düşmüş; *çûyîf*, gitmiş.

Kelandî, kızarmış; *dawerivandî*, süzölmüş; *zivirandî*, döndürölmüş; *geriayîf*, dolaşmış.

c) Emir.

Daima son heceye vurgu alır.

Ör.: *Bê*, gel (*hatin*'den).

Biçe, git (*çûn*'den).

Bikeve, düş (*ketin*'den).

Bibeze, koş (*bezîn*'den).

d) fiilin şahıslı biçimleri.

Vurgu şahıs çekim ekini asla etkilemez; daima fiil kökünün son hecesine düşer; ama bu son hece, bazı hallerde, çekim ekine kaulıp bütüşebilir ve onunla kaynaşabilir.

Örnek olarak -in'li fiillerin geçmiş zamanları için, *hatin*, gelmek fiilinin isteme kiplerinden preteritin belirli bildirme zamanı ile bileşik zamanını vereceğiz.

<i>Ez hatim.</i>	(<i>Bila</i>) <i>ez bihatama.</i>
<i>Tu hafî.</i>	(<i>Bila</i>) <i>tu bihatayî.</i>
<i>Ew hat.</i>	(<i>Bila</i>) <i>ew bihata.</i>
<i>Em hatin.</i>	(<i>Bila</i>) <i>em bihatana.</i>
<i>Hon hatin.</i>	(<i>Bila</i>) <i>hon bihatana.</i>
<i>Ew hatin.</i>	(<i>Bila</i>) <i>ew bihatana.</i>

İşte şimdi de *-an*, *-în* ve *-ûn* 'lu fiiller için *geriyan*, dolaşmak *bezîn*, koşmak; *çûn*, gitmek fiillerinin aynı zamanları.

<i>Ez geriyan.</i>	(<i>Bila</i>) <i>ez bigeriyama.</i>
<i>Tu geriayî.</i>	(<i>Bila</i>) <i>tu bigeriyayî.</i>
<i>Ew geriya.</i>	(<i>Bila</i>) <i>ew bigeriya.</i>
<i>Em geriyan.</i>	(<i>Bila</i>) <i>em bigeriyana.</i>
<i>Hon geriyan.</i>	(<i>Bila</i>) <i>hon bigeriyana.</i>
<i>Ew geriyan.</i>	(<i>Bila</i>) <i>ew bigeriyana.</i>

<i>Ez bezîm.</i>	(<i>Bila</i>) <i>ez bibezyama.</i>
<i>Tu bezî</i>	(<i>Bila</i>) <i>tu bibezyayî.</i>
<i>Ew bezî.</i>	(<i>Bila</i>) <i>ew bibezya.</i>
<i>Em bezîn.</i>	(<i>Bila</i>) <i>em bibezyana.</i>
<i>Hon bezîn.</i>	(<i>Bila</i>) <i>hon bibezyana.</i>
<i>Ew bezîn.</i>	(<i>Bila</i>) <i>ew bibezyana.</i>

<i>Ez çûm</i>	(<i>Bila</i>) <i>ez biçîwama.</i>
<i>Tu çûyî.</i>	(<i>Bila</i>) <i>tu biçîwayî.</i>
<i>Em çûn.</i>	(<i>Bila</i>) <i>em biçîwana.</i>
<i>Hon çûn.</i>	(<i>Bila</i>) <i>hon biçîwana.</i>
<i>Ew çûn.</i>	(<i>Bila</i>) <i>ew biçîwana.</i>

AÇIKLAMA I. Biraz ilerde göreceğimiz gibi, yukarıda ele aldığımız kategoriye ait bütün zamanlar preteritün tekil üçüncü şahısından yararlanarak oluşur. O da mastar ekinin atılmasıyla, yani *-in*'li fiiller için *-in*'in (*hatin*'den *ha*, *ketin*'den *ket* kalmak üzere) ve *-an*, *ûn*, *-în*'li fiiller için *-n*'nin atılmasıyla elde edilir (*geriyan*'dan *geriya*; *çûn*'dan *çû*; *bezîn*'den *bezî* kalmak üzere). *-in*'li fiillerde o zaman vurgu kökün son hecesine kaydırılır (*hat*, *ket*); sürekli bir öge olmayan bir şahıs çekim ekinin gelmesi, yeni konum bakımından etkisiz kalır (*hat-im*, *ket-im*, vb.). Buna karşılık, *-an*, *-ûn*, *-în*'li fiillerdeki *-n* mastar ekinin

atılması, vurgunun yerinin değişmesine yol açmaz, çünkü vurgunun normal olarak bulunduğu ünlü yerinde kalmıştır (*geriyan*'dan *geriya*, vb.) Bu duruma göre, bu fiillerde preteritin tekil üçüncü şahsı vurgulu bir ünlü ile sona eriyor demektir; şahıs çekim ekinin varlığı, bazen bir bağlantı ünsüzünün gelmesine, gerektiğinde kökün son ünlüsünde bir ton değişimine (*ez biçiwama*, *ez bibeziyama* vb.), bazen bir büzülmeye (*bezf-îyerine tu bezf*; *çû-in yerine, hon çûn*, vb.) yol açar, ama bu olgularının ne biri, ne öteki vurgunun konumunu etkileyebilir; normalde etkilediği fonemin üstünde kalır o fonem değişikliğe uğrasın uğramasın farketmez.

Emirden türeme zamanlarda (üçüncü grup zaman) vurgu daima çekim ekine desteklik eden ünlünün üstüne düşer.

Örnek olarak *ketîn* (*bikeve*), düşmek ve *rahiştîn* (*rahêje*), yakalamak fiillerinin şimdiki zaman bildirme kipi çekimlerini vereceğiz.

Ez dikevîn.

Ez radihêjîn.

Tu dikevî.

Tu radihêjî.

Ew dikeve.

Ew radihêje.

Em dikevîn.

Em radihêjîn.

Hon dikevîn.

Hon radihêjîn.

Ew dikevîn.

Ew radihêjîn.

AÇIKLAMA II. Kürtçede emir kipi, daha önce görüldüğü gibi, daima vurgulu bir son ünlü taşır ve şahıs çekim ekleri onunla birleşip büzüşür, vurgunun yeri de değişmez.

86. Genel açıklama. Okuyucu, paragraf 77'de söylediğimiz gibi, Kürtçede vurgunun konumunun düzensiz olduğunu asla aklından çıkarmamalıdır. Dolayısıyla belirtmiş olduğumuz bütün kuralların istisnası var demektir. İşte birkaç örnek:

Jîrkî, -den, -den beri (bk. par.81, Açıkl. III).

Avî, sürüden ayrılmış koyun (bk. par. 81. Açıkl. II).

Qaqîb, kazan; *qaqîban* da denir (bk. par.78).

Cizerf, Cizreli (bk. par. 81).

Palewf, Palu'lu (bk. par. 81).

Îro, bugün (bk. par. 81).

Öte yandan, *hindistanî*, Hintli; *şaristanî*, kentli; *frengistanî*, avrupalı, vb. gibi sözcükler par.81. Açıkl. I'de incelenmiş olan sözcükler sınıfında yer alır.

SÖZCÜKLERDE EŞLEME

Bir *û* bağı ile birbirine bağlı iki sözcük birbirini izlerse birincisinin çıkış süresi daima ya ötekininkiyle eşit ya da ondan daha kısadır ve ses aygıtının en ön tarafında boğumlanır.

1) Değişik sayıda hece içeren sözcükler : en kısa daima başta yer alır.

Ör.: *Ga û çêlek*, öküz ile inek.

Şûr û xençer, kılıç ile hançer.

Dîk û mirîşk, horoz ile tavuk.

2) Aynı sayıda hece içeren sözcükler : en çok uzun ünlüyü içeren sözcük ikinci sırada yer alır.

Ör.: *Pismam û dotmam*, amca oğlu ile amca kızı.

Çep û rast, sol ile sağ.

Jin û mêt, kadın ve erkek.

İki sözcüğün ünlüleri aynı sayıda ise, en çok sayıda ünsüz içeren sözcük ikinci sırada yer alır.

Ör.: *Dê û bav*, ana ile baba.

Mil û ling, kol ile bacak.

Mê û nêt, dişi ile erkek.

Her iki sözcüğün çıkış süresi upatup aynı ise damağın en önünde boğumlanan birinci sırada yer alır.

Ör.: *Keç û kur*, kız ile oğlan.

Dest û ling, el ile bacak.

Rî û rû, sakal ile yüz.

AÇIKLAMA. Bugün geliştirilmekte olan yazılı dil, mantikî nedenlerle bu paragrafta belirtilen kurallardan sık sık sapmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

MORFOLOJİ

DİLBİLGİSİ KATEGORİLERİ CİNS VE SAYI

88. Kürt dilinin çeşitli öğeleri çok belirgin iki gruba ayrılır

a) Değişken sözcükler. Bunlar takı, çekim eki ya da şahıs eki alabilen sözcüklerdir. Adlar ve ad gibi kullanılan bütün sözcükler, zamirlerin çoğu, işaret ve soru sıfatları, belgisiz sıfatların çoğu, fiiller bu kategoriye girer.

b) Değişmeyen sözcükler; Bunlar niteleme sıfatları (ad olarak kullanılmadıkları taktirde), bazı soru sıfatları, belgisiz sıfatlar ve belirteçler, ilgeçler (edat), bağlaç, vb. gibi hiçbir takı, hiçbir çeşit ek almayan sözcüklerdir.

89. Kürtçede iki cins, eril ve dişil, ve iki sayı, tekil ve çoğul vardır. Cins ve sayı ayrımı ad olarak kullanılan bütün sözcüklere uygulandığı gibi değişken sözcük kategorilerine (par.88-a) giren zamirlerle sıfatların çoğuna da uygulanır. Fiillerin çekiminde cins dikkate alınmaz, yalnız şahıs ve sayı dikkate alınır.

Bir sözcük yalın halde kaldığı taktirde (bak par. 98, not 1) hiçbirşey, *a priori*, onun eril ya da dişil, tekil ya da çoğul olduğunu göstermez. Ancak bir takı ya da ek aldığı zaman cinsi anlaşılabilir. Öte yandan, sayı ancak bir tekil ya da çoğul takısının ya da ekinin varlığı halinde, (par.97) ya da bükünsüz bir sözcüğün tekil ya da çoğul bir fiil ile uyumu halinde ortaya çıkar.

Adların iki cins arasında dağılımı birtakım genel kurallara bağlıdır; bu kurallar kesin olmamakla birlikte incelenmeye değer. Şimdi, canlı varlıkları

gösteren sözcüklerin cinsini ve cansız nesnelere ya da soyut kavramlara uygulanan terimlerin cinsini art arda ele alarak inceleyeceğiz.

CİNS

90. Canlı varlıkları gösteren sözcüklerin cinsi.

Erkek varlıkları gösteren bütün cins adlarla özel adlar erildir.

Ör.: *Mirov*, adam, erkek.

Bav, baba.

Cotkar, çiftçi.

Rispî, aksakallı, ileri gelen, yaşlı.

Hesp, at, aygır.

Beran, koç.

Nêrî, teke.

Soro, erkek özel adı.

Aynı şekilde, dişi varlıkları gösteren bütün cins adlar ile özel adlar dişildir.

Ör.: *Jin*, kadın.

Dê, ana.

Kebanî, ev kadını.

Çêlck, inek.

Mehîn, kısırak.

Mî, koyun.

Bizin, keçi.

Rewşen, kadın özel adı.

AÇIKLAMA. Özel adların cinsi konusunda ilerde par. 117, Açıkl. II'ye de bak. Şimdiden şunu da belirtelim ki, somut bir anlamı olan bazı adlar aynı zamanda eril ve dişil olarak kullanılabilirler. O zaman, ilke olarak, yeni kullanımlarına uygun cins edinirler.

Ör. *Baran*, yağmur; *Keser*, acı, sıkıntı; *Şêr*, aslan; *Xem*, gam, keder, erkek ya da kadın özel adı olarak kullanıldıkları zaman uygun olan cinsi edinirler.

91. Yukarıdaki örneklerden birkaçının da gösterdiği gibi, aynı türden olan bazı evcil hayvanlar, erkek ya da dişi olduklarına göre değişik ad alırlar. Bununla birlikte, evcil ve yabani hayvanların çoğunun, cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin bir tek cins adı vardır. O zaman bu ad onun özel cins adı demektir.

Ör.: *Rovî*, er., tilki.
Şêr, er., aslan.
Kevok, diş., güvercin.
Qijik, diş., karga.

Bu taktirde hayvanın cinsiyeti belirtilmek istenirse, cins adından sonra *nêr*, erkek, ya da *mê*, dişi epiteti getirilir.

Ör.: *Ker*, er., eşek :
kerê nêr, erkek eşek;
kerâ mê, dişi eşek.
Hirç, diş., ayı :
hirçê nêr, erkek ayı;
hirça mê, dişi ayı.
Kew, er., keklik :
kewê nêr, erkek keklik;
kewâ mê, dişi keklik.
Kêvroşk, er., tavşan:
kêvroşkê nêr, erkek tavşan;
kêvroşka mê, dişi tavşan.

Fakat bazen öyle olur ki, adı çok geçen türler için, hayvanın cinsiyetini belirtmek üzere kullanılan sıfat cins ada örnek olarak eklenir ve böylece yeni bir bileşik sözcük ortaya çıkar.

Ör.: *Nêreker*, er, erkek eşek.
Maker, diş., dişi eşek.
Nêrekew, er., erkek keklik.

Mêkew, diş., dişî keklik (*marî* de denir).

Mange, diş., inek (*çêlek* de denir).

Dêlegur, diş., dişî kurt.

Tek başına kullanıldığı zaman *dêl* (*dêlegur*'deki) köpek cinsinden her çeşit hayvanın dişisini gösterir. Aynı şekilde *mak* ya da *mang* (*maker* ve *mange*'deki) ana demektir.

Cinsiyet ayırımı yapabilmek için, eğer bir yapım, yani çatı söz konusuysa, sözü edilen cinsle uyan bir takı ya da durum eki cinsle eklenir.

Ör.: *Ez li hespî siwar bûm*, erkek ata bindim.

Ez li hespê siwar bûm, kısırağa bindim.

Siwarê kerê ne tu siwar e, dişî eşeğe binen süvari sayılmaz (atasözü).

Bu son örnekte, *kerê* yerine *kerî* kullanılışaydı, «erkek eşek» diye çevirmek gerekirdi.

AÇIKLAMA. Cinsi değişebilen canlı varlıkları gösteren sözcükler için bk. par. 95- a.

92. Canlı varlıklardan başka nesnelere gösteren sözcüklerin cinsi. Bu kategorideki sözcüklerin iki cinsle dağılımı, ilerdeki listelerde görüleceği gibi, genel olarak, anılan nesnelere ya da kavramların biçimine ya da doğasına bağlıdır. Önerdiğimiz sınıflamanın kesinlik taşımadığını da belirtmeliyiz. Bunun da genel bilgi vermenin dışında bir yararı yoktur. Yalnız dişil sözcüklerin eril sözcüklerden daha çok olduğu görülecektir.

93. Şunlar erildir:

1) Herhalde benzetme yoluyla, çıkıntılı ya da yüksek somut nesnelere gösteren sözcüklerin çoğu. Ama bu kuralın da birçok istisnası vardır.

2) *Yek*'den (bir) başka bütün sayı adları.

3) Akarsuları gösteren sözcükler ve özel adlar.

4) Madenlerin ve metallerin adları.

5) Ad olarak kullanılan renklerin adları.

6) Büyükbaş ve küçükbaş evcil hayvanlardan (sığır, koyun, keçi) elde edilen ürünleri gösteren sözcüklerin çoğu ve aynı şekilde bütün süt mamullerinin adları. İstisna olarak *hiri*, yün; *liva*, ince yün, ve *lorik*, lor peyniri dışıdır.

94. Şunlar dışıdır :

1) Yukarıda andığımız gibi benzetme yoluyla (par. 93-1), çukur, delik ya da düz nesnelere gösteren sözcüklerin çoğu. Örneğin *zinar*, kaya eril olduğu halde, yassı kayaları gösteren *-lat* ve *ferş* sözcükleri dışıdır.

2) Oturulan yerleri gösteren adlar. İstisnaları şunlardır : *kon*, çadır; *xanî*, ev; *axur*, ahır, ve *stewl*, tavla sözcükleri erildir.

3) Taşıtları ve ulaşırma araçlarını gösteren sözcükler erildir. Şimdiye kadar hiçbir istisnası saptanmamıştır.

4) Irmak adları dışında (bk. par. 93-3) bütün coğrafi özel adlar (şehirler, ülkeler, dağlar, vb.).

5) Gökte bulunan ya da gökten düşen her şeyi belirten sözcükler ve aynı şekilde atmosfer olaylarının çoğu. Ama gök (*ezman*) sözcüğünün kendisi eril olduğu gibi rüzgar da (*ba*) erildir.

6) Zamanı ve bölümlerini gösteren sözcüklerin çoğunluğu. Ama bazıları, birkaç lehçede erildir (bk. par. 95-d).

7) Hastalıkları, ağrıları, yaraları gösteren adlar.

8) Ekmek (*nan*) ve benzerleri ile (bk. par. 95-c) et (*goşt*) hariç, pişmiş yemeklerin adları.

9) Müzik aletleri ve büro gereçleri.

10) Silah adları. Ateşli silahlara ait adlarda şimdiye kadar hiçbir istisna saptanmamıştır. Ama aşağıda yazılı kesici silahların adları erildir: *şûr*, kılıç; *gurz*, topuz; *hiwêzî*, topuz; *şesperî*, *şesper*, altı çentikli gürz, *doqik*, topuz; *bivir*, balta; *tevirzîn*, iki ağızlı balta.

11) Genel olarak mantuki yoldan bir cins belirlenemeyen, ama ad olarak

kullanılmış olan bütün sözcükler: alfabedeki harf adları, belirteçler, bazı dillerdeki nötr zamirlerin karşılığı olan zamirler, vb.

12) İstisnasız olarak, bir ilk sözcük gövdesine -f soneki getirilerek yapılan bütün soyut sözcükler.

Ör.: *Mezinahî*, büyüklük.
Spehîfî, güzellik.
Dirêjahî, uzunluk.
Mêranî, cesaret.
Camêrî, cömertlik.
Xizanî, fakirlik.

AÇIKLAMA. Somut bir anlam taşıdıkları taktirde -f'li adlar (bk. par. 81) eril olabilir.

Ör.: *Belekî*, er., kar lekese (ama *belekahî*, diş., alacalık).
Karwanvanî, er., kervancı (ama *karwanvanî*, diş., kervancılık).

13) Ad olarak kullanılan bütün mastarlar.

Ör.: *Nalîn* (inlemek), inleme.
Mirin (ölmek), ölüm.
Dayîn (vermek), bağış.
Jîn (yaşamak), besin, yiyecek.

95. Değişik cinstе sözcükler. Daha önce yukarıda anılanlardan başka, şimdi de cinsi değişen ya da normal cinsinden başka bir cinstе kullanılmaya elverişli olan sözcüklerin listesini vereceğiz

a) Normalde eril oldukları halde, gösterdikleri kişi kadın olan sözcükler dişil olabilirler.

Ör.: *Heval*, er arkadaş : *hevala min*, (kadın) arkadaşım.
Dijmin, er., düşman : *dijmina min*, (kadın) düşmanım.
Dost, er., dost : *dosta min*, (kadın) dostum.
Cıran, er., komşu : *cırana min*, (kadın) komşum.
Mîr, er., emir : *mîra Botan* : Botan emiresi.

AÇIKLAMA. Nezaket cümlelerinde mecazi anlamda kullanılan ve iki cins hakkında da kullanılabilen sözcükler (*qurban*, dış., kurban; *heyran*, dış., hayran; *semyan*, dış., yükseklik; *gori*, kurban gibi) asla cins değiştirmez.

b) Ad olarak kullanılan sıfatlar, erkek bir varlığı gösterdikleri zaman eril, dişi bir varlığı gösterdikleri zaman dişil olurlar. Örneğin : *delal*, güzel, aziz, sevgili, iki cinste de olabilir.

Ör.: *Delala min*, (kadın) sevgilim.

Delalê min, (erkek) sevgilim.

c) Anlamına göre cinsi değişen bazı sözcükler.

Ör.: *Mal*, dış., ev.

Mal, er., mal, mülk.

Ben, dış., tarla sckisi.

Ben, er., bağ, ilinti.

Savar, er., çığ bulgur, yarma.

Savar, dış., bulgur (bk. par.94-8).

Dar, dış., ağaç.

Dar, er., odun, sopa.

-7'li adllar (bk. par. 94. Açıkl.).

d) Kimi ağızlarda eril olan (genellikle Doğuda) ve kimi ağızlarda dişil olan (genellikle Batıda) sözcükler. Ama belirli bir ağız içinde cinsleri asla değişmez.

En önemlileri şunlardır:

Çax, dönem, zaman.

Wext, vakit.

Qeder ve *mixtar*, miktar.

Sîng, göğüs, sine.

Kursî, sandalye.

Balgih, yastık.

Xeber, söz, haber.

Tişt, şey.

96. Bileşik sözcüklerle yabancı sözcüklerin cinsi. Değişik cinste sözcüklerde oluşan bileşik sözcükler, gösterdikleri nesneye ya da varlığa uygun gelen cinsi alırlar.

Ör.: *Dotmam*, dış., amca kızı (*dot*, kız, ve *mam*, amca).
Qelemzirêç, dış., kurşunkalem (*qelem*, dış., kalem, ve
zirêç, er., kurşun).

Aynı şekilde, Kürtçeye geçmiş yabancı sözcükler, bu dilin mantığının gerektirdiği cinsi alırlar.

Ör. : *Hamam*, dış., hamam (Ar. eril).
Şimendifer, dış., şimendifer (Fr. eril).
Trên, dış., tren (Fr. eril).

SAYI

97. Kürtçede sözcüklerde sayı ikidir : tekil ve çoğul. Genel kural olarak, bir sözcük yalın halde kaldığı takdirde, onun bu iki sayıdan hangisi için kullanıldığını, *a priori*, anlamak kabil değildir.

1. Adlar için sayı şöyle gösterilir :

a) Yalın halde kaldıkları takdirde (bk. par. 89) fiilin uyumuna bakılarak (bak. par. 184).

Ör.: *Mirov hat*, adam geldi.
Mirov hatin, adamlar geldiler.
Min mirov kuşt, adamı öldürdüm.
Min mirov kuştin, adamları öldürdüm.

b) Bir takı aldıkları takdirde bu takının biçiminden.

Ör.: *Mirovê xurt*, kuvvetli adam.
Mirovên xurt, kuvvetli adamlar.

c) çeşitli eklerden.

Ör.: *Ez mirovî dibînim*, adamı görüyorum.
Ez mirovan dibînim, adamları görüyorum, vb.
Lo mirovo, ey adam.
Gelî mirovan, ey adamlar.

2. Bazı şahıs zamirlerinin tekil için ayrı, çoğul için ayrı biçimleri vardır.
Ör.: *Ez, tu, em, hon, ben, sen, biz, siz.*

Bununla birlikte zamirlerin çoğunluğu, yalın halde buldukları taktirde, iki sayının her birine özgü aynı görünümü korurlar, yani tekil ya da çoğul oldukları ilk bakışta anlaşılır :

a) fiil ile uyumlarından.

Ör.: *Ew hat, (o) geldi.*

Ew hatin, (onlar) geldi.

b) ad bükülmesinin varlığından.

Ör.: *Ez wî dibinim, onu görüyorum.*

Ez wan dibinim, onları görüyorum.

Ayrıca, bazı zamirler iki sayının ancak biri için kullanılır.

Örneğin işteş çatı zamiri *hev* daima çoğuldur, oysa soru zamiri *çi*, ne hep tekil kalır.

3. Sıfatların sayısı, değişken sıfat da olsa, değişmez sıfat da olsa, ilgili olduğu adla uyumlarına göre belli olur.

Ör.: *Ev mirov hat, bu adam geldi (ev, işa. sıf.).*

Ez van mirovan dibinim, bu adamları görüyorum.

Mirovekî xurt, kuvvetli adam.

Mirovine xurt, kuvvetli adamlar.

4. Fiiller uyum kurallarına uygun şahıs çekim ekleri alırlar.

Ör.: *Ez hatim, geldim.*

Em hatin, geldik.

AÇIKLAMA. Ad çekimlerini, zamirleri, sıfatları ve fiilleri incelerken uyum kurallarını ayrıntılarıyla ele alacağız.

Atasözü. *Dinya gulek e, bihin bike û wê bide hevalê xwe, dünya bir güldür, kokla onu ve yakınıdakine ver.*

II. TAKILAR

TAMLAMA TAKISI

98. Takıları incelemeye girişmeden önce aşağıdaki iki kuralı bilmek gerekir :

1. Kürtçede yalın halde bulunan her ad, kural olarak belirlidir.

Ör.: *Hesp*, at.

Mehîn, kısırak.

Mal, ev.

2. Durumların çoğunda, adın önüne onu tamlayan bir epitet ya da tümleç gelir.

Ör.: *Mala spî*, beyaz ev.

Destê min, (benim) elim.

Ad yalın haldeyken taşıdığı anlamın belirginliğinde ve genişliğinde değişiklik yapmak için ona eklenen bazı öğelere takı diyoruz. Takılar şunları göstermeye yarar :

a) Ad belirli olduğu halde, bir başka sözcükle onu daha belirli duruma getirmek (tamlama takısı).

Ör.: *Hesp-ê Soro*, Soro'nun atı.

b) Belirsiz durumda olduğunu göstermek.

Ör.: *Hesp-ek*, bir at.

99. TAMLAMA TAKISI. Tamlama takısı yalın haldeki bir ad ile (yani belirli bir ad ile) onu tamlayacak ve izleyecek durumda bulunan her öge (epitet, ad, zamir, sözcük grubu) arasında ilinti kurmak için kullanılır. Takı, tamlamanın sözcüğünün sonuna getirilir ve onunla bir bütün olur. Takıldığı sözcüğün cinsine ve sayısına göre aşağıdaki biçimleri alır :

- ê, tekil eril için;
- a, tekil dişil için;
- ên, her iki cinsten çoğul için.

1. Tekil eril. *Hesp*, at; *nan*, ekmek; *goşt*, et; *dar*, sopa; *kon*, çadır, adlarına gelince durum şöyle olur :

a) Bir epitlele belirli adlar :

- Hespê boz*, boz at (*hesp*).
- Nanê hişk*, kuru ekmek (*nan*).
- Goştê sor*, kırmızı et (*goşt*).
- Darê stûr*, kalın sopa (*dar*);
- Konê reş*, kara çadır (*kon*).

b) Bir adla tamlanan ad :

- Hespê Soro*, Soro'nun atı.
- Nanê tenûrê*, tandır ekmeği.
- Goştê golikan*, dana eti.
- Darê şivên*, çobanın sopası.
- Konê aêê*, ağanın çadırı.

c) Bir zamirle tamlanan ad :

- Hespê min*, benim atım.
- Nanê te*, senin ekmeğin.
- Goştê wî*, onun eti.
- Darê me*, bizim sopamız.
- Konê we*, sizin çadırınız.
- Hespê wan*, onların atı.

2. Tekil dişil. Örnek olarak *mehîn*, kısırak; *şev*, gece; *kêr*, bıçak; *av*, su; *dar*, ağaç; *mirîşk*, tavuk adlarını ele alacağız.

a) Bir epitle tamlanan ad :

Mehîna qenc, iyi kısırak.

Şeva sar, soğuk gece.

Kêra piçûk, küçük bıçak.

Ava germ, sıcak su.

Dara heşîn, yeşil ağaç.

Mirîška qelew, yağlı tavuk.

b) Bir adla tamlanan ad :

Mehîna Soro, Soro'nun kısırağı.

Şeva baranê, yağmur gecesi.

Kêra pola, çelik bıçak.

Ava çem, dere suyu.

Dara gund, köyün ağacı.

Mirîška pîrê, yaşlı kadının tavuğu.

c) Bir zamirle tamlanan ad :

Mehîna min, benim kısırağım.

Şeva te, senin gecen.

Kêra wî, onun bıçağı.

Ava me, bizim suyumuz.

Dara we, sizin ağacınız.

Mirîška wan, onların tavuğu.

Dar, er., ve *dar*, diş., anlam farkı için bk. par. 95-c.

3. Her iki cinste çoğul. *Hesp*, *nan*, *dar* gibi eril adlar ve *mehîn*, *kêr*, *av* gibi dişil adlar şöyle olur :

a) Bir epitle tamlanan ad :

Hespên boz, boz atlar (*hesp*).

Nanên tenûrê, tandır ekmeçleri (*nan*).

Darên şivên, çobanın sopaları (*dar*).

Mehînên qenc, iyi kısıraklar (*mehîn*).

Kêrên mezin, büyük bıçaklar (*kêr*).
Avên sar, soğuk sular (*av*).

b) Bir adla tamlanan ad :

Hespên Soro, Soro'nun atları.

Nanên tenûrê, tandırın ekmekleri;

Darên şivên, çobanın sopaları.

Mehînen Soro, Soro'nun kısıraqları.

Avên Kurdistanê, Kürdistan'ın suları.

Kêrên pola, çelik bıçaklar.

c) Bir zamirle tamlanan ad :

Hespên min, *te*, *wî*, *me*, *we*, *wan*, benim, senin, onun, bizim, sizin, onların atları.

Mehînen min, *te*, *wî*, vb., benim, senin, onun, vb. kısıraqları.

AÇIKLAMA. Günlük konuşma dilinde çoğul takısı -n çoğu zaman düşer ve o zaman biçimleri şöyle olur : *hespê min*, *mehîne min*, vb. (*hespên min*, *mehînen min* yerine).

Atasözü: *Rê reya mirinê be jî*, *tu her li pêş be*, yol ölüme giden yol olsa bile daima önde ol.

III. TAKILAR

BELGİSİZ TAKI

100. Yalın haldeki belirli ad (bk. par.98) belgisizlik takısı denilen bir takının eklenmesiyle belirsiz kılınabilir : tekil dişil ve eril için *ek* ; her iki cinsin çoğulu için *-in*.

Hesp, at; *nan*, ekmek ; *dar*, sopa, eril adları ile *mehîn*, kısrak ; *sev*, gece; *kêr*, bıçak; *av*, su, dişil adları için durum şöyle olur :

<i>Hespek</i> , bir at.	<i>Hespin</i> , atlar.
<i>Nanek</i> , bir ekmek.	<i>Nanin</i> , ekmekler.
<i>Darek</i> , bir sopa.	<i>Darin</i> , sopalar.
<i>Mehînek</i> , bir kısrak.	<i>Mehînin</i> , kısraklar.
<i>Şevək</i> , bir gece.	<i>Şevin</i> , geceler.
<i>Kêrek</i> , bir bıçak.	<i>Kêrin</i> , bıçaklar.
<i>Avek</i> , bir su.	<i>Avin</i> , sular.

101. Belgisiz durumdaki ad gene de bir tümleçle ya da epitetle tamlanmış olabilir. O zaman belgisizlik takısı aşağıdaki biçimleri alır :

- ekî*, tekil eril için;
- eke*, tekil dişil için;
- ine*, her iki cinsin çoğulu için.

1. Tekil eril. Önceki bölümde aldığımız örnekleri alalım : *hesp*, at; *nan*, ekmek; *goşt*, et; *dar*, sopa; *kon*, çadır.

a) Belgisiz durumda, ama bir epitetle tamlanmış ad :

Hespekî boz, boz bir at (*hesp*).

Nanekî hişk, kuru bir ekmek (*nan*).

Goşteki sor, kırmızı et (*goşt*).
Dareki stûr, kalın bir sopa (*dar*).
Koneki reş, kara bir çadır (*kon*).

b) Belgisiz durumda, ama bir adla tamlanmış ad :
Hespeki Soro, Soro'nun bir atı.
Naneki tenûrê, tandırda pişmiş bir ekmek, bir tandır ekmeği.
Goşteki golikan, bir dana eti.
Dareki şivên, çobanın bir sopası, bir çoban sopası.
Koneki koçeran, bir göçer çadırı.

c) Belgisiz durumda, ama bir zamirle tamlanmış ad :
Hespeki min, *te*, *wî*, benim, senin, onun bir atı.
Hespeki me, *we*, *wan*, bizim, sizin, onların bir atı.

2. Tekil dişil. Gene yukarıdaki örnekleri alacağız : *mehîn*, kısırak; *şev*, gece; *kêr*, bıçak; *av*, su; *dar*, sopa; *mirîşk*, tavuk.

a) Belgisiz durumda, ama bir epitle tamlanmış ad :
Mehîneke qenc, iyi bir kısırak (*mehîn*).
Şeveke sar, soğuk bir gece (*şev*).
Kêreke piçûk, küçük bir bıçak (*kêr*).
Dareke mezin, büyük bir sopa (*dar*).
Mirîškeke reş, kara bir tavuk (*mirîşk*).

b) Belgisiz durumda, ama bir adla tamamlanmış ad :
Mehîneke Soro, Soro'nun bir kısırağı.
Şeveke baranê, bir yağmur gecesi.
Kêreke polâ, çelik bir bıçak.
Aveke çeman, bir dere suyu.
Mirîškeke pîrê, ihtiyarın bir tavuğu.

c) Bir zamirle tamlanmış ad :
Mehîneke min, *te wî*, *me we*, benim, senin, onun kısırağı, vb.

3. İki cinsin çoğulu. *Hesp*, at; *dar*, sopa; *kon*, çadır, erik adları ve *mehîn*, kısırak; *mirîşk*, tavuk; *kêr*, bıçak dişil' adları şöyle olur :

a) Bir epitle tamlama :

Hespine boz, boz atlar (*hesp*).

Darine stûr, kalın sopalar (*dar*).

Konine reş, kara çadırlar (*kon*).

Mehînine qenc, iyi kısıraklar (*mehîn*).

Mirîškine spî, beyaz tavuklar (*mirîşk*).

Kêrine tûj, keskin bıçaklar (*kêr*).

b) Bir adla tamlama :

Hespine Soro, Soro'nun atları.

Darine şivên, çoban sopaları.

Konine koçeran, göçer çadırları.

Mehînine axa, ağarın tavukları.

Kêrine pola, çelik bıçaklar.

c) Bir zamirle tamlama :

Hespine min, *te*, *wî*, *me*, *we*, *wan*, bana, sana, vb. ait atlar.

Mehîne min, *te*, vb., bana, sana, vb. ait kısıraklar.

AÇIKLAMA. Günlük konuşma dilinde, çoğul zaman, tekil belirsizlik takısının ünü telaffuz edilmez. Yukarıda sözü geçen örnekler şu biçimi alır : *hespkî boz*, *nankî hişk*, *goştî sor*, *darkî stûr*, *konkî reş*, *mehînke qenc*, *şevke sar*, *kêrke piçûk*, *darke mezin*. *Mirîškeke reş*'te e'nin düşmesine cevaz yoktur. O zaman şöyle olur; *mirîşk-ke reş*, Kürtçe ünsüzlerin ikizleşmesine izin vermediği için *mirîške reş* olarak telaffuz edilecektir. O zaman da takı ortadan kalkacaktır. Bu gözlem k ile sona eren bütün sözcüklere uygulanır.

ÖZET TABLO

	TEKİL	ÇOĞUL
Eril	<i>hespek</i> , bir at ;	<i>hespin</i> , atlar.
Dişil	<i>mehînek</i> , bir kısrağ ;	<i>mehînin</i> , kısraklar.
Eril	<i>hespekî Soro</i> , Soro'nun ; bir atı	<i>hespine Soro</i> , Soro'nun atları.
Dişil	<i>mehîneke Soro</i> , Soro'nun bir kısrağı ;	<i>mehînine Soro</i> , Soro'nun kısrakları

Atasözü. *Mirov kuştıyê şêra bit, ne girtiyê roviya*, tilkiye tutsak olmaksansa aslana kurban olmak evlâdır.

IV. TAKILAR HAKKINDA AÇIKLAMALAR

102. Bütün takılar, her biri kendi biçimine özgü olmak üzere, bir ünlü ile başlar. Herhangi bir takı almak üzere açık heceyle sona eren bir sözcük söz konusu olduğunda her zaman bir kesinti ortaya çıkacak demektir; bu sakınca daima aşağıdaki iki yöntemden biriyle giderilir :

a) Düzgün biçim : bir bağlantı ünsüzü araya girerek son ünlü ile takıyı kaynaştırır (bk. par. 15, 16,18,19).

b) Takının son ünlü ile birleşip büzüşmesi.

Bir bağlantı ünsüzünün kullanılması her zaman mümkündür, oysa büzüşmeye her durumda cevaz yoktur. Ama buldukları zaman, daha kısa oldukları için büzüşmüş biçimler tercihen kullanılır.

AÇIKLAMA. Genel olarak denebilir ki, büzüşmüş ve büzüşmemiş biçimlere aynı ağızlarda asla bir arada rastlanmaz. Bağlantı ünsüzünün kullanımı özellikle Doğu ağızlarına özgüdür, büzüşmüş biçimlerin kullanımı Batıya doğru ilerledikçe daha sık görülür. Bu gözlem, takıların kullanımının yarattığı özellikler için daha ilerde işaret edilecek aynı cinsten bütün olgular için de geçerlidir.

103. «a» ile sona eren sözcükler. Bağlantı ünsüzü y'dir. Takılar son ünlü ile birleşip büzüşebilir de.

a) -a'lı eril sözcükler ; örnek zava, damat.

Takı	Düzyün biçim	Anlam	Büzülmüş biçimler
-ê -ên -ek	zavayê min zavayên min zavayek	benim damadım benim damatlarım bir damat	zavê min zavên min zavak zavêk zavek
-ekî	zavayekî qenc	iyi bir damat	zavakî qenc zavêkî qenc zavekî qenc
-in	zavayin	damatlar	zavan zavên
ine	zavayine qenc	iyi damatlar	zavane qenc zavêne qenc

Başka örnekler : çiya, dağ ; bira, (erkek) kardeş ; peya, adam ; ga, sığır ; giya, bitki, ot ; ra, kök ; ba, rüzgâr.

b) -a 'lı dişil sözcükler; örnek : çira, lamba.

Takı	Düzyün biçim	Anlam	Büzülmüş biçimler
-a -ên -ek	çiraya min çirayên min çirayek	benim lambam benim lambalarım bir lamba	çira min çirên min çirak çirêk çirek
-eke	çirayeke geş	parlak bir lamba	çirake geş çirêke geş çireke geş
-in	çirayin	lambalar	çiran çirên
-ine	çirayine geş	parlak lambalar	çirane geş çirêne geş

Başka örnekler : *serma*, soğuk; *ka*, saman; *ta*, humma, sıtma.

104. «e» ile sona eren sözcükler. Bağlantı ünsüzü *y'* dir; büzüşmeye de cevaz vardır.

a) -e'li eril sözcük; örnek : *pale*, orakçı.

Takı	Düzgün biçim	Anlam	Büzülmüş biçimler
-ê -ên -ek	<i>paleyê pîr</i> <i>paleyên pîr</i> <i>paleyek</i>	ihtiyar orakçı ihtiyar orakçılar bir orakçı	<i>palê pîr</i> <i>palên pîr</i> <i>palêk</i> <i>palak</i> <i>palek</i>
-ekî	<i>paleyekî pîr</i>	bir ihtiyar orakçı	<i>palêkî pîr</i> <i>palakî pîr</i> <i>palekî pîr</i>
-in	<i>paleyin</i>	orakçılar	<i>palên</i> <i>palan</i>
-ine	<i>paleyine pîr</i>	ihtiyar orakçılar	<i>palene pîr</i>

Başka örnekler: *yekane*, *yegâne*; *perçe*, *parça*; *bexçe*, *bahçe*; *çelte*, *valiz*, *çanta*; *gewende*, *köçek*, *çingene*.

b) -e'li dişil sözcük ; örnek *perde*, *perde*.

Takı	Düzgün biçim	Anlam	Büzülmüş biçimler
-a -ên -ek	<i>perdeya min</i> <i>perdeyên min</i> <i>perdeyek</i>	benim perdem benim perdelerim bir perde	<i>perda sor</i> <i>perdên min</i> <i>perdêk</i> <i>perdak</i> <i>perdek</i>
-eke	<i>perdeyeke sor</i>	bir kırmızı perde	<i>perdeke sor</i> <i>perdake sor</i> <i>perdeke sor</i>
-in	<i>perdeyin</i>	perdeler	<i>perdên</i> <i>perdan</i>
-ine	<i>perdeyine sor</i>	kırmızı perdeler	<i>pêrdene sor</i>

Başka örnekler : *mase*, masa; *cade*, cadde; *merge*, salça; *hevêrke*, bölge; *gore*, çorap.

105. «ê» ile sona eren sözcükler. Akışmalı y ile bağlanan çeşitli takılar alırlar. Bu adlarda son ê'nin yerini e (bazı ağızlarda î) alır (bk. par. 16). Bazı büzüşme biçimlerine de cevaz vardır.

a) -ê'li eril sözcük : *malxwe*, ev sahibi, mülk sahibi.

Takı	Düzgün biçim	Anlam	Büzülmüş biçimler
-ê	<i>malxweyê ciwan</i> <i>malxwiye ciwan</i>	genç mal sahibi	<i>malxwê ciwan</i>
-ên	<i>malxweyên ciwan</i> <i>malxwiye ciwan</i>	genç mal sahipleri	<i>malxwên ciwan</i>
-ek	<i>malxweyek</i> <i>malxwiyek</i>	bir mal sahibi	<i>malxwêk</i>
-ekî	<i>malxweyekî ciwan</i> <i>malxwiyekî ciwan</i>	bir genç mal sahibi	<i>malxwêkî ciwan</i>
-in	<i>malxweyin</i> <i>malxwiyin</i>	mal sahipleri	<i>malxwên</i>
-ine	<i>malxweyine ciwan</i>	genç mal sahipleri	<i>malxwêne ciwan</i>

Başka örnekler : *ketxwê*, köy muhtarı; *pê*, ayak.

b) -ê'li dişil sözcük; örnek: *dê*, ana.

Takı	Düzgün biçim	Anlam	Büzülmüş biçimler
-a	<i>deya te</i> <i>diya te</i>	senin anan	
-ên	<i>deyên qenc</i> <i>diyên qenc</i>	iyi analar	<i>dên qenc</i>
-ek	<i>deyek</i> <i>diyek</i>	bir ana	<i>dêk</i> <i>dak</i>
-eke	<i>deyeke qenc</i> <i>diyeke qenc</i>	iyi bir ana	<i>dêke qenc</i> <i>dake qenc</i>
-in	<i>deyin</i> <i>diyin</i>	analar	<i>dên</i>
-ine	<i>deyine qenc</i> <i>diyine qenc</i>	iyi analar	<i>dêne qenc</i>

Başka örnekler :rê, yol; mê, dişil; xwê, tuz.

106. «î» ile sona eren sözcükler. Akışma bağlantısı y ile sağlanır, son f'nin yerini de i alır (bk. par. 15). Büzülmüş bizimlere ancak belgisiz takılarda cevaz vardır.

a) -î'li eril sözcük ; örnek :rêwî, yolcu.

Takı	Düzgün biçim	Anlam	Büzülmüş biçimler
-ê	rêwiyê kal	yaşlı yolcu	
-ên	rêwiyên me	yolcularımız	
-ek	rêwiyek	bir yolcu	rêwîk
-in	rêwiyin	yolcular	rêwîn
-ine	rêwiyine kal	yaşlı yolcular	rêwîne kal

Başka örnekler :î, kayınbirader ; kocanın kardeşi; roví, tilki; serî, baş; derî, kapı; rîspî, koça; xanî, ev.

b) -î'li dişil sözcük ; örnek :kebanî, ev kadını.

Takı	Düzgün biçim	Anlam	Büzülmüş biçimler
-a	kebaniya qenc	iyi ev kadını	
-ên	kebaniyên qenc	iyi ev kadınları	
-ek	kebaniyek	bir ev kadını	kebanîk
-eke	kebaniyeke qenc	iyi bir ev kadını	kebanîke qenc
-in	kebaniyin	ev kadınları	kebanîn
-ine	kebaniyine qenc	iyi ev kadınları	kebanîne qenc

Başka örnekler :rî, sakal ; mêranî, cesaret; xizanî, fakirlik; dewlemendî, zenginlik.

107. «û» ile sona eren sözcükler. Akışma bağlantısı w ile sağlanır. Son û'nun yerine i geçer. Ama, bazı bölgelerde (bk. par. 19-20). w'nun yerine y kullanılır; o zaman û'da hiçbir değişiklik olmaz. Belgisizlik takısıyla büzülmüş biçimlere cevaz vardır.

a) -û 'lu eril sözcük ; örnek *rû*, yüz, çehre.

Takı	Düzyün biçim	Anlam	Büzülmüş biçimler
-ê	<i>riwê min</i>	benim yüzüm	
-ên	<i>rûyê min</i> <i>riwên spehî</i> <i>rûyên spehî</i>	güzel yüzler	
-ek	<i>riwek</i> <i>rûyek</i>	bir yüz	<i>rûk</i>
-ekî	<i>riwekî spehî</i> <i>rûyekî spehî</i>	güzel bir yüz	<i>rûkî spehî</i>
-in	<i>riwin</i> <i>rûyin</i>	yüzler	<i>rûn</i>
-ine	<i>riwine spehî</i> <i>rûyine spehî</i>	güzel yüzler	<i>rûne spehî</i>

Başka örnekler : *dû*, duman; *gû*, dışkı; *mû*, saç, kıl.

b) -û'lu dişil sözcük ; örnek *xwesû*, kaynana.

Takı	Düzyün biçim	Anlam	Büzülmüş biçimler
-a	<i>xwesiwa min</i> <i>xwesûya min</i>	benim kaynanam	
-ên	<i>xwesiwên me</i> <i>xwesûyên me</i>	bizim kaynanalarımız	
-ek	<i>xwesiwek</i> <i>xwesûyek</i>	bir kaynana	<i>xwesûk</i>
-eke	<i>xwesiweke qenc</i> <i>xwesûyeke qenc</i>	iyi bir kaynana	<i>xwesûke qenc</i>
-in	<i>xwesiwin</i> <i>xwesûyin</i>	kaynanalar	<i>xwesûn</i>
-ine	<i>xwesiwine qenc</i> <i>xwesûyine qenc</i>	iyi kaynanalar	<i>xwesûne qenc</i>

Başka örnekler: *berû*, meşe palamudu; *tû*, dut.

108. «o» ile sona eren sözcükler. Akışma bağlantısı w ile (bazı bölgelerde y ile; bk. par. 18) sağlanır. Belgisizlik takısı ile büzülmüş biçimlere de cevaz vardır.

a) -o'lu eril sözcük ; örnek :zaro, çocuk.

Takı	Düzgün biçim	Anlam	Büzülmüş biçimler
-ê	<i>zarowê min</i>	benim çocuğum	
-ên	<i>zaroyê min</i>	iyi çocuklar	
-ek	<i>zarowên qenc</i>	bir çocuk	<i>zaro'</i>
-ekf	<i>zaroyên qenc</i>	iyi bir çocuk	<i>zarokî qenc</i>
-in	<i>zarowek</i>	çocuklar	<i>zaron</i>
-ine	<i>zaroyek</i>	iyi çocuklar	<i>zarone qenc</i>
	<i>zarowekî qenc</i>		
	<i>zaroyekî qenc</i>		
	<i>zarowin</i>		
	<i>zaroyin</i>		
	<i>zarowine qenc</i>		
	<i>zaroyine qenc</i>		

Başka örnekler :çilo, ölü yapraklar; ço, değnek; stro, boynuz; ro, dere, ırmak; sergo, gübre yığını; sto, boyun.

b) -o'lu dişil sözcük ; örnek ro, ark, kanal.

Takı	Düzgün biçim	Anlam	Büzülmüş biçimler
-a	<i>cowa kûr, coya kûr</i>	derin ark	
-ên	<i>cowên kûr</i>	derin arklar	
-ek	<i>coyên kûr</i>	bir ark	<i>cok</i>
-eke	<i>cowek, coyek</i>	derin bir ark	<i>coke kûr</i>
-in	<i>coweke kûr</i>	arklar	<i>con</i>
-ine	<i>coyeke kûr</i>	derin arklar	<i>cone kûr</i>
	<i>cowin, coyin</i>		
	<i>cowine kûr</i>		
	<i>coyine kûr</i>		

1 «Zaro» sözcüğünde bu büzüşme biçimi asla kullanılmaz; çünkü, sözcüğün küçültmesi olan zarok ile karışıklık doğar. Ama -o'lu başka sözcüklerde büzüşme geçerlidir, örneğin sto, boyunda olduğu gibi (stok, bir boyun).

Başka örnek : *serşo, banyo*.

109. Son hecesinde «i» bulunan sözcükler. Yukarıda gördüğümüz gibi (bk. par. 101), bir takının bulunması, bazı durumlarda, bu *i*'nin düşmesine yol açar.

Ör. *Qetla wî*, onun katli olayı (*qetila wî* için).

Gotina wî rast e, onun dediği doğrudur (*gotin'*den).

Pratik uygulama bu iki kategoriden her birine ait sözcükleri çok çabuk öğretecektir.

TARİHSEL AÇIKLAMA

110. Kürt dilinin özgün yanlarından biri olan belirtme (tamlama) ve belgisizlik takıları, *yê, ya, yêñ* zamirleri ve *yok* ve *hin* belgisiz sıfatları ile ilintili görünmektedir (bk. par. 242 ve 245). Bu dilbilgisinin başlıca yazarı Emir Bedir Han, bu bakımdan aşağıda açıklanan kuramı geliştirdi.

A) Belirtme takılarının kökeni. İşaret zamirlerinin çatı biçimlerine benzelebilir :

yê, ya, yêñ, onunki (erkek), onunki (dişil), onlarınki (ikisi de). Aşağıdaki örnekler, ilerde gene ele alacağımız bu biçimlerin kullanımı hakkında özet bir fikir verecektir.

ESKİ BİÇİM	ANLAM	MODERN BİÇİM
<i>Yê di wî</i>	onunki	<i>yê wî.</i>
<i>Yê di Soro,</i>	Soro'nunki	<i>yê Soro.</i>
<i>Yê di qenc,</i>	iyi olan	<i>yê qenc.</i>
<i>Ya di wî,</i>	onunki (dişil)	<i>ya wî.</i>
<i>Ya di Soro,</i>	Soro'nunki (dişil)	<i>ya Soro.</i>
<i>Ya di qenc,</i>	iyi olan (dişil)	<i>ya qenc.</i>
<i>Yên di wî,</i>	onlarnkiler (iki-cinsten)	<i>yên wî.</i>
<i>Yên di Soro,</i>	Soro'nunkiler	<i>yên Soro.</i>
<i>Yên di qenc,</i>	iyiler, iyi olanlar (iki cinsten)	<i>yên qenc.</i>

Eskil biçimlerde görünen, ama modern türevlerde yer almayan *di* ögesi

Türkçe'de tamlayan takısı olan *-in, -in, -nın, -nin* karşılığı olan *di* ilgecinden (edat) başka bir şey değildir. Bazı Doğubilimciler bu *di*'nin Aramice'den alınma olduğu görüşündedirler.

1) Tekil eril.

yê işaret zamirinin kullanımı aşağıdaki paralellikleri kurma olanağı verir :

Zamirin kullanımı	Takinın kullanımı
<i>Êv hesp yê di Soro ye,</i> Bu at Soro'nunkidir,	<i>ev hespê di Soro ye.</i> bu Soro'nun atıdır.
<i>Ev hesp yê Soro ye,</i> bu at Soro'nunkidir,	<i>ev hespê Soro ye,</i> bu Soro'nun atıdır.
<i>Ev hesp yê di qenc e,</i> bu at iyidir, iyi olandır,	<i>ev hespê di qenc e,</i> bu iyi attır, iyi at budur.
<i>Ev hesp yê qenc e,</i> bu at iyidir, iyi olandır,	<i>ev hespê qenc e,</i> bu at iyidir, iyi at budur.

«*Ev hesp yê di Soro ye*» cümlesinde, *hesp* sözcüğü ile *yê* zamiri arasında büzüşme olmuş, zamirde *y* düşmüştür: *ev hespê di Soro ye.* (ê) takısı durumuna indirgenince *yê* eski *yê* zamiri kimliğini kaybetmiştir. Bundan şu sonuç çıkar: artık hiçbir tümleç, mantuken, o zamire yüklenemez; *Soro* sözcüğü artık *hesp* sözcüğüne bağlanmak için ona muhtaç değildir, çünkü *hesp* adı ile onun tümleci olan *Soro* adı arasında bağ kurmaya yarayan takı görevini artık *ê* yapmaktadır.

Dilin evriminin ilerki bir evresinde, *di* edatı bu çatıda yer almaz oldu, cümle şu biçimi aldı : *ev hespê Soro ye.*

Yukarıda sıralanan iki örnek dizisi arasında böylece çok olası, gerçek izlenimi veren etimolojik bir bağıntı kuruldu. Esasen başka İran dillerinin incelenmesi sonucunda yukarıda anlatılan benzer bir olgunun saptandığını da unutmamak yerinde olur : parantezdeki ve modern Farsçadaki «izafet» i'sini, benzer bir süreç sonucunda, Akemenîd Farsçasındaki *hya*'dan türemesi ve ortaya çıkışı böyle olmuştur.

Şimdi de, özel örnekler kullanarak, ama ayrıntısına girmeden, iki cinsin tekil ve çoğul dişil belirtme takılarının muhtemel kökenini göstereceğiz.

2) Tekil dişil.

Biçimler :

Ev mehîn ya di Soro ye,
ev mehîn ya Soro ye,
bu kısarak Soro'nunkidir.
Ev mehîn ya di qenc e,
ev mehîn ya qenc e,
bu kısarak iyi olanıdır.

Karşıakları :

Ev mehîna di Soro ye,
ev mehîna Soro ye,
Bu Soro'nun kısarağıdır.
Ev mehîna di qenc e,
ev mehîna qenc e,
bu iyi olan kısarakıdır.

3) İki cinsin çoğulu.

Biçimler :

Ev hesp yên di Soro ne,
ev hesp yên Soro ne,
bu atlar Soro'nunkilerdir.
Ev hesp yên di qenc in,
ev hesp yên qenc in,
bu atlar iyi olanlardır.
Em mehîn yên di Soro ne,
Bu kısaraklar Soro'nun kilerdir.
Em mehîn yên di qenc in,
ev mehîn yên qenc in,
bu kısaraklar iyi olanlardır.

Karşıakları :

Ev hespên di Soro ne,
ev hespên Soro ne,
bunlar Soro'nun atlarıdır.
Ev hespên di qenc in,
ev hespên qenc in,
bunlar iyi olan atlardır.
Em mehîn yên di Soro ne,
bunlar Soro'nun kısaraklarıdır.
Ev mehînên di qenc in,
ev mehînên qenc in,
bunlar iyi olan kısaraklarıdır.

4) Belirtme (tamlama) takısından sonra *di* edatının kullanımı.

Tekil eril ve dişil belirtme takılarından sonra günümüzde bu edatın kullanımı çok enderdir. Bazen yazılı edebiyat ürünlerinde, ama yalnız şiir dalında görülür.

Buna karşılık, çoğulun belirtme takısından sonra *di*'nin kullanımı birçok ağızda, özellikle *-ên*'in *n*'sinin telaffuz edilmediği bölgelerde yaygındır. Bu taktirde *di*'nin varlığı tekil eril ile her iki cins çoğul arasında ayırım yapmaya yarar.

Ör.: *Hespê Soro*, Soro'nun atı (ya da *:-ên*'deki *n*'nin düşmesiyle Soro'nun atları).

Hespê di Soro, Soro'nun atları (*hespên Soro* yerine).

Mehîne di Soro, Soro'nun kısrakları (*mehînen Soro* yerine).

Bazı yörelerde, özellikle Behdînan'da, *di* edatı çoğulun belirtme takısı ile kaynaşmış büzüştür ve örneğin *-êt* olur.

Ör.: *Hespêt Soro*, Soro'nun atları (*hespê di Soro* yerine).

Mehînet Soro, Soro'nun kısrakları (*mehîne di Soro* yerine).

AÇIKLAMA. -ê, -a, -ên biçiminde adlara takılarak büzüşmüş olan *yê*, *ya*, *yên* zamirleri, sıfatları önüne gelmek üzere yeniden ayrılırlar.

Ör.: *Ê qenc*, iyi (eril).

A qenc, iyi (dişil).

Ên qenc, iyiler (eril ve dişil).

Ama, bazı ağızlar (ör. Botan) bu durumda gene *yê*, *ya*, *yên* kullanmaya devam eder.

Ör.: *Yê qenc*, *ya qenc*, *yên qenc* (*ê qenc*, *a qenc*, *ên qenc* yerine).

B) Belgisiz takıların kökeni.

1) Tekil belgisizlik takısı.

Yek, bir, sayı sıfatının, baştaki *y* atılarak *ek* biçimine sokulmasından başka bir şey değildir.

Ör.: *Yek hesp*, bir (tek) at : *hespek*, bir (herhangi) at.

Yek mehîn, bir (tek) kısrağ : *mehînek*, bir (herhangi) kısrağ.

2) Çoğulun belgisizlik takısı.

Benzer bir süreçle, *hin*, birtakım, bazı sıfatından yapılmıştır.

Ör.: *Hin hesp*, birtakım atlar, bazı atlar ; *hespin*, atlar.

Hin mehîn, birtakım kısrağlar, bazı kısrağlar ; *mehînin*, kısrağlar.

Çoğul belgisizlik takısı nispeten yakın zamanda ortaya çıkmış görünüyor. gerçekten, bazı ağızlarda bu biçim çok ender kullanılmakta ve *hin hesp*, *hin mehîn* ya da *hinek hesp*, *hinek mehîn* (atlar, kısrağlar) çatılarının kullanımı tercih edilmektedir ki, aynı zamanda asıl ve her zamanki anlamlarını da korumaya elverişlidir (birtakım atlar, birtakım kısrağlar).

Bununla birlikte, *-in* takısının varlığına Ehmedê Xanî'nin (1061H.) *Me-mozîn*'inde raslandığını da unutmamak gerekir. Bu yazar örneğin şöyle der :

Mirin hene, aqil in, ezîz in.
Akıllı ve aziz emirler (beyler) var.

C) Belgisizlik takılarıyla çatılmış biçimlerin kökeni. Özellikle tutucu bazı ağzılarda, bazı eskil biçimlerin hâla yaşamasına bakılırsa, belgisizlik takısının çeşitli biçimleri (-ekî, -eke, -ine) yalın biçimlerinden (-ek, -in) çok uzun zaman sonra ortaya çıkmıştır.

Çatılı durumdaki belgisizlik takılarının başlangıcında, içlerinde *yê, ya, yên* zamirlerinin bugün de rol oynadığı unutulmuş biçimler bulunmaktadır.

ESKİ BİÇİMLER

Hespek yê di Soro,
hespek yê Soro,
bir at, Soro'nun atı.

Mehînek ya di Soro,
mehînek ya Soro,
bir kısrak, Soro'nun kısracağı.

Hespin yên di Soro,
hespin yên Soro,
atlar, Soro'nun atları
Mehînin yên di Soro,
mehînin yên Soro,
kısraklar, Soro'nun kısrakları

MODERN BİÇİMLER

1) Tekil eril.

Hespekî di Soro,
hespekî Soro,
Soro'nun bir atı.

2) Tekil dişil.

Mehîneke di Soro,
mehîneke Soro,
Soro'nun bir kısracağı.

3) İki cinsin çoğulu.

Hespine di Soro,
hespine Soro,
Soro'nun atları
Mehînine di Soro,
mehînin Soro,
Soro'nun kısrakları

Hevêrkan aşiretinin (Tor Abdin yöresi) ağzında bugün de görülen aşağıdaki biçimler, çatılı biçimdeki belgisizlik takısı sonlarının nasıl ortaya çıktığını göstermektedir: -î (tekil eril için), -e (tekil dişil için), -en (her iki cinsin çoğulu için):

Yek hespî Soro, Soro'nun bir atı (*hespekî Soro* yerine).

Yek mehîne Soro, Soro'nun bir kısracağı (*mehîneke Soro* yerine).

Hin hespen Soro, Soro'nun atları (*hespine Soro* yerine).

Hin mehînen Soro, Soro'nun kısrakları (*mehînine Soro* yerine).

Yukarıdaki örneklerde verilen -î, -e ve -en soneklere, -ekî, -eke ve -ine

yapmak için *-ek* ve *-in* takılarına sonek olarak takılmışlardır. Çoğul için sondaki *n* düşmüş olmalıdır (*-inen* yerine *-ine*); herhalde çoğulluk zaten daha önceden *-in* ile gösterilmiş olduğundan bu fonem fazlalık sayılmıştır.

Eskil diye yukarıda verdiğimiz çatuların bazıları Botan'da bazı yörelerde yaşamaktadır; oralarda şöyle denir :

Hespekî Soro yerine *Hespek yê Soro*.

Hespekî qenc yerine, *hespek yê qenc*.

Mehîneke qenc yerine, *mehînek ya qenc*.

Gene bu yörelerde hatta şöyle denir : *hespek Soro hebû*, Soro'nun bir atı vardı; *mehînek Soro hebû*, Soro'nun bir kısrakı vardı (*hespekî Soro hebû*, ya da *hespek yê Soro hebû* yerine, vb.). Belirsiz, belgisiz adla tümleci arasındaki her türlü bağlantı ögesinin atılması kesinlikle yanıştır ve yazılı dilde asla yer bulmaz.

Aynı ağızlarda, hatta (*hespin* yerine) *hin hesp* çatısının sadık kalan ağızlarda çatkılı haldeki çoğul belgisizlik takısının yerine ad *hin* belgisizlik sıfatından sonra gelmek üzere aynı sayının tamlama (belirtme) takısı alır.

Ör.: *Hespine Soro* yerine, *hin hespên Soro*.

Mehînine Soro yerine, *hin mehînên Soro*.

Bu biçimler, sözün gelişine göre «Soro'nun bazı atları, Soro'nun bazı kısrakları ya da «Soro'nun atları, Soro'nun kısrakları» anlamında kullanılır.

Ama, aynı ad iki kez (biri *hin* ile, ve öteki *in* ile) belgisiz yapılamayacağından asla *hin hespine Soro* denemeyeceği apaçıktır.

AÇIKLAMA. Çatkılı durumdaki belgisizlik takılarının *-î* ve *-e* son ünlüleri, Türkçedeki belgisiz «bir» sıfatı gibi, sıfatların önünde başlıbaşına kullanılabilir.

Ör.: *Ev hesp î qenc e*, bu at iyi bir attur.

Ev mehîn e qenc e, bu kısrak iyi bir kısraktır.

Çoğul halinde bu görevi *en* üstlenir:

Ev hesp en qenc in, bu atlar iyi atlardır.

ê, *a*, *ê*, ve *î*, *e*, *en* lerin kullanımındaki nüanslar üzerinde ileride gene duracağız.

Atasözü. *Du parên xizaniyê nezanî ye*, fakirliğin üçte ikisi bilgisizlikten gelir.

V. AD ÇEKİMİ. BELİRLİ HALDEKİ ADIN ÇEKİMİ

111. Kürtçedeki adlar, ve genel olarak, ad gibi kullanılan bütün sözcükler, özel adlar, sayı adları, zamirler çoğul ve bazı sıfatlar (örneğin gösterme sıfatları) çekim takısı alır.

Kürtçede üç çekim hali vardır : özne ya da ad durumu, eğik durum ve seslenme durumu.

Bu bölümde belirli ve belirsiz durumlardaki adın çekimini ele alacağız. Değişken zamir ve sıfatlarındaki ilerde açıklanacaktır.

BELİRLİ DURUMDAKİ ADIN ÇEKİMİ

112. Kürtçede adlar, her duruma özgü çekim ekleri alır. Bu ekler tekil eril ve tekil dişil için ayrıdır, her iki cinsin çoğulu içinse birdir, aynıdır.

113. **Özne durumu ya da yalın durum.** Özne durumunda belirli ad, cinsi ve sayısını ne olursa olsun, yalın biçimini korur.

a) tekil eril :

Hesp hat, at geliyor.

Mirov dixwe, adam yemek yiyor.

b) tekil dişil :

Mehîn dibeze, kısarak koşuyor.

Dotmam dikene, amca kızı gülüyor.

c) iki cinsin çoğulu :

Hesp hatin, atlar geliyorlar.

Mirov dixwin, adamlar yemek yiyorlar.

Mehîn dibezin, kısıraklar koşuyorlar.
Dotmam dikenin, amca kızları gülüyor.

AÇIKLAMA. Yukarıdaki örneklerde ancak fiilin özne ile uyumuna bakılarak adın sayısı anlaşılabilir.

114. **Tümleç durumu ya da eğik durum.** Bir tümleç işlevi gördükleri zaman, yani daha sonra belirteceğimiz koşullarda, ya bir fiilde, ya bir ad ile, ya bir edat ile yönlendirdikleri zaman, çekilebilir bütün sözcüklerin normal olarak buldukları durumdur.

Eğik durumdaki ad çekimleri şunlardır :

a) tekil eril: -î

Ez hespî dibînim, atı görüyorum.

Ez mirovî dibînim, adamı görüyorum.

b) tekil dişil : ê.

Ez mehîne dibînim, kısırağı görüyorum.

Ez dotmamê dibînim, amca kızını görüyorum.

c) iki cinsin çoğulu: -an.

Ez hespan dibînim, atları görüyorum.

Ez mirovan dibînim, adamları görüyorum.

Ez mehînan dibînim, kısırakları görüyorum.

Ez dotmaman dibînim, amca kızları görüyorum.

AÇIKLAMA. Günlük konuşma dilinde çoğu -an çekiminin n'si, çoğu zaman kalker, *hespan*, *mirovan*, vb. sözcükleri *hespa*, *mirova*, *mehina*, *dotmama* biçiminde söylenir.

115. «a» ya da «e» içeren eril adların özel büküm ü. Bu adlar tekil oldukları takdirde, yukarıda par. 114'de belirtilen genel kurala uyacak yerde, a ya da e ünlüsü ê'ye bükünerek tümleç durumu oluşturabilirler. Örneğin, *hesp*, at, ve aş, değirmen sözcükleri, *hespî* yerine *hêsp*, ve *aşî* yerine *êş* olur.

Ör.: *Ez hespî dibînim yerine: ez hêsp dibînim*, ben atı görüyorum.
Ez ji aşî têm yerine: ez ji êş tem, ben değirmenden geliyorum.

Ga, sığır; *xanî*, ev; *ba*, rüzgar; *çiya*, dağ; *kevir*, taş; *kew*, keklik; *Bozan*, öz. ad; *Xabûr*, Habur (çay adı) gibi sözcükler de aynı kategoriye girer.

Bir sözcük *a* ve *e* ünlülerinin birlikte ya da birbirini iki kez içerdiği takdirde, daima ikinci konumdaki ünlü bükün alır. Örneğin:

Ezman, gök: *ezmên* (tek. eğ. du.).

Welat, yurt: *welêt* (tek. eğ. du.).

Bajar, kent: *bajêr* (tek. eğ. du.).

Beran, koç: *berên* (tek. eğ. du.), vb.

a ya da *e* ünlülerinin bükülmesiyle eğik durum oluşumu, onları içeren sözcük bir gösterme (işaret), belgisizlik, soru ya da sayı sıfatından sonra geldiği zaman kabul edilir olmaktan çıkar. Şöyle denir :

Tu kîjan hespî dixwazî ? Hangi atı istiyorsun? ve *tu kîjan hêsp dixwazî ?* denmez.

Ez ji vî aşî têm, bu değirmenden geliyorum, ve *ez ji vî êş têm* denmez.

Ez çel beranî dibînim, kırk koç görüyorum, ve *ez çel berên dibînim* denmez, vb.

AÇIKLAMA. Tekil eril eğik durumunun kullanımı kaybolma yolundadır : Yalnız, bütün ağzılarda, sözcük bir gösterme sıfatından, vb. sonra geldiği zaman kesinlikle zorunludur (bak önceki bent). Ters durumda, -î ad çekim ekinin eklenmesi ancak Doğu ağzılarında (Botan, vb.) kesin kuraldır.

Ör.: *Ez hespî (mirovî) dibînim*, atı (adamı) görüyorum.

Bununla birlikte her yerde, tekil eril eğik durum artık *a* ve *e* ünlülerinin -ê'ye bükülmesiyle sağlanmaktadır; bu iki fonemden ne birini, ne ötekini içermeyen sözcüklerse değişikliğe uğramaz.

Ör.: *Ez hêsp dibînim*, atı görüyorum.

Ama: *ez mirov dibînim*, adamı görüyorum.

Kaldı ki, pek çok bölgede, *a* ya da *e* içeren sözcüklerin bükülmesi de ihmal edilmektedir.

116. -an'lı sözcükler. -an'la sona eren sözcükler iki kategoriye ayrılır : birinci kategoriden olan sözcüklerde -an ögesi ana sözcüğün ayrılmaz bir parçasıdır.

- Ör.: *Baran* (diş.), yağmur.
Derman (er.), ilaç.
Garan (diş.), sığır sürüsü.
Kevan (er.), yay.
Dran (er.), diş.
Rewan (diş.), Erivan, vb.

Bütün bu sözcükler düzgün tümleş durumu oluştururlar.

İkinci kategoride yer alan sözcüklerde, -an soneki, çoğulun eğik durumu- nu belirten ad çekim ekinden başka bir şey değildir. Bu sözcükler hemen hemen yalnız aşiret adlarıdır ve -an bunlardan çoğunlukla tamlama takısı olarak kullanılır.

- Ör.: *Cihê Botan, eşîra Kikan, welatê Xerzan,*
«*Bot*» ların bölgesi, «*Kik*»lerin aşireti, «*Xerz*»lerin ülkesi.

Günlük konuşmada, -an çekim eki, ana sözcükle bütünleşir ve çatkılı durumun dışında bile, olduğu gibi kalır: ayrıca bu sözcükler ikinci bir bütün de alamazlar. Yani şöyle denir :

- Ez ji Botan tēm,* Botan'dan geliyorum, ve *ji Botanê* denmez.
Ez çûme Xerzan, Xerzan'a gittim, ve *Xerzanê* denmez.

AÇIKLAMA I. Daha önce değindiğimiz bu kuralın tek istisnası, *gul*, gül'den türemiş olan *gulan*, mayıs sözcüğüdür (çoğ. eğ. du.: *gulan; meha gulan*, güller ayı) ve gene de tekil tümleş durumu çekim eki alır.

- Ör.: *Meha Gulanê,* Mayıs ayı.
Nivê Gulanê, Mayıs ortası.

Bu -an'lı adların çoğu, özellikle aşiret adları tamlama takısı almaya elverişlidir.

- Ör.: *Mirdêsanên Gawastî,* yerleşikleşmiş Mirdêsan'lar.
Berazanên Serhedan, Serhedan'lı Berazan'lar.

Botaniya Jorîn, Yukarı Botan (burada *î* 'nin ortaya çıktığını belirtelim).

AÇIKLAMA II. Bu *-an*'lı sözcükler arasında *xwalan* ve *apan* sözcüklerine bir göz atmak ilginç olabilir. Birincisi *xwal*, dayı'dan türemedir; kolektif bir değer taşır ve babası yabancı bir gruptan karı almış birine göre ; gerçek bir aile bağı olmadığı halde bu erkekler evlenme yoluyla akraba olmuş sayılırlar. Aynı şekilde «*apan*» (*ap*, amca'dan) sözcüğü ile babanın bütün kardeş çocukları (amca oğulları) kastedilir. Şöyle denir:

Xwalanên min, «dayılarım».

Apanên min, «amcalarım».

Ama : *xwalên min*, (öz) dayılarım.

Apên min, (öz) amcalarım.

117. Seslenme. Seslenme çekim ekleri şunlardır :

a) tekil eril: *-o*.

Mirovo, ey adam (*mirov*).

Xorto, ey delikanlı (*xort*).

b) tekil dişil: *-ê*.

Dotmamê, ey amca kızı (*dotmam*).

Xwişkê, ey bacı (*xwişk*).

c) iki cinsten de çoğul: *-ino*.

Mirovino, ey adamlar (*mirov*).

Xortino, ey delikanlılar (*xort*).

Dotmamino, ey amca kızları (*dotmam*).

Xwişkino, ey bacılar (*xwişk*).

Seslenme tekil eril ve çoğul *lo*, tekil dişil *lê* ünlemi getirilerek de yapılabilir.

Ör.: *Lo xorto*, ey delikanlı.

Lê dotmamê, ey amca kızı.

AÇIKLAMA I. Çoğul seslenme çekimi *gelfî* ünlemi ile de yapılabilir. O zaman bu ünlem yalnız çoğulun eğik durumu çekim eki alan sözcüğün önünde yer alır.

Ör.: *Gelî mirovan*, ey adamlar (*mirovino* yerine).

Gelî Kurdan, ey Kürtler (*Kurdino* yerine).

Gelî ünlemi *gel*, grup sözcüğünden gelir (*digel*, ile edatı da ondan gelir). Bazı Güney ağızlarında bu sözcük sonek durumunda geçer ve çoğul ödevi görür.

AÇIKLAMA II. Seslenmede kullanımlarının sıklığı nedeniyle bazı adlar, yalın durumdayken de bu durum ekini korurlar.

Ör.: *Biro*, *Misto*, *Mişo*, *Soro*, *Pûrto*, *Rindo*, özel adlar.

Kalo, ihtiyar (*kal* 'dan).

Rindê, *Gulê*, *Bazê*, kadın özel adları.

Ayrıca bazı erkek özel adları, bazen eril seslenme takısı, bazen dişil seslenme takısı olarak bir çeşit yan yana bulunurlar. Birçok kadın özel adları aynı özelliği gösterir.

Ör.: *Bûbo* ve *Bûbê*, *Beso* ve *Besê*, *Misto* ve *Mistê*, erkek özel adları.

Xecê ve *Xeco*, *Bêzê* ve *Bêzo*, *Nazê* ve *Nazo*, kadın özel adları.

Bu adların eril biçimleri, kadın olsun erkek olsun, ancak soylu kişilere hitap edilirken kullanılır. Buna karşılık, dişil biçimleri sıradan insanlar içindir. Örneğin bir ağa oğluna *Bûbê*, ama sıradan birine *Bûbo*; soylu bir kıza *Xecê*, ama bir köylü kızına *Xeco* denir.

AÇIKLAMA III. Daha önceki açıklamada belirttiğimiz gibi -o seslenme takısını sürekli olarak koruyan sözcükler, tekil eğik durumdayken değişmezdirler; gerçekten, böyle hiçbir sözcük aruk bir ad çekim eki alamaz. Ve şöyle denir :

Hespê Mişo, *Mişo*'nun atı (eğ. du.).

Keça kalo, ihtiyarın kızı (eğ. du.).

Ama yalın eğik durumda -o takısının atılmasıyla yalın ad farklılaşabilecek ve sözcük gene ilk biçimini alacaktır.

Ör.: *Kal hat*, ihtiyar geldi.

Mişo çû, *Mişo* gitti.

AÇIKLAMA IV. Normal olarak her durumda -o seslenme çekim ekiyle kullanılan sözcükler tamlama takısı alabilirler.

Ör.: *Pûrtowê Biro*, *Biro*'nun oğlu *Purto*.

Sorowê Şêrwî, *Şêrwan*'lı *Soro*.

118. Daha önce tamlama takısı almış olan hiçbir sözcük ad çekim eki alamaz.

Ör.: *Ez hespê Soro dibînim*, ben Soro'nun atını görüyorum.
Lê dotmama delal, ey sevgili amca kızı.

119. Özet tablo.

A— Eril; örnekler : *mirov*, adam; *hesp*, at.

	Tekil	Çoğul
Yalın	<i>Mirov</i>	<i>Mirov</i>
Tümleş durum	<i>Hesp</i>	<i>Hesp</i>
Seslenme	<i>Mirovî</i>	<i>Mirovan</i>
	<i>Hespî</i> yada <i>hêsp</i>	<i>Hespan</i>
	<i>Mirovo</i>	<i>Mirovino</i>

B— Dişil; örnek : *dotmam*, amca kızı.

	Tekil	Çoğul
Yalın	<i>Dotmam</i>	<i>Dotmam</i>
Tümleş durum	<i>Dotmamê</i>	<i>Dotmaman</i>
Seslenme	<i>Dotmamê</i>	<i>Dotmamino</i>

120. Bir ünlü ile sona eren sözcüklerde ad çekimli. Son harfi ünlü olan sözcüklere ad çekim eki eklenmesi, daha önce takılar hakkında anlattığımız olgulara (bk. Böl. IV) çok benzeyen olgular yaratır. Ama bu durumlarda dahi büzülmüş biçimlerin genellikle, kullanılma olanağı bulunduğu takdirde düzgün biçimlere tercih edildiğine işaret etmek gerekir.

AÇIKLAMA I. Söz konusu sözcüğün önüne bir gösterme, belgisizlik soru ya da sayı sıfatı geldiği zaman hiçbir büzülme biçimine cevaz yoktur (bk.par.115, üçüncü bent).

AÇIKLAMA II. Her gün olup bitenin tersine, benzer durumlarda, bir ünlü ile sona eren sözcüklere tekil -o seslenme çekim ekinin eklenmesin genellikle bir bağlantı ünsüzünün ya da bir büzülme olgusunun ortaya çıkmasına yol açmaz. Bu o'nun a, e, ê, o'lu sözcüklere eklenmesi sonucunda ortaya çıkan kesinti normal sayılır; yalnız sondaki î ünlüsünden sonra bağlantı y'si zorunludur. Dolayısıyla bu y, û foneminin ü biçiminde telaffuz edildiği bölgelerde bu ünlüden sonra muhakkak gelir (bk. par. 20).

Öte yandan, akışmalı bağlantı genel kurallarına bir başka istisna daha vardır; her iki cinsin çoğul seslenme çekim eki -ino, ünlü ile sona eren bir sözcüğe eklendiği zaman, y ya da w'den değil, -n'den destek alır.

121. a'lı sözcükler. İki sayının eğik durumunda bağlantı ünsüzü y'dir; büzülmüş biçimler tekil için -ê ve iki cinsin çoğulu için -an verirler. Seslenmeye gelince, büzülmeye yalnız çoğul için cevaz vardır.

1) -a'lı sözcükler.

	ERİL		DIŞİL	
	Ör.: zava, damat		Ör.: çira, lamba	
	Düzg. biç.	Büzülme	Düzg. biç.	Büzülme
Eğ. du. tek.	<i>zavayî</i>	<i>zavê</i>	<i>çirayê</i>	<i>çirê</i>
Sesl. tek.	<i>zavao</i>		<i>çirayê</i>	<i>çirê</i>
Eğ. du. çoğ.	<i>zavayan</i>	<i>zavan</i>	<i>çirayan</i>	<i>çiran</i>
Sesl. çoğ.	<i>zavanino</i>	<i>zavano</i>	<i>çiranino</i>	<i>çirano</i>

2. -e'li sözcükler.

	ERİL		DIŞİL	
	Ör.: pale, orakçı.		Ör.: perde, perde.	
	Düzg. biç.	Büzülme	Düzg. biç.	Büzülme
Eğ. du. tek.	<i>paleyî</i>	<i>palê</i>	<i>perdeyê</i>	<i>perdê</i>
Sesl. tek.	<i>paleo</i>		<i>perdeyê</i>	<i>perdê</i>
Eğ. du. çoğ.	<i>paleyan</i>	<i>palan</i>	<i>perdeyan</i>	<i>perdan</i>
Sesl. çoğ.	<i>palenino</i>	<i>paleno</i>	<i>perdenino</i>	<i>perdeno</i>

AÇIKLAMA I. *Franse, Sûriye, Tırkiye* gibi bazı -e'li özel adlar düzgün biçimde eğik duruma girerler, son e'leri, bağlantı y'siyle bitişen bir -a ile uzar, şöyle olur : *Fransayê, Sûriyayê, Tırkiyayê.*

AÇIKLAMA II. -e ye da -a ile sona eren eril adların tekil eğik durumunun büzülmeye uğraması, aslında, par. 114'teki kuralın özel durumundan başka bir şey değildir.

122. *ê'li sözcükler.* Son ünlü -ê'nin yerini e alınca bağlantı ünsüzü y'dir. Tümleç durumu için büzülmeye yalnız tekil halde cevaz vardır; her iki cins için -ê olduğundan sözcüğün görüntümü değişmemiş kalır. Seslenme durumu için çoğul halinde bir büzülme biçimine cevaz vardır.

	ERİL		DIŞIL	
	Ör. : malxwe, mal sahibi.		Ör.: dê, ana.	
	Düzg. biç.	Büzülme	Düzg. biç.	Büzülme
Eğ. du. tek.	<i>malxweyî</i>	<i>malxwê</i>	<i>deyê</i>	<i>dê</i>
Sesl. tek.	<i>malxwiyî</i> <i>malxwêo</i>		<i>diyê</i> <i>deyê</i> <i>diyê</i>	
Eğ. du. çoğ.	<i>malxweyan</i>		<i>deyan</i>	
Sesl. çoğ.	<i>malxwiyan</i> <i>malxwênino</i>	<i>malxwêno</i>	<i>diyan</i> <i>dênino</i>	<i>dêno</i>

123. *-î'li sözcükler.* Son ünlü î'nin yerini i alırken bağlantı ünsüzü daima y'dir. Büzülme olanağı ancak tekil erilin tümleç durumu için geçerlidir (sözcüğün görünümü değişmez kalır) ve çoğulun seslenme durumu için vardır.

	ERİL		DİŞİL	
	Ör. : <i>rêwî</i> , yolcu.		Ör.: <i>kebanî</i> , ev kadını.	
	Düzg. biç.	Büzülme	Düzg. biç.	Büzülme
Eğ. du. tek.	<i>rêwiyî</i>	<i>rêwî</i>	<i>kebaniyê</i>	
Sesl. tek.	<i>rêwiyo</i>		<i>kebaniyê</i>	
Eğ. du. çoğ.	<i>rêwiyân</i>		<i>kebanîyan</i>	
Sesl. çoğ.	<i>rêwîninino</i>	<i>rêwîno</i>	<i>kebanîninino</i>	<i>kebanîno</i>

124. *û*'lu ve *-o*'lu sözcükler. Eğik durumda bağlantı ünsüzü normal olarak *w*'dir (bazı ağızlarda *y*, bk. par. 19-20); *w*'nin önünde, son ünlü *û*'nun yerini *i* alır; *o* hiçbir değişikliğe uğramaz. Bağlantı ünsüzü olarak *y*'nin kullanımı, son ünlü *û*'yu ya da *o*'yu değişmez bırakır. Doğu ağızlarında *-û*'lu eril sözcüklerin tekil seslenme durumunda bir bağlantı *y*'si ortaya çıkar.

Kabul edilebilir yegâne büzülmeler, *-û*'lu ve *-o*'lu sözcüklerin çoğul seslenme durumuyla ve *-o*'lu eril sözcüklerin tekil seslenme durumuyla ilgilidir.

1) *-û*'lu sözcükler.

	ERİL		DİŞİL	
	Ör. : <i>rû</i> , yüz, çehre.		Ör.: <i>xwesû</i> , kaynana.	
	Düzg. biç.	Büzülme	Düzg. biç.	Büzülme
Eğ. du. tek.	<i>riwî</i>		<i>xwesiwê</i>	
Sesl. tek.	<i>rûyî</i>		<i>xwesûyê</i>	
	<i>rûo</i>		<i>xwesiwê</i>	
Eğ. du. çoğ.	<i>rûyo</i>		<i>xwesûyê</i>	
	<i>riwan</i>		<i>xwesiwan</i>	
Sesl. çoğ.	<i>rûyan</i>		<i>xwesûyan</i>	
	<i>rûninino</i>	<i>rûno</i>	<i>xwesûninino</i>	<i>xwesûno</i>

2) o'lu sözcükler.

	ERİL		DIŞİL	
	Ör. : zaro, çocuk.		Ör.: co, ark, kanal.	
	Düzg. biç.	Büzülme	Düzg. biç.	Büzülme
Eğ. du. tek.	<i>zarowî</i>		<i>cowê</i>	
Sesl. tek.	<i>zaroyî</i>		<i>coyê</i>	
	<i>zaroo</i>	<i>zaro</i>	<i>cowê</i>	
			<i>coyê</i>	
Eğ. du. çoğ.	<i>zarowan</i>		<i>cowan</i>	
	<i>zaroyan</i>		<i>coyan</i>	
Sesl. çoğ.	<i>zaronino</i>	<i>zarono</i>	<i>conino</i>	<i>cono</i>

125. Son hecesi *-i* içeren sözcükler. Bu sözcüklere durum çekim eklerinin eklenmesinin doğurduğu olgular, yukarıda (par. 109) takılarla ilgili olarak işaret edilenlerle aynıdır.

Atasözü. *Bav harsim dixwê, dranên kur disekihin, baba şira içince oğlun dişi kamaşır.*

VI. AD ÇEKİMİ

BELGİSİZ DURUMDAKİ ADIN ÇEKİMİ

126. Özne durum. Ad fazladan hiçbir ek almadan sadece takı almış olarak kalır.

a) Eril tekil :

Mirovek, bir adam (*mirov*).

Hespek, bir at (*hesp*).

b) Dişil tekil :

Dotmamek, bir amca kızı (*dotmam*).

Mehînek, bir kısrak (*mehîn*).

c) İki cinste çoğul :

Mirovin, adamlar.

Hespin, atlar.

Dotmamin, amca kızları.

Mehînin, kısraklar.

127. Tümleç durumu ya da eğik durum. Sözcüğe önceden sonек olarak eklenmiş takıya ayrıca eklenen çekimeleri normal olarak belgisiz durumdaki adı etkileyecek eklerdir.

a) Eril tekil : -î.

Ez mirovekî dibînim, bir adam görüyorum.

Ez hespekî dikirim, bir at satın alıyorum.

b) dişil tekil : -ê.

Ez dotmamekê dibînim, bir amca kızı görüyorum.

Ez mehînekê dikirim, bir kısrak satın alıyorum.

c) İki cinsten çoğul : -a.

Ez mirovina (hespina, jinina, mehînina) dibînim, adamlar (atlar, kadınlar, kısraklar) görüyorum.

AÇIKLAMA I. Belgisiz çoğul eğik durum -a çekim eki normal -an çekim ekinden başka bir şey değildir, sadece *n* düşmüştür.

AÇIKLAMA II. Belgisiz durumdaki adlar seslenme durumuna giremez.

AÇIKLAMA III. *Hevêrkan*'ların konuşmasında (Tor Abdîn) belgisiz durumdaki adların çoğul eğik durumunun çok özel bir biçimi saptanmıştır. Bu durum eril için takıya -î ve dişil için takıya -ê çekim eki eklenerek yapılır. Normal biçimle birlikte kullanılır, ama kısmi bir anlam ifade eder.

Ör.: *Avinê bide min*, bana su (*av*, diş.) ver.

Goştinî bide min, bana et (*goşt*, er.) ver.

Öteki ağızlarda şöyle denir :

Ör.: *Avê* (ya da *av*) *bide min*, bana su ver.

Goştî (ya da *goşt*) *bide min*, bana et ver.

AÇIKLAMA IV. -in belgisizlik takısı kullanmayan ağızlarda (bk. par.110), çoğulun eğik durumunun -ina takısının yerine aşağıdaki çatular kullanılır:

Ez hespina dibînim yerine : *ez hinek hespan dibînim*, (bazı) atlar görüyorum.

Ez carina diçim nêçîrê, bazı bazı ava gidiyorum yerine : *yek caran ez diçim nêçîrê*, bazı kereleer ava gidiyorum.

Yek'in bu özel kullanımı, çoğul, yalnız tümleç durumu için geçerlidir. *Yek hesp* ya da *yek car* ifadesi *hespin* ve *carin* için asla kullanılmaz.

128. Bir çekim ekinin varlığı belgisizlik takısındaki ünlünün düşmesine neden olabilir, sözcükler şu biçime girer.

Hespekî için, *hespkî*, bir at (tek. eğ. du.).

Mehînekê için, *mehînkê*, bir at (tek. eğ. du.).

Mirovina için, *mirovna*, adamlar (çoğ. eğ. du.).

Ama bu düşme her zaman mümkün değildir. Nitekim, *mehîn* durumunda, *mehînina* yerine *mehîn'na* denmez. Gerçekten, *mehîn'na*'nın kısaltılmış biçimi *mehîna* olacaktır, çünkü Kürtçede ikilenmeye (ikizliğe) cevaz yoktur (bk. par. 64). O zaman da sözcüğün belirgin eğik durumu belgisiz eğik

durumundan ayırt etmek kabil olmayacaktır (*mehînan* için *mehîna*). Benzer nedenlerle, *çêlek* (inek), *mirîşk* (tavuk), vb. sözcüklerin tekil tümleş durumu, belgisiz için *çêlekekê*, *mirîşkekê*, vb. olacaktır ve asla *çêlekê* ya da *mirîşkê*, vb. olmayacaktır.

129. -a'lı, -e'li, vb. sözcüklerin belgisiz durumdaki ad çekiminin belirtilmesi gereken hiçbir özelliği yoktur. Zaten belgisizlik takısı taşımakta olan bu sözcüklere (bk;par. 103 ve dv.) özel çekimeklerinin eklenmesi yeter.

Ör.: *Paleyekî* (ya da *palakî*, *palêkî*, *palekî*), bir orakçı, *pale*'nin tekil eğik durumu.

Cowekê (ya da *coyekê*, *cokê*), bir ark, *co*'nun tekil eğik durumu.

130. Özet tablo.

	Eril	Dişil
Tekil yalın	<i>Mirovek</i> <i>Hespek</i>	<i>Dotmamek</i> <i>Mehînek</i>
Tekil eğ. du.	<i>Mirovekî</i> <i>Hespekî</i>	<i>Dotmamekê</i> <i>Mehînekê</i>
Çoğul yalın	<i>Mirovin</i> <i>Hespin</i>	<i>Dotmamin</i> <i>Mehînin</i>
Çoğul eğ. du.	<i>Mirovina</i> <i>Hespina</i>	<i>Dotmamina</i> <i>Mehînina</i>

Atasözü. *Malê dinê qloçê mêran e*, koça boynuzu ne ise dünya malı da insana odur.

VII. ŞAHİS ZAMİRİ

131. Şahıs zamiri üç kişi, iki cins ve iki sayı içerir. Tıpkı ad gibi çekim-
mekleri alır.

a) Özne durumunda şahıs zamiri :

ER. VE DİŞ. TEKİL

Ez, ben.

Tu, sen.

Ew, o.

ER. VE DİŞ. ÇOĞUL

Em, biz.

Hon (hûn), siz.

Ew, o.

b) Tümleç durumunda şahıs zamiri :

TEKİL

Min, beni.

Te, seni.

Wî, onu (er.).

Wê, onu (diş.).

ÇOĞUL

Me, bizi.

We, sizi.

Ewan, wan, onlara, onları.

AÇIKLAMA. Çoğul ikinci şahıs zamiri, bazı ağızlarda aşağıdaki çok eski
biçimleri içerir: *hingû* (*hon* yerine özellikle Behdînan'da kullanılır), *hewe* (*we*
için özellikle Botan'da söylenir).

132. Şahıs zamirlerinin kullanımı. Genel olarak, üçüncü şahıs zamiri cümlede, tekrarından sakınılmak istenen her adın yerini alır.

Yalın şahıs zamiri geçişsiz fiillerin bütün zamanlarında özne olarak ve geçişli fiillerin üçüncü grup zamanlarında özne olarak kullanılır (bk. par. 142)

1. Bu bölümde yalnız şahıs zamirleri, dönüştürme zamirler ve karşılıklı zamirler incelenecek işaret zamirleri ise başka bir bölümde ele alınacaktır.

Ör.: *Ez tēm*, ben geliyorum (*hatin*, gçz. fiil).
Ez hatim, ben geldim (*hatin*, gçz.).
Ez dibînim, ben görüyorum (*dîtin*, gçl.).

Tümleç durumunda şahıs zamiri geçişli fiillerin ilk iki grup zamanlarının çekmeye yarar (bk. par. 185).

Ör.: *Min dît*, ben gördüm (*dîtin*, gçl.).
We dît, siz gördünüz (*dîtin*, gçl.).

Hep tümleç durumunda olmak üzere, ad бүкүнү almış adlarla aynı koşullarda gene tümleç rolü oynar.

Ör.: *Tu min dibîni*, sen beni görüyorsun.
Ji bona te, senin için.

AÇIKLAMA. Şahıs zamirlerinin kullanımını hakkındaki bu özet açıklamalar Geçişli fiil'e ve Fiilin Uyumu'na ayrılmış olan bölümlerde ele alınıp tamamlanacaktır.

133. Eğik durumdaki şahıs zamiri iyelik (mülkiyet) rolü oynar. «Benim atım, senin atın» vb. demek için ada, cinse ve sayıya uygun olarak çatılı durumdayken belirtme ya da belirsizlik takısı bitişürülür ve arkasından eğik durumdaki zamir getirilir.

Ör.: *Hespê min* (*te, wî, wê, me, we, wan*), benim (senin, onun, onların, vb.) atım, atı, vb.

Hespên min, mehîna min, mehînen min, atlarım, kısırağım, kısıraklarım.

Belgisizlik takısı almış adlarla çatılar da şöyle olur :

Hespekî min (*te, wî, wê, me, we, wan*), bana ait bir at, sana ait bir at, vb.

Hespine min (*te, wî, wê, me, we, wan*), bana ait atlar, sana ait atlar, vb.

Mehîneke min (*te, wî, wê, me, we, wan*), bana ait bir kısırak, sana ait kısırak, vb.

Mehînine min (*te, wî, wê, me, we, wan*), bana ait kısıraklar, sana ait

134. «ê» zamlri. Tekil üçüncü şahısta ve eğik durumda, şahıs zamirinin, ancak aşağıdaki hallerde kullanılan ve iki cinstede ortak olan kısa bir ê biçimi vardır:

a) Doğrudan bir fiile bağlı dolaylı tümleş.

Ör.: *Min got wî* (ya da *wê*) yerine, *min got ê*, ben ona dedim.

Ez didim wî (ya da *wê*) yerine, *Ez didim ê*, ben ona veriyorum.

Min da wî (ya da *wê*) yerine, *min da ê*, ben ona verdim.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi ê, zorunlu olarak, bağlı olduğu fiilden sonra gelir. Yazıda, kendinden önce gelen sözcüğe sonek olabilir ve bu kullanım yaygınlaşma eğilimindedir.

Ör.: *Min gotê.*

b) Bir edatla bağlantılı dolaylı tümleş.

Bu takdirde aşağıdaki gibi büzülmeler olur:

Pê ya da *vê* (*bi wî*, *bi wê* yerine) onunla (er. ve dış.).

Jê (*ji wî*, *ji wê* yerine), ondan (er. ve dış.).

Lê (*li wî*, *li wê* yerine), onun üstüne (er. ve dış.).

Tê (*di wî*, *di wê* yerine), ör.: *tê re*, onun arasında (er. ve dış.).

Daha ileride göreceğimiz gibi (Böl. XXII), bütün bu büzülmüş biçimler çeşitli sonedatlarla birlikte kullanılır.

Ör.: *Jê re, ona* (er. ve dış.), *ji wî re, ji wê re* yerine.

Pê re, onunla (er. ve dış.), *bi wî (wê) re* yerine;

Ayrıca *pê* ya da *vê*, *jê*, *lê*, *tê* büzüntüleri bir çeşit önek oluştururlar.

AÇIKLAMA. «ê» aynı işlevi görmek üzere, eğik durumdaki *vî*, *vê* (ev'den), *wî* ve *wê* (ew'den) işaret (gösterme) zamirlerinin yerine de kullanılabilir.

135. Dönüşlü şahıs zamiri. Kürtçede de Türkçede olduğu gibi bir «kendi» (*xwe*) zamiri vardır, iki cinsin (er. ve dış.) ve iki sayının (tek, ve çoğ.) üç şahısında da hep aynı biçimde (*xwe*) kullanılır ve daima Türkçe kendi işlevi görür.

«Xwe» bir cümlelerin içinde tümleç olarak kullanılan ve ister doğrudan, ister örtülü biçimde özneyi temsil edecek olan her zamirin yenini tutar.

Yani xwe, gercek doğrudan ya da dolaylı fiil tümleci, gerekse ad tümleci (iyelik) olarak kullanılabilir.

136. Xwe'nin fiil tümleci olarak kullanımı.

Xwe, ayırım gözetmeksizin, ama zorunlu olarak fiil tümleci işlevi görürken bütün şahıs zamirlerinin yerini tutar, yeter ki bu zamirler cümlede özne ya da özne grubu halinde bulunsunlar. Başka bir deyişle, xwe, fiil tümleç zamiri ne kadar kullanılırsa o kadar kullanılabilir.

OLAĞAN ZAMİRLERİN KULLANIMI

Ez te dibînim, ben seni görüyorum (özne: ez, 1. şah.; tüml.: te, 2. şah.).

Ew te dibîne, o seni görüyor (özne ew, 3. şah. tek.; tüml.: te, 2. şah. tek.).

Ew wî dibîne, o onu görüyor (öz. ve tüml. 3. şah. tek., ama her biri ayrı bir varlığı temsil eder).

Hon me dibînim, siz bizi görüyorsunuz (öz.: 2. şah. çoğ.; tüml.: 1. şah. çoğ.).

Emê ji we re goşt bikirin, siz size et satın alacağız.

«Xwe» NİN KULLANIMI

Ez xwe dibînim, ben kendimi görüyorum (öz. ve tüml.: 1. şah., tek.)

Tu xwe dibînî, sen kendini görüyorsun (öz. ve tüml.: 2. şah. tek.).

Ew xwe dibîne, o kendini görüyor (öz. ve tüml.: 3. şah. tek., aynı kişiyi temsil ederler).

Em xwe dibînin, biz kendimizi görüyoruz (öz. ve tüml.: 1. şah. çoğ.).

Honê ji xwe re goşt bikirin, siz kendinize et satın alacaksınız.

Ew mase li ber wan datînin, onlar masayı onların önüne koyuyorlar (öz. ve tüml.: 3. şah. çoğ., ama ayrı kişileri temsil eden).

Ew masê li ber xwe datînin, onlar masayı kendi önlerine koyuyorlar. (öz. ve tüml.: 3. şah. çoğ., aynı kişileri temsil eden).

Yukarıdaki örneklerde yer alan fiillerin hepsi üçüncü grup zamanlarla çekilmiş geçişli fiillerdir. İki birinci grup zamanlarıyla da *xwe*'nin kullanım kuralları aynıdır.

Me xwe êşand, biz kendimizi incittik, yorduk.

Min xwe dît, ben kendimi gördüm..

We ji xwe re goşt kirî, siz kendinize et aldınız, vb.

AÇIKLAMA II. *Xwe* bir çoğulu temsil etse bile, onun tümleç olduğu geçmiş zaman geçişli fiilleri, özneleri ifade edildiği takdirde, daima tekil kalır. Buna karşılık, özneler örtülü ise, çoğul uyumu yapılır.

Ör.: *Wan bila sebeb xwe aciz kir*, onlar boşuna kendilerini rahatsız ettiler.

Bila sebeb xwe aciz kirin, aynı anlam.

137. *Xwe*'nin iyelik (mülkiyet) zamiri olarak kullanımı.

Yukarıda anlatılan kurala uygun olarak *xwe*, zamirlerin temsil ettikleri sözcük ya da sözcükler cümlede tek özne ya da bir özne grubu olduğu takdirde bütün şahıs zamirlerinin (*min*, *te* vb.) yerini alır. Aşağıdaki örnekler *xwe*'nin bu kullanımı ile olağan iyelik zamirlerinin kullanımı arasında ayırım yapma olanağı sağlayacaktır.

OLAĞAN İYELİKLER

Hespê min boz e, benim atım bözdür (özne: *hesp*).

Kitêba te giran e, senin kitabın ağırdır (özne: *kitêb*).

«Xwe» NİN KULLANIMI

Ez hespê xwe dibînim, ben kendi atımı görüyorum (özne: *ez*).

Tu kitêba xwe dixwîni, sen kendi kitabını okuyorsun (özne: *tu*).

Gundê wî dâr e, onun köyü uzaktır (özne: *gund*).

Konê me reş e, bizim çadırımız karadır (özne: *kon*).

Dotmama we hat, sizin amca kızınız geldi (özne: *dotmam*).

Ez bajarê wan nas dikim, ben onların kentini biliyorum (özne: *ez*).

Ew diçe gundê xwe, o kendi köyüne gidiyor (özne: *ew*).

Em di konê xwe de ne, biz kendi çadırımızdayız (özne: *em*).

Honê bi dotmama xwe re herin, kendi amca kızınızla gideceksiniz (özne: *hon*).

Ew ji bijarê xwe dernakevin, onlar kendi kentlerinden çıkmıyorlar (özne: *ew*).

Aşağıdaki cümlelerden her birinde birçok özne var, *xwe* onların tümünün birden yerini tutar.

Soro û Lezgîn bi bavê xwe re daxêvin, Soro ile Lezgîn kendi babalarını konuşuyorlar.

Ez û tu, em diçin cem cîranê xwe, ben ve sen, kendi komşumuza gidiyoruz.

Te û Cemşîd, we bîstanê xwe av da, sen ve Cemşîd, kendi bahçenizi suladınız.

İyelik öznelerin tümü için değil de içlerinden yalnız biri için söylenecekse artık *xwe* kullanılmaz. O zaman ona özgü şahıs zamirine başvurmak gerekir.

Ör.: *Min û te, me keriyê te anî gund*, ben ve sen, senin sürüyü köye getirdik (bu cümlede, *keriyê xwe* «kendi sürümüzü» anlamına gelirdi).

Aynı ilke gereğince, bir cümle birçok özne içerdiği zaman, *xwe* ancak, öznelerin hepsi aynı şahıstan iseler ve ondan önce geliyorsa, onlardan biriyle iyelik çatısı kurarak hepsinin birden yerini tutabilir. Aksi takdirde özel şahıs zamirinin bükülü biçimi kullanılacaktır.

Ör.: *Soro û Lezgîn û deya xwe hatin*, Soro, Lezgîn ve anneleri geldiler.

Ez û deya xwe hatin, ben ve kendi annem geldik.

Aşağıdaki cümlelerde, iyelikler gerek öznelerden yalnız birini gerek değişik şahıslardan birçok özneyi temsil ettiğinden *xwe* işe karışamaz.

Ez, tu û deya min em çûn, ben, sen ve benim annem gittik.
Soro, Lezgîn û deya wî hatin, Soro, Lezgîn ve annesi
(Lezgîn'in annesi) geldiler.

Ez, tu û deya te, em çûn, ben, sen ve senin annen gittik.
Ez, tu û deya me, em çûn, ben, sen ve annemiz gittik.
Em, hon û deya we, em çûn, biz, siz ve sizin anneniz gittik.
Em, hon û deyên me, em çûn, biz, siz ve annelerimiz gittik.
Em, Soro û deya wî (me), em çûn, biz, Soro ve onun (bizim)
annesi (annemiz) gittik.

138. Xwe'nin kullanımına başka örnekler.

Aşağıdaki cümleler, içerdikleri nüanslar nedeniyle, xwe'nin kullanımına okuyucuyu biraz daha alıştırmak için seçilmiştir :

Ew dursa xwe dixwînc, o kendi dersini okuyor.
Ew dursa wî dixwînc, o dersini okuyor (başkasının dersini).
Ez te û brayê-te dibînîm, ben (sizi) görüyorum, seni ve kardeşini.
Ez te û brayê xwe dibînîm, ben (sizi) görüyorum, seni ve kendi kardeşimi
(xwe cümleinin öznesi olan ez'in yerini tutmaktadır ve *min* için konmuştur).

Şöyle de söylenebilir :

Ez we û brayê we dibînîm, ben (sizi) görüyorum, sizi ve kardeşinizi (*we* burada iki kez tümleçtir, ama özneye bağlantılı değil).

Ez we û brayê me dibînîm, ben (sizi) görüyorum, sizi ve kardeşimizi
(ikinci tümleç, *me*, çoğ. 1. şahıstır, oysa özne *ez*, tekil 1. şahıstır; bu nedenle *xwe* kullanılmaz).

Ez pezê me diçêrînim, koyunlarımızı otlatıyorum (bir önceki örnekteki aynı olgu).

Ez pezê xwe diçêrînim, kendi koyunlarımı otlatıyorum (burada *xwe*, özneyi (*ez*) temsil eden *min* için konmuştur).

Ez û xwîşka te, em hatin, ben ve senin kız kardeşin geldik (tümleç olan *te*, burada özne *ez*'i temsil etmez).

Ez û bavê xwe, em hatin, ben ve benim babam geldik (burada *xwe*, özneyi (*ez*) temsil eden *min* konmuştur).

AÇIKLAMA. Bazı Batı ağızlarında (Firat, Malatya, Harput, Suruç, Roha, vb.), cümlede özneyi temsil etsin etmesin, iyelik rollerinde üçüncü şahıs zamirlerinin hepsinin yerini tutar. Örneğin şöyle denir :*xanîkî xwe hebû*, onun bir evi vardı (*xanîkî wî hebû* yerine).

139. İşdeş zamir. Ağızlara göre aşağıdaki biçimlerde olur :

HEV	YEK	ÊK
<i>hevûdin,</i>	<i>yekûdin,</i>	<i>êkûdin,</i>
<i>hevûdî,</i>	<i>yekûdî,</i>	<i>êkûdî,,</i>
<i>hevdi,</i>	<i>yekdî,</i>	<i>êkdî,</i>
<i>hevûdu (dû),</i>	<i>yekûdu (dû),</i>	<i>êkûdu (dû),</i>
<i>hevdû.</i>	<i>yekdû.</i>	<i>êkdû.</i>

Lehçelerde diğerlerinin de çok yaygın olmasına rağmen, kısalıkları nedeniyle *hev*, *yek*, *êk* biçimleri yazılı dilde tercih edilmektedir. Batı ağızları yalnızca *hev*'i ve ikizlerini kullanırlar. *Yek*, *êk* ve bunların değişik biçimleri yalnız birkaç Doğu ağızında kullanılmaktadır. Aşağıdaki örneklerde özellikle *hev*'i kullanacağız. Bununla birlikte, her yerde onun yerine *hevûdin*, *yekûdin*, *êkûdin*, vb.'lerinin kullanılabilceği de gözden ırak tutulmamalıdır.

AÇIKLAMA. Çoğul zamir şöyle yazılır : *hevûdin*, *hevdû*, vb.

140. Eşdeş zamir değişmezdir. *Xwe* ile aynı koşullarda kullanılır, ama kolektif olarak bütün özne gruplarını temsil eder; özne grupları açıkça ya da üstü örtülü ifade edilmiş olabilir, birbiri üzerinde karşılıklı etki yapabilir ya da karşılıklı ilişkilerle birleşmiş olabilir, ama ne olursa olsun, aynı cümlelerin içinde tümleç gibi bütünüyle yenilenmiş bulunmalıdır.

1) *Hev*'in dolaysız ya da dolaylı fiil tümleci olarak kullanılımları.

Hev'in kullanımının *xwe*'inkinden farklı nüansları ortaya koymak için burada par. 136-138'deki örnekleri yeniden ele alacağız.

Xwe KULLANIMI

Em xwe dibînin, biz kendimizi görüyoruz.

Honê ji xwe re goşt bikirin, siz kendinize et satın alacaksınız.

Hev KULLANIMI

Em hev dibînin, biz birbirimizi görüyoruz.

Honê ji hev re goşt bikirin, siz birbiriniz için et satın alacaksınız.

Geçmiş zaman için geçişli fillerle durum şöyle olacak:

Me xwe dît, biz kendimizi gördük.

We ji xwe re goşt kirî, sizler kendinize et satın aldınız.

Me hev dît, birbirimizi gördük.

We ji hev re goşt kirî, sizler birbirlerinize et satın aldınız.

Fiil tümleci olarak *hev*'in kullanımına başka örnekler :

Em hev nas dikin, biz birbirimizi (ya da birbirilerimizi) tanıyoruz.
Soro û Lezgîn bi hev re daxêvin, Soro ve Lezgîn (birbiriyle) sohbet ediyorlar.

Em carina diçin cem hev, bazen birbirimize gidiyoruz.

Em hero dersên xwe ji hev dipirsin, derslerimizi her gün birbirimize soruyoruz;

Me hevûdû nas kir, biz birbirimizi tanıdık.

Zinê û Gulê hev maç kir, Zinê ve Gulê öpüştüler.

AÇIKLAMA I. Dolaysız tümleç için *hev* almış olan, geçmiş zamana ait her geçişli fiil, öznesi ifade edilmişse tekil kalır. Özne örtülü ise çoğulla uyum yapılır.

Ör.: *Dibêjin ko wan hevûdin dît*, birbirlerini (ya da birbirini) gördükleri söyleniyor.

Dibêjin ko wan hevûdin dîtin, aynı anlam.

AÇIKLAMA II. İlerde Böl. XV'te göreceğimiz gibi *hev* çoğul zaman fiil deyimleri ve bileşik fiiller yapmaya yarar.

Ör.: *Li hev hatin*, mutabık kalmak, anlaşmak.

Bi hev çûn, kavga etmek.

Li hev siwar kirin, kurmak, birleştirmek.

Bir cümlede *hev*, cümlenin mantıki öznesini değil de bir tümleççi temsil ettiği takdirde bu fiil deyimlerinden birinde yer alıyor demektir.

Ör.: *Ez wan ji hev nas nakim*, onları birbirlerinden ayırt etmiyorum (*ji hev nas kirin*, ayırt etmek).

Wê tîfingê ji min re li hev siwar bike, bu tüfeği bana kur (*li hev siwar kirin*, kurmak).

Xwe KULLANIMI

Em di konê xwê de ne, biz kendi çadırımızın altındayız.

Honê bi dotmama xwe re herin, siz kendi amca kızınızla gideceksiniz.

Ew li bajarê xwe diçin, onlar kendi kentlerine gidiyorlar.

Hev KULLANIMI

Em di konê hev de ne, biz birbirimizin çadırının altındayız.

Honê bi dotmamên hev re herin, siz birbirinizin amca kızlarıyla gideceksiniz.

Ew li bajarên hev diçin, her biri öbürünün kentine gidiyor (ya da birbirlerinin kentlerine gidiyorlar).

Hev'le belirtilen sözcükler daima çoğuldur, ancak tekil kullanılabilen soyut sözcüklerin dışında.

Hev'in iyelik olarak kullanımına başka örnekler :

Em ap û pismamên hev nas dikin, biz birbirimizin amcalarını ve amcazadelerini tanıyoruz.

Em brayên hev in, biz birbirimizin kardeşiyiz.

Tu û Zîn, hon xweh û brayên hev in, sen ve Zîn, bacı kardeşiniz.

Ew diçin malên hev, biz birbirimizin evlerine gidiyoruz. *Li hêviya hev man*, birbirinin gelmesini beklediler. (*Hêvî*, soyut olduğundan ancak tekil olarak kullanılabilir).

Ferzo û Biro qala hev dikir, Ferzo ve Biro birbirinden söz ediyorlardı (bileşik fiil *qal kirin*'deki *qal*, soyut olduğundan ancak tekil olarak kullanılabilir).

3) *Hev*'in edat tümleci olarak kullanımı.

Bi, di, ji edatlarıyla çatılan *hev* (ya da *êk*) zamiri çoğunlukla aşağıdaki gibi büzülme yapar :

Bi hev ya da *bi êk* yerine, *pev, pêk* ya da *vêk*.

Di hev ya da *di êk* yerine, *tev* ya da *têk*.

Ji hev ya da *ji êk* yerine, *jev* ya da *jêk*.

Li hev ya da *li êk* yerine, *lev* ya da *lêk*.

Bu büzülmeler normal çatıların kullanıldığı gibi kullanılır, ama ayrıca örnek olarak da kullanılabilir.

Atasözü. *Agir xweş e, lê xwefî jî jê çêdibe*, ateş iyidir, ama kül de bırakır.

VIII. FİİL GENEL ÖZELLİKLER

141. Kürtçede fiiller yalın ya da bileşik olabilir. Master halindeyken yalın fiiller :

- a) bir kök ;
- b) bir fiil eki içerirler.

Ör.: *Hat-in*, gelmek.
Xist-in, düşürmek.
Xwar-in, yemek.
Kir-in, yapmak.
An-în, getirmek.
Da-n, vermek.

Bileşik fiiller, fiil dışı bazı öğeler eklenerek yalın fiillerden yapılır. Yukarıda anılan örneklere bu bakımdan şunlar eklenebilir :

Dahatin, inmek, (*da-hatin*).
Pêxistin, (ışık) yakmak (*pê-xistin*).
Vexwarin, içmek (*ve-xwarin*).
Deranîn, üretmek, çıkarmak (*der-anîn*).
Bazdan, koşmak (*baz-dan*).
Ava kirin, inşa etmek.

Kürtçe, yalın ve bileşik fiillerden başka deyim fiiller de kullanır.

Ör.: *Li hev hatin*, anlaşmak, uyuşmak.
Tê derêxistin, keşfetmek, bulmak, tahmin etmek.
Bi lêv kirin, telaffuz etmek.
Ber hev kirin, toplamak.

Bu başlangıç bölümünde açıklanacak kurallar yukarıda sayılan üç kategoriye uygulanır; ama verilecek örnekler, elden geldiğince yalın fiiller ara-

sından seçilecektir. Bileşik fiiller ile deyim filleri daha ileride ele alacağız (Böl. XV ve XVI).

142. Çatı, kipler ve zamanlar. Kürtçe fiil çekiminde iki çatı (etken ve edilgen), dört kip (bildirme, istek, dilek-şart, emir) ve yalın biçimler (mastar ve sıfatfiil) bulunur.

Yapımları göz önüne alınınca zamanlar şu çeşitlere ayrılır :

a) mastardan yararlanılarak yapılan zamanlar (birinci grup zamanlar): preterit (di'li geçmiş), anlatılı preterit (di'li geçmiş hikâye), bileşik zamanlı hikâye, sürekli bileşik zamanlı hikâye, istek-hikâye, dilek-şart (1. biçim) ;

b) salt bileşik zamanlar (ikinci grup zamanlar): sanal geçmiş hikâye, yaklaşık sanal geçmiş hikâye, ön gelecek, istek rivayet, istek sanal geçmiş, dilek-şart (2. biçim) ;

c) emirden yararlanılarak yapılan zamanlar (üçüncü grup zamanlar): şimdiki zaman, sürekli şimdiki zaman, istek şimdiki zaman, gelecek.

Fakat, tersine, söz konusu eylemin olduğu an göz önüne alınırsa zamanlar şu çeşitlere ayrılır :

a) geçmiş zamanlar (ilk iki grup zaman, bir de ön gelecek);

b) şimdiki ve gelecek zamanlar (üçüncü grup zamanlar).

143. Geçişli ve geçişsiz fiiller. Kürtçe fiillerin kimisi geçişli, kimisi geçişsizdir.

a) Geçişli fiiller.

Dolaysız tümleç alabilen her etken fiil geçişlidir.

Ör.: *Kirin*, yapmak.

Gotin, demek.

Dan, vermek.

Anîn, getirmek.

Girtin, yakalamak, almak, kapamak.

Kuştin, öldürmek.

Kirîn, satın almak.

AÇIKLAMA I. Geçişli yalın mastarlardan yararlanılarak elde edilen birleşik fiiller, hiçbir zaman doğrudan tümleç almasalar bile, daima geçişli gurubun çekim kurallarına uyarlar (Bk. Böl. XV)

Ör.: *Bazdan*, koşmak (*dan*, vermek, geçişlidir).

Nimêj kirin, namaz kılmak (*kirin*, yapmak, geçişlidir).

AÇIKLAMA II. Aslında geçişsiz olan *Ichîstin*; oynamak; *nêrîn*, bakmak; *axivîn*, konuşmak fiilleri bazı Batı ağzlarında, yanlış olarak geçişli fiil çekim kurallarına uyularak çekilir.

AÇIKLAMA III. Dolaylı tümleçlerini bir edat aracılığıyla alan geçişli fiillerin özellikleri ilerde, par. 190'da incelenecektir.

b) Geçişsiz ya da yansız fiiler.

Bunlar asla nesne almazlar.

Ör.: *Çûn*, gitmek.

Hatin, gelmek.

Mirin, ölmek.

Ketin, düşmek.

Gihâştin, varmak, çıkmak.

Revîn, kaçmak.

Man, kalmak.

Girîn, ağlamak.

Peyivîn, konuşmak.

Geçişli fiiller ile geçişsiz fiiller şimdiki ve gelecek zamanların çekiminde özdeş kurallara, ama geçmiş zamanların çekiminde farklı kurallara uyarlar.

Dolayısıyla bir fiil, geçişli mi, geçişsiz mi olduğu önceden bilinmeden ve ayrıca mastarı, emri belli olmadan çekilmez.

MASTAR

144. Morfolojik açıdan Kürtçe mastarlar başlıca iki gruba ayrılır: *-in'* li ve *-în'* li mastarlar. Bazı fiillerin *-an'* lı ve *-ûn'* lu ikizlerine ayrıca yer verilmelidir.

-in' li m a s t a r l a r .

Aşağıdaki çeşitlere ayrılırlar :

a) *-andin'* li mastarlar.

Ör.: *Şandin*, göndermek.

Şkênandin, kırmak.

Rijandin, dökmek, yaymak...

Xwandin (*xwendin*), okumak, ötmek.

Görüldüğü gibi *-andin'* li fiillerin hepsi geçişlidir.

-andin' li mastarların bir kısmının *-în'* li ikizleri vardır ki, büzülme olgusundan doğar.

Ör.: *Guvêşandin* ve *guvaştin*, sıkmak.

Hejmirandin ve *hejmartin*, saymak.

Qeşirandin ve *qeşartin*, soymak.

Hingivandin ve *hingaftin*, değmek, dokunmak.

Guhêrandin ve *guhartin*, değiştirmek, dönüştürmek.

Bijêrandin ve *bijartin*, seçmek.

Bu fiiller için *-an'* li ikizler çok daha seyrekür (bk. par. 146).

İlerde (par. 157) *-andin* ekinin ettirgen fiiller oluşturmaya yaradığını göreceğiz.

b) *-tin'* li mastarlar.

-tin' li mastarların bir kısmı geçişli, bir kısmı geçişsizdir.

Ör.: *Alastin*, yalamak (gçl.).

Ketin, düşmek (gçz.).

Braştin, kızartmak (gçl.).

Avêtin, atmak, fırlatmak (gçl.).
Nihêrtin, bakmak (gçz.).
Gestın, ısırmak (gçl.).
Peyiftin, konuşmak (gçz.).

c) *-rin*'li mastarlar.

Oldukça enderdir.

Ör.: *Xwarin*, yemek (gçl.).
Vexwarin, içmek (gçl.).
Mirin, ölmek (gçz.).
Birin, taşımak (gçl.).
Kirin, yapmak (gçl.).

Bu mastarlar, çoğunlukla eski *-din*'li biçimlere tekabül etmektedir; artık *-din*'li biçimler günümüzde *Kurmancî*'de kullanılmamakta, ama *Soranî*'de sürmektedir: *xwardinewe*, *mirdin*, *birdin*, *kirdin*.

145. *-î n*'li mastarlar.

-tin'li fiiller gibi bunların da kimisi geçişli, kimisi geçişsizdir.

Ör.: *Bezîn*, koşmak (gçz.).
Barîn, yağmak (gçz.).
Borîn, geçmek (gçz.).
Şewitîn, yanmak (gçz.).
Anîn, getirmek (gçl.).
Tirsîn, korkmak (gçz.).
Pirsîn, sormak (gçz.).
Dizîn, çalmak (gçz.).
Rîn, sıçmak (gçl.).
Kirîn, satın almak (gçl.).
Weşîn, düşmek (gçz.).
Girîn, ağlamak (gçz.).

-în'li mastarların çoğu, *-iyan*'lı ya da *-ihan*'lı, *-an*'lı ve bazen de *-ûn*'lu ikizler içerirler.

-î n'li fiillerde -iyan'lı ya da -ihan'li ikizler.

Bunlar bazı geçmiş zamanların çekiminde işe karışan -ama, -ayî, -aya, -ana gibi şahıs eklerinden dolayı ortaya çıkarlar.

-î n'li fiillerin kökü bir son -î taşıdığından (ör.: *girîn*, ağlamak *girî*), bu eklerin kullanımı bir bağlantı ünsüzünü, yani y'yı gerektirir (çeşitli Doğu ağızlarında h). O zaman î ünlüsünün yerini i alır.

Ör.: *Ez bigiriyama*, ağlasaydım (*girîn*'den).

Ez bitirsiyama (ya da *bitirsiham*), korksaydım (*tirsîn*'den)

Tu bibeziyayî (ya da *bibezihayî*), koşsaydın (*bezîn*'den).

İstek ve dilek-şart kiplerine özgü -ama, -ayî, vb. (bazen -am, -ayî, -a, an biçiminde kısaltılmış olarak) şahıs eklerinin kullanımı uygulamada bildirme kipinin di'li geçmiş ve şimdiki zaman hikâye zamanlarına da yaygınlaşmış bulunmaktadır; bu yüzden iki biçim bir arada yaşamaktadır :

Ez giriyam ve *ez girîm*, ağladım.

Ez tirsiyam (ya da *tirsiham*) ve *ez tirsîm*, korktum.

Tu beziyayî (ya da *bezihayî*) ve *tu bezî*, koştun, vb.

Normal olarak fiil köküne -m, -î, vb. eklerinin eklenmesiyle elde edilen bildirme kipi zamanlarının bu -am'lı, -ayî'li, vb. çekimi, ister istemez, ağızlara göre -iyan'lı ya da -ihan'li masterların varlığını düşündürmektedir.

Ör.: *Giriyam*, *giriham* (*girîn*), ağlamak.

Tirsiyam, *tirsiham*, (*tirsîn*), korkmak.

Beziyam, *beziham* (*bezîn*), koşmak.

Çêriyam, *çêriham* (*çêrîn*), otlamak.

Reviyam, *reviham* (*revîn*), kaçmak.

Görüldüğü gibi -iyan'lı ya da -ihan'lı ikizler ancak geçmiş zaman çekimi için kullanılabilir; gerçekten onların özel emir kipleri yoktur.

Ör.: *Giriyam*, em. *bigirî* (*girîn*'den).

Tirsiyam, em. *bitirse* (*tirsîn*'den).

Beziyam, em. *bibeze* (*bezîn*'den).

AÇIKLAMA. Bazı ender Doğu ağzlarında, örneğin Botan'ın bazı bölgelerinde *ihan*'lı bazı mastarlar gene de özel emir kipi oluşumuna katılabilmektedir.

Ör.: *Arihan*, em. *biarihe*, sancımak.

Gerihan, em. *bigerihe*, dolanmak, dönmek.

Ayrıca *-iyan*'lı ya da *-ihan*'lı mastarlar, *-în*'li paralel biçimlerin tersine, asla ad olarak kullanılamazlar.

Daima *barîna berfê*, kar yağışı, denir; *asla bariyana berfê* denmez.

146. - a n ' l ı m a s t a r l a r .

Doğrusunu söylemek gerekirse, *-iyan*'lı ya da *-ihan*'li fiiller gibi *-an*'lı fiiller de özerk bir grup sayılmaz; bunlar tümüyle ikizdirler. Ama aralarından epeyce bir kısım, uygulamada, türedikleri ilk fiillere tamamen gömülmüşlerdir.

-an'lı fiiller şu kaynaklardan gelirler :

a) *-ayîn*'li biçimlerin büzülmesinden.

Ör.: *Man*, kalmak (*mayîn*, aynı şekilde *mandin*).

Dan, vermek (*dayîn*);

Zan, doğurmak (*zayîn*).

Pan, gözetmek, beklemek (*payîn*).

b) *-andin*'li ya da *-tin*'li mastarların büzülmesinden.

Ör.: *Kutan*, vurmak (*kutandin*'den).

Kolan, deşmek, kazmak (*kolandin*'den).

Gan, «çiftleşmek» (*gihaştin*, *gihan*, kavuşmak'tan).

Pêçan, sarmak (*pêçandin*'den).

Niyan, *nihan*, koymak (*niyandin* ve *nihandin*'den).

Kelan, kaynamak (*kelandin*'den).

c) *-în*'li, *-iyan*'lı ya da *-ihan*'lı ikizlerden.

Ör.: *Çêran*, otlamak (*çerîn*, *çêriyan* ya da *çêrihan*'dan).

Geran, dolaşmak, gezmek (*gerîn*, *geriyan* ya da *gerihan*'dan).

Bezan, koşmak (*bezîn*, *beziyan* ya da *bezihan*'dan).

(a) ve (b) kategorisinden *-an*'lı mastarlar özel emir kipleri içerir ki, ilgili üçüncü grup fiillerin zamanları normal olarak onlardan yararlanılarak çekilir.

Ör.: *Dan* (*bide*), *zan* (*bizê*), *pan* (*bipê*), *kutan* (*bikute*), *kolan* (*bikole*), *gan* (*bigê*).

mayîn, *dayîn* gibi biçimler artık hiç kullanılmamaktadır ve emir kipleri de kullanımdan kalkmıştır.

AÇIKLAMA I. İstisna olarak, *man*'ın *bimîne* biçiminde emiri vardır ki, eski *mandin*'e tekabül eder.

AÇIKLAMA II. Bu *-an*'lı mastarların çoğul, *-în*'li ya da *-andin*'li biçimlere paralel olarak ad halinde kullanılabilir.

Ör.: *Man* ya da *mayîn*, ikamet.

Dan ya da *dayîn*, verme.

Pan ya da *payîn*, bekleme, gözetme.

(c) kategorisindeki *-an*'lı mastarlarsa, tersine, asla ad olarak kullanılmazlar; özel emir kipleri olup olmadığı da söylenemez, çünkü olsaydı da *-în*'li biçimlerin normal emir kipleriyle karışır.

Ör.: *Çêran* ve *çêrîn*, em.: *biçêre*.

Geran ve *gerîn*, em.: *bigere*.

Bezan ve *bezîn*, em.: *bibeze*.

147. û n ' l u m a s t a r l a r .

Çok ender olan *-ûn*'lu fiiller de *-în*'li ya da *-in*'li fiiller kadar ikizlidirler.

Ör.: *Bûn*, olmak (*bûyîn* ya da *bîwîn*'den).

Çûn, gitmek (*çûyin*'den; *çûndin* bugün de Diyarbekir'de kullanılmaktadır).

Sûn, bilemek (*sûtin*'den).

Dûn, sıvamak (*dûyîn*'den).

Cûn, çığnemek (*cûtin*'den).

Pûn, sepilemek (*pûyîn*'den).

Dirûn, biçip kaldırmak, dikmek (*dirûtin*'den).

Bûn (*bibe*) ve *cûn* (*biçe*) fiilleri kesin olarak *bûyîn* (ya da *biwîn*) ve *cûyîn* (ya da *çûndin*) biçimlerinin yerini almış durumdadır. Yalnız *cûyîn*, *Botan*'ın bazı bölgelerinde, geçmiş zaman olarak çekilmektedir.

AÇIKLAMA. *Bûyîn* ve *cûyîn* (Diyarbakir'de *çûndin*) mastarlarının ad olarak kullanımı geçerlidir.

Sûn, *dûn*, *cûn*, *pûn*, *dirûn* fiilleri yalnız geçmiş zamanları için çekilir, emir kipleri olan *bisû*, *bidû*, *bicû*, *bipû*, *bidirû* da *sûtin*, *dûyin*, *cûtin*, *pûyîn*, *dirûtin* fiillerininkiyle aynıdır.

EMİR

148. Yalın fiillerin emir kipinin tekil ikinci şahsı, fiil kökünün önüne «*bi*» öneki getirilerek ve mastar ekinde de tipine göre değişiklikler yapılarak elde edilir.

Ör.: *Birîn*, kesmek; *bi-bir-e*, kes.
Birin, taşımak; *bi-b-e*, taşı.
Çêrandin, olatmak; *bi-çêr-îne*, olat.
Hejmartin, saymak; *bi-hejmêr-e*, say, vb.

Esasen nadir olan birkaç istisna hesaba katılmazsa Kürtçede emirlerin hemen hemen hepsi düzgün kurallıdır. Ama gene de önemli ölçüde çeşitlilik gösterirler; bu nedenle aşağıdaki paragraflarda belirtilen bilgiler yavaş yavaş belenmeye, kavranmaya çalışılmalıdır.

AÇIKLAMA. Konuşma dilinde çoğu zaman emirdeki *-e* eki atılır. *Werc*, *bixwaze*, *birevîne*, *bimale*, *bikoje*, vb. yerine *wer*, *bixwaz*, *birev*, *bimal*, *bikoj* denir.

Bu uygulamaya yazı dilinde ancak şiirde cevaz edilir.

149. *-andin*'li fiillerde emir. Emirde, bu fiillerin *-andin* eki, yerini istisnasız *-îne*'ye bırakır.

Ör.: *Şandin*, göndermek, *bişîne*.
Revandin, kaçırmak, *birevîne*.
Weşandin, silmek, sarsmak, *biweşîne*.

Standin, almak, *bistînc*.
Şewitandin, yakmak, *bişewitînc*.
Pijandin, pişirtmek, *bipijînc*.
Gihandin, vardirmek, *bigihînc*.
Hingivandin, değmek, dokunmak, *bihingivînc*.
Hêrandin, öğütmek, *bihêrînc*.
Kezixandin, budamak, *bikezixînc*.
Ceribandin, denemek, *biceribînc*.
Rijandin, akıtmak, dökmek, yaymak, *birijînc*.

Bu fiillerden bazılarının *-tîn*'li ikizleri vardır: *hingivandin*, *hingaftin*; *hêrandin*, *hêrtin*; *kezixandin*, *kezaxtîn*; *rijandin*, *rêtin*. Bu kısaltılmış biçimlerin özel emir biçimleri vardır, bk. aşağı. par.

150. *-tîn*'li fiillerde emir. Emirde, bu fiillerin *-tîn* eki yerini *-e*'ye bırakır. Kökün son hecesinde *a* ünlüsü varsa onun yerini bir *ê* alır.

Ör.: *Spartin*, ele vermek, *bispêre*.
Nihêrtin, bakmak, *binihêre*.
Bihîstîn, işitmek, *bibihîse*.
Biwartin ya da *bihartin*, *bihurtin*, geçirmek, *bibiwêre* ya da *bibihêre*, *bibihure*.
Hêrtin, öğütmek, *bihêre*.
Girtin, almak, *bigire*.
Bijartin, seçmek, *bibijêre*.
Hejmartin, saymak, *bihejmêre* (başka biçimi: *bijmêre*, başka bir mastardan: *jmartin*).
Qeşartin, soymak, *biqueşêre*.
Alastin, yalamak, *balêse*.
Bivaştin, eritmek, *bibivêşe*.
Hilmaştin, çemremek, *hilmêşe*.
Traştin, yontmak, *bitêrêşe*.
Simtin, delmek, *bisime*.
Quraftin, 1) toplamak, devşirmek, 2) bükerek kırmak *biquêre*.
Parastin, korumak, savunmak, *biparêse*.
Guhastin, taşımak, nakletmek, *biguhêşe*.

Guvaştin, sıkışmak, *biguvêşe*.

Kelaştin (*qelaştin*), yarmak, *bikelêşe* (*bigelêşe*).

Filin kökü *f*, *s* ya da *ş* gibi sert ünsüzlerden biriyle sona erdiği takdirde bu ünsüzler emirin -e eki ile bitişirken *v*, *z* ya da *j*'ye dönüşüp yumuşayabilir.

Ör.: *Axaştin*, konuşmak, *baxêve* (buradan da *axivîn* ikizi doğar).

Peyiftin, konuşmak, *bipeyive* (*peyvîn* ikizi buradan doğar).

Mîstin, içmek, *bimîze*.

Gestîn, ısırmak, *bigeze*.

Kuştin, öldürmek, *bikuje*.

Braştin, kızartmak, *bibrêje*.

Gihaştin, değmek, *bigihêje*.

151. -*tin*'li bazı fiiller, emir kiplerini oluştururken genel kuraldan ayrılırlar. İşte onlar:

a) -*atin*'li -*oûn*'li, -*êtin*'li fiiller -*êje*, -*oje* ve -*oşe* eki alırlar.

Ör.: *Patin*, pişirmek, *bipêje*.

Dotin, sağlamak, *bidoşe*.

Frotin, satmak, *bifroşe*.

Kotîn, kemirmek, *bikoje*.

Sofin, yakmak, *bisoje*.

Avêtin, atmak, fırlatmak, *bavêje*.

Rêtin, akıtmak, dökmek, yaymak, *birêje*.

Mêtin, emmek, *bimêje*.

b) -*istin*'li bazı fiiller -*êse* alır.

Ör.: *Heristin*, ezilmek, *biherêse*.

Hilawistin, asmak, *hilawêse*.

Ristin, eğirmek, *birêse*.

c) -*iştin*'li bazı fiiller.

Ör.: *Hilperiştin*, turmanmak, tünemek, *hilperêse*.

Maliştin (*maltin*), süpürmek, *bimale*.

Rûniştin, oturmak, *rûne*.

Veniştin, konmak (kuş), *vene*.

AÇIKLAMA. Birinci tipteki bileşik fiiller, *hilperiştin*, *rûniştin* ve *veniştin* emirde bi - öneki almazlar (bk. ilerde par. 193 ve 196).

d) *-ûtin*'li bazı fiiller.

Ör.: *Cûtin*, çığnemek, *bicû* (bu fiilin *cûn* ikizi vardır).

Sûtin, bilemek, *bisû*.

e) Emir kiplerinin kural dışı oluşturan çeşitli fiiller (listesi biraz ilerde par. 155'te).

152. *-tin*'li fiillerin birtakımı *-andin*'li fiillerin ikizleridir, bütün zamanlarda eksiksiz olarak onların yerlerini tutarlar. Ama, bazı Doğu ağızlarında, bu *-tin*'li fiiller, ancak iki birinci grup zamanlarında (geçmiş zamanlar) kullanılırlar, üçüncü grubunkiler *-îne*'li emir kipleri oluşturmaya devam ederler ki, *-andin*'li mastarlara tekabül eden bu emirlerin çekimlerinde bu yüzden âşikâr bir kuralsızlık göze çarpar. Örneğin *ez dihingêvim* yerine, *min hingaft*, ben dokundum (*hingaftin*'den) ve *ez dihingivînim*, ben dokunuyorum (em. *bihingivîne*, *hingivandin*'den) denir. Başka örnekler :

Hejmartin (*bihejmirîne*), saymak: *hejmirandin*.

Qeşartin (*biqeşirîne*), soymak: *qeşirandin*.

Guvaştin (*biguvêşîne*), sıkmak, *guvêşandin*.

Kelaştin (*bikelîşîne*), yarmak, *kelişandin*.

153. *-irin*'li fiillerde emir. Çok ender olan bu fiillerde emir için mastardaki *-irin* ekinin yerini *-e* eki alır.

Ör.: *Kirin*, yapmak, bike.

Birin, taşımak, getirmek, bibe.

154. *-în*'li, *-an*'lı ve *-ûn*'lu fiillerde emir. *-în*'li fiiller ve bütün zamanları çekilen *-an*'lı ve *-ûn*'lu fiillerin mastarları emir kiplerini, sonlarındaki *-în*, *-an*, *-ûn* eklerinin yerine *-e* eki alarak oluştururlar.

a) -în'li fiiller.

- Ör.: *Bezîn*, koşmak, *bibeze*.
Barîn, yağmak, *bibare*.
Gerîn, dolaşmak, *bigere*.
Çêrîn, otlamak, *biçêre*.
Borîn, geçmek, *bibore*.
Revîn, kaçmak, *bireve*.
Kirîn, satın almak, *bikire*.
Kenîn, gülmek, *bikene*.
Pirsîn, sormak, *bipirse*.
Nêrîn, bakmak, *binêre*.
Şewitîn, yakmak, *bişewite*.
Zanîn, bilmek, *bizane*.
Nalîn, inlemek, *binale*.
Weşîn, düşmek, *biweşe*.
Karîn, yapabilmek, *bikare*.
Çinîn, toplamak, *biçine*.
Pijîn, piřmek (gçz.), *bipije*.
Nivîsîn, yazmak, *binivise*.
Viritîn, tehlikede olmak, yıkıma doğru gitmek, *bivirite*.
Rijîn, akmak, dökölmek, yayılmak, *birije*.

Ama bazı -în'li fiillerin emirleri kuralısızdır. Par. 155"teki listede verilecektir.

b) -an'lı fiiller.

- Ör.: *Kolan*, eřmek, kazmak, *bikole*.
Dan, vermek, *bide*.
Kutan, vurmak, dövmeek, *bikute*.
Gihan, varmak, eriřmek, *bigehe*.

c) -ûn'lu fiiller.

- Ör.: *Çûn*, gitmek, *biçe*.
Bûn, olmak, *bibe*.

155. Emir kiplerini kuralsız oluşturan ve şimdiye kadar saptanabilen fiillerin alfabetik listesi bu paragrafta verilmiştir.

Ajotin, itmek, sürmek, götürmek, *bajo*.

Anîn, getirmek, *bîne* (emir, kendisi de *înandin* biçiminden gelen eski bir *inan* ikizinin benzeridir).

Danîn, koymak, yerleştirmek, *deyne*, *dêne*.

Ditîn, görmek, *bibîne*.

Gan, çifleşmek, *bigê*.

Girîn, ağlamak, *bigirî*.

Gotîn, demek, *bîbêje* (emir, bugünkü *Dumilî* de *vatiş* karşılığı olan eski bir sözcükten gelir).

Hatin, gelmek, *bê* (*bê* yalnız üçüncü grup zamanları oluşumaya yarar; asıl emir olarak *werîn*'den *were* sözcüğü kullanılır)

Herîn, gitmek, *here* (bu fiil yalnız üçüncü grup zamanlarda kullanılır).

Hiştin, bırakmak, *bihêle*, *bihîle* (emir, *hêlan* ikizinden gelir).

Jentîn, vurmak, taramak, *bijene*.

Jiyîn ya da *jîn*, yaşamak, *bijî*.

Ketîn, düşmek, *bikeve* (emir, eski *kevtin* biçiminden türemiştir, *Soranî* de *kewtin* buna tekabül eder).

Maliştin, süpürmek, *bimale* (emir, *maltin* ikizinden gelir).

Man ya da mayîn, kalmak, *bimîne*, *bimêne* (eski *mandin*'den).

Nivistin, uyumak, *binive*.

Pan ya da payîn, gözetmek, beklemek, *bipê*.

Pûyîn, serpilmek, *bipû*.

Rewitîn, yaprak dökmek, *birewije* (*birewite* de denir).

Ritîn, sıçmak, *birî*.

Rûniştin, oturmak, *rûne*.

Şiştin, yıkamak, *bişo*.

Şkestin, kırılmak, *bişkê*.

Veniştin, konmak (kuş), *vene*.

Vexwarin, içmek, *vexwe*.

Werîn, gelmek, *were* (bu fiil yalnız üçüncü grup zamanlarda kullanılır).

Xistin, düşürmek, *bêxe* (*êxistin* ikizinden, *bixe* de denir).

Xwarin, yemek, *bixwe*.

Xwestin, xwastin, istemek, *bixwaze*.
Zayîn, ya da *zan*, doğurmak, *bizê*.

156. Tekabül ettikleri mastarlardan bağımsız olarak göz önüne alınan emir kipleri iki kategoriye ayrılır :

a) e ile sona eren emirler ki, çoğunluktadır.

Ör.: *Bikuje* (*kuştin*'den), *biçêre* (*çêran*'dan), *bibe* (*bûn*'dan), *bîne* (*anîn*'den).

b) uzun bir ünlü (î, û, ê, o) ile sona eren emirler.

Ör.: *Bijî* (*jîn*'den), *birî* (*rîtin*'den), *bipû* (*pûyîn*'den), *bisû* (*sûtin*'den), *bivê* (*vîn* ya da *viyan*'ın kuramsal emir kipi), *bizê* (*zayîn*'den), *bajo* (*ajotin*'den).

Bu ayırım üçüncü grup zamanların çekimi için önemlidir.

ETTİRGEN FİLLER

157. Kürtçede geçişli karşılığı bulunan, değişik köklerden doğma çok az sayıda geçişsiz fiil vardır.

Ör.: *Hatin*, gelmek, ve *anîn*, getirmek.

Ketin, düşmek, ve *xistîn*, düşürmek.

Bûn, olmak, ve *kirin*, yapmak.

Buna karşılık, her geçişsiz fiil, geçişli bir türev vermeye elverişlidir. Geçişli fiil, önceden -e ve bi- ekleri atılarak ve kısaltılmış emir gövdesine -andin mastar eki getirilerek yapılır.

Bu şekilde yapılan fiillere ettirgen fiil denir.

Ör.: *Werîn* (*were*), gelmek; *werandin*, getirmek, getirtmek.

Rijîn (*birije*), akmak, dökülmek, yayılmak; *rijandin*, akıtmak, dökmek.

Şewitîn (*bişewite*), yanmak (gçz.); *şewitandin*, yakmak (gçl.)

Pijîn (*bipije*), pişirmek; *pijandin*, pişirtmek.

Bezîn (*bibeze*), koşmak; *bezandin*, koşturmak.

Mirin (*bimire*), ölmek; *mirandin*, öldürmek.

Çûn, gitmek; *şandin* (*şiyandin*), göndermek (Zazacada bugün de bulunan eski bir mastar olan *şîn*, gitmek'ten; bu mastar artık *Kurmancî*'de yalnız ad olarak «matem, yas» anlamında kullanılır).

Jiyîn (*bijî*), yaşamak; *jiyandin*, yaşatmak.

Çêrîn (*biçêre*), otlamak (gçz.); *çêrandin*, otlatmak (gçl.).

Tîrsîn (*bitîrse*), korkmak; *tîrsandin*, korkutmak.

Terikîn (*biterike*), çatlama; *terikandin*, çatlattmak.

Derizîn (*biderize*), yarılmak; *derizandin*, yarmak.

Qelişîn (*biqelişe*), yarılmak; *qelişandin*, yarmak.

Buhartîn (*bibuhêre*), geçmek; *buhêrandin*, geçirmek.

AÇIKLAMA I. *-andin* eki, çok ender de olsa, geçişli gövdelere de eklenebilir.

Ör.: *Pîrsîn* (*bîpîrse*), sormak; *pîrsandin*, sordurmak.

Bazen fiil geçişli olduğu halde, *-andin* eki almakla ilk gövdenin anlamında hiçbir değişiklik olmaz.

Ör.: *Nivîsîn* (*binivîse*), yazmak; *nivîsandin* (*binivîsîne*), yazmak.

AÇIKLAMA II. *-andin* eki çoğu zaman yabancı köklerde fiil yapmak için de kullanılır.

Ör.: *Ceribandin*, denemek (Arapçadan).

Belifandin, blöf yapmak (İngilizceden).

Qedimandin, takdim etmek (Arapçadan).

Wesandin, buyurmak (Arapçadan).

AÇIKLAMA III. Bileşik fiillerin bazı tiplerinin ettirgen yapımı özel kurallara bağlıdır (bk. ilerde Böl. XIV).

Atasözü. *Adetên bav û bapîran, kerik xweştir in ji hêjûran, dededen babadan âdetse ham incir olgun incirden daha iyidir.*

IX. GEÇİŞSİZ FİİLİN ÇEKİMİ (BİRİNCİ GRUP ZAMANLAR)

158. Birinci grup zamanlar şunlardır :

a) Bildirme : di'li geçmiş (preterit), di'li geçmiş hikâye, bileşik hikâye, sürekli bileşik hikâye.

b) İstek hikâye.

c) Dilek-şart (1. biçim).

Bütün bu zamanlar, kendisi de mastardan türemiş olan preteritin (di'li geçmiş) tekil üçüncü şahsı temel alınarak çekilir.

159. Birinci grup zamanların çekimi bakımından mastarlar iki kategoriye ayrılmalıdır:

a) *-in*'li mastarlar (ör.: *ketin*, düşmek; *hatin*, gelmek; *mirin*, ölmek, vb.).

Bu fiillerin preteritinin tekil üçüncü şahıs mastardaki *-in* eki atılarak elde edilir.

Ör.: *Hat*, geldi (*hatin*'den).

Ket, düştü (*ketin*'den).

Mir, öldü (*mirin*'den).

b) Sonesinde bir uzun ünlü bulunan mastarlar, yani *-in*'li mastarlar (ve bunların *-iyan*'lı ve *-ihan*'lı ikizleri), *-an*'lı mastarlar (ör.: *man*, kalmak) ve *-ün*'lu mastarlar.

Bütün bu fiillerin preteritinin (*di*'li geçmiş) tekil üçüncü şahsı mastar ekinden sadece *n* atılarak yapılır.

Ör.: *Bezî*, koştu (*bezîn*'den).
Revî, kaçtı (*revîn*'den).
Reviya, kaçtı (*reviyan*'dan).
Ma, kaldı (*man*'dan).
Çû, gitti (*çûn*,dan).
Bû, oldu (*bûn*'dan).

Preteritin tekil üçüncü şahsında, mastar ekindeki uzun ünlünün devam etmesi dolayısıyla bu fiillerin çekimi, biraz ilerde ele alınacak olan özellikleri taşır (par. 163-165).

Bu bölümde *-in*'li fiiller için örnekler yalın geçişsiz fiiller arasından seçilecektir. Geçişli fiillerin çekimi gibi bileşik fiillerinki de ayrı bölümlerde ele alınacaktır.

-in'li FİLLER

160. Örnek olarak *ketin* (*bikeve*), düşmek fiilini alıyoruz.

B i l d i r m e z a m a n l a r ı .

a) Preterit (di'li geçmiş).

Mastardaki *-in* ekinin atılmasıyla elde edilen (bk. yuk. par.) tekil üçüncü şahıs gövdesi *ket'e -im, -î* (1. ve 2. tek. şah.) ve *-in* (çoğ. üç şahıs için) şahıs eklerinin eklenmesiyle çekilir.

Ez ketim, ben düştüm.

Tu ketî, sen düştün.

Ew ket, o düştü.

Em ketin, biz düştük.

Hon ketin, siz düştünüz.

Ew ketin, onlar düştüler.

AÇIKLAMA I. Preterit hep kesin geçmiş anlamı taşır.

AÇIKLAMA II. Bazı Doğu ağızlarında (Behdînan) çoğul şahıs eki *-în*'dir.

Ör.: *Em, hon, ew ketin* yerine *em, hon, ew ketîn*.

Botan'da bu ek *-î*'dir. *Em, hon, ew ketî* denir.

b) Preterit (miş'li geçmiş) hikâye.

Preteritin tekil üçüncü şahısına aşağıdaki ekler eklenerek yapılır: *-ime*, *-iye*, *-iye*, (tekil üç şahısın her biri için) ve *-i,e* (çoğulun üç şahısı için).

Ez ketime, ben düşmüşüm.

Tu ketiye, sen düşmüşsün.

Ew ketiye, o düşmüş.

Em ketine, biz düşmüşüz.

Hon ketinc, siz düşmüşsünüz.

Ew ketine, onlar düşmüşler.

AÇIKLAMA III. Preterit hikâyenin tekil 3. şahısı olan «*ketiye*» ile preteritin tekil 3. şahısının ikinci biçimi olan ve *ket'*e bir ağızma *e*'si eklenerek elde edilen (anlamda hiçbir değişiklik yapmaz) «*ket'e*»yi birbiriyle karıştırmamak gerekir.

Ör.: *Xencera min ket erdê* (ya da *ket'e erdê*), hançerim yere düştü.

c) Birleşik hikâye.

Preteritin değişik şahıslarına *di-* fiil öneki getirilerek çekilir.

Ez diketim, ben düşünüyordum.

Tu diketî, sen düşünüyordun.

Ew diket, o düşünüyordu.

Em diketin, biz düşünüyorduk.

Hon diketin, siz düşünüyordunuz.

Ew diketin, onlar düşünüyorlardı.

AÇIKLAMA IV. Bazı ağızlarda *di-* öneki baştaki ünlü ile bitişince *i*'sini kaybeder. O zaman *d-* ya da *t-* olur. Aynı olgu *h* ile başlayan fiillerde de gerçekleşebilir; o zaman bu ünsüz yok olur.

Ör.: *Ez diêşiyam yerinc*, *ez dêşiyam* ya da *têşiyam*, acı çekiyordum, denir.

Aynı şekilde, *ez dihatim yerinc*, *ez tatim*, geliyorum, denir.

d) Sürekli bileşik-hikâye.

Hemen hemen kullanılmaz olan bu zaman, preterit hikâyenin değişik şahıslarına *di-* öneki getirilerek yapılır ve geçmişin belirli bir diliminde

tamamlanmakta olan bir eylemi anlatmak için kullanılır. Uygulamada sırada birleşik hikâye ile bunun arasında çok az bir nüans vardır.

Ez diketime, ben düşmekteyim.

Tu diketiye, sen düşmekteydin.

Ew diketiye, o düşmekteydi.

Em diketine, biz düşmekteydik.

Hon diketine, siz düşmekteydiniz.

Ew diketine, onlar düşmekteydiler.

161. İstek birleşik hikâye.

Preteritin tekil üçüncü şahıs temel alınarak çekilir. Ona bir yandan *bi-* öneki, öte yandan *-ama* (tek. 1. şah.), *-ayî* (tek. 2. şah.), *-a* (tek. 3. şah.), *-ana* (çoğ. üç şahıs) eklenerek çekim elde edilir.

İstek genel olarak, *bila* (ki), *ko* (ki), da *ko* (ta ki), vb. bağlaçları katılarak sağlanır.

(*Bila*) *ez biketima*, ben düşeydim.

(*Bila*) *tu biketayî*, sen düşeydin.

(*Bila*) *ew biketa*, o düşeydi.

(*Bila*) *em biketana*, biz düşeydik.

(*Bila*) *hon biketana*, siz düşeydiniz.

(*Bila*) *ew biketana*, onlar düşeydiler.

AÇIKLAMA I. İstek birleşik hikâye halinde çekilen fiil üçten fazla hece içeriyorsa, şahıs takılarındaki son *-a* atılarak kısaltma eğilimi görülür ve çekim şu biçimi alır : *ez biketam*, *hon biketan*, *ew biketan*.

Tekil üçüncü şahsın da kurala uygun eki aslında *-aya'*dır; son ünlünün düşmesiyledir ki, sık kullanılan *-a'*lı görünümünü alır (*ew biketaya* yerine, *ew biketa*).

Çeşitli ağızlarda tekil ikinci şahıs eki, yanlış olarak *-aya'*dır (*tu biketayî* yerine, *tu biketaya*); üçüncü şahıs eki ise hep *-a* olur.

AÇIKLAMA II. Fiilin başında bir ünlü varsa fiil öneki *bi-*, *i'*sini kaybedebilir. Par. 160, Açıkl. IV'deki örnekleri yeniden alıyoruz.

Ez biêşiyam yerine, *ez bêşiyama*, acı çekmiş olaydım.

Ez bihatama yerine, *ez batama*, gelmiş olaydım.

162. Gelecek zamanın hikâyesi.

İstek birleşik hikâyenin özne zamirine -ê takısı eklenerek ya da ardından *dê* getirilerek yapılır.

<i>Ezê (ez dê) biketama,</i>	ben düşecektim.
<i>Tuê (tu dê) biketayî,</i>	sen düşecektin.
<i>Ewê (ew dê) biketa,</i>	o düşecekti.
<i>Emê (ew dê) biketana,</i>	biz düşecektik.
<i>Honê (hon dê) biketana,</i>	siz düşecektiniz.
<i>Ewê (ew dê) biketana,</i>	onlar düşeceklerdi.

AÇIKLAMA. Par. 161'deki Açıkl. I ve II bu zamana da aynen uygulanır.

Ezê, tuê (tiwê ve tê dahi), ewê, vb. biçimleri çeşitli zamirlerin dê belirteciyle birleşip büzülmesinden gelir; dê belirteci ise her halde başlangıçta dilek-şart kipi için normal bir kullanımdı.

Bu belirtecin özne ile birleşip büzülmesi, özne şahıs zamirinden başka bir şeyse olamaz.

Ör.: *Lezgîn dê (ya da wê) bihata,* Lezgîn gelecekti. (ve *Lezgînê bihata* değil).

Brayê min dê (ya da wê) biketa, kardeşim düşecekti.

Kî dê bimira? Kim ölecekti? (*mirin, ölmek; kî, soru zamiri*).

Ev (cw) dê bibeziya, o koşacaktı.

Özne şahıs zamiri başka bir sözcükle *dê* ya da *wê* belirtecinden ayrıldığı zaman da büzülme olmaz.

Ör.: *ez dihî dê bihatama,* dün gelecektim (*ezê dihî bihatama* yerine).

Bir şahıs zamirinden başka bir üçüncü şahıs öznesi ile (*ew dê* için) *wê* büzülmesi *dê* belirtecinin yerine kullanılabilir.

Ör.: *Lezgîn wê biketa,* Lezgîn düşecekti (*Lezgîn dê biketa* yerine).

Buna karşılık şöyle demek yanlış olurdu:

Ew wê biketa, o düşecekti.

Ew wê biketana, onlar düşeceklerdi.

Şöyle demek gerekir: *ewê biketa*, ya da : *ew biketa*.

Ewê biketana, ya da : *ew dê biketana*.

-în'li, -an'lı, -ûn'lu FİLLER

163. Bildirme zamanları. Bu fiillerin çekimleri, zaman ve kişilere göre, ya kişi ekinin mastarın son uzun ünlüsüyle büzülmesiyle, ya da ses uyumu sağlayan bir ara ünsüz (duruma göre *y* ya da *w*) yardımıyla yapılır.

în'li Fiiller. Ör. : *bezîn* (*bibeze*), koşmak.

1) Bildirme zamanları.

a) di'li geçmiş (preterit).

Ez bezîm, (ben) koştum.

Tu bezî (sen) koştun.

Ew bezî, (o) koştı.

Em bezîn, (biz) koştuk.

Hon bezîn, (siz) koştunuz.

Ew bezîn, (onlar) koştular.

AÇIKLAMA I. Doğuda, çok eski bir biçim olan *tu beziyî* (bezi bunun büzülmüşüdür) bugün de tekil 2. şahıs için kullanılmaktadır.

b) miş'li geçmiş (preterit) hikâye.

Ez bezîme, (ben) koşmuşum.

Tu beziye, (sen) koşmuşsun.

Ew beziye, (o) koşmuş.

Em bezîne, (biz) koşmuşuz.

Hon bezîne, (siz) koşmuşsunuz.

Ew bezîne, (onlar) koşmuşlar.

c) bileşik hikâye.

<i>Ez dibezīm,</i>	(ben) koşuyordum.
<i>Tu dibezī,</i>	(sen) koşuyordun.
<i>Ew dibezī,</i>	(o) koşuyordu.!
<i>Em dibezīn,</i>	(biz) koşuyorduk.
<i>Hon dibezīn,</i>	(siz) koşuyordunuz.
<i>Ew dibezīn,</i>	(onlar) koşuyorlardı.

d) sürekli birleşik hikâye.

<i>Ez dibezīme,</i>	(ben) koşmaktaydım, (koşmakta idim).
<i>Tu dibeziye,</i>	(sen) koşmaktaydın, (koşmakta idin).
<i>Ew dibeziye,</i>	(o) koşmaktaydı.
<i>Em dibezīne,</i>	(biz) koşmaktaydık.
<i>Hon dibezīne,</i>	(siz) koşmaktaydınız.
<i>Ew dibezīne,</i>	(onlar) koşmaktaydılar.

2) İstek hikâyesi.

<i>(Bila) ez bibeziyama,</i>	(ben) koşaydım.
<i>(Bila) tu bibeziyayî,</i>	(sen) koşaydın.
<i>(Bila) ew bibeziya,</i>	(o) koşaydı.
<i>(Bila) em bibeziyana,</i>	(biz) koşaydık.
<i>(Bila) hon bibeziyana,</i>	(siz) koşaydınız.
<i>(Bila) ew bibeziyana,</i>	(onlar) koşaydılar.

3) Gelecek zamanın hikâyesi.

<i>Ezê (ez dê) bibeziyama,</i>	(ben) koşacağım.
<i>Tuê (tu dê) bibeziyayî,</i>	(sen) koşacaksın.
<i>Ewê (ew dê) bibeziya,</i>	(o) koşacaktır.
<i>Emê (em dê) bibeziyana,</i>	(biz) koşacağız.
<i>Honê (hon dê) bibeziyana,</i>	(siz) koşacaksınız.
<i>Ewê (ew dê) bibeziyana,</i>	(onlar) koşacaklardı.

AÇIKLAMA II. -î'n'li fiillerin büyük bir kısmının -iyan'lı ya da -ihan'lı ikizleri bulunduğunu daha önce görmüştük (bk. par. 145). Bazen bu ikincilerin

di'li geçmişli ve bileşik hikâyede, paralel *-în*'li biçimlerden daha canlı olduğu görülmektedir. Bunlar *-an*'lı fiil modeline göre çekilir (bk. arkadaki par.).

Ör.: *Ez beziyam* (ya da *beziham, bezam*) ve *ez dibeziyam* (ya da *dibeziham, dibezam*) *ez bezîm* ve *ez dibeziîm* yerine.

Ez giriyam, ağladım, ve ez digiriyam (ez girîm ve ez digirîm).

164. *-an*'lı fiiller. Örnek: *man (bimîne), kalmak.*

1) Bildirme zamanları.

a) *Di*'li geçmiş (preterit).

<i>Ez mam,</i>	(ben)	kaldım.
<i>Tu mayî,</i>	(sen)	kaldın.
<i>Ew ma,</i>	(o)	kaldı.
<i>Em man,</i>	(biz)	kaldık.
<i>Hon man,</i>	(siz)	kaldınız.
<i>Ew man,</i>	(onlar)	kaldılar.

b) *Di*'li geçmiş (preterit) hikâye.

<i>Ez mame,</i>	(ben)	kalmışım.
<i>Tu maye,</i>	(sen)	kalmışsın.
<i>Ew maye,</i>	(o)	kalmış.
<i>Em mane,</i>	(biz)	kalmışız.
<i>Hon mane,</i>	(siz)	kalmışsınız.
<i>Ew mane,</i>	(onlar)	kalmışlar.

c) bileşik hikâye.

<i>Ez dimam,</i>	(ben)	kalıyordum.
<i>Tu dimayî,</i>	(sen)	kalıyordun.
<i>Ew dima,</i>	(o)	kalıyordu.
<i>Em diman,</i>	(biz)	kalıyorduk.
<i>Hon diman,</i>	(siz)	kalıyordunuz.
<i>Ew diman,</i>	(onlar)	kalıyordular.

d) sürekli birleşik hikâye.

<i>Ez dimame,</i>	(ben)	kalmaktaydım.
<i>Tu dimaye,</i>	(sen)	kalmaktaydın.
<i>Ew dimaye,</i>	(o)	kalmaktaydı.

<i>Em dimanc</i> , (biz)	kalmaktaydık.
<i>Hon dimanc</i> , (siz)	kalmaktaydınız.
<i>Ew dimanc</i> , (onlar)	kalmaktaydılar.

2) Dilek - şart (1. biçim).

<i>(Bila) ez bimama</i> ,	(ben)	kalaydım.
<i>(Bila) tu bimayayî</i> ,	(sen)	kalaydın.
<i>(Bila) ew bimayâ</i> ,	(o)	kalaydı.
<i>Bila em bimana</i> ,	(biz)	kalaydık.
<i>(Bila) hon bimana</i> ,	(siz)	kalaydınız.
<i>(Bila) ew bimana</i> ,	(onlar)	kalaydılar.

3) Gelecek zamanın hikâyesi.

<i>Ezê (ez dê) bimama</i> ,	(ben)	kalacaktım.
<i>Tuê (tu dê) bimayayî</i> ,	(sen)	kalacaktın.
<i>Ewê (ew dê) bimaya</i> ,	(o)	kalacaktı.
<i>Emê (em dê) bimana</i> ,	(biz)	kalacaktık.
<i>Honê (hon dê) bimana</i> ,	(siz)	kalacaktınız.
<i>Ewê (ew dê) bimana</i> ,	(onlar)	kalacaklardı.

165. -ûn'lu fiiller. Örnek: *çûn (biçe)*, -gitmek.

1) Bildirme zamanları.

a) di'li geçmiş (preterit).

<i>Ez çûm</i> ,	(ben)	gittim.
<i>Tu çûyî</i> ,	(sen)	gittin.
<i>Ew çû</i> ,	(o)	gitti.
<i>Em çûn</i> ,	(biz)	gittik.
<i>Hon çûn</i> ,	(siz)	gittiniz.
<i>Ew çûn</i> ,	(onlar)	gittiler.

b) miş'li geçmiş hikâye.

<i>Ez çûme</i> ,	(ben)	gitmişim.
<i>Tu çûye</i> ,	(sen)	gitmişsin.
<i>Ew çûye</i> ,	(o)	gitmiş.

<i>Em çûne,</i>	(biz)	gitmişiz.
<i>Hon çûne,</i>	(siz)	gitmişsiniz.
<i>Ew çûne,</i>	(onlar)	gitmişler.

c) bileşik hikâye

<i>Ez diçûm,</i>	(ben)	gidiyordum.
<i>Tu diçûyî,</i>	(sen)	gidiyordun.
<i>Ew diçû,</i>	(o)	gidiyordu.
<i>Em diçûn,</i>	(biz)	gidiyorduk.
<i>Hon diçûn,</i>	(siz)	gidiyordunuz.
<i>Ew diçûn,</i>	(onlar)	gidiyordular.

d) sürekli bileşik hikâye.

<i>Ez diçûme,</i>	(ben)	gittiydim
<i>Tu diçûye,</i>	(sen)	gittiydin.
<i>Ew diçûye,</i>	(o)	gittiydi.
<i>Em diçûne,</i>	(biz)	gittiydik.
<i>Hon diçûne,</i>	(siz)	gittiydiniz.
<i>Ew diçûne,</i>	(onlar)	gittiydiler.

2) İstek birleşik hikâye.

<i>(Bila) ez biçiwama,</i>	(ben)	gideydim.
<i>(Bila) tu biçiwayî,</i>	(sen)	gideydin.
<i>(Bila) ew biçiwa,</i>	(o)	gideydi.
<i>(Bila) em biçiwana,</i>	(biz)	gideydik.
<i>(Bila) hon biçiwana,</i>	(siz)	gideydiniz.
<i>(Bila) ew biçiwana,</i>	(onlar)	gideydiler.

3) Gelecek zamanın hikâyesi.

<i>Ezê (ez dê) biçiwama,</i>	(ben)	gidecektim.
<i>Tuê (tu dê) biçiwayî,</i>	(sen)	gidecektin.
<i>Ewê (ew dê) biçiwa,</i>	(o)	gidecekti.

<i>Ewê (em dê) biçiwana,</i>	(biz)	gidecektik.
<i>Honê (hon dê) biçiwana,</i>	(siz)	gidecektiniz.
<i>Ewê (ew dê) biçiwana,</i>	(onlar)	gideceklerdi.

Olumsuz çekim

166. Birinci grup zamanların olumsuz çekimi, bildirme zamanları için fiilin önüne olumsuzluk ögesi *ne* getirilerek yapılır.

Ör.: *ketin* fiili.

Dî'li geçmiş: *ez ne ketim*, düşmedim, vb.

Miş'li geç. hik.: *ez ne ketime*, düşmemişim, vb.

Birleşik zaman: *ez ne diketim*, düşmüyordum, vb.

Sür. birl. zaman: *ez ne diketime*, düşmemekteydim, vb.

İstek birleşik zaman: *bila ez neketama*, düşmeyeydim, vb.

Gelecek zamanın hikayesi: *ezê nekatama*, düşmeyecektim, vb.

İstek ve şart birleşik zamanı (1. biç.), olumsuzluk *ne*'si fiil öneki *bi*'nin yerini alır ve fiil ile tek bir sözcük halinde yazılır.

Ör.: *ketin* fiili.

İstek birleşik zaman : *bila ez neketama*, düşmeyeydim, vb.

Dilek-şart (1. biç.) : *ezê neketama*, düşmeseydim, vb.

Atasözü, *Ko agir li çiyê ket, ter û hişk tev de dişewitin*, ateş dağı sarınca, yaş kuru, her şey yanar.

X. BÛN FİİLİ

167. *Bûn* fiili (ikizi, *bûyîn*), kullanıldığı zamanlara göre ve yer aldığı çatılara göre bazen «var olmak», bazen de «olmak», «duruma gelmek» anlamı taşır. Bu zamanların bazılarında «imek» yardımcı fiili gibi bileşik zamanların yapımına yarar. Bu nedenle söz konusu zamanlara geçmeden önce onu bu bakımdan incelemek gerekir.

168. Birinci grup zamanlarda «*bûn*» (bk. par. 158).

a) di'li geçmiş (preterit).

Bu zaman, içeriğine göre, «olmak», «var olmak» fiilinin bildirme birleşik zamanı ya da kesin geçmiş zaman anlamı taşır. (Fransızca *être*, İngilizce *to be* fiillerinin anlamını verir).

<i>Ez dewlemend bûm,</i>	zengin idim (zengindim).
<i>Tu dewlemend bûyî,</i>	zengin idin (zengindin).
<i>Ew dewlemend bû,</i>	zengin idi (zengindi).
<i>Em dewlemend bûn,</i>	zengin idik (zengindik).
<i>Hon dewlemend bûn,</i>	zengin idiniz (zengindiniz).
<i>Ew dewlemend bûn,</i>	zengin idiler (zengindiler).

AÇIKLAMA I. Bu zamanda, yüklem fiilden önce değil de sonra gelirse anlam «olmak», «duruma gelmek» tır. (Fransızca *devenir*, İngilizce *to become* fiillerinin anlamını verir).

Ör.: *Ez bûm dewlemend,* ben zengin oldum.

Bazı Batı ağzlarında yüklem yerini değiştirmek yerine *bi* edatı kullanılarak aynı anlamı verir.

Ör.: *Ez bûm dewlemend yerine ez bi dewlemend bûm.*

Bu açıklama *bûn*'un «var olmak» anlamı taşıyan bütün zamanlarına uygulanır.

b) miş'li geçmiş hikâye.
«Olmak», «duruma gelmek», anlamındadır.
Ez dewlemend bûme, ben zengin olmuşum.

Ez dewlemend bûme, ben zengin olmuşum.

Tu dewlemend bûyî, sen zengin olmuşsun, vb. (fiil -*în*'lu fiillere uygulanabilen kurallara göre çekilir)

c) B i l e Ő i k z a m a n .

Ez dibûme, oluyordum, duruma geliyordum.

d) b i l e Ő i k z a m a n h i k â y e .

Ez dibûme, aynı anlam. Az kullanılır.

e) İ Ő t e k b i r l e Ő i k z a m a n ı .

İki biçimi vardır : biri fiil öneki *bi*-den yoksundur ve «var olmak» «olmak» anlamı taşır, diğer *bi*- öneklidir ve «olmak», «duruma gelmek», anlamı içerir. Bu biçimsel ayrımın *bûn*'un bütün istek ve şart zamanlarında geçerli olduğu görülecektir.

1) «var olmak».

(*Bila*) *ez biwama* (*bûma*, *bama*). (var) olaydım.

(*Bila*) *tu biwayî* (*bayî*), (var) olaydın.

(*Bila*) *ew biwa* (*bûya*), (var) olaydı.

(*Bila*) *em biwana* (*bûna*, *bana*), (var) olaydık.

(*Bila*) *hon biwana* (*bûna*, *bana*), (var) olaydınız.

(*Bila*) *ew biwana* (*bûna*, *bana*), (var) olaydılar.

2) «olmak».

(*Bila*) *ez bibiwama* (*bibûma*, *bibama*). olaydım, (duruma geleydim).

(*Bila*) *tu bibiwayî* (*bibûyî*, *bibayî*), olaydın, (duruma geleydin).

(*Bila*) *ew bibiwa* (*bibûya*, *biba*), olaydı, (duruma geleydi).

(*Bila*) *em bibiwana* (*bibûna*, *bibana*), olaydık, (duruma geleydik).

(*Bila*) *hon bibiwana* (*bibûna*, *bibana*), olaydınız, (duruma geleydiniz).

(*Bila*) *ew bibiwana* (*bibûna*, *bibana*), olaydılar, (duruma geleydiler).

e) G e l e c e k z a m a n ı n h i k â y e s i .

Bunun da, biri örnek *bi*- ile, öteki öneksiz olmak üzere iki çeşidi vardır. Onlar da sırayla «var olmak» ve «olmak», «duruma gelmek», anlamlarında

1) «var olmak».

Ezê (ez dê) biwama (bûma, bama), (var) olacaktum.

Tuê (tu dê) biwayî (bayî), (var) olacaktun.

Vb.

2) «olmak», «duruma gelmek».

Ezê (ez dê) bibiwama (bibûma, bibama), olacaktum, «duruma gelecektim».

Tuê (tu dê) bibiwayî (bibûyayî, bibayî, bibayî), olacaktun, «duruma gelecektin».

Vb.

169. İkinci grup zamanlarda «bûn».

a) Sanal geçmiş hikâye.

«Var olmak» anlamında; eğer yüklem fiili izlerse «olmak», «duruma gelmek» anlamında.

Ez bû bûm, (var) olmuşum.

Tu bû bûyî, (var) olmuşun.

Ew bû bû, (var) olmuştu.

Em bû bûn, (var) olmuşuk.

Hon bû bûn, (var) olmuşunuz.

Ew bû bûn, (var) olmuşular.

b) Yaklaşık sanal geçmiş hikâye.

«Olmak», «duruma gelmek» anlamında.

Ez bû bûme, olmuşum, duruma gelmişim.

Vb.

c) Ön gelecek.

Kullanılmaz.

d) İstek sanal geçmiş hikâye.

«Var olmak» anlamında.

(Bila) ez bû biwama, (var) olaymışım.
Vb.

e) D i l e k - ş a r t . (2. biçim).

«Var olmak» anlamında.
Ez dê bû biwama, gelseymişim.
Vb.

İlk iki grubun zamanlarında ve kiplerinde *bûn*'un olumsuz çekimi kurala uygun olarak gerçekleşir (bk. par. 166 ve 177).

170. Üçüncü grup zamanlarda «*bûn*».

a) E m i r .

Be, (var) ol.
Bibe, ol, duruma gel.
Bin, (var) olun, olunuz.
Bîbin, olun, olunuz, duruma gelin.

b) B i l d i r m e ş i m d i k i z a m a n .

— «Olmak» anlamında *bûn* bu zaman bakımından kısa bir biçimde çekilir. Ve yüklem önce bulunur. İki biçimden birinde yüklem bir ünsüzle sona erer.

<i>Ez mezin im</i> ,	ben büyüğüm.
<i>Tu mezin î</i> .	sen büyüksün.
<i>Ew mezin e</i> ,	o büyüktür.
<i>Em mezin in</i> ,	biz büyüğüz.
<i>Hon mezin in</i> ,	siz büyüksünüz.
<i>Ew mezin in</i> ,	onlar büyüktürler.

— Diğerinde yüklem bir ünlüyle sona erer.

<i>Ez î me</i> ,	ben susuzum.
<i>Tu î yî</i> ,	sen susuzsun.
<i>Ew î ye</i> ,	o susuzdur.

Em tî ne, biz susuzuz.
Hon tî ne, siz sousuzsunuz.
Ew tî ne, onlar susuzdurlar.

AÇIKLAMA. Yüklemler olmazsa, *ez im, tu yî, ew e, vb.* «benim», «sensin», «odur», vb. anlamına gelir.

Olumsuz çekim

Bûn fiilinin şimdiki zamanı yüklemsiz kullanılırsa olumsuzluk ögesi *ne*'dir ve öznedenden önce yer alır.

Ör.: *Ne ez im,* ben değilim.

Ne tu yî, sen değilsin.

Vb.

Eğer fiilin bir yüklemi varsa olumsuzluk ögesi *ne* ondan önce yer alır.

Ör.: *Ez ne ciwan im,* ben genç değilim.

Ez bawer dikim ko tu ne dijmina min î, sanıyorum ki sen benim düşmanım değilsin.

Başka kullanımlarda, *bûn*'un şimdiki zaman olumsuzluğu *hebûn*, malik olmak, var olmak fiilinininkisiyle karışır: bk. par. 211 (3).

Ör.: *Ez nînim,* ben yokum, ben mevcut değilim.

«Olmak» anlamında, *bûn*'un şimdiki zamanı *bibe* emir biçimine dayalı olarak düzenli biçimde çekilir. Yüklemler normal olarak fiilden önce gelir, ama sonra da gelebilir.

Ez ...dibim, ben oluyorum, duruma geliyorum.

Tu...dibî, sen oluyorsun, duruma geliyorsun.

Vb.

Olumsuz çekim

Olumsuz çekim *na* olumsuzluk ögesinin yardımıyla gerçekleşir ve bu bildirme kipi, şimdiki zaman için kuraldır. (bk. par. 182).

Ez *nabim*, ben olmuyorum, ben olmayacağım.

Tu *nabî*, sen olmuyorsun, sen olmayacaksın, vb.

AÇIKLAMA. Pek sık olmamakla birlikte bu zamanın olumsuz çekimi « var olmamak, olamamak» fikri yaratabilir, verebilir.

Ör.: *Beran bê qiloç nabe*, boynuzsuz koç olmaz.

c) Sürekli şimdiki zaman.

Pratikte kullanılmaz,

d) Gelecek zaman.

«Var olmak» anlamında *bi-* öneksiz çekilir.

Ezê (*ez dê*) *mezin bim*, büyük olacağım.

Tuê (*tu dê*) *mezin bî*, büyük olacaksın.

Vb.

«Olmak», «duruma gelmek», anlamında *bûn*, tersine, *bi-* önekini kullanır, ama o zaman çoğunlukla bileşik fiil yapımında yardımcı fiil olarak iş görür.

Ezê (*ez dê*) *mezin bibim*, büyüyeceğim (*mezin bûn*, büyümek)

e) İstek şimdiki zaman.

«Var olmak» anlamında.

(*Bila*) *cz* *bim*, (var) olayım.

(*Bila*) *tu* *bî*, (var) olasın.

(*Bila*) *ew* *be*, (var) ola.

(*Bila*) *em* *bin*, (var) olalım.

Vb.

(Bila) ez <i>bibim</i> ,	(var) olayım,	duruma geleyim.
(Bila) tu <i>bibî</i> ,	(var) olasın,	duruma gclesin.
(Bila) ew <i>bibe</i> ,	(var) ola,	duruma gele.
(Bila) em <i>bibin</i> ,	(var) olalım,	duruma gelelim.

Vb.

Bu paragrafın (b) bendinde işaret edilen anomaliler bir yana *bûn*'un üçüncü grup zamanlarının olumsuz çekimi, ilerde belirtülecek kurallara göre düzenli biçimde çekilir (par. 128).

Atasözü. *Zêr di zikaka de winda nabe, alun sokaklarda kaybolmaz.*

XI. GEÇİŞSİZ FİİLERİN ÇEKİMİ

SIFATFİİLER VE İKİNCİ GRUP ZAMANLAR (BİLEŞİK ZAMANLAR)

171. Kürtçede iki çeşit sıfatfiil (ortaç) vardır : *f*'li sıfatfiil ve son ses düşmeli sıfatfiil.

-*f*'li sıfatfiil şöyle elde edilir :

a) -*in*'li fiillerde, mastardaki -*ih* ekinin yerine -*f* ünlüsü getirilerek.

Ör.: *Haûf*, gelmiş (*hatin*, gelmek).

Ketîf, düşmüş (*ketin*, düşmek).

Mirîf, ölmüş (*mirin*, ölmek).

b) -*în*'li fiillerde, mastardaki ekin *n*'si atılarak.

Ör.: *Girîf*, ağlamış (*girîn*, ağlamak).

Revîf, kaçmış (*revîn*, kaçmak).

Zayîf, doğmuş (*zayîn*, doğmak).

c) *an*'li fiillerde, mastardaki ekin *n*'si atılarak ve elde edilen gövdeye -*yî* eki takılarak.

Ör.: *Mayîf*, kalmış (*man*, kalmak).

Payîf, beklenmiş (*pan*, beklemek).

-*în*'li fiillerin -*iyân*'lı ya da -*ihan*'lı ikizleri de düzgün olarak, yani kurallı olarak sıfatfiiler verir.

Ör.: *Revîn* (*reviyan*, *revihan*), kaçmak : *revîf*, *rcviyayîf*, *revihayîf* kaçmış.

Gerîn (*geriyan*, *gerihan*), dolaşmak : *gerîf*, *geriyayîf*, *gerihayîf*, dolaşmış.

Bezîn (*beziyan*, *bezihan*), koşmak : *bezîf*, *beziyayîf*, *bezhayîf* koşmuş.

d) -ûn'lı fiiller, sıfatfiil olarak, türemiş oldukları (bk. par. 147) -în'li ya da -in'li fiillerinkini verirler.

Ör.: Çûn, gitmek: çûyî, gitmiş (çûyin' den).

Bûn, olmak: bûyî, olmuş (bûyin' den).

Cûn, çiğnemek: cûtî, çiğnenmiş (cûtin' den).

Dirûn, dikmek, ürün toplamak: dirûtî, dikilmiş, derlenmiş (dirûtin' den).

172. Sıfatfiiller arasında, bunların türedikleri fiillerin geçişsiz ve geçişli olduğuna göre etken ve edilgen bir fark vardır.

Ör.: Ketî, düşmüş, düşmüş olan (ketin, geç.).

Kuşî, öldürülmüş (kuştin, gçl.).

Kirî, yapılmış (kirin, geç.).

Gotî, söylemiş (gotin, gçl.).

AÇIKLAMA. Sıfatfiil ile bazen di'li geçmiş hikâyede şahıs ekinin büzülmesinden dolayı ortaya çıkan -î'li biçimleri birbirine karıştırmamak önemli bir noktadır.

Ör.: Tiştê gotî ev e, söylenmiş olan şey (harfî harfine : söylenmiş şey budur; gotî, sıfatfiil).

Tiştê min gotî ev e, söylediğim şey budur (tiştê ko min gotiye ev e yerine).

Tiştên gotî ev in, söylenmiş şeyler bunlardır (gotî, sıfatfiil).

Tiştên min gotî ev in, söylediğim şeyler bunlardır (tiştên ko min gotine ev in yerine).

173. Son ses düşmesiyle oluşan sıfatfiil, bütün fiillerde, mastarın sonundaki n'nin atılmasıyla elde edilir.

Ör.: Hatî (hatn' den); ketî (ketin' den); mirî (mirin' den); zayî (zayîn' den); ma (man' dan); da (dan' dan); çû (çûn' dan); bû (bûn' dan), vb.

Bu sıfatfiil ancak ve yalnız bileşik zaman çekimlerinde kullanılır. Başlı başına asla rastlanmaz.

AÇIKLAMA. Yaklaşık sanal geçmiş hikâye kipinde kullanılan üçüncü bir sıfatfiil biçimi daha vardır: son ses düşmesiyle oluşan sıfatfiile bir di- öneki getirilerek yapılır

Ör.: Diketî (ketin' den).

İKİNCİ GRUP ZAMANLAR

174. Bileşik zamanların sayısı altıdır.

a) Bildirme kipi için: sanal geçmiş hikâye, yaklaşık sanal geçmiş hikâye ve ön gelecek.

b) İstek için: geçmiş istek ve istek sanal geçmiş hikâye.

c) Dilek-şart (2. biçim).

d) Bu zamanların hepsine karşılık bir tek bileşik mastar vardır.

Ör. : *Hati bûn*, gelmiş olmak.

AÇIKLAMA. Bütün bu zamanlar arasında gelecekte her zaman kullanımı olanlar şunlardır: bildirme kipi sanal geçmiş, istek kipi geçmiş ve sanal geçmiş, dilek-şart kipi (2. biçim).

Bileşik zamanlar *bûn* yardımcı fiilinin bazı zamanları ile son ses düşmesine dayalı sıfatfiilin yardımıyla yapılır. Çeşitli kiplerde bu şekilde kullanılan *bûn* zamanları şunlardır : preterit (di'li geçmiş), şimdiki zaman istek ve birleşik zaman istek («imek» anlamında ve biçiminde çekimlerle).

175. *-in* 'li fiillerde birleşik zamanlar.

Son ses düşmeli sıfatfiili *keti* olan *ketin* (bikeve), düşmek fiilini örnek olarak alacağız.

1- Bileşik mastar.

Keti bûn, düşmüş olmak.

2- Bildirme zamanları.

a) Sanal geçmiş hikâye.

Bûn'un preteritinin yardımıyla çekilir.

Ez keti bûm, düşmüştüm.

Tu keti bûyi, düşmüştü.

Ew keti bû, düşmüştü.

<i>Em keti bûn,</i>	düşmüştük.
<i>Hon keti bûn,</i>	düşmüştünüz.
<i>Ew keti bûn,</i>	düşmüştüler.

Olumsuz biçim :

<i>Ez ne keti bûm,</i>	düşmemiştim;
<i>Tu ne keti bûyî,</i>	düşmemiştin.
<i>Ew ne keti bû,</i>	düşmemişti.
<i>Em ne keti bûn,</i>	düşmemiştik.

Vb.

b) Yaklaşık sanal geçmiş hikâye.

di -'önekli sıfatfiil ve *bûn* 'un preteriti kullanılarak yapılır.

<i>Ez diketi bûm,</i>	düşmüş oluyordum.
<i>Tu diketi bûyî,</i>	düşmüş oluyordun.
<i>Ew diketi bû,</i>	düşmüş oluyordu.
<i>Em diketi bûn,</i>	düşmüş oluyorduk.
<i>Hon diketi bûn,</i>	düşmüş oluyordunuz.
<i>Ew diketi bûn,</i>	düşmüş oluyordular.

Olumsuz biçim :

<i>Ez ne diketi bûm,</i>	düşmeyecektim.
<i>Tu ne diketi bûyî,</i>	düşmeyecektin.
<i>Ew ne diketi bû,</i>	düşmeyecekti.
<i>Em ne diketi bûn,</i>	düşmeyecektik.

Vb.

c) Ön gelecek.

İsteğin geçmiş zamanından yararlanılarak (bk. sonraki bent) ve bu zamanın öznesinin ardından *dê* belirteci getirilerek yapılır (çoğu zaman bu belirteç büzülme sonucu özne zamirle birleşerek -ê biçimini alır).

<i>Ezê (ez dê) keti bîm,</i>	düşmüş olacağım.
<i>Tuê (tu dê) keti bî,</i>	düşmüş olacaksın
<i>Ewê (ew dê) keti be,</i>	düşmüş olacak.
<i>Emê (em dê) keti bin,</i>	düşmüş olacağız.
<i>Honê (hon dê) keti bin,</i>	düşmüş olacaksınız.
<i>Ewê (ew dê) keti bin,</i>	düşmüş olacaklar.

AÇIKLAMA. Bu zaman çok ender kullanılır. Genellikle buna baş vurmaktan-
sa, yakın anlamlı daha basit şekiller kullanılır. *Ezê*'nin *ê*'si için, vb. bk. par. 162,
Açıkl. Ön gelecek konusunda ayrıca par.185, Açıkl. "ya da bak.

3 — İstek zamanları.

a) İstek geçmiş.

Bûn'un istek şimdiki zamanı yardımıyla çekilir (bak. par. 170-e).

(Bila) ez keti bim,	düşmüş	olayım.
(Bila) tu keti bî,	düşmüş	olasın.
(Bila) ew keti be,	düşmüş	ola.
(Bila) em keti bin,	düşmüş	olalım.
(Bila) hon keti bin,	düşmüş	olasınız.
(Bila) ew keti bin,	düşmüş	olalar.

Olumsuz biçimi :

(Bila) ez ne keti bim,	düşmemiş	olayım.
(Bila) tu ne keti bî,	düşmemiş	olasın.
(Bila) ew ne keti be,	düşmemiş	ola.
(Bila) em ne keti bin,	düşmemiş	olalım.

Vb.

b) İstek sanal geçmiş hikâye.

(Bila) ez keti biwama,	düşmüş	olaydım.
(Bila) tu keti biwayî,	düşmüş	olaydın.
(Bila) ew keti biwa,	düşmüş	olaydı.
(Bila) em keti biwana,	düşmüş	olaydık.
(Bila) hon keti biwana,	düşmüş	olaydınız.
(Bila) ew keti biwana,	düşmüş	olaydılar.

Olumsuz biçim.

Ez ne keti biwama, düşmemiş olaydım.

Vb.

4 — Dilek-şart (2. biçim)

Bir önceki zamanla, ama *dê* belirtecinin yardımıyla çekilir (*dê* belirteci *ê*'ye dönebilir, bk. yukarıda, 2-c).

<i>Ezê (ez dê) keti biwama,</i>	düşmüş olacaktım.
<i>Tuê (te dê) keti biwayî,</i>	düşmüş olacaktın.
<i>Ewê (ew dê) keti biwa,</i>	düşmüş olacaktı.
<i>Emê (em dê) keti biwana,</i>	düşmüş olacaktuk.
<i>Honê (hon dê) keti biwana,</i>	düşmüş olacaktınız.
<i>Ewê (ew dê) keti biwana,</i>	düşmüş olacaktılar.

AÇIKLAMA. İlerde göreceğimiz gibi, dilek-şartın iki biçimi de çok az farklı aynı amaçla kullanılır.

176. *-în'li, -an'lı, -ûn'lu ve ên'li* fiillerin bileşik zamanları.

Hiçbir güçlük göstermezler. Biraz önceki tablolarda, *keti* sıfatfiilinin yerine istenen fiilin son ses düşmeli sıfatfiilinin konması yeter.

Ör. : *Bezîn, koşmak : bezî, ez bezî bûm, koşmuştum.*

Man, kalmak : ma, ez ma bûm, vb.

Geriyan, dolaşmak : geriya, ez geriya bûm, vb.

Çûn, gitmek : çû, ez çû bûm, vb.

Bûn, olmak : bû, ez bû bûm, vb.

177. Bileşik zamanların olumsuz çekimi.

Bileşik fiillerin olumsuz çekimi sıfatfiilin önüne konan *ne* belirteciyle sağlanır. *Ketin* zamanlarından her birinin birinci şahıslarının olumsuz biçimini yukarıda göstermiştik.

Ön gelecek zamanın olumsuz çekimi yoktur.

Atasözü. *Gotîna xweş buhara dilan e, iyi söz yüreklerin baharıdır.*

XII. ÜÇÜNCÜ GRUP ZAMANLARIN ÇEKİMİ EMİR (GEÇİŞSİZ VE GEÇİŞLİ FİİLLER)

178. Üçüncü grubun kipleri ve zamanları şunlardır:

a) emir.

b) bildirme kipi olarak : şimdiki zaman, sürekli şimdiki zaman ve gelecek zaman.

c) istek şimdiki zaman.

Geçişli ve geçişsiz fiiller üçüncü grup zamanların hepsinde aynı tarzda çekilirler.

Üçüncü grup zamanlar emir kipine fiil önekleri ve özel şahıs çekim ekleri eklenerek yapılır.

Çeşitli fiil tiplerini hesaba katmadan, iki kategori emir bulunduğu söylenebilir :

a) tekil ikinci şahsı kısa bir -e ünlüsü ile sona erenler.

Ör. : *Bibe*, ol, *bûn*, olmak.

Bike, yap, *kirin*, yapmak.

Bişînc, gönder, *şandin*, göndermek.

b) tekil ikinci şahsı -î, -û, -ê, -o uzun ünlülerinden biriyle sona erenler.

Ör. : *Bijî*, yaşa, *jîn ya da jiyan*, yaşamak.

Bisû, bile, *sûtîn*, bilemek.

Bizê, doğur, *zayîn*, doğurmak.

Bajô, sür, yürüt, *ajotîn*, sürmek, yürütmek.

AÇIKLAMA. Emirlerin son ünlülere göre sınıflandırılmasının fiil masterları için bölüm VIII'de belirtilen kurallara genel olarak tekabül etmediğini akılda tutmak uygun olur. Örneğin, *çûn* (biçe), *bûn* (*bibe*) -e'li emirler verdikleri halde *sûtin* fiili *bisû* verir. Aynı tarzda *ajotin* (*bajo*) ve *firotin* (*bifiroşe*) fiillerininki de değişiktir. Çeşitli emir tipleri için bk. par. 148 ve sonrası.

179. Emir in çekimi.

Kürtçede emir kipinde bir tek şahıs vardır, ikinci.

a) *ketin* fiili.

Bikeve, düş. *Bikevin*, düşün, düşünüz.

b) *dîtin* fiili.

Bibîne, gör. *Bibînin*, görün, görünüz.

AÇIKLAMA. Fiil kökünün birinci harfi ünlü ise, fiil öneki *bi-* onunla birleşip büzülür.

Ör.: *Baxêve*, konuş (*axaftin*'den).

Bavêje, fırlat (*avêtin*'den).

Bêxe, koy (*êxistin*'den).

Başka şahıslara emir verme, başına *bila* getirilen istek şimdiki zamanı ile ifade edilir.

Bila bikevim, düşeyim.

Bila bikeve, düşsün.

Bila em bikevin, düşelim.

Bila bikevin, düşsünler.

Emirin olumsuz biçimi, ikinci şahıs için *bi-*'nin yerine *me* getirilerek yapılır.

a) *ketin* fiili.

Mekeve, düşme.

Mekevin, düşmeyin, düşmeyiniz.

b) *dîtin* fiili.

Mebîne, görme.

Mebînin, görmeyin, görmeyiniz.

Başka şahıslar için istek kipinin olumsuz biçimi kullanılır.

Ör.: *Bila nekeve*, düşmesin.

180. e emirli fiillerin bildirme ve istek kipleri.

a) Şimdiki zaman, bildirme.

Emirdeki *bi-* önekinin yerine *di-* öneki konarak ve sondaki *-e*'nin yerine özgül şahıs ekleri getirilerek yapılır (tekilin her bir şahsı için sırayla *-im, i, -e* ve çoğul üç şahış için de *-in*).

Ör.: *Ketin*, em. *bikeve* : bil. şim. zam. tek. 1. şah.: *dikevin*.

Dîtin, em. *bibîne* : bil. şim. zam. tek. 1. şah.: *dibînim*.

Şimdiki zaman aşağıdaki gibi çekilir.

Ketin fiili.

<i>Ez dikevim</i> ,	düşüyorum.
<i>Tu dikevi</i> ,	düşüyorsun.
<i>Ew dikeve</i> ,	düşüyor.
<i>Em dikevin</i> ,	düşüyoruz.
<i>Hon dikevin</i> ,	düşüyorsunuz.
<i>Ew dikevin</i> ,	düşüyorlar.

Dîtin fiili.

<i>Ez dibînim</i> ,	görüyorum.
<i>Tu dibînî</i> ,	görüyorsun.
<i>Ew dibîne</i> ,	görüyor.
<i>Em dibînin</i> ,	görüyoruz;
<i>Hon dibînin</i> ,	görüyorsunuz.
<i>Ew dibînin</i> ,	görüyorlar.

AÇIKLAMA I. Fiil bir ünlü ile başlıyorsa fiil öneki *di* onunla birleşip büzülür ve *d-*, bazen de *t-* verir.

Ör.: *Ez davêjim* (*tavêjim*), fırlatıyorum (*avêtin*).

Ez tînim, getiriyorum (*anîn*, em. *bîne*).

Tu tînî, getiriyorsun.

Ve aynı şey için : *anîn* için : *ez dîtûnim*, *tu dîtûnî*.

AÇIKLAMA II. İstisna olarak *zanîn*, bilmek ve *karîn*, yapabilmek fiilleri şimdiki zamanda *di-* öneki alamazlar, özellikle :

-zanîn «yapabilmek» anlamında kullanıldığı zaman:

Ör.: *Zor zane, zêr zane*, kuvvet (her şeyi) yapabilir, altın (her şeyi) yapabilir.

-karîn başka bir uydu fiil ile çatı kurduğu zaman :

Ör.: *Ez karim bêjim ko...*, diyebilirim ki...

AÇIKLAMA III. Bazı Doğu ağızlarında, tekil birinci şahıs için *-îm* (Behdînan); *-ît*, *-ît* (Botan, Behdînan) ekleri ve tekil üçüncü şahıs için *-ê* eki; çoğul üçüncü şahıs için *-î* (Behdînan) eki bulunur. Örneğin şu biçimlere rastlanabilir.

Ew dikevit, dikevît, dikevê (*ew dikeve* yerine).

Ew dibînît, dibînît, dibînê (*ew dibîne* için).

Dikevîn, dikevî (*dikevin* yerine).

Dibînîn, dibînîn (*dibînin* yerine).

b) Sürekli şimdiki zaman.

Çok seyrek kullanılan bu zaman normal şimdiki zaman gibi çekilir, ama her şahısta bir *-e* eki eklenerek.

Ketin fiili

<i>Ez dikevime,</i>	düşmekteyim.
<i>Tu dikeviye,</i>	düşmekteisin.
<i>Ew dikeviye,</i>	düşmektedir.
<i>Em dikevime,</i>	düşmekteyiz.
<i>Hon dikevime,</i>	düşmektesiniz.
<i>Ew dikevime,</i>	düşmektedirler.

Dîtin fiili

<i>Ez dibînime,</i>	görmekteyim.
<i>Tu dibîniye,</i>	görmektesin.
<i>Ew dibîniye,</i>	görmektedir.
<i>Em dibînime,</i>	görmekteyiz.
<i>Hon dibînime,</i>	görmektesiniz.
<i>Ew dibînime,</i>	görmektedirler.

AÇIKLAMA. Bu zaman artık ender kullanılır. Ama bazı Batı ağızlarında, tekil ikinci ve üçüncü şahısların normal şimdiki zamanınkiler yerine aynı anlamda kullanıldıkları görülür.

c) Gelecek zaman.

İsteğin şimdiki zamanından (bk. bir sonraki bent) yararlanılarak yapılır. Bu zamana ait her bir şahıs öznesinden sonra *dê* ögesi getirilerek elde edilir. Günlük dilde, çoğul zaman *dê*, daha önce gördüğümüz gibi, zamirle birleşip büzülür ve *ê*'ye dönüşerek kısalır.

Ketin fiili

<i>Ezê (ez dê) bikevim,</i>	düşeceğim.
<i>Tuê (tu dê) bikevî,</i>	düşeceksin.
<i>Ewê (ew dê) bikeve,</i>	düşecek.
<i>Emê (em dê) bikevin,</i>	düşeceğiz.
<i>Honê (hon dê) bikevin,</i>	düşeceksiniz.
<i>Ewê (ew dê) bikevin,</i>	düşecekler.

Ditin fiili

<i>Ezê (ez dê) bibînim,</i>	göreceğim.
<i>Tuê (tu dê) bibînî,</i>	göreceksin.
<i>Ewê (ew dê) bibîne,</i>	görecek.
<i>Emê (em dê) bibînin,</i>	göreceğiz.
<i>Honê (hon dê) bibînin,</i>	göreceksiniz.
<i>Ewê (ew dê) bibînin,</i>	görecekler.

AÇIKLAMA. Bir ünlü ile başlayan fiillerde *bi-* fiil öneki bu ünlü ile birleşip büzülür.

Ör.: *Ezê baxêvim,* konuşacağım (*axaftin*'den *baxêve*):
Tuê bavêjî, fırlatacağın (*avêtin*'den *bavêje*).
Anîn (ki emir kipi *bîne*'dir) şöyle olur : *ezê bînim.*

d) İstek şimdiki zaman.

Bu zaman da emire dayanılarak ve özgül şahıs ekleri eklenerek yapılır; tekil ikinci şahısta emir kipindeki *-e*'nin yerini bunda *-î* eki alır.

Çatısız biçiminde istek kipi genellikle *bila* ile bulunur ; o zaman onun varlığı şahıs zamirini bertaraf edebilir.

Ketin fiili

(Bila) ez bikevim,	düşeyim.
(Bila) tu bikevî,	düşesin.
(Bila) ew bikeve,	düşe.
(Bila) em bikevin,	düşelim.
(Bila) hon bikevin,	düşesiniz.
(Bila) ew bikevin,	düşeler.

Dîtin fiili

(Bila) ez bibînim,	göreyim.
(Bila) tu bibînî,	göresin.
(Bila) ew bibînc,	göre.
(Bila) em bibînin,	görelim.
(Bila) hon bibînin,	göresiniz.
(Bila) ew bibînin,	görçler.

AÇIKLAMA. Kuşkusuz, sık kullanıldıkları için, *gotin* fiilinin (em. *hibêje*) emir, gelecek zaman ve istek şimdiki zaman kipleri çoğu zaman *bi-* fiil öncesini atarak hafifler.

Ör.: *Bibêje* yerine, *bêje*, söyle.
Ezê bibêjim yerine, *ezê bêjim*, söyleyeceğim.
(*Bila*) *ez bibêjim* yerine, (*bila*) *ez bêjim*, söyleyeyim.

181. -î'li, -û'lu, -ê'li, o'lu emir kipli fiiller.

Emirdeki son uzun ünlü ile şahıs eklerinin birleşip büzülmesi nedniyle bu fiillerin çekimi, emir kipi -e sonçklı olanlarınkinden farklı doğçkdir.

î'li emir kipli fiiller

Ör.: *girîn* (*bigirî*), ağlamak.

1— Emir.

Bigirî, ağla. *Bigirîn*, ağlayın, ağlayınız.

2- Bildirme zamanları.

a) Şimdiki zaman.

<i>Ez digirîm,</i>	ağlıyorum.
<i>Tu digirî,</i>	ağlıyorsun.
<i>Ew digirî,</i>	ağlıyor.
<i>Em digirîn,</i>	ağlıyoruz.
<i>Hon digirîn,</i>	ağlıyorsunuz.
<i>Ew digirîn,</i>	ağlıyorlar.

AÇIKLAMA. Çeşitli Doğu ağızlarında, bugün hâlâ, tekil ikinci şahısta bir -iyî biçimine rastlanır (*tu digiriyî*).

b) Sürekli şimdiki zaman.

<i>Ez digirîme,</i>	ağlamaktayım.
<i>Tu digiriye,</i>	ağlamaktasın.
<i>Ew digiriye,</i>	ağlamaktadır.
<i>Em digirîne,</i>	ağlamaktayız.
<i>Hon digirîne,</i>	ağlamaktasınız.
<i>Ew digirîne,</i>	ağlamaktalar.

c) Gelecek zaman.

Ezê (ez dê) bigirîm ağlayacağım.
Vb.

3 — İstek şimdiki zaman.

<i>(Bila) ez bigirîm,</i>	ağlayayım.
<i>(Bila) tu bigirî,</i>	ağlıyasın.
<i>(Bila) ew bigirî,</i>	ağlaya.
<i>(Bila) em bigirîn,</i>	ağlatalım.
<i>(Bila) hon bigirîn,</i>	ağlayasınız.
<i>(Bila) ew bigirîn,</i>	ağlayalar.

AÇIKLAMA. Üçüncü şahıs için -it eki kullanan ağızlarda (bk. par. 180, Açıkl. III), -î'li emir kipli fiiller için bir -î' li biçim vardır.

Ör.: *Ew digirî* için *ew digirît*.

Ewê bigirî için *ewê bigirît*.

-û' lu emir kipli fiiller

Ör.: *sûtin* (*bisû*), bilemek.

1— Emir.

Bisû, bile. *Bisûn*, bileyin, bileyiniz.

2 — Bildirme zamanları.

a) Şimdiki zaman.

<i>Ez disûm</i> ,	bileyorum.
<i>Tu disûyî</i> ,	bileyorsun.
<i>Ew disû</i> ,	biliyor.
<i>Em disûn</i> ,	bileyoruz.
<i>Hon disûn</i> ,	bileyorsunuz.
<i>Ew disûn</i> ,	biliyorlar.

b) Sürekli şimdiki zaman.

<i>Ez disûme</i> ,	bilemekteyim. (kullanılmaz).
.....	(kullanılmaz).
<i>Ew disûye</i> ,	bilmektedir.
<i>Em disûne</i> ,	bilmekteyiz.
<i>Hon disûne</i> ,	bilmektesiniz.
<i>Ew disûne</i> ,	bilmektedirler.

c) Gelecek zaman.

<i>Ezê</i> (<i>ez dê</i>) <i>bisûm</i> ,	bileyeceğim.
<i>Tuê</i> (<i>tu dê</i>) <i>bisûyî</i> ,	bileyeceksin.

3 — İstek şimdiki zaman.

(<i>Bila</i>) <i>ez bisûm</i> ,	<i>bileyeyim</i> .
(<i>Bila</i>) <i>tu bisûyî</i> ,	<i>bileyesin</i> .
(<i>Bila</i>) <i>ew bisû</i> ,	<i>bileye</i> .
(<i>Bila</i>) <i>em bisûn</i> ,	<i>bileyelim</i> .
(<i>Bila</i>) <i>hon bisûn</i> ,	<i>bileyesiniz</i> .
(<i>Bila</i>) <i>ew bisûn</i> ,	<i>bileyeler</i> .

- ê' li emir kipli fiiller.

Ör. : *zâyîn* (*bizê*), doğurmak (çocuk doğurmak).

1— Emir.

Bizê, doğur. *Bizên*, doğurun, doğurunuz.

2 — Bildirme zamanları.

a) Şimdiki zaman.

Ez dizêm, doğuruyorum.

Tu dizê, doğuruyorsun.

Ew dizê, doğuruyor.

Em dizên, doğuruyoruz.

Hon dizên, doğuruyorsunuz.

Ew dizên, doğuruyorlar.

AÇIKLAMA Tekil üçüncü şahıs eki olarak *-it* kullanan ağızlarda *ew dizêt* denir.

b) Sürekli şimdiki zaman.

(kullanılmaz).

c) Gelecek zaman.

Ezê (*ez dê*) *bizêm*, doğuracağım.

Vb.

3 — İstek şimdiki zaman.

(*Bila*) *ez bizêm*, doğurayım.

(*Bila*) *tu bizê*, doğurasın.

(*Bila*) *ew bizê*, doğura.

(*Bila*) *em bizên*, doğuralım.

(*Bila*) *hon bizên*, doğurasınız.

(*Bila*) *ew bizên*, doğuralar.

-o' lu emir kipli fiiller.

Ör.: *Şıştin (bişo), yıkamak.*

1— Emir.

Bişo, yıka.

Bişon, yıkayın, yıkayınız.

2 — Bildirme zamanları

a) Şimdiki zaman.

Ez dişom, yıkayorum.

Tu dişoyî, yıkayorsun.

Ew dişo, yıkıyor.

Em dişon, yıkıyoruz.

Hon dişon, yıkayorsunuz.

Ew dişon, yıkıyorlar.

b) Sürekli şimdiki zaman.

Ez dişome yıkamaktayım.

Tu dişoyî (kullanılmaz).

Ew dişoye yıkamaktadır.

Em dişone yıkamaktayız.

Vb.

c) Gelecek zaman.

Ezê (ez dê) bişom, yıkayacağım.

Vb.

3 — İstek şimdiki zaman.

(Bila) ez bişom, yıkayayım.

(Bila) tu bişoyî, yıkayasın.

(Bila) ew bişo, yıkaya.

(Bila) em bişon, yıkayalım.

(Bila) hon bişon, yıkayasınız.

(Bila) ew bişon. yıkayalar.

182. Olumsuz çekim.

Üçüncü grup zamanlarda şöyle yapılır :

— emir kipi için *bi-* fiil önekinin yerine *me-*olumsuzluk ögesi getirilerek (bk. par. 179).

Ör.: *bikeve*, düş; *mekeve*, düşme.

— Şimdiki zaman ve sürekli şimdiki zaman için *di-* fiil öneki yerine *na-*olumsuzluk ögesi getirilerek ; ez *nakevim*, düşmüyorum.

Ez dişom, yıkıyorum; *ew naşo*, yıkamıyor.

— İstek şimdiki zaman için *bi-* fiil öneki yerine *ne*olumsuzluk ögesi getirilerek.

Ör.: *Bila bikevim*, düşeyim; *bila nekevim*, düşmeyeyim.

Bila bişîne, göndersin; *bila neşîne*, göndermesin.

— Gelecek zamanın olumsuz çekimi yoktur; şimdiki zaman bildirme kipinin olumsuz biçimi onun da yerini tutar.

Ör.: *Emê bikevin*, düşeceğiz.

Em nakevin (düşmüyoruz), düşmeyeceğiz.

AÇIKLAMA I. Baştaki ünlü ile *bi-* fiil önekinin büzülmesine yer veren fiillerin emir kipi için aşağıdaki özellikler geçerlidir :

Anîn, getirmek; *bîne*, getir; *me bîne*, getirme.

Êxistin, koymak; *bêxe*, koy; *me êxe*, koyma.

AÇIKLAMA II. Şimdiki zaman bildirme kipinde, *karîn*, muktedir olmak ve *zanîn*, bilmek fiillerinde *na-*olumsuzluk ögesinin yerini *ni-* alır.

Ör.: *Ez nizanım*, bilmiyorum ;

Tu nikarî, muktedir değilsin, yapamazsın.

AÇIKLAMA III. *a* ile başlayan fiillerle *na-* ve *ne-*olumsuzluk ögelerinin birleşip büzülmesi bildirme ve istek şimdiki zamanlarının olumsuz biçimindeki gibi etki doğurur.

Ör.: *Avêtin*, fırlatmak, atmak; *ez navêjim*, atmıyorum ;

(*bila*) *ez navêjim*, atmayayım.

AÇIKLAMA IV. Okuyucu olumsuzluk ögesinin bazen fiilden ayrı, bazen ona bitişik olduğunu görmüştür. Bu konudaki kural ilke olarak şöyledir:

— Olumsuzluk ögesi bir fiil önekinin (*di-*, *bi-*) yerini alıyorsa fiil ile bir bütün oluşturmak durumundadır.

Ör.: *Ez dibînim*, görüyorum.

Ez nabînim, görmüyorum.

Bikeve, düş.

Mekeve, düşme.

— fiil öneki olduğu gibi duruyorsa ya da yoksa, olumsuzluk ögesi ayrı yazılır.

Ör.: *Min dizanî*, biliyordun; *min ne dizanî*, bilmiyordum.

Ew hat, o geldi; *ew ne hat*, o gelmedi.

— birinci tipteki bileşik fiillerde (bk. par. 193), bir fiil önekinin yerini alsın almasın, iki fiil ögesinin arasına girer.

Ör.: *Ez vedixwim*, içiyorum ; *ez venaxwim*, içmiyorum.

Min vedixwar, içiyordum; *min venedixar*, içmiyordum.

Atasözü. *Derew sêwî ye*, yalan öksüzdür.

Derew dujminê Xwedê ye, yalan Tanrı'nın düşmanıdır.

XIII. GEÇİŞLİ FİİL

(BİRİNCİ VE İKİNCİ GRUP ZAMANLAR)

183. Daha önce gördüğümüz gibi (Böl. XII), geçişli fiilin çekimi, üçüncü grup zamanlarda, bütün kiplerde geçişsiz fiilin uyduğu aynı kurallara uyar. Buna karşılık, geçmiş, yalın ve bileşik zamanlarda (birinci ve ikinci grup zamanlar) bazı özellikler gösterir ki, şimdi onları bu bölümde inceleyeceğiz.

184. Geçişli fiilin geçmiş zamanlarının yapımı.

Geçmiş, yalın ve bileşik zamanların yapım kuralları geçişli fiiller için de geçişsiz fillerde olduğu gibidir. Bu nedenle onları ayrıntılarıyla anlatmayacağız; gerekli olanlar par. 185'ten ve biraz sonra verilecek olan tablodan öğrenilebilir.

185. Geçişli fiil, bütün geçmiş, yalın ve bileşik zamanlarda nesne almadıkça, tekil üçüncü şahısta değişmez kalır; öznesi ister ad ister zamir olsun, eğik duruma girer.

Aşağıdaki tablo, çeşitli şahıs zamirlerini özne alan *-in'li*, *-an'lı*, *-in'li* ve *ün'lu* dört geçişli fiil tipinden her birinin çekiminden örnekler vermektedir.

	<i>Ditîn, görmek</i>	<i>Dan, vermek</i>
Di'li geç.	<i>Min dît, gördüm.</i> <i>Te dît, gördün.</i> <i>Wî, wê dît, gördü.</i> <i>Me dît, gördük.</i> <i>We dît, gördünüz.</i>	<i>Min da, verdim.</i> <i>Te da, verdin.</i> <i>Wî, wê da, verdi.</i> <i>Me da, verdik.</i> <i>We da, verdiniz.</i>
Miş'li geç. hik.	<i>Min dîtîye, görmüşüm, vb.</i>	<i>Min daye, vermişim, vb.</i>
Birleş. hik.	<i>Min didît, görüyordum, vb.</i>	<i>Min dida, veriyordum, vb.</i>
Sür. brl. hik.	<i>Min didîtîye, görmekteydim.</i>	<i>Min didaye, vermekteydim, vb.</i>
İs. brl. hik.	<i>(Bila) min bidîta, göreydim, vb.</i>	<i>(Bila) min bidaya, vereydim, vb.</i>
Dil. -şart (I. biçim)	<i>Minê (min dê) bidîta, görecektim, vb.</i>	<i>Minê (min dê) bidaya, verecektim, vb.</i>

İKİNCİ GRU

Sanal geçmiş zaman.	<i>Min dîtî bû, görmüşütm.</i>	<i>Min da bû,</i> vermişim,
Y. san. bgç. z.	<i>Min didîtî bû, görmüşmüşüm vb.</i>	<i>Min dida bû,</i> vermişmişim
Ön gelec.	<i>Minê (min dê) dîtî be, görmüş olacağım, vb.</i>	<i>Minê (min dê) da be,</i> vermiş olacaktım, vb.
İstek geç.	<i>(Bila) min dîtî be, göreydim, vb.</i>	<i>(Bila) min da be,</i> vereydim, vb.
İs. san. geç. hik.	<i>(Bila) min dîtî biwa, görmüş olaydım, vb.</i>	<i>(Bila) min da biwa,</i> vermiş olaydım, vb.
Dil. -şart	<i>Minê (min dê) dîtî biwa, görmüş olacaktım, vb.</i>	<i>Minê (min dê) da biwa,</i> vermiş olacaktım, vb.

ANLAR

<i>irîn</i> , satın almak	<i>Dirûn</i> , dikmek
<i>Min kirî</i> , satın aldım.	<i>Min dirû</i> , diktim.
<i>Te kirî</i> , satın aldın.	<i>Te dirû</i> , diktin.
<i>Wî, wê kirî</i> , satın aldı.	<i>Wî, wê dirû</i> , dikti.
<i>Me kirî</i> , satın aldık.	<i>Me dirû</i> , diktik.
<i>We kirî</i> , satın aldınız.	<i>We dirû</i> , diktiniz.
<i>Ewan (wan) kirî</i> , satın aldılar.	<i>Ewan (wan) dirû</i> , diktiler.
<i>Min kirîye</i> , satın almışım, vb.	<i>Min dirûye</i> , dikmişim, vb.
<i>Min dikirî</i> , satın alıyordum, vb.	<i>Min didirû</i> , dikiyordum, vb.
<i>Min dikirîye</i> , satın almaktaydım, vb.	<i>Min didirûye</i> , dikmekteydim, vb.
<i>(Bila) min bikirîya</i> , satın alaydım, vb.	<i>(Bila) min bidirûya</i> , dikeydim, vb.
<i>Minê (min dê) bikirîya</i> , satın alacaktım, vb.	<i>Minê (min dê) bidirûya</i> , dikeyecektim, vb.

ANLAR

<i>Min kirî bû</i> , satın almıştım, vb.	<i>Min dirû bû</i> , dikmiştim, vb;
<i>Min dikirî bû</i> , satın almışmışım, vb.	<i>Min didirû bû</i> , dikmişmişim, vb.
<i>Minê (min dê)</i>	<i>Minê (min dê)</i>
<i>kirî be</i> , satın almış olacağım, vb.	<i>dirû be</i> , dikmiş olacağım, vb.
<i>(Bila) min</i>	<i>(Bila) min</i>
<i>kirî be</i> , satın alaydım, vb.	<i>dirû be</i> , dikeydim, vb;
<i>(Bila) min kirî</i>	<i>(Bila) min dirû</i>
<i>biwa</i> , satın almış olaydım, vb.	<i>biwa</i> , dikmiş olaydım, vb.
<i>Minê (min dê)</i>	<i>Minê (min dê)</i>
<i>kirî biwa</i> , satın almış olacaktım.	<i>dirû biwa</i> , dikmiş olacaktım.

AÇIKLAMA. Geçişli fiillerin çekiminde *dê* belirtecinin kullanımı, daha önce geçişsiz fiillerin çekimi hakkında belirttiğimiz (par. 162) genel kurallara uyar. Bununla birlikte yedi şahıs zamirinden beşi, eğik durumda ünlü ile sona erdiğinden kesintiden sakınma kaygısı, *dê*'nin *ê* biçiminde kısaltılmasının geçişli fiillerin ön gelecek ve dilek-şart (ikinci biçim) kiplerine de genelleştirilmesini gerektirir. Böylece *minê* (*min dê* yerine) yaygın bir kullanım halini alır. *Teê* ya da *tê* (*te dê* yerine), *wîê* (*wî dê*), *wêê* (*wê dê*), *meê* ve *mê* (*me dê*), *weê* (*we dê*), *wanê* (*wan dê*) biçimleri de bulunur.

Wîê, *wêê* ve *weê* yerine *wê* büzüülmesi, ağızların çoğunda kural olma yolundadır; ama kendi bağlamında karışıklığa yol açabileceği zaman bundan sakınılmaktadır.

186. Yukarıdaki tabloda, çekilmiş fiillerin özneleri eğik durumdaki şahıs zamirlerinden oluşmaktadır. Bu özneler çins ad ya da özel ad olsalar bile, par. 185'teki kurala göre eğik durum eki alırlar. *Gotin*, demek, söylemek fiili ile *şivan* (er.), çoban; *keçik* (diş.), kız cins adları ve *Bozan* (er.) ve *Rewşen* (diş.) özel adları bu bakımdan bize çeşitli olanak örnekleri sağlayacaktır.

<i>Şivên got,</i>	çoban dedi.
<i>Keçkê got,</i>	kız dedi.
<i>Bozên got,</i>	Bozan dedi.
<i>Rewşenê got,</i>	Rewşen dedi.
<i>Şivanekî got,</i>	bir çoban dedi.
<i>Keçkekê got,</i>	bir kız dedi.
<i>Şivanan got,</i>	çobanlar dediler.
<i>Keçkan got,</i>	kızlar dediler.
<i>Şivanina got,</i>	çobanlar dediler.
<i>Keçkina got,</i>	kızlar dediler.

187. Geçmiş zamanlı geçişli bir fiil nesne aldığı zaman çekimi aşağıdaki kurala göre yapılır :

Bütün geçmiş, yalın ya da bileşik zamanlarında, geçişli fiil gerek şahıs, gerek sayı bakımından, özne durumunda kalan nesne ile uyum sağlar. Mantukî özne eğik duruma geçer.

Ör. <i>Min ew dît,</i>	ben onu gördüm.
<i>Te ez dîtîm,</i>	sen beni gördün.
<i>Min hon dîtîn,</i>	ben sizi görüyorum.
<i>We ew dîtîn,</i>	siz onları görüyorsunuz.

Bu örneklerin her birinde fiil, ona tümleç (nesne) ödevi gören zamire (*ew, ez, hon, ew*) tekabül eden şahıs ekini alır. Mantıkî özne rolü oynayan zamir eğik duruma geçer (*min, te, min, we*).

Tablo II ve III, çeşitli şahıs zamirleri fiile sırayla özne ve nesne olmak üzere, geçişli fiilin geçmiş zamanlarından her birinin çekimini göstermektedir. Seçilen örnek : *dîtîn*, görmek.

BİRİNCİ GRUP ZAMANLAR

Özne	Nesne	Di'li geçmiş	Miş'li geçmiş.
<i>Te, wî, wê, we, wan</i>	<i>ez</i>	<i>dîtim</i>	<i>dîtime</i>
<i>Min, wî, wê, me, wan</i>	<i>tu</i>	<i>dîti</i>	<i>dîtiyi</i>
<i>Min, te, wî, wê, we, wan</i>	<i>ew</i>	<i>dît</i>	<i>dîtiye</i>
<i>Te, wî, wê, we, wan</i>	<i>em</i>	<i>dîtin</i>	<i>dîtime</i>
<i>Min, te, wî, wê, me, wan</i>	<i>hon</i>	<i>dîtin</i>	<i>dîtime</i>
<i>Min, te, wî, wê, me, we, wan</i>	<i>ew</i>	<i>dîtin</i>	<i>dîtime</i>

İKİNCİ GRU

Özne	Nesne	San. gç. hik.	Yaklaşık san.
<i>Te, wî, wê, we, wan</i>	<i>ez</i>	<i>dîti bûm</i>	<i>didîti bûm</i>
<i>Min, wî, wê, we, wan</i>	<i>tu</i>	<i>dîti bûyi</i>	<i>didîti bûyi</i>
<i>Min, te, wî, wê, me, we, wan</i>	<i>ew</i>	<i>dîti bû</i>	<i>didîti bû</i>
<i>Te, wî, wê, we, wan</i>	<i>em</i>	<i>dîti bûn</i>	<i>didîti bûn</i>
<i>Min, wî, wê, me, wan</i>	<i>hon</i>	<i>dîti bûn</i>	<i>didîti bûn</i>
<i>Min, te, wî, wê, me, we, wan</i>	<i>ew</i>	<i>dîti bûn</i>	<i>didîti bûn</i>

LO II

Brlş. hik.	Sür. brlş. hik.	İs. brlş. hik.	Dil.-şart (1. biçim)
<i>diditüm</i>	<i>diditime</i>	<i>biditam(a)</i>	<i>dê biditam(a).</i>
<i>didite</i>	<i>didituyî</i>	<i>biditayî</i>	<i>dê biditayî.</i>
<i>didit</i>	<i>didituye</i>	<i>bidita</i>	<i>dê bidita.</i>
<i>diditin</i>	<i>diditine</i>	<i>biditan(a)</i>	<i>dê biditan(a)</i>
<i>diditin</i>	<i>diditine</i>	<i>biditan(a)</i>	<i>dê biditan(a)</i>
<i>diditün</i>	<i>diditine</i>	<i>biditan(a)</i>	<i>dê biditün(a)</i>

III

AMANLAR

ik.	Ön gelecek	İstek geçmiş	İs. san. gç. hik.	Dil.- şart (2. biçim.)
	<i>dê diti bim</i>	<i>diti bim</i>	<i>diti biwam (biwama, bûyam, bûyama, bam). vb</i>	<i>dê diti biwam(a), vb.</i>
	<i>dê diti bî</i>	<i>diti be</i>	<i>diti biwayî, vb.</i>	<i>dê diti biwayî, vb.</i>
	<i>dê diti be</i>	<i>diti bî</i>	<i>diti biwa, vb</i>	<i>dê diti biwa. vb.</i>
	<i>dê diti bin</i>	<i>diti bin</i>	<i>diti biwan(a), vb.</i>	<i>dê diti biwan(a), vb;</i>
	<i>dê diti bin</i>	<i>diti bin</i>	<i>diti biwan(a), vb.</i>	<i>dê diti biwan(a). vb.</i>
	<i>dê diti bin</i>	<i>diti bin</i>	<i>diti biwan(a), vb.</i>	<i>dê diti biwan(a). vb.</i>

Kuralın *-an'lı*, *-în'li*, *-ûn'lu* fiillere uygulanması özdeştir, bu nedenle onlar için ayrı tablo düzenlenmesi gerekli görülmemiştir. Olumsuz çekim için de durum aynıdır.

188. Şimdi, çeşitli olanakları özetleyen örneklerin yardımı ile, geçişli fiil, geçmiş zamanda özne olarak zamir değil de ad aldığı zaman par. 87'deki kuralın nasıl uygulanacağını göstereceğiz. Bunun için *dîtin*, görmek fiili, *dî*'li geçmiş zamanda özne olarak *şivan* (çoban), *keçik* (kız) adları ile ve nesne (tümleç) olarak çeşitli zamirler ve *hesp* (at) adı kullanılacaktır.

Şivên (keçkê) ez dîtim, çoban (kız) beni gördü.

Şivanan (keçkan) ez dîtim, çobanlar (kızlar) beni gördüler.

Şivên (keçkê) tu dîû, çoban (kız) seni gördü.

Şivanan (keçkan) tu dîû, çobanlar (kızlar) seni gördüler.

Şivên (keçkê) ew dît, çoban (kız) onu gördü.

Şivanan (keçkan) ew dît, çobanlar (kızlar) onu gördüler.

Şivên (keçkê) hesp dît, çoban (kız) atı gördü.

Şivanan (keçkan) hesp dît, çobanlar (kızlar) atı gördüler.

Şivên (keçkê) em (hon, ew) dîtin, çoban (kız) bizi (sizi, onları) gördü.

Şivanan (keçkan) em (hon, ew) dîtin, çobanlar (kızlar) bizi (sizi, onları) gördüler.

Şivên (keçkê) hesp dîtin, çoban (kız) atları gördü.

Şivanan (keçkan) hesp dîtin, çobanlar (kızlar) atları gördüler.

Özne ya da nesne olan ad bir belirsizlik eki alıyorsa kural daima aynı tarzda uygulanır :

Şivanekî (keçkekê) hesp (hespek) dît, bir çoban (bir kız) atı (bir at) gördü.

Şivanina (keçkina) hesp (hespek) dît, çobanlar (kızlar) atı (bir at) gördüler.

Şivanekî (keçkekê) hesp (hespin) dîtin, bir çoban (bir kız) atları (atlar) gördü.

Şivanina (keçkina) hesp (hespin) dîtin, çobanlar (kızlar) atları (atlar) gördüler.

DÖNÜŞLÜ FİİLLER

189. Dönüşlü fiiller dönüşlü zamir *xwe* ile yalnız ya da bileşik geçişli mastarlarla yapılır.

Ör.: *Xwe avêtin*, atılmak, fırlamak (avêtin, atmak, fırlatmak).

Xwe dirêj kirin, uzanmak, yayılmak, (*dirêj kirin*, uzatmak, yaymak, bileşik fiil).

Westiyan, yorulmak.

Şaş bûn, (bileşik fiil), aldanmak, yanılmak.

Dönüşlü fiillerin çekimi, sıradan geçişli fiillerinkiyle aynı ilzâmlere uygun yapılır: özneleri eğik durum alırlar; gerek şahısta, gerek sayıda özneleriyle uyum kurarlar, yani daima tekil üçüncü şahıs gibi sayılan *xwe* zamiri ile uyuşurlar. Örnek olarak, *xwe avêtin*, atılmak, fırlamak fiilinin di'li geçmiş ile sanal geçmiş zaman hikâye kiplerini vereceğiz.

a) di'li geçmiş (preterit).

Min xwe avêt, atıldım, fırladım.

Te xwe avêt, atıldın, fırladın.

Wî (wê) xwe avêt, atıldı, fırladı.

Me xwe avêt, atıldık, fırladık.

We xwe avêt, atıldınız, fırladınız.

Ewan xwe avêt, atıldılar, fırladılar.

b) sanal geç. zam. hikâye.

Min xwe avêti bû, atılmıştım, fırlamıştım.

Te xwe avêti bû, atılmıştın, fırlamıştın.

Wî (wê) xwe avêti bû, atılmıştı, fırlamıştı.

Me xwe avêti bû, atılmıştık, fırlamıştık.

We xwe avêti bû, atılmıştınız, fırlamıştınız.

Ewan xwe avêti bû, atılmıştular, fırlamıştular.

AÇIKLAMA I. Üçüncü grup zamanlarda dönüşlü geçişli fiillerin çekimi normaldir.

Ör.: *xwe avêtin* (*xwe bavêje*), atılmak fiilinin şimdiki zamanı.

Ez xwe davêjim, atılıyorum
Tu xwe davêjî, atılıyorsun,
Ew xwe davêje, atılıyor.
Em xwe davêjin, atılıyoruz.
Hon, xwe davêjin, atılıyorsunuz.
Ew xwe davêjin, atılıyorlar.

AÇIKLAMA II. «Karşılıklı fiiller» söz konusu olmaksızın «hev» zamiri kullanılarak da benzer çatılar kurulabilir, o zaman fülün uyumu par. 140, Açıkl. I'de gösterilen kurala göre yapılır.

DOLAYLI GEÇİŞLİ FİİLLER

190. Dolaylı geçişli fiiller, nesnelarini bir edat aracılığıyla alma özelliği taşıyan geçişli fiillerdir.

Birinci ve ikinci grup zamanlarda bu fiillerin mantuki öznesi, genel kurala uygun olarak, eğik durumdadır. Ama, tümleçleri dolaylı olarak bir edat aracılığıyla alındığından bu fiiller ne bu tümleçler, ne şahıs, ne sayı bakımından uyum kuramazlar. Bu durumda, çatisız geçişli fiiller gibi davranarak (bk. par. 185'teki kural), tekil üçüncü şahısta değişmez olarak kalırlar. Örnek olarak *zanîn*, bilmek ; *karîn*, muktedir olmak fiillerini alacağız. Bunların ikisi de bi edatı ile çatı kurar.

Ör.: *Min bi van çîrokan ne dizanî*, bu masalları bilmiyordum.

Wan pê nizanî bû, onlar onu bilmiyorlardı.

Ma wê çawan bi dijminên xwe bikari biwa? Peki nasıl düşmanlarının hakkından gelebilirdi.

AÇIKLAMA. Bazı geçişsiz çekimli fiiller bir edat aracılığıyla dolaylı nesne alabilirler. Bu özellik onların çekimini değiştirmez, çekim gene geçişsiz fiillerdeki gibi uygulanır.

Ör: Fekrîn ya da fekrîn, seyretnek.

Ez il bejna te a zirav difekrîn, senin selvi boyunu seyretdiyorum.

Atasözü. Dıyâr desp in, şûndıyâr hesp in, zımağan (hediye) olark
huma alınca, karışığında at vermek gerekir.

XIV. BİLEŞİK FİLLER

191. Kürtçede yalın, geçişsiz ve geçişli fiillerden başka bir de bileşik fiiller ve deyim fiiller vardır (bk. böl. XV).

Bileşik fiiller fiil olmayan bir öge (ad, sıfat, edat, belirteç, vb.) ile bir fiil öğesinin (genellikle bir yardımcı fiil) birleşmesinden doğar. Bu birliğin belirgin bir anlamı vardır ve bazen bu iki kurucu öğenin birbirine eklenmesinin ilk bakışta vermesi gereken anlamdan oldukça farklıdır.

Ör.: *Çêkirin*, imal etmek (çê, iyi; *kirin*, yapmak).

Ava kirin, inşa etmek (*ava*, bayındır; *kirin*, yapmak).

192. Bileşik fiiller, çekimlerindeki bazı özelliklerden çıkarılabilecek sonuca göre iki tipe ayrılır (bk. par. 196-197) ve birinci tip ikincisine göre daha kararlı morfolojik bir yapı gösterir.

193. Birinci tipteki bileşik fiiller.

Bu fiiller fiil olmayan bir öğenin bir mastarla kaynaşmasından doğar. Fiil olan ve olmayan öğeler tek sözcük halinde yazılır.

Fiil olmayan öge şunlar olabilir :

a) yalın bir önek (bk. böl. XXIV'te önek listesi).

Ör.: *Rabûn*, kalkmak (*ra + bûn*, olmak).

Rakirin, kaldırmak, alıp götürmek (*ra + kirin*, yapmak).

Vexwarin, içmek (*ve + xwarin*, yemek).

Dagirtin, doldurmak (*da + girtin*, tutmak).

Hilgirtin, yukarı kaldırmak, taşımak (*hil + girtin*).

Hilatin, kalkmak -güneşin doğması anlamında (*hil + hatin*; iki öğenin kaynaşması *hatin*'deki h'nin düşmesini sağlar).

Vekirin, açmak (*ve + kirin*).

Vexwandin, davet etmek (*ve + xwandin*, çağırarak).

AÇIKLAMA I. Bu fiillerden bazılarının fiil ögesine asla ayrı olarak rastlanmaz. Örneğin *rûniştin*, oturmak; *daniştin*, tünemek: *niştin* fiili yalın olarak kullanılmaz. *Ramîsan*, öpmek *hilkîşîn*, turmanmak için de aynı şey.

b) Bileşik bir önek (bir edat ile bir zamir ögesinin birleşip büzülmesinden doğan bir önek), *tê* (*di wî, di wê*), *lê* (*li wî, li wê*), *pê* (*bi wî, bi wê*), *jê* (*ji wî, ji wê*) gibi.

Ör.: *Lêxistin*, vurmak (*lê + xistin*, devirmek, düşürmek).

Pêketin, tutuşmak (*pê + ketin*, düşmek)

Jêkirin, dilmek, kesmek (*jê + kirin*, yapmak).

AÇIKLAMA II. Ender de olsa bazen öneke başka ögeler de eklenir.

Ör.: *Serjêkirin* (ya da *şerjêkirin*), boğazlamak, başını kesmek (*ser*, baş + *jê + kirin*).

c) bu durumda önek işlevi gören bir ad ya da sıfat.

Ör.: *Rêkirin*, göndermek (*rê, yol + kirin*, yapmak).

Girêdan, bağlamak (*girê (k), bağ, düğüm + dan*, vermek).

Çêbûn, gerçekleşmek, oluşmak (*çê, iyi + bûn*, olmak).

Çêkirin, imal etmek (*çê + kirin*).

194. İkinci tipte bileşik fiiller.

Öteden beri sık kullanılan bu fiiller bir ad ya da sıfat ile bir mastardadır. oluşur. Latin alfabesinin kullanımına bağlı genel kabulden sonra bu iki bileşen daima ayrı yazılır; zaten Arap alfabesi kullanılırken de durum aynı idi. Fiil olmayan öge asla ek almaz ve bir metinden bileşik bir fiil ile bir fiil ve tümlecinin tesadüfen karşılaşması halinde ayırım buna dayanılarak yapılır.

Çoğu zaman fiil ögesi *kirin* (*bike*), yapmak; *bûn* (*bibe*), olmak; *dan* (*bide*), vermek; *hatin* (*bê*), gelmek yardımcı fiillerinden biridir.

Ör.: *Limêj kirin*, namaz kılmak (*limêj, namaz + kirin*).

Hazir kirin, hazırlamak (*hazir, hazır + kirin*).

Ava kirin, inşa etmek (*ava, bayındır + kirin*).

Tijî kirin, doldurmak (*tijî, dolu + kirin*).

Vala kirin, boşaltmak (*vala*, boş + *kirin*).

Pîr bûn, ihtiyarlamak (*pîr*, yaşlı + *bûn*).

Qaîl bûn, razı olmak (*qaîl*, razı + *bûn*, olmak).

Av dan, sulamak (*av*, su + *dan*, vermek).

Guh dan, dinlemek (*guh*, kulak + *dan*).

Mikur hatin, itiraf etmek (*mikur*, itiraf eden + *hatin*, gelmek).

AÇIKLAMA I. Yardımcı fiillerden başka fiiller de bileşik fiil yapımına yarar, ama çok ender olarak.

Ör.: *Nav girtin*, meşhur olmak (*nav*, ad + *girtin*, ol.nak).

Çêtir girtin, tercih etmek (*çêtir*, en iyi + *girtin*).

AÇIKLAMA II. *Bûn*'dan yararlanılarak yapılan bileşik fiiller genellikle *kirin*'li bir etirgeni içerir.

Ör.: *Ava bûn*, müreffah olmak,

ava kirin, inşa etmek, değerlendirmek.

Derbas bûn, geçmek,

derbas kirin, geçirmek.

AÇIKLAMA III. Şimdiye kadar anılan bütün durumlarda fiil olmayan öge mastardan önce gelmektedir. Ama bazen, fiil ögesi hareket ya da yüklem halinde bir kavramı ifade ettiği zaman (bk. par. 217) bu düzen tersine dönebilir.

Ör.: *Dan pey*, ardından gitmek, izlemek.

Anîn cih, yerine getirmek (*bi cih anîn* deyimi de aynı anlama gelir).

Çûn ava, güneş batmak.

Kirin der, dışarı atmak.

Ketin rê, yola koyulmak, hareket etmek (*bi rê ketin* de aynı anlama gelir).

AÇIKLAMA IV. İkinci tip bileşik fiillerdeki mastarların, ad olarak kullanıldıkları takdirde ilke olarak tek sözcük halinde yazılması gerektiği hatırlanmalıdır.

Ör.: *Av dan*, sulamak.

avdan, dış., sulama.

Rast hatin, rastgelmek.

rasthatin, dış., rastlantı.

BİRLEŞİK FİİLLERİN ÇEKİMİ

195. Birleşik fiiller, başlı başına alınan fiil ögelerine, bunların geçişsiz ya da geçişli olduğuna göre normal olarak uygulanan çekim ve uyum kurallarına uyarlar.

- Ör.: *Derbas bûn*, geçmek (geçişsiz).
Pêketin, tutuşmak, yanmak (geçişsiz).
Lêxistin, vurmak (geçişli).
Girêdan, bağlamak (geçişli).
Bazdan, kaçmak (geçişli).
Dereng kirin geciktirmek (geçişli).
Guh dan, dinlemek (geçişli).
Jin anîn, evlenmek (erkek - geçişli).

AÇIKLAMA. Geçişli bir çekim izlediği ve doğrudan geçişli bir fiil ögesi içerdiği halde bu fiillerin pek çoğu ancak dolaylı nesne alabilir. Bunlar uygulamada öğrenilir. Yukarıdaki örneklerden *pêketin*, *lêxistin*, *bazdan*, *guh dan* fiillerinde görülen durum budur. *Dereng kirin*, *jin anîn* gibi diğerleri geçişli çekilmelerine rağmen, hiçbir nesne almazlar.

İki tip bileşik fiilin çekimleri arasında apaçık farklar vardır. Bu farklar şöyle sıralanabilir:

196. Birinci tip bileşik fiiller.

a) Bu tip fiillerde, fiil öneki *bi-* kiplerin ve zamanların yapımında görev almaz (emir, gelecek zaman, istek birleşik hikâye, birinci biçim dilek-şart), oysa normal fiillerde alır.

- Ör.: *Çêke*, imal et (*çêkirin*'den emir).
Rabe, ayağa kalk (*rabûn*'dan emir).
Lêxe, vur (*lêxistin*'den emir).
Ezê çêkim, imal edeceğim (*çêkirin*'in gelecek zamanı).
Ezê rabim, kalkacağım (*rabûn*'un gelecek zamanı).
Ezê lêxim, vuracağım (*lêxistin*'in gelecek zamanı).

İşte fiil öneki *bi-*'nin bu yokluğuna dayanılarak iki tip bileşik fiil arasında ayırım yapılır (*çêke*, *çêkirin*'den, birinci tip; ama *ava bike*, *ava kirin*'den, ikinci tip).

AÇIKLAMA I. İstisna olarak, bir ünlü ile başlayan birinci tipteki ender bileşik fiiller *bi-* öneki alırlar.

Ör.: *Bêxe*, *koy* (*êxistin*, koymak'tan).

AÇIKLAMA II. Kendisi *da-anîn*'in büzülmesi ve emir kipi *deyne* ya da *dêne* olan, ama çekimi artık kullanılmadan kalkmış bir emir kipinden (*dabîne*) (*anîn*, *bîne*) yararlanılarak yapılan *danîn*, koymak, yerleştirmek fiilinin durumuna işaret etmek uygun olur.

Ör.: *Ez datînim*, koyuyorum, yerleştiriyorum. vb.

Buna karşılık gelecek zaman şöyle olur : *Ezê dênim*, vb.

AÇIKLAMA III. Bu tip fiillerde *bi-*'nin çekimde kullanımdan kalkması nispeten yakın bir zamanın olgusu gibi görünmektedir. Bazı kanıtlara göre, XIX. yy'ın sonuna doğru bile Botan'da *çêke*, *rabe*, vb. yerine *çêbike*, *rabibe*, vb. deniyordu.

b) Birinci tip bileşik fiillerin çekiminde *di-* fiil öneki normal kurallara göre görev yapar. Ama, fiil olmayan öge ile fiil ögesi arasına sıkışır.

Ör.: *Ez çêdikim*, *min çêdikir* (*çêkirin*'in şim. zam. ve birlş. hikâye zamanı).

Ez radibim, *ez radibûm* (*rabûn*'un aynı zamanları).

Ez lêdixim, *min lêdixist* (*lêxistin*'in aynı zamanları).

AÇIKLAMA IV. Bazı ağızlarda (Tor Abdîn, Hevêrkan), *di-*'nin kullanımı için, bu tip bileşik fiiller tıpkı yalın fiiller gibi işlem görür. Bu ağızlarda *ez radibim*, *ez lêdixim*, vb. yerine *ez dirabim*, *ez dilêxim*, vb. denir.

c) Olumsuz çekim. Tıpkı *di-* fiil öneki gibi, *me*, *na* ve *ne* olumsuzluk belirteçleri de fiilin iki ögesi arasına sıkışır.

Ör.: *Ez ranabim*, kalkmıyorum (*rabûn*'dan).

Ez ranedibûm, kalkmıyordum.

Ez ranebû bûm, kalkmamıştım.

Ramebe, kalkma.

Eğer fiil ögesinin ilk harfi ünlü ise, olumsuzluk belirtecinin varlığı normal bütüşmeler yaratır.

Ör.: *Ez hilnavêjim*, atmıyorum (*hilavêtin*, atmak).
Ez danayêm, inmiyorum (*dahatin*).

197. İkinci tip bileşik fiiller.

Çekimleri normaldir ve fiil ögeleri başlı başına kullanıldıkları zamanki gibidir. Fiil olmayan öge hiçbir zaman durum ve sayı eki almaz.

Ör.: *Limêj kirin*, namaz kılmak.
Limêj bike, namaz kıl.
Ez limêj dikim, namaz kılıyorum.
Ez limêj nakim, namaz kılmıyorum.
Me limêj kir, namaz kıldık.
Derew kirin, yalan söylemek.
We derev ne kiri bû, yalan söylememişsiniz.
Pîr bûn, ihtiyarlamak.
Ez pîr bûme, ihtiyarladım.

AÇIKLAMA. Bu ikinci tip bileşik fiili belirleyen özelliğin fiil olmayan ögenin ek almaması olduğunu yukarıda görmüştük (par. 194). Aşağıdaki örnekler bu görüşü daha da pekiştirecektir :

Ez limêj dikim, namaz kılıyorum.
Ez limêjê dikim, namaz kılarım anlamına gelecektir.
Ronahî kirin, aydınlatmak, ışıklandırmak.
Ronahiyê kirin, aydınlık yapmak, ışığı yakmak, anlamına gelecektir.

Bu tip geçişli fiiller yalnız fiillerin uyduğu aynı kurallara uyarlar; nesnelere ile aynı biçimde çatı kurarlar.

Ör.: *Ez wî nas dikim*, ben onu tanıyorum (*nas kirin*, tanımak).
Tu vî mirovî nas dikî, sen bu adamı tanıyorduk.
Me ew nas dikirin, biz onları tanıyoruz.
Wan em nas ne kirin, onlar bizi tanımadılar.

Bêriya... kirin, özlemek.

Me bêriya te kir, seni özledik (nezaket cümlesi).

198. Dolaylı geçişli bileşik fiiller.

Dolaylı geçişli bileşik fiiller deyince, nesnesini ister bir edat yardımıyla alsın, ister fiil olmayan öge ile bağlantı kurarak alsın, geçişli çekim yapım dolayısıyla, bu fiiller daima, birinci ve ikinci grup zamanlarda, par. 185"teki kurala göre, ana nesnelere ile uyum sağlamadan çekilir.

a) Bir edat yardımıyla alınan nesne.

Ör.: *Hêvi kirin, ummak; jê hêvî kirin, (biriniden) rica etmek.*

Ez hêvî dikim, umuyorum.

Ji te hêvî dikim, senden rica ediyorum.

Me ji wan hêvî kir, onlardan rica ettik.

Guh kirin (ya da guh dan), dinlemek, itaat etmek.

Temaşa kirin, seyretmek; lê temaşa kirin, seyretmek (tümleç ile).

Ez li çiyê temaşa dikim, ben dağı seyrediyorum.

Me li çiyên temaşa dikir, dağları seyrediyorduk.

b) Fiil olmayan öge ile bağlantılı nesne.

Ör.: *Arîkarî kirin, yardım etmek.*

Em arîkariya wan dikin, biz onlara yardım ediyoruz.

Me arîkariya wan dikir, biz onlara yardım ediyorduk.

Qala... kirin, ... den söz etmek.

Me qala Bozên kir, Bozan'dan söz ettik.

AÇIKLAMA. Tıpkı bazı geçişsiz yalın fiiller gibi (bk. par. 188, Açıkl.) bazı bileşik geçişsiz fiiller de dolaylı nesne alabilirler. Ve geçişsiz fiillerin çekim kurallarına uyarlar.

Ör.: *Rast hatin, rastgelmek.*

Ez rasî wî (ya da rasta wî- Botan) hatim, ona rast geldim.

Bawer bûn, inanmak.

Ez pê bawer ne bûm, ben ona inanmadım.

Atasözü. *Hêştir radibin hev, hêştir û ker bin lingên wan de diçin, develer dövüşünce katırlarla eşekler tekmeleri altında ezilirler.*

XV. DEYİM FİİLLER

199. İkinci tip bileşik fiiller fiil olmayan bir öge ile bir fiil ögesinden meydana geldiği halde, deyim fiiller, fiil olmayan birçok öge (edatlar, önedatlar ve sonedatlar, zamirler, sıfatlar, adlar) ile yalın ya da bileşik bir fiil ögesinden oluşur. Ve geçişsiz ya da geçişli olabilir. Bileşik fiiller gibi onlar da belirgin anlam taşıyan kararlı bütünlüklüdür.

200. Geçişsiz deyim fiiller.

Fiil olmayan ögeleri genellikle bir edat (ya da edat takımı) ile onun tümlecinden oluşur (bu tünelç çoğu zaman bir zamirdir, ama bir ad da olabilir). Fiil ögesi ise geçişsiz bir mastardır.

Ör.: *Bin av bûn*, dalmak, suya batmak.

Li hev hatin, anlaşmak, uzlaşmak.

Bi hev ketin, birbirine düşmek, kavga etmek.

Li ber xwe ketin, üzülme.

Hatin ser xwe, iyileşmek (bk. sonraki par. Açıkl.).

Lê geriyan (lê; li wî), aramak.

Bi rê ketin, yola koyulmak, gitmek.

Bu tip deyim fiiller, tekabül ettikleri geçişsiz fiil modeline göre düzgün kurallı olarak çekilir.

Ör.: *Em bi hev ketin*, kavga ettik.

Lê bigere, ara.

201. Geçişli deyim fiiller.

Öncekiler gibi yapılırlar. Fiil ögeleri geçişli bir fiildir.

Ör.: *Ji hev danîn, sökmek, demonte etmek.*

Li ber ... dan, ısrar etmek.

Dev jê berdan, bırakmak, terketmek, vazgeçmek (dev, ağız;

jê: ji wî; berdan, döndürmek, çevirmek).

Dest pê kirin, başlamak, girişmek (dest, el; pê: bi wî).

Baweriya xwe (pê) anîn, inanmak, kabullenmek (bawerî, inanç).

Bala xwe dan, gözlemlemek, dikkat etmek (bal, zihin).

Ji bîr rakirin, unutmak (bîr, bellek; rakirin, kaldırmak).

Berê xwe dan, yönelmek (ber, yüz).

AÇIKLAMA. Fiil ögesi bir yüklem ya da hareket fikri içerdiği zaman deyim öğelerinin bazılarında önce gelebilir (bk. par. 217).

Ör.: *Danîn ber hev, karşılaştırmak.*

Dest dan hev, yardımlaşmak.

Xwe dan ber bara... yardım etmek (bar, dış., yük).

Xwe dan revê, kaçmak.

Hatîn ser xwe, iyileşmek.

202. Geçişli deyim fiillerin çekimi, bu tip yalın ve bileşik fiiller hakkında daha önce belirtilen kurallara uygun yapılır. Bileşik fiillerde olduğu gibi şimdi deyim fiiller için de doğrudan nesneli ve dolaylı nesneli diye ayırım yapılacaktır. Bunların da bir kısmı bazen tümleç alır, bazen tümleç almaz.

AÇIKLAMA I. Dolaylı nesneli geçişli deyim fiiller dolaylı nesneli geçişli bileşik fiillerden şu bakımdan ayrılır : tümleçsiz kullandıkları zaman edat + zamir öğelerini korurlar (*jê, lê, pê, ji hev, vb.*).

Ör.: *Dev jê berdan* (deyim fiil), vazgeçmek.

Min dev jê berda, vazgeçtim.

Min dev ji nêçîrê berda, ava gitmekten vazgeçtim.

Dest pê kirin, başlamak.

Wî dest pê kir, o başladı.

Wî dest bi nivîsandinê kir, yazmağa başladı.

Tersine, dolaylı nesneli geçişli bileşik bir fiil söz konusu ise, edat ancak bir tümleç varsa ortaya çıkar.

Ör.: *Guh kirin* dinlemek.
Min guh dikir, dinliyordum.
Tu guh li min nakî, sen beni dinlemiyorsun.

AÇIKLAMA II. İkinci tip bileşik fiillerde olduğu gibi (bk. par. 194. açıkl. IV), geçişli ve geçişsiz deyim fiiller de, mastar olmak kaydıyla ad gibi alındıkları zaman tek sözcük halinde yazılırlar.

Ör.: *Dest pê kirin*, başlamak.
Destpêkirin, dış., başlama.
Ji hev danîn, sökmek, demonte etmek.
Jihevdanîn, dış., sökme, demontaj.

1) Tümleçsiz çekim. İlk iki grup zamanlar için geçişli deyim fiillerin çekimi genel kurala uygun olarak yapılır; fiil ögesi tekil üçüncü şahısta değişmez olarak kalır.

Ör.: *Wan dev jê berda*, onlar vazgeçtiler.
Min bala xwe da, dikkat ettim.

2) Tümleçli çatı. Dolaysız tümleçli çatı ile dolaylı tümleçli çatıyı birbirinden ayırd edeceğiz.

a) Dolaysız tümleçli çatı : uyum kuralları.

Ör.: *Min tifinga wî ji hev danî*, onun tüfeğini demonte ettim
(*ji hev danîn*).
Te sundên xwe ji bîr rakirin, yeminlerini unuttun.

b) Dolaylı tümleçli çatı : daha önce dolaylı geçişli bileşik fiiller için belirtilen kurallara göre yapılır (bk. par. 198).

Ör.: *Mişo xwe da ber bara min*, Mişo bana yardım etti.
Te bala xwe neda derdê min, çektiğim acıya dikkat etmedin
(*dan*, vermek ile ve tümleçleri ile yayılan çatı için, bak par. 217).

AÇIKLAMA. Bazı geçişsiz deyim fiiller de dolaylı tümleç alabilirler. O zaman onların çekimleri, bu tipteki yalın ve bileşik fiiller için par. 188, Açıkl. ve 189, Açıkl. da verilen kurala göre yapılır.

Ör.: *Lê geriyar*, aramak;
Rêwî li reya xwe digeriyan, yolcular yollarını arıyorlardı.

203. Çift tümleçli geçişli deyim fiiller.

Morfolojik bileşimleri dolaylı tümleçli deyim fiillerinki ile aynıdır; onlardan yalnız biri doğrudan, diğeri dolaylı olmak üzere ikiye kadar tümleç alabilmekle ayrılırlar.

Ör.: *Bi ser de girtin*, tercih etmek.
Bi ser de kirin, eklemek;

Çatı ve uyum için uygulanacak kurallar daha önce belirtilen kurallardan çıkar.

Ör.: *Min honikahiya zozanan bi ser havîna deştê de digirt*, yaylaların serinliğini ovanın yazına tercih ediyordum.

Atasözü. *Min xelk hîn kir govendê, êdî kesî destê min ne girt*, insanlara oyun oynamayı öğrettim, o zamandan beri kimse (oyuna katılmak için) elimden tutmadı.

HATIN YARDIMCI FİİLİ VE EDİLGEN ÇATI

204. Edilgen biçim, yalın ya da bileşik geçişli fiilin, ya da geçişli deyim fiilin önüne *hatin* (gelmek) yardımcı fiili getirilerek yapılır ve geçişsiz fiillere uygulanan kurallara göre çeşitli zamanları ve kipleri çekilir.

Ör.: *Hatin kuştin*, öldürülmek.

Pismamê min hatiye girtin, yeğenim yakalandı (tutuklandı, hapsedildi).

Hatin vexwandin, toplantıya çağrılmak.

Hatin ava kirin, inşa edilmek.

Hatin ji hev danîn, yıkılmak, çözülmek, sökülme, demonte olmak.

205. *Hatin*'in çekimi birinci ve ikinci grup zamanlar için düzgün kurallıdır. Üçüncü grup zamanlar için, biraz sonra anlaşılacağı gibi birtakım kural dışılıkları vardır; bunlar bu fiilin *were* ve *bê* diye iki emir kipinin bulunmasından ve ikincisinin olduğu gibi kullanılmayıp yalnız bu grup zamanların yapısında kullanılmasından ileri gelmektedir.

a) Emir.

Were, gel.

Bila were (*bê*), gelsin.

Bila em werin ya da *bila em bê*n, gelelim.

Werin, gelin, geliniz.

Bila werin ya da *bila bê*n, gelsinler.

b) Şimdiki zaman bildirme.

Emir kipi *bê*' den hareketle oluşur, *di-* öneki büzülüp *t-* olur.

Ez têt, geliyorum.

Tu têt, geliyorsun;

Ew têt, geliyor.

Em tèn, geliyoruz.
Hon tèn, geliyorsunuz.
Ew tèn, geliyorlar.

c) Sürekli şimdiki zaman.

Ez tême, gelmekteyim.
Tu têtî, gelmektesin.
Ew tête, gelmektedir.
Em têne, gelmekteyiz.
Hon têne, gelmektesiniz.
Ew têne, gelmektedirler.

d) Gelecek zaman.

Ezê (ez dê) bêm, geleceğim.
Tuê (tu dê) bê (bêî), geleceksin.
Êwê (ew dê) bê (bête), gelecek.
Emê (em dê) bên (bêtin), geleceğiz.
Honê (hon dê) bên (bêtin), geleceksiniz.
Ewê (ew dê) bên (bêtin), gelecekler.

Gelecek zamanın ikinci biçimi (emir *were*'den yararlanılarak çekilen) :

Ezê (ez dê) werim,
tuê (tu dê) werî,
vb.

e) İstek şimdiki zaman.

(*Bila*) *ez bêm*, geleyim.
(*Bila*) *tu bêî*, gelesin.
(*Bila*) *ew bê (bête)*, gele.
(*Bila*) *em bên*, geçelim.
(*Bila*) *hon bên*, gelesiniz.
(*Bila*) *ew bên*, geleler.

İstek şimdiki zamanın ikinci biçimi :

(*Bila*) *ez werim*,
(*Bila*) *tu werî*,
vb.

206. Üçüncü grup zamanların olumsuz çekimi.

Bundan da kural dışlıklar vardır.

a) Emir.

Meye, gelme.

Bila ew naye, gelmesin.

Bila em nayin, gelmeyelim.

Meyin, gelmeyin, gelmeyiniz.

Bila nayin, gelmesinler.

b) Şimdiki zaman bildirme.

Ez nayê, gelmiyorum (gelmeyeceğim).

Tu nayî.

Ew nayê.

Em, hon, ew nayên.

c) Sürekli şimdiki zaman.

Ez nayême.

Öteki şahıslar kullanılmaz.

d) İstek şimdiki zaman.

(Bila) ez nayim, gelmeyeyim.

(Bila) tu nayî.

(Bila) ew naye (nayête).

(Bila) em, hon, ew nayin (nayine).

207. Par. 204'te gösterildiği gibi, yalın ya da bileşik etken fiilin ya da deyim fiillerin edilgen biçimi, bu fiillerin ya da deyim fiillerin mastarının önüne *hatin*, gelmek fiili getirilerek ve bu fiilin çeşitli zaman ve kiplere göre çekimi yapılarak oluşturulur.

Ör.: *Hatin dîtin'in* (görölmüş olmak) di'li geçmişi.

Ez hatim dîtin, göröldüm.

Tu hatî dîtin, göröldün.

Ew hat dîtin, göröldü.

Em (hon, ew) hatin dîtin, biz (siz, onlar) göröldük.

Aynı fiilin istek birleşik hikâye kipi.
(Bila) *ez bihatama dîtin*, görüleydim.
(Bila) *tu bihatayî dîtin*, görüleydin. Vb.

Hatin girtin (yakalanmak) fiilinin şimdiki zamanı.
Ez têm girtin, yakalanıyorum.
Tu têt girtin, yakalanıyorsun.
Ew tê girtin, yakalanıyor.
Em (hon, ew) tên girtin, biz (siz, onlar) yakalanıyoruz.

Aynı fiilin gelecek zamanı.
Ezê (ez dê) bêm girtin, yakalanacağım.
Tuê (tu dê) bêî girtin, yakalanacaksın.
Vb.

Aynı fiilin sanal geçmiş hikâyesi.
Ez hati bûm girtin, yakalanmıştım.
Tu hati bûyî girtin, yakalanmıştın.
Vb.

208. Edilgen fiil aracı bir tümleçle kurulduğu zaman, söz konusu tümleç, «tarafından»ya da «aracılığıyla» anlamına gelen *bi, ji, ber, bi destê ...* (yani eliyle), *ji aliyê* (yani tarafından) gibi ya da daha başka bir edat ya da deyimle fiile katılır.

Ör.: *Axayê me bi destê Mişo hatiye birîndar kirin*, ağamız Mişo tarafından yaralandı.
Soro ji ber hikûmetê hatiye hebs kirin, Soro hükümet tarafından hapsedildi.

AÇIKLAMA. Üçüncü grup zamanlar için, yalnız teorik *bê* emir kipinden türeme biçimler edilgen çatıyı kurmaya yarar (*were*'den gelenler dışında); ötc: yandan, sürekli şimdiki zaman basit şimdiki zamana tercih edilir.

Ör.: *Xatirê wî wê pê bête şikestin*, o bundan incinecek (*xatirê ... şikestin*, yaralamak, incitmek, kırmak; *pê*, onun tarafından anlamına gelen *bi wî* nin büzülmüşü).

209. Genellikle etken çatının çeşitli şekilleri tercih edildiğinden edilgen biçim oldukça seyrek kullanılmaktadır. Çoğu zaman, özellikle şimdiki zamanda ve olumlu ya da olumsuz kullanıldığına göre, bir imkân ya da imkânsızlık anlamı içerir.

Ör.: *Ev jî tète gotin*, böyle de denir.

Ev goşt nayê xwarin, bu et yenemez.

Xwendin û zanîn nayêne talan kirin, öğrenmek ve bilmek yağma edilemez.

Ma tiştên wisa tên kişandin? Böyle şeye dayanılır mı?

Gotina te nayê bawer kirin, senin dediğine inanılmaz.

(*gotin* mastarı burada ad olarak kullanılmıştır).

Edilgen biçim bazen kişisiz kalmaya yarar.

Ör.: *Hate seh kirin ko...*, öyle görünüyor ki...(kelimesi kelimesine anlaşıldı ki).

Atasözü. *Serîkî birî nayê kirîn*, kesik baş satın alınmaz.

Xwîn bi xwîne nayê şîştin, *xwîn bi avê tète şîştin*, kan kanı temizlemez, kanı su temizler.

XVII. HEBÛN VE VÎN FİİLLERİ

210. Bu iki fiil, kullanımlarındaki özellikler dolayısıyla özel olarak incelenmek ister.

HEBÛN

211. *Hebûn* fiili bazen «var olmak, mevcut olmak» anlamı taşır, bazen de «malik olmak» anlamına gelir. Bu kullanımların her birine özgü değişik iki çekimi vardır ve ancak bazı zamanlar için çekilir.

212. *Hebûn*' un (var olmak) birinci kullanımı.

«Var olmak» anlamında *hebûn* fiili *bûn* fiili modeline göre çekilir ve yalnız özne edinir. Çekim için verdiğimiz örnekler kısmen teorik bir karakter taşır, çünkü yalnız tekil ve çoğul üçüncü şahısların yaygın kullanımı vardır.

A— BİRİNCİ GRUP ZAMANLAR

a) Di'li geçmiş (preterit).

<i>Ez hebûm,</i>	ben hazırdım, ben vardım.
<i>Tu hebûyî,</i>	sen hazırdın, sen vardın.
<i>Ew hebû,</i>	o hazırdı, o vardı.
<i>Em hebûn,</i>	biz hazırdık, biz vardık.
<i>Hon hebûn,</i>	siz hazırdınız, siz vardınız.
<i>Ew hebûn,</i>	onlar hazırdılar, onlar vardılar.

Hebûn' un bu birinci anlamdaki di'li geçmişi daha çok üçüncü şahıs için «vardı» olarak kullanılır.

Ör.: *Mirovekî belengaz hebû*, yoksul bir adam vardı.
Li wî bajarî çar mizgeft hebûn, o kenute dört cami vardı.

b) İstek birleşik hikâye.

Bi- öneki almaksızın çekilir, yaygın kullanımı yoktur.

(Bila) ez *hebiwama*, var olaydım.
(Bila) tu *hebiwayî*, var olaydın.
(Bila) ew *hebiwa (ya)*, var olaydı.
(Bila) em *hebiwana*, var olaydık.
(Bila) hon *hebiwana*, var olaydınız.
(Bila) ew *hebiwana*, var olaydılar.

c) Dilek-şart (1. biçim).

Ezê (ez dê) hebiwama, var olacaktım.

Vb.

B.— İKİNCİ GRUP ZAMANLAR

Pratikte kullanılmaz. Çekimi kurala uygun yapılır.

C.— ÜÇÜNCÜ GRUP ZAMANLAR

a) Şimdiki zaman.

Ez heme (heyim), ben varım, hazırım.
Tu heyî, sen varsın, hazırsın.
Ew heye, o var, hazır.
Em (hon, ew) hene (heyin), biz (siz, onlar) varız, varsınız, varlar.

AÇIKLAMA. *Heyîm* ve *heyin* biçimleri *hebûn*'un ikizi olan ve «varlık» anlamında yalnız ad olarak kullanılan *heyîn* mastarından gelir.

Ör.: *Heyîn û neyîn*, varlık ve yokluk.

Heye ve *hene* daima «var, mevcut» anlamında kullanılır.

Ör.: *Li wê derê, çemek heye*, orada bir dere var.

Li Kurdistanê, mêr hene, Kürdistan'da erkekler (yani yiğitler) var.

Heye ko deyimini «belki», «olabilir»; *hebû ko* «olabilirdi», «yapılabılırdı» anlamına gelir.

Ör.: *Heye ko tu ji min aciz bûyî*, belki benden bıktın.

Gelecek zaman anlamında *heyê ko* istek kipini gerektirir.

Ör.: *Heyê ko tu ji min zû aciz bibî*, belki benden çabucak bıcarsın.

b) Gelecek zaman.

Ezê (ez dê) hebîm, var olacağım, hazır olacağım.

Tûê (tu dê) hebî,

Ewê (ew dê) hebe,

Emê (em dê) hebin,

Honê (hon dê) hebin,

Ewê (ew dê) hebin.

c) İstek şimdiki zaman.

(*Bila*) *ez hebim*, var olayım, hazır olayım.

(*Bila*) *tu hebî*,

(*Bila*) *ew hebe*,

(*Bila*) *em (hon, ew) hebin*.

d) Olumsuz çekim.

Hebûn fiilinin, *nîn bûn* ve *tu ne bûn* gibi bileşik iki olumsuz mastarı vardır. *Heyîn* ikizi için de bir *neyîn* olumsuzu vardır ve bundan türeyen bazı biçimler çok kullanılır.

1) *Dî*'li geçmişin olumsuz çekimi.

Ez nîn bûm, ben mevcut değildim.

Vb.

Tu ne bûn ve *neyîn* ise ancak «yoktur», «mevcut değildir» anlamında ve üçüncü şahıs olarak çekilir.

Ör.: *Li wê derê, kes tu ne bû* (ya da *kes nîn bû*), orada kimse yoktu.

Li gundê me, hesp tu ne bûn (ya da *hesp nîn bûn*), köyümüzde at yoktu.

Ayrıca şu biçim çatılar da kurulur.

... *tu kes ne bû* (*nîn bû*),

... *tu hesp ne bûn* (*nîn bûn*).

AÇIKLAMA. Belirsiz sıfat ve belirsiz zamir olan *tu*, hiç kimse, hiçbir, kimse anlamına gelir.

2) İstek birleşik hikâyenin olumsuz çekimi.

(*Bila*) *ez nîn biwama*, var olmayaydım.

Vb.

Bu zamanın normal olarak olumsuz kullanımlarının yegâne biçimleri *tu ne bûn*'un *xwezî* olarak kullanılan üçüncü şahıslardır, dilek-istek belirtir.

Ör.: *Xwezî tu dijminên me ne biwana*, keşke hiç düşmanımız olmasaydı.

3) Şimdiki zamanın bildirme olumsuz çekimi.

Ez nînim (*ez neyim*), ben mevcut değilim, ben yokum.

Tu nînî (*tu neyî*),

Ew nîne (*ew neye*),

Em (*hon, ew*) *nînin* (*nene*).

AÇIKLAMA. *Neyim, neyî*, vb. biçimleri enderdir.

Nîne (*tu neye*), *nînin* (*tu nînin*), sırayla tekil ve çoğul için «yoktur» anlamına gelir.

Ör.: *Kes nîne* (*tune, tu neye*), kimse yoktur.

Tune (*tu neye*), *nînin* (*tu nînin*) «ondan yok, bulunmaz» anlamında, hatta sadece «hayır, yok, olmaz» anlamında değişmez bir kullanımdır.

Ör.: - *Gelo, av heye?* Su var mı?

- *No, nîne*, Hayır, yok.

213. *He bûn*'un (malik olmak) ikinci kullanımı ;

Bir nesnenin herhangi bir özneye ait olduğunu göstermek için kullanılan *hebûn* fiili, aşağıdaki iki çatıdan biri ile kullanılabilir :

a) Bu çatıların birincisi *hebûn*'un «var olmak» anlamındaki kullanımının özel bir durumundan başka bir şey değildir. Sahip olunan nesneyi gösteren terim, mâliki gösteren terimle bağlantılı olarak çatı kurar. O özne rolü oynar ve kurala uygun olarak onunla uyum sağlar.

Ör.: *Hespê min hebû*, bir atım vardı.

Mehîna te hebû, bir kırsağın vardı.

Hespên wî hebûn, onun atları vardı.

Hespê wan hebû, onların atı vardı.

Soro tîfinga wî heye, Soro'nun bir tüfeği var.

Mala te heye, senin bir evin var.

Xwezî xaniyê min hebiwa, keşke bir evim olsaydı.¹

Hespê min nîn bû (*tu ne bû*), beni atım yoktu;

Hevalên wî nînin, onun dostu yoktur.

AÇIKLAMA I. Kürtçede «benim atım var» şöyle söylenir: *hesp yê min e*, at bana aittir. Bu örneklerde “bir at”, “bir kırsak”, v.b. olarak çevrilen sözcüklerin belirsizlik eki almadıkları görülmektedir, anlamının apaçık olması bu ekin kullanımını gerektirmez.

Hespekî min heye : belirli bir atım var anlamına gelecekti.

Hevaline me hene : birkaç arkadaşlarınız var anlamını verir.

Kürtçede “at benimdir, atın sahibi benim” anlamı *hesp yê min e* deyimiyle verilir.

Şöyle söyleyişler de vardır.

Nanê min heye, benim ekmeğim var.

Nanekî min heye, benim bir ekmeğim var.

AÇIKLAMA II. «Malik olmak» anlamında *cem min* (*te, wî, vb.*) *heye* ya da *hene* ifadesine de oldukça sık rastlanır (ör.: *cem wî mehîfûr hebû*, onun halısı vardı), muhtemelen Arapça (A عند) taklit edilerek.

Aynı şekilde ve belki de gene Arapça *معى، معك، معه* söyleyişine öykünülerek «malik olmak» anlamında *bi min re* (*bi te re, pê re, bi me re, vb.*) *heye* ya da *hene* (tam tamına: benimle seninle, vb. var) söyleyişide kullanılmaktadır.

Ör.: *Bi min re deh peya hene*, benimle on kişi var.

Hezar dînar pê re hebûn, onun üzerinde bin dinar vardı.

1. Mal ile xanî arasındaki nüans farkına dikkat etmek gerekir: mal ailenin oturduğu çadır ya da kârgir bina gibi bir konuttur, xanî ise yalnız inşa edilebilen kârgir bina demektir.

b) «Malik olmak» anlamında kullanılan ikinci *hebûn* çatısı geçişli fiillerin geçmiş zamanına ait uyum kurallarına uyar (Böl. XIII), ama bu fiilin özel durumu gereği, şimdiki zamanlara da uygulanır.

Ör.: *Min hespek heye*, benim atım var.

Me hespek heye, bizim atımız var.

Min hesp hene, benim atlarım var.

Min hesp nîne, benim atım yok.

Wî mehînek hebû, onun kırsağı vardı.

Wî mehîn hebûn, onun kırsakları vardı.

Zaro du kitêb hebûn, çocukların iki kitabı vardı;

Zaroyan du kitêb hebûn, çocukların iki kitabı vardı.

Şivên sayine baş hebûn, çobanın iyi köpekleri vardı.

Min nanck heye, benim ekmeğim var.

Min nan heye, benim ekmeğim var.

Min nan nîne, benim ekmeğim yok.

AÇIKLAMA. Görüldüğü gibi, «malik olmak» anlamında *hebûn*'un (a) tipi çatısı için izlenen yolun tersine, (b) tipi çatıda normal olarak, yukarıda anılan örnekte olduğu gibi belirsizlik takısının kullanılmasına yer verilir: *min hespek heye* (benim bir atım var). Buna karşılık çoğulda : *me hesp hene* (bizim atlarımız var) ya da olumsuzlukta : *min hesp nîne* (benim atım yok) deneccektir.

Bir de aşağıdaki nüans farkı var :

Min gopal nîne, benim bastonum yok, ama :

Min gopalek nîne ko ez ber xwe bidim, kendimi savunacak bir bastonum bile yok.

VÎN

214. *Vîn* (*bivî*), istemek, gerekmek fiilinin *bive* ve *bivê* emir kipli birkaç ikizi vardır: *vêtin*, *viyan*, *vên*. *Vîn*'in çekimi ve çatısı *hebûn*'un ikinci kullanımında uygulanan aynı kurallara (par 213,b) uygun yapılıdır.

Vîn fiilinin özellikle bildirme kipinin sanal geçmiş zaman hikâyesi ve ikinci dercede olmak üzere şimdiki ve gelecek zamanları kullanılır.

a) Sanal geçmiş hikâye.

Vîn'in bu zamanı bazen bildirme kipinin birleşik zamanı, bazen dilek-şart kipinin geçmiş zamanı anlamını verir.

Min (te, wî, wê, me, we, wan) *diviya bû*, ben istiyordum, sen istiyordun. o istiyordu. vb.; bana gerekiyordu, sana gerckiyordu, vb. ben isterdim, bana gerekirdi, vb.

Çatı kurulduğunda durum şöyle olacaktır :

Min (te, wî, wê, me, we, wan) *tifingek divaya bû*, bize tüfek gerckiyordu, gerekirdi.

Min (te, wî, wê, me, we, wan) *piştîmêr diviya bû*, bize arkadaş gerckiyordu, gerekseydi, vb.

Diviya bû ko ez biçiwama bajêr, kente gitmem gerekirdi.

Bu zamanın olumsuz çekimi, kurala uygun olarak fiilin önüne *ne* olumsuzluk ögesi getirilerek yapılır.

Min, vb., *ne diviya bû*.

AÇIKLAMA I. *Vîn*'in mantiki öznesi çoğu zaman *ji ... re*, cdat takımının işe karışmasıyla sağlanır.

Ör.: *Ji min re* (*ji te re, jê re*, vb.) *diviya bû* (*min*, vb.; *diviya bû ycrinc*).

Ji min re (vb) *tifingek diviya bû*.

b) Bildirme kipi şimdiki zaman.

Min (te, wî, wê, me, we, wan) *divêt (divê)*, istiyorum, vb.: bana gerek, vb.

Çatılı durum:

Min (vb.) *tifingek divê (t)*, tüfek istiyorum, vb.; bana tüfek gerek, vb.

Min (vb) *piştîmêr divên (divêtin)*, ben arkadaş istiyorum, vb.; bana arkadaş gerek, vb.

Min divê ko tu herî bajêr, senin kente gitmeni istiyorum.

AÇIKLAMA II. *Divêt*, *gayri şahsi* «olmalı», «gerek» anlamı verebilir.

Ör.: *Li wê derê divêt nêçîr hebe*, orda av olmalı, av olması gerek.

Divê(t) (ko) ez herim bajêr, kente gitmem gerek.

Olumsuz çekim:

Min (vb.) *navê(t)*.

Min (vb.) *piştîmêr navên (navêtin)*.

c) Gelecek zaman.

Yalnız çatılı halde ve «gerekmek» anlamında olmak üzere pek az kullanılır.

Wê min (te, wî, wê, me, we, wan) tîfîngék bivê(t).

Wê min (vb.) piştîmêr bivên (bivêtin).

AÇIKLAMA III. *Vîn*'in kullanılmayan zamanlarının anlamını verebilmek için başka fiillere ya da deyimlere başvurulur: *xwestin (bixwazc)*, istemek; *dil ... hebûn*, arzu etmek, istemek (çekimi: *dilê min (te, wî, vb.)* heye ve bu fiiller nesne alamaz, *lazim bûn, gerek bûn*, gibi gereklilik belirten yan cümlelerle yürütülür.

Ör.: *Jê re çavsorî lazim bû*, onun gözüpek olması gerekliydi.

Soro xwest here bîstana xwe, Soro kendi bahçesine gitmek istedi.

BİRKAÇ FİİL HAKKINDA AÇIKLAMA

215. Kürtçe birçok fiilde görülen aşikâr kuraldışılık çoğunlukla ancak fonetik olgularla ya da daha önceki bölümlerde değinilen nedenlerle açıklanabilir (Ör.: *anîn*, getirmek; bk. par. 180, Açıkl. I). Kuraldışı fiillerin başlıcaları (*bûn, hatin, hebûn, bîn*) zaten incelenmiş bulunuyor.

Şimdi, emir, yalnız gelecek zaman ve istek şimdiki zamanda *çûn*, gitmek yerine tercihan ve çok sık kullanılan bozuk *herin (here)* fiilini ele alalım. Zaten o da birinci ve ikinci zamanlarda kullanılmaz. Çekimi şöyledir :

a) Emir.

Here, git.

Bila here, gitsin.

Herin, gidin, gidiniz.

Bila em herin, gidelim.

Bila herin, gitsinler.

b) Şimdiki zaman (az kullanılır).

Ez diherim, gidiyorum.

Tu diherî, gidiyorsun.

Vb.

Ez narim, gitmiyorum.

Tu narî, gitmiyorsun.

Vb.

c) Gelecek zaman (çok kullanılır).

Ezê (ez dê) herim, gideceğim.

d) İstek şimdiki zaman.

(Bila) ez herim, gidciyim.

Vb.

(Bila) ez nerim, gitmeyeyim;

Vb.

216. *Dan*, vermek, *zanîn*, bilmek ve *kirin*, yapmak fiilleri yardımcı fiil rölü oynayabilir.

O zaman *dan* fiili «yapmak» anlamını alır.

Ör.: *Dan çêkirin*, imal ettirmek.

Dan zanîn, bildirmek;

Wî jê re da zanîn ko ..., ona bildirdi ki ...

Zanîn «yapabilmek», «muktedir olmak» anlamı verir.

Ör.: *Zêr zane, zor zane*, altın yapabilir, kuvvet yapabilir (atasözü).

Kirin, birleşik zaman yapımında kullanıldıktan başka «üzere olmak», «hazır olmak» anlamında da kullanılır ve o taktirde istek kipine girer.

Ör.: *Ez dikim herim*, gitmek üzereyim, gideceğim.

Rovî dikir mirîşkê bixwe, tilki tavuğu yemek üzereydi.

217. Bir yere, bir yükleme doğru hareket anlamı taşıyan fiiller, dolaylı nesnelere ya da tümleçlerinin ya da bir edat takımı yardımıyla ya da sadece çığık durumla alırlar; o zaman tümleç fiili izler.

1. Çatı.

Wî ji min re kitêbek daye, o bana bir kitap verdi.

Lezgîn li bajêr diçe, Lezgîn kente gidiyor.

*Bavê Soro li welêt vegeyriyaye, Soro'nun babası memleketine döndü.
Li min guh bide, beni dinle.*

2. Çatı.

Wî kitêbek da min, o bana bir kitap verdi.

Lezgîn diçe bajêr.

Bavê Soro vegeyriyaye welêt.

Guh bide min.

Atasözü. *Zikê bixwe savarê divê here hawarê, bulgur yiyen imdada koşmalı.*

Ne dixwim savarê, ne diçim hawarê, ne bulgur yerim, ne imdada koşarım.

Bu atasözleri, misafirliğin, misafirlikten yararlanmış olan için yarattığı yükümlülüğü, gerekirse ev sahibini silahla savunması gerektiğini belirtmektedir.

XVIII. NİTELEME SIFATI

218. Niteleme sıfatı belgeç, yüklem ya da belirteç olarak kullanılabilir. Ayrıca ad gibi de kullanılabilir. Ama bu son durumda daima değişmez kalır, yani ek, takı almaz.

219. Belgeç sıfat.

Cins, sayı ve durum bakımından değişmez. Normal olarak nitelediği sözcükten sonra gelir; nitelenen nesne sıfat takımı kurulduğunda bir belirteci ya da belgisizlik takısı alır. Bu türlü çatlara «sıfat takımı» denir.

Ör.: *Xaniyê spî*, beyaz ev.

Deya pîr, yaşlı ana.

Çiyayên bilind, yüksek dağlar.

Çemekî kûr, derin bir dere.

Aveke sar, soğuk bir su.

Gundine mezin, büyük köyler.

Aynı belgeç sıfat birkaç adı birden nitelediği zaman bu adlardan yalnız sonuncusu takı alır.

Ör.: *Hesp û mehîna boz*, boz at ve kısrak.

Hesp û mehîneke boz, boz bir at ve bir kısrak.

Hesp û mehînên boz, boz atlar ve kısraklar.

Hesp û mehînine boz, boz atlar ve kısraklar.

Bu örneklerin gösterdiği gibi, takı bu durumda, tek olarak kullanılan ve normal olarak belgeç sıfattan önce gelen ada takılan ektir ve adın cinsine, belirli ya da belirsiz oluşun sayısına, sıralanan sözcüklerin topuna ilişkin duruma ve sayıya göre değişik olur.

AÇIKLAMA. Sıfatın kendisi de bir başka sıfat tarafından anlama daha kesinlik ya da üstünlük vermek üzere tümlenebilir ve bir niteleme takımı oluşturabilir (bk. par; 224, Açıkl.).

Ör.: *Sorê qehveyî, sorê qehveyî*, kızıl-kahverengi (er. ve diş).

Belgeç sıfat nitelediği sözcükten önce de gelebilir. Bu takdirde günlük konuşmada ya da şiirsel ifadelerde yer alır.

Ör.: *Xweş mirov e*, yiğit adamdır.

Sîmîn beden û semen ezaran, gümüş beden ve yasemin yanaklar (Ehmedê Xanî).

220. Yükleme sıfat.

O da değişmez ve genellikle tümlediği fiilden hemen önce gelir.

Ör.: *Ez dewlemend bûm*, ben zengin idim.

Ev mirov zana ye, bu adam bilgindir.

Bununla birlikte, eğer kullanılan fiil bir değişim, bir oluşum fikri taşıyorsa, yüklemden önce gelir.

Ör.: *Ez bûm dewlemend*, ben zengin oldum.

Bû bû zana, o bilgin oldu.

Yüklemin kullanımına ilişkin olup daha önce incelenmiş bulunan kurallar için par. 170'e başvurulması yararlı olur.

221. Sıfatın belirteç olarak kullanılması.

Kürtçe sıfatların çoğu, hiçbir değişikliğe uğramadan belirteç olarak kullanılabilir.

Ör.: *Destên wî pihêt girêdan*, onun ellerini sıkıca bağladılar.

Bakî sera li min sar tê, üstüme saraydan soğuk rüzgâr esiyor (halk şarkısı).

Xweş dipeyive, iyi konuşuyor.

222. Ad olarak kullanılan sıfat.

Ad olarak kullanılan sıfat sıradan bir ad gibidir; bu durumda, dil işlevleri bakımından bir adın alması gereken bütün takıları ya da ekleri alabilir.

Ör.: *Delal*, güzel, sevgili; *delal*, er. ya da diş., sevgili.

Delala min, (kadın) sevgilim; *lê delalê*, ey sevgili. (kadın).

Delalê min, (erkek) sevgilim ; *lo delalo*, ey sevgili (erkek).
Mezin, büyük, yaşlı ; *mezin*, cr., şef;
Mezinê Hevêrikan, Hevêrikan'ların şefi.
Reş, kara; *Reşê şevê*, gccenin kara'sı (umacı).
Pîr, ihtiyar; *pîr*, cr., bir tarikaun ulusu, yezidi dini ulusu.

SIFATTA ÖLÇÜMLEME VE AŞIRILIK

223. Ölçümleme.

Kürtçede nitilemede üstünlük, eşitlik yada da aşağılık ifade eden ölçümleme sıfatları vardır. Derecesi sığata -*tir* soneki eklencrek elde edilir.

Ör.: *Spchî*, güzel: *spchîtir*, daha güzel.
Dirêj, uzun; *dirêjtir*, daha uzun.
Pîr, ihtiyar; *pîrtir*, daha ihtiyar.
Ciwan, genç; *ciwantir*, daha genç.

AÇIKLAMA. -*tir* sonekinin gelmesiyle sıfatın son ünsüzü yan yana geldiğinde, bir ikizlik olgusu ortaya çıkıyorsa son ünsüz atılır.

Ör.: *Dewlemend*, zengin: *dewlementir*, daha zengin.

Kullanımı yaygın olan bazı sıfatlar ölçümlemeyi kuraldışı yapar.

Ör.: *Mezin*, büyük : *meztir*, daha büyük.
Mezintir de kullanılır ;
Pîr, çok : *bêtir*, daha çok (*pirtir* de var).

İki sözcük arasındaki ölçüm (karşılaştırma) *ji* cdatuyla yapılır ve cğik durumda tümleş alır.

Ör.: *Tu ji min ciwantir î*, sen benden daha gençsin.
Xaniyê te ji yê min biçûktir e, lê jê xweştir e, senin evin benimkinden daha küçük, ama ondan daha güzeldir.

Hespê min ji mehîna te bezatir e, benim atım senin kısırağından daha hızlıdır.

Birîna min ji ya te kûrtir e, benim yaram seninkinden daha derindir.

«Daha çok» anlamı, ölçüm sıfatının önüne *gelek*, *pir*, *zehf*, *zor*, vb. belirteçleri getirilerek elde edilir.

Ör.: *Tu ji min gelenk (pir) ciwantir î*, sen benden daha çok gençsin.

Ölçümleme derecesini daha kesin belirtmek için *hinek*, biraz; *yekcar*, tamamen gibi başka başka belirteçler kullanılır.

Eşitlik ölçümü *bi qasî*, o kadar deyimiyle ya da *wek*, *wekî*, gibi, vb. belirteciyle ifade edilir.

Ör.: *Lezgîn bi qasî Soro xurt e*, *Lezgîn*, Soro kadar kuvvetlidir.

Tu wekî min ehmeq î, sen benim kadar ahmaksın.

Ez û tu, em bi qasî hev ehmeq in, sen ve ben, birbirimiz kadar ahmağız.

Aşağılık ölçümü *ne bi qasî*, *ne ewqas*, o kadar değil ifadesiyle elde edilir.

Ör.: *Soro ne bi qasî Lezgîn pîr e*, Soro *Lezgîn* kadar yaşlı değildir.

Lezgîn ne bi qasî hevalên te xweş reqas e, *Lezgîn* senin dostların kadar iyi oyuncu değildir.

224. Sıfatla aşırılık.

Sıfatlarda aşırılık sıfatın önüne *gelek*, *pir*, *zehf*, vb., çok, fazla belirteçleri getirilerek elde edilir.

Ör.: *Bajarekî gelenk mezin bû*, çok büyük bir kenti.

Çiyayê me gelenk asê ye, dağımız çok sarptır.

Carina çavên te gelenk şêrîn in, bazen gözlerin çok tatlıdır.

Axayê me pir dewlemend bû, ağamız çok zengindi.

AÇIKLAMA I. Belirteç, bazı durumlarda, aşırılık sıfatının nitelediği adın önüne de gelebilir.

Ör.: *Pir mirovekî baş bû*, çok iyi bir adamdı.

AÇIKLAMA II. Salt aşırılık çoğun *ê, e, en* zamirlerinin yardımıyla da sağlanır (bk. par. 243, b).

Ör.: *Bajarekî gelek î mezin bû*, çok büyük bir kentti;
Bejna te gelek e zirav e, senin boyun çok incedir.
Xulamê te pir î dilketî ye, bendeniz (nezaket formülü) çok üzgündür.
Pirsên te yên duhî şev gelek en hişk bûn, senin dün akşamki sözlerin çok ağırdı.

AÇIKLAMA III. Salt aşırılık, istisnâi olarak, sıfatın pekiştirilmesiyle de ifade edilebilir.

Ör.: *Ava hêdî hêdî, me ecêb jê dî*, çok yavaş sudan çok garabetler gördük.
(atasözü).

Nispi aşırılık, aşağıdaki çatılarda kullanılan üstünlük ölçümünden başka bir şey değildir.

a) Sıfatın önüne sadece *yê, ya, yên* ya da *ê, a, ên* zamirleri getirilebilir ve o zaman «en» anlamı verir.

Ör.: *Yê pîrtir*, en yaşlı, en ihtiyar (er.).
Ya spehîtir, en güzel(diş.).
Yên dewlementir, en zenginler;

b) *Ji hemî, ji hemîyan* «bütün, hepsi», *li nav, ji nav, li nabêna*, «arasında», vb. kullanılarak da elde edilebilir.

Ör.: *Nik dilê min, tu ji hemî jinan a (ya) spehîtir î*, bana göre bütün kadınların en güzeli sensin.
Ji hemîyan, tu ya xweşiktir î, hepsinin en güzeli sensin.
Ji nav (li nav, li nabêna) xortên me, Cemşîd ê (yê) çêtir bû, gençlerimiz arasında Cemşîd en iyisiydi.

c) Nitelemeyle bağıntılı olarak da üstünlük belirtici çatı kurulabilir (bk. par. 219, Açıkl.).

Ör.: *Cemşîd çêtirê xortên me bû*, Cemşîd gençlerimizin en iyisiydi.

AÇIKLAMA. - *tir* soneki olmaksızın da nitelemeyle bağıntılı olarak salt üstünlük belirtici çatı kurulabilir.

Ör.: *Wî xwe bextiyarê dinê dizanî*; o kendisini dünyanın en mutlusu sayıyordu.

225. Sıfatta küçültme.

-ek, -ik, -ok, kok soneklerinin yardımıyla yapılır (bunlar adlardan da aynı şekilde küçültme yapabilirler, bk. par. 227).

Ör.: *Xweş*, sevimli, kibar; *xweşik*, cici, minimini.

Atasözü. *Rovîkî berdayî ji şerekî girêdayî çêtir e*, özgür bir tilki, zincire vurulmuş bir aslandan daha iyidir.

XIX. SAYILARIN ADLARI

226. Sayıların adları şöyledir:

1, <i>yek.</i>	30, <i>sî, sih.</i>
2, <i>dido, didu, do, du.</i>	31, <i>sî û yek, vb.</i>
3, <i>sisê, sê.</i>	40, <i>çel, çil.</i>
4, <i>çar.</i>	41, <i>çel û yek, vb.</i>
5, <i>pênc.</i>	50, <i>pêncî.</i>
6, <i>şêş.</i>	60, <i>şêst.</i>
7, <i>heft.</i>	70, <i>heftê.</i>
8, <i>heşt.</i>	80, <i>heştê.</i>
9, <i>neh.</i>	90, <i>nod, not.</i>
10, <i>deh.</i>	100, <i>sed.</i>
11, <i>yanzdeh, yazdeh.</i>	101, <i>sed û yek, vb.</i>
12, <i>diwanzdeh, dwanzdeh.</i>	111, <i>sed û yanzdeh, vb.</i>
13, <i>sêzdeh.</i>	121, <i>sed û bist û yek, vb.</i>
14, <i>çardeh.</i>	200, <i>du sed.</i>
15, <i>panzdch.</i>	201, <i>du sed û yek, vb.</i>
16, <i>şanzdeh.</i>	233, <i>du sed û sî û sisê, vb.</i>
17, <i>hevdeh.</i>	300, <i>sê sed.</i>
18, <i>hcjdeh.</i>	500, <i>pênc sed, vb.</i>
19, <i>nozdeh.</i>	1000, <i>hezar.</i>
20, <i>bîst.</i>	1100, <i>hezar û sed.</i>
21, <i>bîst û yek.</i>	1200, <i>hezar û du sed.</i>
22, <i>bîst û dido (do, du).</i>	1544, <i>hezar û pênc sed û çel û çar.</i>
23, <i>bîst û sisê (sê).</i>	2000, <i>du hezar.</i>
24, <i>bîst û çar.</i>	3000, <i>sê hezar.</i>
25, <i>bîst û pênc.</i>	4000, <i>çar hezar.</i>
26, <i>bîst û şêş.</i>	4637, <i>çar hezar û şêş sed û sî û heft, vb.</i>
27, <i>bîst û heft.</i>	10.000, <i>lek.</i>
28, <i>bîst û heşt.</i>	500.000, <i>kirûr.</i>
29, <i>bîst û neh,</i>	1.000.000, <i>milyon.</i>

227. Sayı adları bazen asal sayı olarak (ör.: *sî û dido*, otuz iki), bazen sayı sıfatı olarak kullanılır, o zaman etkiledikleri adın önüne gelir:

Ör.: *Penc sêv*, beş elma.

Çar sed peya, dört yüz adam.

Asal sayı olarak kullanıldıklarında belirtici takı alabilirler ki (*yek* hariç, çünkü o zaman zamir sayılır, bk. par. 245), çoğul ekiyle aynıdır.

Ör.: *Didoyên din*, iki öteki.

Çarên mayî, kalan dört.

AÇIKLAMA. *Dido* ve *sîsê*, asal sayı sıfatı durumunda *du* ve *sê* olur. *verir*.

Ör.: *Du lire û sê qirûş*, iki lira ve üç kuruş.

Sed û du dînar, yüz iki dinar.

Çel û sê kîlo, kırk üç kilo.

ASAL SAYILARIN EK ALMASI

228. Sayı adları, gerektiğinde, aşağıdaki kurallara uygun olarak eğik durum eki alırlar.

a) *Yek* tekil dişil bir ad gibi ek alır.

Ör.: *Ji yekê bêtir*, birden fazla.

Yekê bide min, birini bana ver.

Belgisiz zamir olarak kullanılan *yek* (bk. par. 245), çoğul eğik durum eki alabilir :

Yekan yekan, birer birer (*yeko yeko* da denebilir).

b) *Dido* (iki)'den *bîst* (yirmi)'ye kadar sayı adları çoğul eğik durum eki alır.

Ör.: *Ji didowan (siseyan, çaran ... hejdehan... bîstan) kêmtir*, ikiden (üçten, dörtten ... on sekizden ... yirmiden) az.

Ez heftan dibînim, yedisini görüyorum.

AÇIKLAMA. *Dido* ayrıca *didoyan*, *diduyan*, *didiwan* biçiminde de eğik durum yapar.

c) *Sih* ya da *sî* (30), *çel* ya da *çil* (40), *pêncî* (50), *şêst* (60), *heftê* (70), *heştê* (80), *nod* ya da *not* (90), *sed* (100), *hezar* (1000), *lek* (10 000), *kirûr* (500 000), milyon tekil eril adlar gibi ek alır.

Ör.: *Ji sihî (çelî, pêncî, şêstî ... sedî) û pê* ve, otuzdan (kırktan, elliden, altmıştan ... yüzden) başka.

Bileşik sayılarda, yalnız sondan gelen sayı, normalde kendisini etkileyen ek gibi bir ek alır.

Ör.: *Li nav heştê û heftan*, seksen yedinin arasında.

Ji çar sedî bêtir, dört yüzden fazla.

Ji bîst û çaran heta çelî bihijhmêre, yirmi dörtten kırka kadar say.

Di hezar û neh sed û şêst û heftan de, 1967'de.

Bununla birlikte önüne bir sayı sıfatı gelen *hezar* (*bin*) ve *milyon* sözcükleri ad gibi davranır ve söz konusu sayı sıfatına tekabül eden ad ekini alırlar (bk.par.230).

Ör.: *Ji çar hezaran (panzdeh hezaran) kêmtir*, dört binden (on beş binden) az.

Ji bîst hezarî (çel hezarî, sed hezarî) bêtir, yirmi binden (kirk binden, yüz binden) fazla.

AÇIKLAMA I. «Yüzlerce», «binlerce» anlamında kullanıldığında, *sed* ve *hezar* çoğul eğik durum eki alır.

Ör.: *Bi sedan, bi hezaran*, yüzlerce, binlerce.

AÇIKLAMA II. Doğu ağzlarında (Botan, Behdînan) yukarıdaki kurallar büyük ölçüde sadeleşmiştir, öyle ki, istisnasız, bütün sayı adları, çoğulun *-an* ekiyle eğik durumlarını yaparlar.

Ör.: *Ji yekan bêtir*, birden fazla.

Ji çelan û jor de, kırkın üstünde.

Ji xeynî hezaran, binden ayrı.

AÇIKLAMA III. «Yarım» anlamına gelen eril ad *nîv*, «buçuk» fikri vermek için kullanılır.

Ör.: *Yek û nîv, çar û nîv*, bir buçuk, dört buçuk.

Başlı başına *nîv*, eğik durumda, kendine özgü eki alır.

Ör.: *Ji nîvî (nîvekf) bêtir*, buçuktan fazla (yani: yarıdan fazla, yarımdan fazla).

Nîv bir sayı adını izlediği zaman, eğik durumda, ya bu duruma ait özel sayı ad ekini, ya çoğulun ekini alır.

Ör.: *Ji yek û nîvê (nîvan) bêtir*, bir buçuktan fazla.

Ji çar û nîvan û pé ve, (saat) dört buçuktan sonra.

Ji çel û nîvê (nîvan) kêmtir, kırk buçuktan aşağı.

Bu tip çatlarda, *nîv* belgisizlik takısı da alabilir; o zaman yalnız kendisine özgü olan ad ekini alabilir.

Ör.: *Ji yek û nîvekî (çar û nîvekî, çel û nîvekî) bêtir*.

SAYI SIFATLARI

229. Asal sayı sıfatları.

Yalın ve bileşik bütün sayı adları, *dido* ve *sisê* hariç, asal sayı sıfatları gibi değişikliğe uğramadan kullanılırlar (*dido* ve *sisê* ise *du* ve *sê* biçimini alır).

Ör.: *Çar hesp, pênc mehîn, du mirov, sê zaro*, dört at, beş kısrak, iki adam, üç çocuk.

Sed û pêncî kon, hezar û pênc sed û çel û yek ga, yüz elli çadır, bin beş yüz kırk bir sığır.

Sayı sıfatının ilişkin olduğu sözcük daima ikinci konumda yer alır; yalın kaldığı sürece hiçbir özel ek almaz.

AÇIKLAMA I. *Yek* sayı sıfatı belirsizlik takısının yerine geçebilir.

Ör.: *Hespek*, bir at, için: *yek hesp*.

Bîst û hespek, yirmi bir at, için: *bîst û yek hesp*.

AÇIKLAMA II. Sayı sıfatı olarak *nîv*'in kullanımı aşağıdaki gibi çatılar kurulmasını sağlar :

Nîv zebeş ya da *nîv zêbeşek*, yarım karpuz.

Yek gav û nîv, *gavek û nîv*, *gav û nîvek*, bir buçuk adım.

Du gav û nîv, *du gav û nîvek*, iki buçuk adım.

230. Önüne asal sayı sıfatı gelen adların çekimi.

Önüne sayı sıfatı gelen her ad, eğik durumda, bu sayı sıfatına tekabül eden sayı adına özgü ad ekini alır ve bu bakımdan cins de önem taşımaz. Sayı sıfatı değişmez kalır.

Ör.: *Ez çar hespan dibînîm*, dört at görüyorum.

Ez pêncî hespî dibînîm, elli at görüyorum.

Ez pêncî û şeş hespan dihijmêrim, elli beş at sayıyorum.

Deh mirovan got, on adam dedi.

Çel mirovî got, kırk adam dedi.

Çel û pênc mirovan got, kırk beş adam dedi.

Min ev kitêb bi deh qemerîyan kirî, bu kitabı on kuruşa aldım.

Bi hezar û şeş sed û pêncî eskerî ve, 1650 askerle.

Di nav heftê keçikî de, yetmiş genç kız arasında.

Hêkên çel mirîşkî, kırk tavuğun yumurtası.

AÇIKLAMA. Son iki örnekte görüldüğü gibi, yukarıda belirtilen kuralın uygulanması gereği, *sih*, *çel*, vb. sayılarla kurulan çatılardaki dişil adlar, eğik durumda eril ek alırlar.

231. Önceki paragraftaki kuralın istisnası *nîn*, *yek* ve kısmen *hezar*'dir.

a) *Nîv*.

Nîv sayı sıfatının varlığı adların çekim eki almasından etkisiz kalır.

Ör.: *Nîv zebeş* (*nîv zêbeşekî*) *bide min*, bana yarım karpuz ver (*zebeş*, er.).

Nîv sêvê (*nîv sêvekê*) *bide min*, bana yarım elma ver (*sêv*, diş.).

Nîv bileşik bir sayı sıfatında yer aldığı zaman aşağıdaki çatılar kurulabilir :

Ji bîst û nîv gavî (gavekî) bêtir, yirmi buçuk adımdan fazla.

Ji bîst gav û nîvî (nîvekî, nîvan) bêtir, yirmi buçuk adımdan fazla (*gav*, er.).

Ji sih û nîv qirûşê (qirûşekê) bêtir, ya da: *ji sî qirûş û nîvî (nîvekî, nîvan) bêtir*, otuz buçuk kuruştan fazla.

AÇIKLAMA. Bileşik sayı sıfatı *yek û nîv* ise, şöyle denebilir.

Ji gav û nîvî (nîvekî) bêtir, bir buçuk adımdan fazla.

b) *Yek*.

Tıpkı *nîv* gibi *yek* de önüne geçtiği adların normal çekimini değiştirmez.

Ör.: *Ji yek mirovî re*, bir adam (*mirov*, er.).

Ji yek jinikê re, bir kadına (*jinik*, diş.).

Bîst û yek zebeşî bide min, ya da: *bîst û zebeşekî bide min*, bana yirmi bir karpuz ver (*zebeş*, er.).

Bîst û yek sêvê bide min, ya da : *bîst û sêvekê bide min*, bana yirmi bir elma ver (*sêv*, diş.).

c) *Hezar*.

Yalnız kullandıklarında *hezar*, *lek*, *kirûr* ve *milyon*, düzenli olarak, eğik durumda adlara *î* aldırırlar.

Ör.: *Ezê hezar mirovî bişînim*, bin adam göndereceğim.

Ji hezar malî bêtir, bin evden fazla.

Buna karşılık, *hezar* bileşik bir sayı sıfatının son sözcüğü olduğu zaman, onu izleyen ad yalın kalır.

Ör.: *Bi çar hezar qirûş*, dört bin kuruş için.

Dijmin ji sed û deh hezar mirov bêtir kuştin, düşman yüz on bin kişiden fazla öldürdü.

AÇIKLAMA. Botan ve Behdînan ağzlarından *nîv* ve *yek*'ten başka sayı sıfatından sonra gelen adlar eğik durumlarını daima *-an* çoğul ad bükünü yardımıyla oluştururlar.

Ör. : *Ez çel hespan dibînim*, kırk at görüyorum.
Bi deh hezar mirovan ve, on bin adamla.

Yukarıda incelenen oldukça karmaşık kurallar, daha basit olan bu kullanım lehine pekâlâ ihmal edilebilir ve bu bir kusur sayılmaz.

232. Sıra sayı sıfatları.

«Birinci» şöyle söylenir : *pêşî*, *pêşîn*, *yekimîn*, *êkimîn*, *yekê*, *ewilî*, *ewil* (bu son ikisi Arapça evvel'den bozmadır).

Diğer sıra sayı sıfatları, sayı adlarına, normal olarak eğik durumda aldıkları bükünün eklenmesiyle elde edilir.

Ör.: *Didiwan*, ikinci.
Siseyan, üçüncü.
Çaran, dördüncü.
Sihî, otuzuncu.
Sedî, yüzüncü.
Sed û sih û çaran, yüz otuz dördüncü.

Sıra sayı sıfatlarının kullanımı niteleme sıfatlarına uygulanan kurallara uyar.

Ör.: *Cara pêşîn*, birinci defa.
Îsal, sala siseyan e ko em hevûdin nas dikin, bu yıl üçüncü yıldır ki tanışıyoruz.
Min ev kitêb heta rupelê wê ê bîst û yekê xwend, bu kitabı yirmi birinci sayfasına kadar okudum.
Di vê rêzê de, siwarê siseyan brayê min e, ê şeşan apê min e, bu sıradan üçüncü süvari kardeşim, altıncı amcamdır.
Mehîna min di bezê de a pêncan derket, kısırağım, yarışta, beşinci geldi.
Tu di sala sî û yekê ya emrê xwe de yî, sen ömrünün otuz birinci yılındasın.

233. Bu paragraftaki birkaç örnek saatin ve tarihin nasıl ifade edildiğini göstermektedir.

Ör.: *Sact çar e*, saat dört.

Sact deh û nîv e, saat on buçuk.

Sact deh kêm bîst e, saat ona yirmi var.

Sact nîv yek e, saat yarım (öğle ya da gece yarısında).

Pênc kêm çaryek e, beşe çeyrek var.

Ji pêncan re panzdeh deqîqe divêtin, beşe on beş dakika var.

Tu di saet pêncan de hafî, sen beşte geldin.

Sibe êvarê, ezê di saet heşt û nîvan de bêm cem te (ya da: *li saet heşt û nîvan*), yarın akşam, sekiz buçukta sana geleceğim.

Yekê gulanê, bir mayıs.

Didoyê gulanê, iki mayıs.

Bîst û çarê gulanê, yirmi dört mayıs.

234. Kesirler eğik durumdaki sayı adının önüne *ji* edatı getirilerek ve arkasından miktar belirtisi yapılarak gösterilir.

Ör.: *Ji heştan dido*, sekizde iki.

Ji sedî yek, yüzde bir.

«Yarım», «üçte bir», «dörtte bir» şöyle söylenir : *nîv*, er. (bk.par. 228), *siseyek*, *çaryek*.

Yüzde de kesirlerin belirtilmesi gibi belirtilir.

Ör.: *Ji sedî deh*, yüzde on.

235. Üleştirme sayı sıfatları şöyle yapılır : *bîste bîst*, yirmişer, yirmişer, *çile çil*, kırkar kırkar.

Atasözü. *Ji hirçekî du eyar dernayê*, bir ayıdan iki post çıkarılmaz.

XX. GÖSTERME (İŞARET) SIFATLARI VE ZAMİRLERİ

236. Gösterme sıfatları.

Kürtçede değişikken iki gösterme sıfatı vardır :

ev, yakın nesnelere ve varlıkları göstermeye yarar;

ew, mekânda ve zamanda uzak olan nesnelere ve varlıkları göstermek için kullanılır.

Gösterme sıfatları daima ilişkin oldukları adlardan önce gelirler; cins, sayı ve durum bakımından onlarla uyum kurarlar.

ev'in çekim ekleri

Yalın durum :

Eril tekil: *ev hesp*, bu at.

Dişil tekil: *ev mehîn*, bu kısarak.

Çoğul ortak: *ev hesp (mehîn)*, bu atlar (bu kısaraklar).

Eğik durum :

Eril tekil: (*evî*) *vî hespî*, bu at.

Dişil tekil: (*evê*) *vê mehîne*, bu kısarak.

Çoğul ortak: (*evan*) *van hespan (mehînan)*, bu atlar (bu kısaraklar).

ew'in çekim ekleri

Yalın durum :

Eril tekil: *ew hesp*, şu at.

Dişil tekil: *ew mehîn*, şu kısarak.

Çoğul ortak: *ew hesp (mehîn)*, şu atlar (kısaraklar).

Eğik durum :

Eril tekil: (ewî) wî hespî, şu at.

Dişil tekil: (ewê) wê mehîne, şu kısrak.

Çoğul ortak: (ewan) wan hespan (mehînan), şu atlar (kısraklar).

AÇIKLAMA I. İki cins ve iki sayı için de ortak olan değişmez bir başka işaret sıfatı daha vardır : *ha, he* ya da *han*. İlişkin olduğu sözcükten sonra gelir ve onunla niteleme bağlamında çatı kurar. *Ev* ya da *ew* ile birlikte de kullanılabilir.

Ör.: (Ev, ew) *mirovê ha (n)*, bu adam.

(Ev, ew) *jinika ha (n)*, bu kadın.

(Ev, ew) *çiyayên ha (n)*, bu dağlar.

Bazı ağızlarda, *ha (n)* kendisinden önce gelen sözcükle birleşip büzülür.

Ör.: *Ev (ew) mirova (tek. ve çoğ.)*.

Ev (ew) jinika.

AÇIKLAMA II. Önünde işaret sıfatı bulunan eril tekil adların aldığı çekim eki konusunda par. 115'e bak.

237. *Ev* ve *we* aynı cümlede bir arada bulunurlarsa bir karşıtlık fikri ifade etmeye yararlar. O zaman *ew* «öteki» anlamına gelir.

Ör.: *Tu diçî vî gundî an wî gundî?* bu köye mi gidiyorsun yoksa öteki köye mi gidiyorsun?

Karşıtlık olmadan da *ev* ile kullanılan *ew*, bazı durumlarda, aynı tarzda anlam ifade eder;

Ör.: *Li wê dinê*, öteki dünyada;

Here wî alî, öteki yana git.

Wê rojê, öteki gün.

238. Cümlede birbirini izleyen birkaç sözcük aynı işaret sıfatından etkilendiği zaman aşağıdaki iki çatı arasından biri tercih edilir:

1) *ev(ew) hesp û ev(ew) mehîn*, bu at ve bu kısrak (bu atlar ve bu kısraklar), ya da :

2) *ev (ew) hesp û mehîn*, aynı anlam.

Eğer söz konusu cümle eğişik durum eki almak zorunda ise üç durum olabilir:

a) Tekil olan adların ikisi de aynı cinstendir; ya da, eğişik cinstendir, ama ikisi de çoğuldur.

Yukarıda 1no. lu bentte yazılı çatı kullanılırsa cümle şöyle olur :
Ezê vê saetê û vê zincîrê bikirim, bu saati ve bu zinciri satın alacağım.
Van tîran û van kevanan bide min, bu okları ve bu yayları bana ver.

2 no. lu çatı tercih edilirse işaret sıfatı ve sayının son sözcüğü yalnız ad takısı alırlar :

Ezê vê saet û zincîrê bikirim.
Van tîr û kevanan bide min.

b) İki adın ikisi de tekil, ama eğişik cinstendir.

Normal olarak 1no. lu çatı kurulur :

Vê tîrê û vî kevanî bide min, bu yayı ve bu oku bana ver.
Vî hespî û vê mehîne bibe sūkê, bu atı ve bu kısağı pazara götür.

2 no. lu çatı durumunda, işaret sıfatı ve sayının son sözcüğü yalnız ad takısı alır, onu da etkilenip de ait olduğu ada özgü cins belirler. O zaman söz konusu örnekler şöyle olur :

Vî tîr û kevanî bide min.
Vê hesp û mehîne bibe sūkê.

c) Sırada yer alan adların kimisi tekil kimisi çoğuldur.

O zaman adların her birinin önünde işaret sıfatı bulunur ve sıfat gibi olanlar da kendilerine uygun ek alırlar.

Ör.: *Tu van mirîşkan, vî gayf, vê bizinê û wan beranan dibînî, sen bu tavukları, bu sığırı, bu keçiyi ve o koçları görüyorsun.*

239. İşaret (gösterme) zamirleri.

Ev ve *ew* işaret zamiri görevi de yapar; o zaman «bu», «şu», «bunlar», «şunlar» anlamına gelir.

İŞARET ZAMİRİ OLARAK *ev* 'INEK ALIŞI

Yalın durum :

Tekil eril: *ev*, *bu*.

Dişil tekil: *ev*, *bu*.

Çoğul ortak: *ev*, *bunlar*.

Eğik durum :

Eril tekil: *evî* (*vî*), *bu*.

Dişil tekil: *evê* (*vê*), *bu*.

Çoğul ortak: *evan* (*van*), *bunlar*.

İŞARET ZAMİRİ *ew* 'INEK ALIŞI

Yalın durum :

Eril tekil: *ew*, *şu*.

Dişil tekil: *ew*, *şu*.

Çoğul ortak: *ew*, *şunlar*.

Eğik durum :

Eril tekil: *ewî* (*wî*), *şu*.

Dişil tekil: *ewê* (*wê*), *şu*.

Çoğul ortak: *ewan* (*wan*), *şunlar*.

AÇIKLAMA. *Ev* ve *ew* işaret zamirleri, anlam değişikliği olmaksızın *ha* (*han*) ile birlikte de kullanılabilirler. O zaman tamlama takısı alırlar, çekim eki almazlar.

Ev'inki: Evê ha ya da vîna (er. tek.).
Eva ha ya da vêna (diş. tek.).
Evên ha ya da vêna (vana) (çoğ. or.).

Ew'inki: Ewê ha ya da wîna (er. tek.).
Ewa ha ya da wêna (diş. tek.).
Ewên ha ya da wêna (wana) (çoğul. or.).

Batı ağızlarında işaret sıfatlarının *ha* ile birleşip büzüşmeleri şu sonucu verir :

Vaya (er. ve diş. tek.), evê ha ve eva ha için.
Vana (çoğ. or.), evên ha için.
Waya (er. ve diş. tek.), ewê ha ve ewa ha için.
Wana (çoğ.or.), ewên ha için.

Görüldüğü gibi bu büzülmelerden dolayı cinsler arası ayırım ortadan kalkar, yalnız sayı farkı kalır.

240. İşaret zamiri *ev* ve *ew*, işaret sıfatı olarak kullanıldıkları zaman anlamda aynı nüans farklarıyla ayrılırlar.

Ev yakın nesne ve varlıkları gösterir ve «bu», «şu» anlamına gelir.

Ew ise, tersine, mekânda ve zamanda uzak olan nesnelere ve varlıkları göstermeye yarar; «şu» diye karşılanabilir.

İkisi bir arada kullanıldığı zaman, genellikle karşıtlık fikri vermeye yarar.

Ör.: *Ev hat, ew çû*, bu geldi, şu gitti; biri geldi, öteki gitti.

Ev mezin e lê ew piçûk e, bu büyüktür, ama öteki küçüktür.

241. *Ev* ve *ew* «bunu» ve «şunu» anlamında da kullanılabilirler; o zaman dişil tekil gibi işlem görürler.

Ör.: *Min ev got*, ben bunu dedim.

Te ew şanî min ne da, bana şunu göstermedin.

242. Çatılı durumda işaret zamirleri.

İşaret zamirleri başka öğelerle (ad, zamir, sıfat) tamamlanmaya elverişlidirler. O zaman cins ve sayılarına denk düşen tamlama takıları alırlar.

Ör.: *Evê kô hat*, bu, gelen.

Eva ko li ccm me ye, şu, bizde bulunan.

Evên ko tu dibêjî, senin söylediğin bunlar.

Ewê ko mîr e, şu, emir olan.

Ewa ko min jê hej dikir, şu, benim sevdiğim.

Ewên ko me ew nas dikirin, şunlar, bizim tanıdıklarımız.

İşaret zamirlerinin *evê*, *eva*, *evên* ve *ewê*, *ewa*, *ewên* çatılı biçimlerine şu büzülmeler tekabül eder; ve çok yaygın olarak kullanılır.

Yê, bu, *evê* ve *ewê* için (cr. tek.).

Ya, şu, *eva* ve *ewa* için (diş. tek),

Yên, bunlar, *evên* ve *ewên* için (çoğ. or.).

243. *Yê*, *ya*, *yên*'in kullanılışı.

a) Adlarla.

«Bununki», «şununki», «onunki» anlamlarını verir.

Ör.: *Tu kijan hespî dibîni?* - *Yê Soro*. Hangi atı görüyorsun?

- *Soro'nunkini*.

Ava bîra we honik e, lê ya kaniya me jê çêtir e, sizin kuyunun suyu serindir, ama çeşmemizinki ondan daha iyidir.

Şevên zivistanê dirêj in, yê havîne kurt in, kış geceleri uzundur, yazınkiler kısadır.

b) Sıfatlarla.

Çoğu zaman *y*'nin atılmasıyla *ê*, *a*, *ên* kısa biçimlerini alırlar.

Ör.: *Hespê boz baş e, lê ê şê bezatir e*, boz at iyidir, ama al at daha hızlıdır.

Te destmala sor bijartiye an a kesk? Kırmızı mendili mi yeşil mendili mi seçtin ?

Reya me a dîr e, yolumuz uzaktır.

Sêvên sor çêtir in an ên spî? Kırmızı elmalar mı iyidir yoksa beyazlar mı?

Durî te, şevên min ên dirêj in, senden uzak, gecelerim uzundur.

Xaniyê me ê spî ye, evimiz beyaz olanıdır.

AÇIKLAMA I. Karmaşık niteleme bağlamında ê, a, ên'in kullanımı için ilerde par. 284'e bak. Ayrıca par 110, Açıklama'ya da bak.

c) Şahıs zamirleriyle bağlantılı olarak *yê, ya, yê n* mülkiyet zamiri anlamı da verir.

Yê min, ya min, yê n min, benimki (er.), benimki (diş.), benimkiler.

Yê te, ya te, yê n te, seninki (er.), seninki (diş.), seninkiler.

Yê wî, ya wî, yê n wî, onunki (er.), onunki (diş.), onunkiler.

Yê wê, ya wê, yê n wê, onunki (er.), onunki (diş.), onunkiler.

Yê me, ya me, yê n me, bizimki (er.), bizimki (diş.), bizimkiler.

Yê we, ya we, yê n we, sizinki (er.), sizinki (diş.), sizinkiler.

Yê wan, ya wan, yê n wan, onlarınki (er.), onlarınki (diş.), onlarınkiler.

AÇIKLAMA II. Yukarıda belirtilen kurala (bk. par. 137), *yê, ya, yê n* ile temsil edilen nesnenin sahibi (maliki), aynı zamanda cümlenin de öznesidir, bu durumda dönüşlü zamir *xwe* diğer, *min, te, wî, wê, me, we ya da wan* zamirlerinin yerini alabilir. *Yê xwe, ya xwe, yê n xwe* çatuları o zaman ne olursa olsun bütün şahıslar için mülkiyet zamiri rolü oynar.

Yê min li vir e, benimki burdadır (özne: *yê min*).

Ez yê xwe dibînim, benimkini görüyorum (özne: *ez*).

Ez ya te dixwazim, seninkini istiyorum (özne: *ez*).

Tu ya xwe difiroşî? Seninkini satıyorsun (özne: *tu*)?

Em yê n wî nas dikin, onunkileri biliyoruz, tanıyoruz (öz.: *em*).

Ew yê n xwe nas dikin, onlar kendilerininkini tanıyorlar (öz. *ew*).

AÇIKLAMA III. İşaret zamirleri *yê, ya* ve *yê n* ile aynı çatıda yer alan karşılıklık zamiri *hev de* mülkiyet zamiri yapımında görev alır. Kullanımı, bu özel durumda, par. 140'ta incelenen kurallara uygun olur.

Ör.: *Hevalên me hene, ez û tu, em yên hev nas dikin*, dostlarımız var,
ben ve sen, birbirimizinkini tanıyoruz.

d) Şahıs zamirlerinden başka zamirlerle kullanım.

Ör.: *Yê ko, ya ko, yên ko,*

Yê kê, ya kê, yên kê?

Ev kitêb ya kê ye? bu kitap kiminkidir?

244. Belgisizlik takısının *î, e, en* sonçkları çatu içinde başlıbaşına kullanıldıkları zamanda zamir işlevi görürler, birinci sözcük, bazı durumlarda, bu zamirler yüklemle birlikte kullanıldıkları zaman (bk. par. 110, Açıkl. son), bu takımdan çıkilenir (bk. par. 284).

Ör.: *Hespeki min î spehî hebû*, benim güzel bir atım vardı.

Destmaleke piçûk e sor, küçük kırmızı bir mendil.

Ev gundî mezin e, bu köy büyüktür.

Avên çemên zozanan en sar in, yaylaların dere suları soğuktur.

AÇIKLAMA. *Yê, ya, yên; ê, a, ên* ve *î, e, en* zamirlerinin, par. 243, Açıkl. II'da gösterilen örnekler tipindeki çatılarında kullanımında bir ölçüde gevşeklik vardır. Şöyle dense de yanlış yapılmış olmaz :

Avên çemên zozanan ên sar in.

Atasözü. *Şûşa dilan, wekê dişkê, cebar nabe*, gönül bir billûrdur, kırılınca onarılamaz.

XXI. BELGİSİZLİK VE SORU SIFATLARI VE ZAMİRLERİ İLGİ ZAMİRLERİ

245. Belgisiz sıfat ve zamirler.

Aynı sözcükler bu iki işi de gördüğünden belgisiz sıfat ve zamirler bu paragrafta alfabetik sırayla inceleneceklerdir.

Belgisiz sıfatların ilişkin oldukları sözcükten daima önce geldiği ve cinsce de, sayıca da değişmez kaldığı hatırlanacaktır.

Belgisiz zamirlerin kullanımındaki çeşitlilik (ek alma ve sayı) her özel durum için ayrıca belirtilecektir.

1) *Behvan* (belgisiz zamir): falan.

Yalnız ve ancak *filan* ile birlikte kullanılır.

2) *Çend* (belgisiz sıfat ve zamir): birkaç, birçok, birileri.

Belgisiz sıfat :

Ez çend salan li wî bajarî rûniştîm, birkaç yıl var ki o kentte oturdum...

Te çend caran gotiye ko tûê ji min re binivîsînî, bana yazacağını birçok defa söyledin.

Çend zaro hatin, birkaç çocuk geldi.

Çend mîsalên din, birkaç başka örnek.

Belgisiz zamir (ek alabilir); daima çoğul anlamı verir :

Çend ji wan, aralarından birkaçı, birçoğu.

Çend hatin, çend çûn, birkaçı geldi, birkaçı gitti. .

Çendan genimê xwe firot, birkaçı buğdayını sattı.

Ayrıca bak par. 247 ve 248.

3) *Çndek*, belgisiz zamir *çnd* ile aynı anlamda ve aynı biçimde kullanılır.

4) *Din* (belgisiz sıfat): başka.

Ör.: *Yê (ya, yên) din*, başka (er., diş., çoğ.).

Yekî (yeke) din, bir başka.

Tiştekî din e, bu başka şey.

Dojeh, yên din in, cehennem, başkalarıdır.

Careke din, başka sefer.

5) *Filan*, *filankes* (eril ve dişil belgisiz zamir, tekilken ek alabilir): *filan*, *filankes*.

Ör.: *Filanî (filên) got ko ...*, *filan* dedi ki...

Çavê min bi filanê ketiye, *filanı* gördüm.

Te îro filankes dît, bê î ko tu ji min re bibêjî, bugün *filancayı* gördün ama bana söylemedin.

Behvan, *falan* sözcüğü *filan*'ın ikizidir ve yalnız bu zamirle birlikte kullanılır.

Ör.: *Gelek caran*, çoğu zaman, çoğu kez.

Gelek ji wan çûne, aralarından çoğu gitti.

Xwedê geleckan dike ser reya xwar û geleckan jî digehîne rastiyê, Tanrı onların çoğunu kötü yola iter ve birçoğunu da doğru yola iletir (H.).

Gelek'in belirteç olarak kullanımı için bk. par. 256.

7) *Giş*, *gişk*, *gî* (ek alabilen belgisiz zamir): herkes, hepsi.

Ör.: *Ew gişkî dizane*, o hepsini biliyor.

Gişkan (giyan) pê bawer dikir, herkes ona inanıyordu.

8) *Hemî*, *hemû* (işaret sıfatı ve zamiri): bütün, tüm, hep.

Sıfat :

Hemî mirovên me çûne şerê, bütün adamlarımız savaşa gittiler.

Di hemî dinyaê de mîna te nîne, bütün dünyada senin gibisi yoktur.

Zamir (çoğulda ek alabilir) :

Hemî revîyan, hepsi kaçtı.

Ez hemîyan nas dikim, onların hepsini tanıyorum.

Siwarên me hemî berê xwe dane deştê, süvarilerimiz hep ovaya yöneldiler.

9) *Her* (belirsiz sıfat): her.

Ör.: *Dilê min dixwaze ko ez te her roj bibînim*, gönlüm seni her gün görmek ister.

Her car, *her gav*, her sefer, her defa.

Her du, her ikisi.

Her, belirteçlerin (bk. Böl. XXII) ve bileşik belgisiz zamirlerin yapımında geniş bir kullanım alanı bulur (bk. alttaki bend).

10) *Herçi*, *heçi* (*her + çi*'den oluşan sıfat ve zamir): kim, kim ki, her kim, ne ki.

Sıfat :

Heçi gundî hebû dihat bajêr, köyde her kim varsa kente geliyordu.

Zamir :

Heçi welê dibêje, *derewa dîke*, kim ki böyle konuşuyor, yalan söylüyor.

Herçi min hebû, *min daê*, ne ki bende vardı ona verdim.

Herçi jar e, *li havînê jî sar e*, kim ki zayıftır yazın bile üşür (atasözü).

Herçi ko, her kim ki.

11) *Herkes* (*her + kes*'ten oluşan zamir) : herkes.

İnsanları belirtmek için ve yalnız tekil olarak kullanılır; eril eğik durum eki alabildiği gibi tamlama takısı da alabilir.

Ör.: *Herkes pê dizane*, herkes onu biliyor.

Min jî herkesî pirsî, herkese sordum.

Herkesî ev kitêb xwendîye, herkes bu kitabı okudu.

Herkesê mala me, tüm hane halkımız.

12) *Hertišt* (*her + tišt*'ten yapılan zamir) : herşey.

Nesneleri göstermek için ve yalnız tekil olarak kullanılır; eril eğik durum eki alabildiği gibi tamlama takısı da alabilir.

Ör.: *Hertišt hazir e*, herşey hazırdır.

Ji hertištî bêtir, herşeyden fazla.

Hertištê wê bedew bû, onda herşey güzeldi.

13) *Heryek* (*her + yek*'ten oluşan zamir) : herkes, herbir.

Canlı varlıkları belirtmek için ve yalnız tekil durumda kullanılır; tekil eril ya da dişil eğik durum ek alabilir.

Ör.: *Heryek çû îşê xwe*, herkes işine gitti.

Heryekî pesna xwe dida, herkes övünüyordu.

Heryekê jê hej dikir, herkes onu seviyordu.

14) *Hin* (sıfat ve zamir): bir, birkaç, bazen.

Sıfat :

Ör.: *Hin hesp*, birkaç at.

Hin caran, bazen.

Hezar û hin, bin bir.

Zamir : *hin* ve ikiz *hinek* daima «birkaç, birçok» anlamında kullanılır ve eğik durum eki alabilir.

Ör.: *Hin (hinek) hatin*, birçoğu geldi.

Ezê hinan (hinekan) bi xwe re bibim, birkaçını birlikte götüreceğim.

Hinên (hinekên) din hene, birçok başkaları da var.

Hin (hinek) pekiştirmeli olarak «kimisi... .kimisi» anlamında çokça kullanılır.

Ör.: *Hin (hinek) pê dikenin*, *hin (hinek) jê digirîn*, kimisi buna gülüyor, kimisi ağlıyor.

AÇIKLAMA. *Hinek* «az», «biraz» anlamına da gelir, hindik ya da hindek de aynı anlamda kullanılır.

Ör.: *Te hindek xwar, sen az yedin.*
Hinekî (hindikî) bide min, biraz bana ver.
Bir de *hinekî din*, biraz sonra deyimi var.

15) *Hîç* (zahir) : hiç.

Az kullanılır.

16) *Kes, kesek* (zahir): kimse ;

Hemen hemen yalnız olumsuz olarak «kimse» anlamında kullanılır; eril tekil eğik durum eki alır.

Ör.: *Kes (kesek) ne hat*, kimse gelmedi.

Kesî (kesekî) ne gotiye..., kimse demedi ki,...

AÇIKLAMA. *Kes*, zahir olarak kullanılan *kes*, kimse adından başka bir şey değildir. *Kesek hâtiye* «bir kimse (kişi) geldi» anlamında çevrilebilir. «Herhangi bir kimse» genellikle *yek* sözcüğü ile ifade edilir (bk. aşğ. 21).

17) *Kî* (zahir): *kim, kim ki*. Daima tekil olarak kullanılır; eğik durum: *kê*.

Ör.: *Kî li vir dimîne*, burada kim kalıyor.

Keça kê be, kimin kızı olursa olsun.

(Par. 247'ye de bak.)

18) *Tiştek* (zahir): herhangi bir şey, hiçbir şey (olumsuz anlamda). Tekil eril eğik durum eki alır.

Ör.: *Tiştek heye*, herhangi bir şey var.

Ez nawêrim ji te re tişteki bibêjim, sana hiçbir şey söylemeve cesaretim yok.

19) *Mirov*, adam, insan, gayri şahsi anlamda zahir gibi kullanılır.

Ör.: *Mirov dibêje ko...*, adam diyor ki..., deniliyor ki...

Heta ko mirov nekeve nava gund, xaniyan nabîne, insan köyün ortasına ulaşmayınca kadar evler görünmez (*H.*).

Tiştime welê bi serê mirov nakevin, böyle şeyler insanın aklına gelmez.

20) *Tu, çu* (sıfat ve zamir): hiçbir, hiç kimse, hiç.

Sıfat :

Tu mirov nîne ko jê natirse, ondan korkmayacak adam yoktur.

Tu, belgisiz sıfat, birçok belgisiz bileşik zamirin yapımına katılır (bk. aşağıdaki bent).

Zamir :*Tu*, çoğul eğik durum eki alabilir. O zaman da «hiç», «hiç kimse». «hiç bir şey» anlamı vermeye elverişlidir.

Ör.: *Tu ne hat*, hiç kimse gelmedi.

Min tu ne dît, hiç kimseyi görmedim (ya da bağlamına göre: onu görmedim, hiç bir şey görmedim).

Ez tu nizanîm, hiç bir şey bilmiyorum.

Ez tiwan nabînîm, hiç kimseyi görmüyorum, bir şey görmüyorum.

Tiwan ne xwar, kimse yemek yemedi.

Tiyên wan, onlardan hiç biri (-yên, belirli çoğul takısı).

21) *Tukes* (*tu + kes'* ten oluşan zamir) : hiç kimse. Eril tekil eğik durumu eki alır.

Ör.: *Tukes pê nikare*, hiç kimsenin ona gücü yetmez.

Ez tukesî nas naqim, ben hiç kimseyi tanımıyorum.

Evê ji tukesî re nebêje, bunu hiç kimseye söyleme.

22) *Tutişt* (*tu + tişt'* ten oluşan zamir) : hiç bir şey. Eril tekil eğik durum eki alır.

Ör.: *Min tutişt pêda nekîr*, hiç bir şey bulamadım.

Ez tutiştî jê re nadim, ona hiç bir şey vermeyeceğim.

23) *Xelk*, halk, insanlar, gayri şahsi anlamda «adam, insan» gibi kullanılır. Dişil eğik durum eki alır.

Ör.: *Xelk jê hej nakin*, o sevilmez, halk onu sevmez.

Xelkê digot ko... halk diyor ki..., diyorlar ki...

24) *Yek* (zamir): bir, biri. Genelde tekil olarak kullanılır. Her iki cinsine göre ad takısı alabilir. Çatılmış durumda da rastlanabilir.

Ör.: *Yek hat, biri geldi.*

Yekî digote yekê, biri(er) birine (diş) diyordu.

Yekî din, yeke din, bir başkası (er.), bir başkası (diş.).

Ez bawer nakim ko li dinyayê yeke din peyda bibe,

sanmamki dünyada bir başka öylesi bulunsun.

Yek dihat, yek diçû, biri gelip biri gidiyordu.

AÇIKLAMA. Belgisiz *yek* zamirinin şu kullanımları vardır :

Yek bi yek, yekê yekê, yeko yeko, yekan yekan, birer birer (er.) birer birer (diş.), art arda.

Daha başka :

Ew wan yek bi yek (yekan yekan) dihijmêre, onları birer birer sayar.

Ev yek, buradaki, şuradaki, bu, şu.

Li ber vê yekê, bunun için, onun için.

Ew yek, burdaki, şurdaki.

Çavên min li wê yekê keti bûn, şurdakini gözüm ısırtıyor.

246. *Eyn, wek, xeyr.*

Bazı kullanımlarından dolayı, belgisiz sıfat ve zamir olarak Kürtçeye Arapçadan geçmiş olan *eyn* (عين), aynı ve *xeyr* (خير), gayri sözcüklerini de anmak gerek, ama bunlar oldukça seyrek kullanılır.

Ör.: *Eynê ev*, aynı bu.

Eynê ev c, tıpatıp aynıdır.

Xeyrê wî, ondan başka.

Wek, wekî, weke, wey için de aynı şeyler söylenebilir. *Û yek*'in büzülmesi sonucunda ortaya çıkmışa benzeyen bu sözcükler «gibi» anlamına gelir.

Ör.: *Wek te, wekî te, weke te*, senin gibi.

Wek hev, benzer.

Wekî xwe, weke xwe, olduğu gibi.

Weke xwe kirin, aklıma eseni yapmak.

247. Soru sıfat ve zamirleri.

Belgisiz sıfat ve zamirler hakkında 245. paragrafın başlangıcında yapılan açıklama soru sıfat ve zamirlerine de aynen uygulanabilir.

1) *Çend* (sıfat ve zamir): kaç ?

Sıfat :

Ör.: *Çend brayên te hene* ? Kaç kardeşin (erkek) var?

Brayên te çend in ? Aynı anlam.

Çend zaro hazir bûn ? Kaç çocuk vardı (mevcuttu)?

Hon çend bûn ? Kaç kişiydiniz?

Ev gundor bi çend qirûşan e ? Bu kavun kaç kuruştur?

Zamir: genellikle yalnız çoğul olarak kullanılır. Eğik durum eki alabilir ve çatılı durumda da görülebilir.

Ör.: *Çend in* ? Kaç tanedirler?

Çend hene ? Kaç tane var?

Te çend hene ? Sende kaç tane var?

Çendên te hene ? Aynı anlam.

Ev sêv bi çend in ? Bu elma kaçta?

Tu çendan dixwazî ? Kaç tane istiyorsun?

Şunlar da var :

Saet çend e ? Saat kaç?

Saet bi çend e ? Saat kaçta ?

2) *Çi* (sıfat ve zamir) : hangi? Ne ?

Sıfat :

Ör.: *Ew çi tişt e* ? Bu nedir.

Ew çi tiştî dixwaze ? Ne istiyor?

Ew çi kesî ye ? Kimdir o ?

Zamir : Daima tekil kullanılır. Takı almaz.

Ör.: *Çi heye ? Ne var ?*
Ev çi ye ? Bu nedir ?
Tu çi dibêjî ? Ne diyorsun ?
Ji bona çi ? Niçin ?
Ji ber çi ? Ne için ?
Ez nizamim çi pê bikim, ne yapayım bilemiyorum.

Çatılı halde de bulunabilir.

Ör.: *Çiyê te ye? -Pismamê min. Senin neyin oluyor ? -Amcam oğlu.*
Çiyê min tê de ye ? Benimle ne ilgisi var ?

3) *Kî* (iki cinsde özgü zamir): kim ? Eğik durumda *kê* olur.

Ör.: *Ev kî ye ? Bu kim ?*
Yê ko hat, kî bû ? O gelen kimdi ?
Kî hatin ? Kimler geldi ?
Tu kê dibînî ? Kimi görüyorsun ?
Duhî, tu li cem kê bûyî ? Dün, kimlerdeydin ?
Kê kî kuşt ? Kim kimi öldürdü ?
Kê ev got ? Bunu kim dedi ?
Keça kê ye ? Bu kimin kızı ?

4) *Kîjan, kîjik* (sıfat ve zamir): hangi, hangisi, hangileri ?

Sıfat :

Ör.: *Ew ji kîjan gund e ? O hangi köydedir ?*
Tu kîjan mirovî dibînî ? Hangi adamı görüyorsun ?

Zamir : iki cins ve iki sayı için de ek alabilir.

Tekil.

Yalın durum	<i>kîjan, kîjik</i>	hangi (er.), hangi (diş.).
Eril eğik durum	<i>kîjanî, kîjiki</i>	hangi (er. ve diş.).
Dişil eğik durum	<i>kîjanê, kîjike</i>	hangi (diş.).

Çoğul

Yalın durum	<i>kîjan, kîjik</i>	hangileri (er. ve diş.).
Eğik durum (iki cins)	<i>kîjanan, kîjikan</i>	hangileri (er. ve diş.).

Ör.: *Kîjan derketiye ? Hangisi çıktı ?*

Ör.: *Kîjanî (kîjanê) tu dîtî ? Hangisi seni gördü ?*

Kêfa te ji kîjanan re tê ? Hangileri hoşuna gidiyor ?

Tuê ji wan re kîjanan bişînî ? Hangilerini onlara göndereceksin ?

AÇIKLAMA I. *Kîjik*'in kullanımı *kîjan*'dan daha azdır.

AÇIKLAMA II. *Kîjik* ve *kîjan* soru zamirlerinin, görünüşe bakılırsa, «*ki ji van yek*» ve «*ki ji van*» sözcüklerinin büzülmesinden doğduğu söylenebilir.

5) *Kû* (sıfat ve zamir) : nere ? Ancak bazı deyimlerde geçer.

Sıfat :

Ör.: *Li kû derê ? Nerede ? Neresi ?*

Ji kû derê ? Nereden ?

Tu çûyî kû dere ? Nereye gittin ?

Zamir :

Ör.: *Li kû ? Nere ?*

Ji kû ? Nereden ?

248. İlgî zamirleri.

1) *Ko, ki* en çok kullanılan ilgî zamiridir. Ek almaz ve kendinden önce gelen sözcükle niteleme bağlamında normal çatı kurar.

Ör.: *Mirovê ko hat brayê min e, gelen adam benim kardeşimdir.*

Mirovê ko te dît, senin gördüğün adam.

Mehîna ko baz da, kaçan kısırak.

Yên ko welê dibêjin, böyle konuşanlar.

Destmalên ko wî kirîne sor in, onun satın aldığı mendiller kırmızıdır.
Tiştin hene ko tu pê nizanî, senin bilmediğin şeyler var.

AÇIKLAMA. Bağlaç *ko*, bk. par. 264, ilgi zamiri *ko* ile karıştırılmamalıdır.

Ör.: *Tu zanî çi di dilê min de heye*, gönlümde ne olduğunu biliyorsun.
Ji min pirsî me çi anî bû, ne getirdiğimizi bana sordu.
Te çi danî beroşê, tuê wî bixwî, tencereye ne koyduysan onu yersin
(atasözü).

3) *Tiştê ko, tiştê*, ne, ne ki, anlamında çevrilebilir.

Ör.: *Tiştê ko min got rast e*, ne dedimse doğrudur.
Tiştê ez zanim ev e, ne bildiğim budur.

AÇIKLAMA. Kürtçede ilgi adılı çeşitli başka biçimlerde de ifade edilir.

Ör.: *Mirovê ko navê wî ji bîra min çû bû*, adını unuttuğum adam;
Tiştê ko xebera min jê nîn bû, hatina wî bû, haberimin olmadığı şey
onun geliyordu.
Havalê ko ez jê re dinivîsînim, mektup yazdığım dost.
Xulamê ko min hespê xwe destê wî da, atımı emanet ettiğim uşak.
Gundê ko tê de dareke gwîzê heye, ceviz ağacı bulunan köy.

Atasözü. *Yê ko ji jina xwe natirse ne tu mêt e*, karısından korkmayan
erkek değildir.

Yê ko bi jina xwe nikare ne tu mêt e, karısının hakkından gelemeyen
erkek değildir.

XXII. EDATLAR

249. Kürtçede ön edatlar ile art edatlar aynı derecede kullanılır ve bunlar biraraya gelip «edat takımları» da oluşturabilirler. Ön edatlar ile edat takımları, belirteç sayılan bazı deyimler dışında, eğik durum çekim eki alırlar. Eğik durumun bu kullanımına bakılarak edatlarla (ilgeçler) belirteçler ayırt edilebilir.

250. Ön edatlar.

Asıl edatlar (ön edatlar) ile edat durumuna geçen adlar ya da başka sözcükler arasında ayırım yapılacaktır.

Asıl edatlar (ön edatlar) şunlardır :

Bi, ile, eşlik, araçlık, aletlik fikri verir.

Bê, -siz, -sız, vb.; -meden, -meksizin, vb.

Di, sığa, içermek, davranış fikri ifade eder.

Ji, uzaklaşma, kesip atma, gitme fikri ifade eder.

Li, verme, yükleme, yer belirleme fikri ifade eder.

Bazı adlar ve sıfatlar ya da bunların türemiş biçimleri, ayrıca bazı büzülmüş biçimleri ya da Arapça ve Türkçeden alınmış bazı sözcükler de edat gibi kullanılır.

Ör.: *Ber*, *a. er.*, ön, cephe, yüz : *ber*, ön, ileri.

Serî, *er.*, baş : *ser*, üstünde.

(*Ji*) *bo*, (*ji*) *bona* (*ji bûyîna*'nin büzülmüşü..., varlığıyla...), için, yararına.

Böyle sözcükler özellikle edat takımları yapımına yarar; bk. aşağıda *ber*, *nav*, *ser*, vb.

251. Art edatlar.

Asıl edatların anlamını pekiştirmeye yarar ve genellikle onlarla bir çatıda yer alırlar. Edatların ilgili olduğu söz ya da sözcüklerden sonra gelirler.

Ör.: *Ji te re, sana.*

Art edatlar istisnai olarak ön edatsız kullanılırlar.

Ör.: *Dû re, sonunda, nihayet.*

Pişt re, aynı anlam;

Art edatlar üç tanedir:

... *de*, içirme, davranış, yer fikri (*di...de*, içinde).

... *re*, verme, yükleme, geçiş fikri (*ji...re*, ye, ya).

... *ve*, eşlik, hareket, aidiyet fikri (*bi...ve*, ile).

AÇIKLAMA I. Birçok ağızlarda, özellikle Batıda, *de, re, ve* edatları *da, ra, va* olur.

AÇIKLAMA II. *Der* belirteç ve ön edadı, bazen ama nadiren, art edat rolü oynar: *ji...der*, dışında, hariç.

252. E d a t t a k ı m l a r ı .

Birçok edattan ya da bir yahut birkaç ön edat ile art edattan oluşan sözcük takımlarına «edat takımı» diyeceğiz.

Ör.: *Li ber...*, önüne, önünde.

Bi ser...de, üstünde.

Di ser...re, üstten, -in üstünden.

Di bin...re, alttan, altundan.

AÇIKLAMA. Ön ve art edatlar arasındaki olası çeşitli birleşmelerin anlamının oynak ve değişken olduğu ve birçok «edat takımı'nın» çift anlam taşıdığı, bu bölümün okunmasıyla anlaşılacaktır. Bunu, hem lehçelerin, ağızların çokluğu, hem de dildeki esneklik bakımından, istenileni ifade için normal bir sonuç saymak gerekir. Ayrıca, benzer nedenlerle, edat olarak verilen bazı sözcüklerin sıfat ve belirteçler arasında sayılabileceği de görülecektir (örneğin, *berî, raser, rex*, gibi); yarı edadımsı kullanımları gene de bugünkü Kürtçenin durumunu yansıtmaktadır.

253. Açıklamanın rahatlığı bakımından, edatlar aşağıda alfabetik sıra ile birer birer ve aynı zamanda birleşikleriyle birlikte incelenmiştir.

1) *Bal* ya da *ba* (*bi alî*'nin büzülmüşü), *-den* yana, yönüne, doğru, yanında (hareketli ya da hareketsiz), göre.

Ba min, benim evimde, benim yanımda, bende.

Li bal min, aynı anlam.

Ji bal apê xwe dihat, amcasının yanından geliyordu.

Bal... ve, yönünde, *-e* doğru.

2) *Ber*, *berî* (*ber*, *er.*, ön, yüz, cephe), önünde, karşısında, karşıda, *-e* doğru (hareketli ve hareketsiz).

a) *Ber hev*, karşı karşıya.

Herwekî here ber mirinê (H.), sanki ölüme gidiyordu.

b) *Berî* (artık kullanımdan kalkmış olan *ber jî*'den), önce; özellikle zaman fikri verir.

Berî nivro, öğleden önce.

Berî her tiştî, her şeyden önce.

Di benda berî wê da (H.), bundan önceki makede.

Berî ko, önceki (*beriya ko* da denir).

c) *Ber bi...*, yönünde, doğru.

Ber bi rohelatê çû, doğu yönünde gitti.

Ber bi êvarê, akşama doğru.

Ber bi xêr e, iyi gidiyor, iyileşiyor.

d) *Ber bi...ve*, yönünde, *-den* yana, *-e* doğru (yaklaşma).

Ber bi min ve dihat, bana doğru geliyordu.

e) *Di ber*, üstünde, hakkında.

Di ber hev didin, kavga ediyorlar, dövüşüyorlar (deyim).

f) *Di ber...de*, önde, önünde (hareketsiz), için.

Di ber mala me de darek heye, evimizin önünde bir ağaç var.

Di ber hev de, karşı karşıya, yan yana.

g) *Di ber...re*, önünden, boyunca.

Di ber qesrê re derbas bû, sarayın önünden geçti.

h) *Di ber... ve*, karşısında, dolayısıyla.

Di ber vê xebata hêja ve (H.), bu değerli çalışma karşısında.

i) *Ji ber*, karşısında, nedeniyle, için.

Ji ber wî rabû, onun karşısından kaçtı.

Ji ber çi? Niçin? Neden dolayı?

Ji ber ko, çünkü.

Ji ber vê yekê, bundan dolayı, bunun için.

Ji ber vê hindê, bunun içindir ki.

Ji ber xwe, kendiliğinden.

j) *Ji ber...re*, için.

Az kullanılır.

k) *Ji ber... ve*, önünde, yerine, yerinde, adına, tarafından.

Ji ber mîr ve rabû, beyin önünde ayağa kalktı (saygı için)

Min Şemso ji ber Tacîn ve şand bajêr, Tacîn'in yerine Şemso'yu kente gönderdim.

Ji ber wî ve, onun yerine, onun adına, onun tarafından.

Aynı zamanda uzaklaşma fikri de verebilir :

Ji ber şîr ve kirin, süttten kesmek.

l) *Li ber*, önünde, yanında, ile, göre, için, üzere.

Li ber şêx disekinîn, şeyhin önünde ayakta duruyorlar.

Li ber mirinê ye, ölmek üzeredir.

Li ber nanê xwe pcnîr dixwe, ekmeğiyle birlikte peynir yiyor.

Ev gotin li ber xelkê eyb e, bu söz halkın gözünde ayıptır.

Li ber Xwedê, Allah aşkına.

3) *Bê, bêf*, -siz, gayri, -den başka, -e karşı, dahası.

Bê min, bensiz.

Bê tişt, hiç bir şeysiz.

Bê lez û tirs, acelesiz ve korkusuz ; sakın olarak.

Bê wan kes ne hat, onlardan başka hiç kimse gelmedi.

Bêf tu dişwariyê, hiçbir güçlük olmadan.

Bêf ko, olmaksızın.

Bêf ko te bigota, min zanî bû, sen demiş olmasan da ben biliyordum.

Ev erdê han ê gelê kurd e û bê wan kes tê de rûnane (H.), Bu toprak Kürt halkınındır ve ona aittir, başka hiç kimse orda oturmuyor.

Bê zimanê xwe, gelemperiya xelkên vî bajarî bî tîrkî dizanin (H.), bu kentlin insanların çoğu, kendi öz dillerinden başka Türkçe bilirlir.

Bê gotîniya min kir, benim görüşüme aykırı davrandı.

4) *Bi,* ile, tarafından, vasıtasıyla, onunla, görc, vb.

a) *ile,* tarafından (araç; tarz, zaman da ifade edcr).

Goşt bi kêra xwe birî, eti bıçağı ile kesti.

Dinya bi dor e, ne bi zor e, dünya sabır ile yürür, şiddet ile değil (atasözü)

Xaniyê xwe bi destên xwe ava kir, evini kendi elleriyle yaptı.

Bi darê zorê, zorla (sopa zoruyla).

Gundê me bi dêtê Hemo hatiye şewitandîn, köyümüz Hemo tarafından yakıldı (Hemo'nun eliyle yakıldı).

Bi sivikahî, kolaylıkla.

Bi vî avayî, bu tarzda, böylece.

Bi qencî, iyilikle (belirteç).

Bi çend ? Kaça ?

Yek heye, bi sedî; sed heye, ne bi yekî, bir tekil yüzc değer ve yüz taneşi bir cümez (atasözü).

Bi carekê, bir anda, ansızın.

Bi tenê, bi tena xwe, yalnız başına.

Bi xwe, kendi, şahsen, bizzat.

Mîr bi xwe hat, emir (bey) şahsen geldi.

Hon xwe bi xwe, bizzat siz.

Bi gotinê, lafzen, sözle.

Bi navê Xudayê pak ê dilovan û mihrivan, esirgeyen ve bağışlayan, pak Tanrı adına.

Pîştî rohelatê bi du sactan, güneşin doğuşundan iki saat sonra.

b) İçinde, üzerinde.

Pere bi bêrika xwe xist, parayı cebine koydu.

Bi hewa ket, uçtu (harfî harfine : havaya düştü).

c) Göre.

Bi min, bana göre.

Bi a min bike, benim tavsiyeme göre hareket et.

d) *Bi* bazı fiillere tümleç ya da yüklem sokmaya da yarayabilir.

Ez bi şivan bûm, ben çoban oldum.

Tu hêj bi Kurmancî nizanî, sen daha Kürtçe bilmiyorsun.

Mîşo gayê xwe bi firotin da, Mîşo öküzünü satışa çıkardı.

e) *Bi ...de*, üstünde, arasında.

Destmala min bi avê de çû, su mendilimi götürdü (tam kar. mendilim suyun üstünde gitti).

Bi rê de, yolda, yol üstünde.

Ez bi dehl û rêlan diçûm nêçîra hirça (H.), ağaçlar ve ormanlar arasından ayı avına gidiyordum.

f) *Bi ...re*, ile (birlikte), yoluyla, arasından, ardından.

Gurgîn bi min re hat, Gurgîn benimle geldi.

Em pev re çûn, birlikte gittik (*pev: bi hev'*in büzülmüşü).

Pê re, onunla (*pê : bi wî, bi wênin* büzülmüşü).

Bi derencê re hilkişiya, merdivenden çıktı.

g) *Bi...ve*, ile (beraberlik, aidiyet, bitişiklik).

Mîr bi sed siwarî ve bi rê ket, emir yüz süvari ile yola koyuldu.

Şemso bi min ve ye, Şemso benimledir (yani bana bağlıdır).

Axa, bi deh gundên xwe ve, bawer dike Keyxosrow e, ağa, on köyü ile kendini Keyhüsrev sanıyor (atasözü).

Botan bi Behdînan ve ye, Botan (Kürt ili) Behdînan'la (Başka bir Kürt ili) bitişiktir.

Bi ser û berê xwe ve, tamamıyla, baştan başa, baştan ayağa.

AÇIKLAMA. Çok yaygın bir kullanım olarak *bi wî*, *bi wê* normal olarak büzülme sonucu *pê*'ye, çok nadir olarak da *vê*'ye döner.

Ör.: *Ez pê dizanim*, onu biliyorum.

Tukes pê nikare, kimse onunla başa çıkamaz.

Ez pê dixebitim, onun üzerine çalışıyorum.

Ew pê hesiya, farkına vardı, ondan haberdar oldu.

Dilê min pê dişewite, ona acıdım (tam karş.: kalbim onun için yanıyor).

Hev, *êk* eşdeş zamirleri ile büzülme *pev*, *pêk*, *vêk* verir.

Ör.: *Pêk anîn*, kotarmak, gerçekleştirmek.

Pev çûn, dövüşmek, kavga etmek.

Pev re, *vêk re*, birlikte, beraber.

5) *Bil*, ayrı, hariç, başka (her halde Arapça *بِلا* *bila*'dan).

Bilî wî, ondan ayrı.

Ji bil min ve kes ne ma bû, benden başka, kimse kalmamıştı.

6) *Bin* (ad olarak *bin*, er., dip, alt), alt, altında.

a) *Bin av bûn*, dalmak, batmak.

b) *Di bin...* de, altında (hareketsiz).

Hespê min di bin min de hate kuştin, atım altımda ölmüştü.

Kursî di bin masê de ye, sandalye masanın altındadır.

Sed gund di bin destê wî de bûn, yüz köy onun yönetimindeydi.

c) *Di bin ...re*, altında, altundan.

Malên xelkê delal danî bûn di bin malên me re, sevgilinin (oymağının) çadırları bizimkilerin altına kurulmuştu (halk şarkısı).

Di bin çavan re li min dinêre, alttan alta beni süzüyor.

d) *Ji bin*, üstten.

Destê xwe ji bin kulavê xwe derîne, elini kepeneğinden çıkar.

e) *Ji bin...de*, *ji bin*'le aynı anlamda.

f) *Ji bin ...ve*, alt tarafından.

Ji bin pirê ve derbas bû, köprüünün altundan geçti.

g) *Li bin*, altında, altundan, (hareket ile).
Were li bin darê rûne, gel ağacın altında otur.

7) (*Ji*) *bona*, (*ji*) *bo* (varlığıyla... anlamında *ji bûyîna*'nin büzülmüşü), için, dolayısıyla.

Ezê (ji) bona (ji bo) zaroyên xwe bixebitim, çocuklarım için çalışacağım.

Gula ko min çinî ji bona (bo) te ye, kopardığım gül senin içindir.

Pezê nêr ji bo kêrê ye, koç bıçak içindir (atasözü).

Ji bo vê, ji bo vê yekê, bunun için, bu nedenle, bundan dolayı.

Ji bo hin ramanên siyasî (H.), bazı siyasi art düşüncelerde.

Ji bona Xwedê, Allah aşkına.

AÇIKLAMA. (*Ji*) *bona*, (*ji*) *bo*, lehçelerde kullanılan ikizler de içerir: *seba*, *sebo*, *sebona*, *sewa*, *seva*.

8) *Cem* (belki de Arapça عند 'den), -de, nezdinde, yanında.

Cem me, bizde, bizim evde.

Li cem, bizde, -de, nezdinde (hareketli ya da hareketsiz).

Ji cem apê min hatiye, amcamın yanından (evinden) geldi.

9) *Der*, üstünde, dışında (edat olarak az kullanılır; daha çok belirteç kullanımı yaygındır).

Der heqê wan, onların hakkında.

Ji der vê avê, bu akarsuyun öte yanında.

Xwiya ye ko nivîsevan lîwa Rihayê derî Kurdistanê dihesibîne (II.), yazarın Urfa ilini Kürdistan'ın dışında saydığı görülüyor (*derî*, *der ji*'nin büzülmüşü).

Ji dervêyî ..., dışında, ayrı (yer belirteci olarak *ji derve* dışarı; *yî*, *ji*'nin büzülmüşü).

10) (*Ji*) *dêl* (her halde Arapça *bedel* بدل 'den), yerine. Az kullanılır.

Ji dêl xweşiyê, te dilê me ji xema û kesera dagirtîye, kalbimizi sevinç yerine gam ve acıyla doldurdun (*Lavîj*, Yezidi din kitabı, *Hawar*, sayı 25).

11) *Di*, aidiyet, durum, vb. fikri verir.

a) Ekleme ve niteleme bağıntuları kurmaya yarayabilir (bk. par. 110)
Hespê di Soro, Soro'nun atı.
Çiyayên di bilind, yüksek dağlar.

b) İçinde, üstünde (hareketli ya da hareketsiz).
Vî keşçî di şorbê meke, pîs e, bu kaşığı çorbaya sokma, pistir.
Ez di xwe fekirîm, (kendi kendime) düşündüm.
Halan di hev dan, birbirlerini yüreklendirdiler.
Merhem di xwe da, merhem süründü.
Zanîna min di vî warî (H.), bu konuda bildiğim şey.

AÇIKLAMA. Zamirlerle yan yana gelen *di* şu büzülmeleri yapar *tê (di wî, di wê)*, *tev (di hev)*, *têk (di êk)*.

Tev, tev de, tevî (di hev lî'nin büzülmüşü) çoğu zaman «birlikte», «ile» anlamında kullanılır.

Ör.: *Emê tev de herin*, birlikte gideceğiz.

Ez welatê xwe tevî xelkên xwe çêtirî biyaniyan dinasim (H.), ben kendi ülkemi, kendi insanlarımı yabancılardan daha iyi bilirim (*çêtirî, çêtir ji'nin büzülmüşü*).

c) *Di...de*, içinde (hareketsiz), esnasında, sırasında, vb.
Ez zanim di bêrika te de çî heye, senin cebinde ne olduğunu biliyorum.
Di bajarê me de, sûkeke mezin heye, kentimizde büyük bir pazar (çarşı) var.
Di van rojan de, bu günlerde.
Di wê wextê de, o zamanda.
Di gavê de, anında, derhal.

Min hîn di spehîtiya te de tukes ne di'ye, daha senin kadar güzel kimse görmedim.

AÇIKLAMA. *Di...de* takımındaki *di* edatı bazen kalkar.

Ör.: *Her tengiyê de ma*, o hep sıkıntı içinde kaldı.

d) *Di...re*, -den, arasında, yoluyla.
Em di newalekê re derbas bûn, bir vadiden geçtik.
Tê re (di wî (wê) re), arasından.

e) *Di...ve, içinde (hareketli), arasından, yoluyla.*
Ez di deştê ve hatim, ovadan geldim, ova yoluyla geldim.
Min bizmar di dîvêr ve kir, çiviyi duvara çaktım.

12) *Digel (di+gel, er., grup), ile (birlikte), rağmen.*
Digel hev, birlikte.
Digel min bû, o benimle idi.
Digel vî çendî, bununla birlikte.
Digel vê hindê, buna rağmen, oysa.

13) *Dor (ad, dor, dış., sıra), çevre.*
Di dora me de, li dora me, çevremizde, etrafımızda.
Dor'un dorhela diye bir de ikizi vardır.

14) *Fena, bk. mîna.*

15) *Gir (ad, gir, er.,).*
Ji girê min ve, bana rağmen.

16) *Gor (Türkçe göre'den), göre.*
Li gora vê kitêbê, bu kitaba göre.
Li gora min, bana göre.
Li goreyî xwe, onun kendi görüşüne göre.

17) *Heta, hetanî, heyanî, bk. ta.*

18) *Hinda, nezdinde (Arapça عند).*

19) *Jêlî, jîrkî, -den beri (az kullanılır).*

20) *Ji, den, arası, arasında, ile (araç), den beri.*

a) *-den.*

Mala min ji bajêr dûr e, evim kenitten uzaktadır.
Koçer ji deştê hatine, göçerler ovadan geldiler.
Ewê ji qehrê guldank şikest, öfkeden vazoyu kırdı.
Ji nêza mir, açlıktan öldü.
Ez ji xebata te pir razî me, çalışmandan çok memnunum.
Ji xwe, kendiliğinden, doğal olarak.

b) Arada, arasında.

Yekf ji wan, onlardan biri.

c) İle (araç).

Helaw ji şîrêzê çênabe, zank'tan helva yapılmaz (atasözü).

d) -den beri, itibaren.

Ji wê rojê Hawar nema derket (H.), O günden itibaren Hawar çıkmadı (Hawar, Kürtçe dergi).

e) Karşılaştırma yapmaya yarar (bk.par. 223) ve ayrıca bazı fiillere tümleç olur.

Riwê te ji heyva çardehê rewşentir e, senin yüzün dolunaydan daha parlaktır.

Ez ji te hej dikim, seni seviyorum.

f) Tarz, davranış gösterebilir.

Ji piya, ayakta.

g) *Ji...de*, -den, itibaren, -den başlayarak.

Ji jor de hate xwar, (yukarıdan aşağı) indi.

Roja xweş ji sibehê de xweş e, güzel gün sabahın belli olur (atasözü).

h) *Ji...der*, dışında, hariç, dışarısında.

Ji reya me der, yolumuzun dışında.

i) *Ji...re*, -ye, -ya, için.

Ji te re, sana, senin için.

Ez ji te re hertiştî dibêjim, sana her şeyi söyledim.

Min ji xwe re digot, kendi kendime diyordum.

Ji Hono re bêbextî kirin, Hono'ya ihanet edildi.

Kêfa min jê re tê, bu hoşuma gidiyor.

j) *ji...ve*, itibaren, den beri, göre. Davranış da gösterir.

Ji mêj ve, uzun zamandan beri.

Ji nêzîk ve, yakında, hemen.

Ji dūr ve, eskiden, uzaktan.

Ji te ve, sana göre.

Ji piya ve, ayakta.

k) *Ji...pê ve, dışında, ayrı.*

Ji te pê ve, senin dışında, senden başka.

l) *Ji...û vir de, -den beri, itibaren.*

Ji wê rojê û vir de, bugünden itibaren.

AÇIKLAMA. *Ji* aşağıdaki tarzda büzülmeler yapar :

Jev, jêk : ji hev, ji yek, ji êk.

Jê : ji wî, ji wê.

Ör.: *Min jê re da, ona verdim.*

Jû : ji wî û, yalnız aşağıdaki ifadelerde rastlanır:

Jû pê ve (ji wî û pê ve), ayrıca, öte yandan, üstelik, artık.

Ji kendisinden önce gelen sözcükler -*î*li büzülme yapabilir.

Ör.: *Hejî te dikim, seni seviyorum (hej ji te dikim yerine).*

Bêtirî wan, pirtirî wan, aralarından çoğu, onlardan çoğu.

21) *Li, içinde, -ya, -ya, için, üstünde (hareketli, hareketsiz).*

a) *Gurgîn li mal e, Gurgîn evdedir.*

Li avê xist, suya girdi.

Ez duhî li cem te bûm, dün, sende idim.

b) *Li şera xal û xwarzî; li xwarina, mam û brazî, savaşta dayı ve yeğen, yemekte amca ve yeğen (aile ilişkilerini belirten atasözü).*

c) *Çavê min li te ye, gözüm sendedir, seni gözetliyorum.*

Min ji Tacîn li te pirsî, seni Tacîn'den sordum.

Wey li mino! Wey li minê! Vay başıma! (eril ve dişil).

d) Bazı bileşik fiillere tümleç olarak girer ve mastarın yanında büzülmüş *lê (li wî, li wê)* olarak yer alır.

Lê geriyan, aramak.

Lê guh dan, boyun eğmek, itaat etmek.

Lêxistin, vurmak, dövmek.

Ez li pezê xwe digerim, koyunlarımı arıyorum.

Heke tu li min guh nadî, ezê li te xim, bana itaat etmezsen seni döverim.

AÇIKLAMA. Tıpkı *ji* gibi *li* de kendinden önce gelen sözcükler birleşip bütünlükte *-î* ye dönüşebilir.

Ör.: *Tevî*, ile (*tev li* yerine).

22) *Mîna* (*man*, *bimînc*, kalmak, benzemek, fiilinden), gibi.

Mîna min, *mîna te*, benim gibi, senin gibi.

23) *Nav* (*nav*, *diş.*, orta'dan), ortasında, arasında. Belirtilen sözcükle ek bağlantısı kurarak yarı edat gibi de sık kullanılır.

Ör.: *Nava gund*, köyün ortasında.

a) *Ez diçûm nav gundiyên xwe*, kendi köyümden insanların arasına gidiyordum.

b) *Di nav...de*, arasında (hareketsiz), ortasında.

Em di nav hev de rûnişti bûn, bir arada oturmuştuk.

Di nav bajêr de, kentin ortasında.

Di nav wan de, onların arasında.

c) *Di nav ...re*, arasında, arasından (hareketli).

Di nav xelkê re derbas bû, kalabalığın arasından geçti.

d) *Ji nav*, arasında, arasından.

Hirç ji nav daran derket, ayı ağaçların arasından çıktı.

Mîn cv kitêb ji nav yên din bijartîye, bu kitabı diğerlerinin arasından seçtim.

e) *Li nav*, arasında, arasından.

Li nav hemîyan, min tî bijartî, hepsinin arasından seni seçtim.

AÇIKLAMA. *Ji nav* ve *li nav*'dan daha çok *li nabeyna* (*nabêna*), arasından, *ji nabên*, arasından sözcükleri kullanılır. *Li navbera*, *ji navbera* (aynı anlamda) sözcükleri de kullanılır. Gene çok sık kullanılan *li nabêna*, *ji nabêna* sözcükleri

büyük bir olasılıkla Kürtçe *nav* ve Arapça *beyn* بَيْن sözcüklerinin karışmasından doğmuştur. *Li (ji) navbera*, daha seyrek kullanılır ve belki de diğerlerinin ikizleridir.

Ör.: *Li nabêna me dan û standin hebû*, biz ilişki içindeydik.

Di navbeyna me û we de, bizimle sizin aranızda.

Di navbera erd û ezman de, yer ile gök arasında.

24) *Nik*, -de, nezdinde.

Cem gibi (bk.) kullanılır. *Nik dilê min*, bana kalırsa (tam karşı.: gönlümde) deyimini ayrıca belirtmek gerekir.

25) *Nêzingî, nêzikî*, yanında.

26) *Nola*, bk. *mîna*.

27) *Ort* (Türkçe orta'dan), arasında.

Bazı Batı ağızları hariç çok az kullanılır.

28) *Paş* (*paşî*, diş., sırt'tan), arka, sonra. özellikle belirteç olarak kullanılır.

a) Arka (hareketli).

Ez çûm paş xênî, evin arkasına gittim.

b) *Paş* ve, arkasında, ardında.

c) *Di paş...de*, arka, arkasında (hareketsiz).

Di paş xaniyê me de kaniyek heye, evimizin arkasında bir kaynak var.

d) *di paş...re*, arkadan, arkasından, ardından.

Gur di paş şivên re derbas bû, kurt çobanın arkasından geçti.

e) *Ji paş*, arkasından, ardından.

Di jmin ji paş çiyê derket, düşman dağın arkasından çıktı.

f) *Li paş*, arkasından (hareketsiz), bk. *di paş ...de*.

29) *Pey* (*pey*, er., ayak'tan), ardından, sonra (hareketli).

Pey hev, biri öbürünün ardından.

Çoğul zaman bileşik ve deyim fiillerinde rastlanır.

Ör.: *Pey wî hatin*, onlar onun ardından gittiler (*pey hatin*).

Min da pey wî, ben onu izledim, onun ardından gittim (*dan pey*).

30) *Pêş* (*pêşî*, diş., yüz, cephe), önde, önünde (hareketli ve hareketsiz). Genel olarak *pêş*'in kullanımı *ber*'inkini de kapsar (bk). Örnek olarak şunlar verilebilir :

Pêş min de, di pêşiya min de, benim karşımda, öntümde.
Bêbêxtiya xwe pêş çavê min kir, ihanetini önüme koydu.
Pêş...ve, karşılığında.

31) *Pêşber*, karşıda, karşısında.
Pêşberî hev, karşı karşıya (-î, li'nin büzülmüşü).

32) *Pişt* (*pişt*, er., sırt'tan), arka, sonra. *Paş* (bk) ile aynı.
a) *Piştî nîvro*, öğlenden sonra.

Piştî ko, sonra ki (*piştî*deki *î* için, bk. yukarıda, (21. Açık).

b) *Di pişt ...de*, arkasında (hareketsiz).
Gundê me di pişt çiyê de ye, köyümüz dağın arkasındadır.

c) *Di pişt ...re*, sonra, arkasından, ardından.
Ez di pişt te re derbas bûm, senin arkandan geçtim.
(*Di*) *pişt rê*, sonra, sonunda.

d) *Di pişt ...ve*, aynı anlamda.
Ezê, di pişt xwe ve; jin û zarok bihelîm, benden sonra arkada kadın ve çocuklar bırakacağım.

e) *Ji pişt*, arkadan.

f) *Li pişt*, arka, arkada (hareketli).

33) *Raber*, doğru, -ye doğru (yükselme hareketi ile).
Destê xwe raberî Xwedê kim, kollarımı Allaha doğru uzatayım (halk türküsü).

34) *Raser*, üstünde, yukarıda.
Mizgeft raserî gund e, cami köyün yukarisındadır (-î, li'nin büzülmüşü).

35) *Rex* (*rex*; er., yan'dan), yanında.
Were rex min rûne, gel yanıma otur.
Rex hev, yan yana.

36) *Rexme*, rağmen (Arapça رغما, rağmen'den). Az kullanılır.

37) *Ser* (*serî*, er., baş'tan), hakkında, için, üst, üstte.

a) *Vê kitêbê dêne ser masê*, bu kitabı masanın üstüne koy.
Ser wan, onlar için.

b) *Bi ser ...de*, üst, üstünde (hareketle).
Av bi ser wî de rijand, onun üstüne su döktü.

c) *Bi ser ...ve, -ye, -ya*.
Bi ser...zêde kirin, -ye eklemek.

d) *Di ser...re*, üstünde, üstünden (hareketli ve hareketsiz).
Xaniyên wan di ser hev re ne, evleri birbirinin üstündedir.
Kevir di ser dîwêr re avêt, taşı duvarın üstünden attı.
Daran di ser xwe re mebire, ağaçları üstünden kesme.
(atasözü : seni koruyan, senden büyük olana saldırma).

e) *Ji ser*, üstünden.
Rojname ji ser kursiyê rakir, gazeteyi sandalyenin üstünden aldı.

f) *Li ser*, üstüne, hakkında, doğru, ardından.
Min kitêbek li ser Êzîdiyan nivîsand, Yezidiler üstüne bir kitap yazdım.
Li ser vê qerarê, bu kararın ardından, bu karar üzerine.

g) *Li ser...ve*, yönünde, -e doğru.

Li ser kebab ve çû, *li ser dextexana keran ve bû*, kebaba giderken eşek dağılmasına rast geldi. (atasözü).

38) *Şo*, için (bk.bo).

39) *Şûn* (*şûn*, dış., yer, alan).

Li şûna wî, onun yerine,

Li şûna ko, yerine.

40) *Ta*, heta, *hetanî*, *heyanî* (Arapça حتى dan), -ye kadar.

Em çûne heta gund, köye kadar gittik.

Heyanî vê rojê, bugüne kadar.

Ta bi şevê, geceye kadar.

Heta dawiyê, vesaire (sonuna kadar).

Heta li mirinê, çav li kirinê, ölünceye kadar çalış (atasözü).

41) *Tev, tevî (tev bî)*, birlikte, ile (bk. 21, Açıkl.).

42) *Têkil, têkilî (di êk li' nin büzülmüşü)*, arasında.

43) *Wek*, bk. par. 246.

44) *(Ji) xeyna, (ji) xeynî* (kuşkusuz Arapça غير gayri'den), gayri, başka, ayrı.

Atasözü. *Gundê bê rez, konê bê pez, mirovê dibêjê ez û ez, hemî ne tutişt e, bağıs köy, koyunsuz çadır, hep ben ben diyen adam, bunların hepsi işe yaramıaz (beş para etmez).*

Bi lavlavê mirov ji ber jina xwe nake der, yalvarmayla karının hakkından gelinemez.

Berxê nêr li ber du maka ye, iyi bir koç iki koyun eder.

Heçî li hespê hevalan siwar e, herî peyar e, dost atuna binen hep yaya kalır.

XXIII. BELİRTEÇLER — BAĞLAÇLAR — ÜNLEMLER

I. BELİRTEÇLER

254. Her niteleme sıfatı, biçim değişikliğine uğramaksızın belirteç olarak kullanılabilir.

Ör.: *Ez xweş dizanim*, iyi biliyorum.
Kin birîn, kısa kesmek.
Têr xwarin, doyasıya yemek (*têr*, doyma).

Sıfatlara ya da adlara getirilen sonekler belirteç yapımı için de geçerli olabilir. Ama kullanımları oldukça sınırlıdır. İşte söz konusu ekler :

-anc :

Kurdane, Kürt gibi, Kürdane.
Delîrane, cesurca, merdane.

-e :

Nêzike, yaklaşık olarak (*nêzik*, yakın).

-kî :

Mêvankî, misafirce.
Nivîskî, yazılı.
Nîvrokî, öğleyin.
Êvarkî, akşamleyin.

-nî :

Kutanî, kısaca, sonuç olarak (*kuta*, son).

-tir :

Sîbetir, öbür gün, yarından sonra (*sibe*, yarın).
Pirtir, daha fazla.

Bir yandan «kalıtımsal» belirteçler, öte yandan söylemdeki bazı öğelerin özel kullanımından ya da birçok sözcüğün birleşiminden doğan belirteçler üçüncü bir kategori olarak verilecektir.

Ör.: *Gelo, mi dir (gel, grup, çağrı durumundan)?*

Birast, doğrusu (edat bi + rast, doğru, gerçek).

Berepaş, gerisin geriye (ber, yüz, ön + e uyum takısı + paş, arka, geri).

Serdawiyê, sonuç olarak, nihayet (ed. ser+ dawî, son, art, sözcüğünün eğ. durumu).

AÇIKLAMA. Yer belirtmek için eğik durum kullanımı da bazı adlara belirteç anlamı vermeye yarar.

Ör.: *Sibehê, sabahleyin (sibeh, dış., sabah).*

Carina, bazen (car, dış., defa).

Carekê, bir kere, bir defa.

Rojekê, bir gün (roj, dış., gün).

Şevê, bir gece (şev, dış., gece).

Tersine, bazı nadir hallerde, kullanımı kural olduğu halde eğik durumun kullanılmayışı ya da eksikliği de aynı sonucu verir.

Ör.: *Ez diçim mal, eve gidiyorum.*

Li mal e, evdedir.

Bu iki örnekte *mal* sözcüğü dişiliğe -ê bükününü almak gerekirdi; bu bükünün bulunmayışı adın belirteç olarak kullanıldığı anlamına gelir. Aynı açıklama, biraz ilerde belirtilecek olan *bi dizî* ve *bi rastî* tipindeki deyim belirteçlere de uygulanabilir.

İşte kullanılan belirteç deyimlerden örnekler.

Bi dizî, gizlice, el altından.

Bi rastî, gerçekten, gerçekte, doğrusu.

Pir û hindik, az çok, aşağı yukarı.

Bivê nevé, iyi kötü, ister istemez, şüphesiz.

Bi roj; bi şev, gündüzün; geceleyin.

Roj ji roj, günden güne.

Şev û roj, gece gündüz.

Roj pê de, günü gününe.

Di vê navê de, bu sırada, bu arada.

Başlıca belirteçler ve belirteç deyimler, morfolojik kategori ayrımı yapılmaksızın aşağıdaki paragraflarda sıralanmıştır.

255. Durum belirteçleri.

Axiş, ne iyi ki, bereket versin.

Bêtir, daha çok, daha fazla.

Bi dizî, gizlice, el altından.

Birast, *bi rasî*, gerçekten, doğrusu.

Bivê nevê, iyi kötü, ister istemez.

Çêtir, çok iyi.

Çilo, *çito*, nasıl, gibi, öylece.

Dirêjkî, boylu boyunca, uzunlamasına.

Devdevkî, yüzüstü.

Eseh, gerçekten, doğrudan. (Ar. اصح).

Halo, *hole*, o halde, nitekim, o zaman.

Hema hema, hemen hemen.

Herwekî, gibi.

Ör.: *Herwekî me got*, dediğimiz gibi.

Hevtone, böylece.

Ji dil, içtenlikle, samimiyetle.

Jor û jêr, genel olarak aşağı yukarı.

Kereker, gizlice, çaktırmadan.

Lez : *bi lez*, *bi lez û bez*, çabuk, hızlı, hızla, acilen.

Nêzike, yaklaşık olarak.

Qenc, iyi.

Rind, iyi.

Ûha, *ûlo*, *wanî*, *welê*, *welo*, *wilo*, *wiha*, *wisa*, böyle, bunun gibi, öyle.

Belgisiz sıfat gibi de kullanılabilir.

Ör.: *Bi awakî welê*, öyle bir şekilde.

Wer, *werge*, öyle, böyle, böylece.

Wisn, öyle, böyle, böylece.

256. Miktar ve sayı belirteçleri.

Ancax, yalnız, ancak (Türkçe'den).

Balo, en azından, hiç değilse,

Beraber, kadar, fazla.

Ör.: *Du beraber*, iki kat kadar, iki kat fazla.

Bes, yeter, oldukça, yeterince.

Ör.: *Besî min e*, bana yeter, bende yeteri kadar var (-î, li için),
Bêdira, yeterince, gerçekten.

Bêtir, bihtir, daha fazla, artık, dahası.

Ör.: *Bêtirî wan*, onlardan fazla (ji için -î).

· AÇIKLAMA. *Bêtirî wan* «onların birçoğu» anlamına da gelebilir.

Bi tamamî, tamamen, tamamiyle.

Bitenê, yalnız.

Çend, *bi çendî*, kadar.

Çiko, o kadar ki (*çiqas ko*'nun büzülüüşü).

Çiqas, *çiqeder*, kaç, ne kadar.

Çiqas...ewçend (ewqas)..., ne kadar ise...o kadar.

Evende, *evhinde*, *ewçend*, *ewende*, *ewende*, *ewqas*, o kadar, ne kadar.

Gelek, çok.

Bi gelekî, pek çok.

Gişkî, toplam, toptan, aşağı yukarı.

Hefqas, bk. *ewqas*.

Herçend...ewçend..., ne kadar ise ... o kadar.

Ör.: *Herçend mirov nezan e, xwe ewçend zana dihesibîne (H.)*

Kişi ne kadar cahil olursa kendini o kadar alim sanır.

Herçî, ne kadar, o kadar.

Hindek, *hindik*, *hinek*, *az*, biraz.

Kêm, *az* ; *kêmtîr*, *az*, *eksik*, daha az.

Ör.: *Ma ew kêmtirî wan e? Yani onlardan daha az mı (ji için -î).*

Kêm û zêde, az ya da çok, az çok, hemen hemen.

Kutanî, kısaca, nihayet.

Nivanî, yarı yarıya.

Qas, *bi qasî*, kadarıyla, mümkün mertebe.

Qene, *en azından*, hiç değilse.

Pir, çok.

Pir û hindik, az çok, az ya da çok, hemen hemen.

Pirtîr, daha fazla, artuk.

Ör.: *Pirtîrî du hezar dînar*, iki bin dinardan fazla (-î, jî'nin büzülmüşü).

Sif, yalnız, sadece.

Tenê, tinê, bi tenê, yalnız, tekçe.

Teqe, en azından, hiç değilse.

Xulase, kısaca, özet olarak (Arapça خلاصة hulasaten'den).

Zehf, çok, fazla.

Zeyde, zêde, zêdetîr, çok, pek çok, daha fazla.

Zihar, en azından, hiç değilse.

Zor, çok, fazla.

257. Yer ve yön belirteçleri.

Alî (er., yan): *Ji vî alî* ve... *û ji wî alî* ve, bu yönden ... öte yana; bir yandan öbür yana.

Bala, yukarı.

Balorkî, aşağı yuvarlanarak.

Banî, bk. *bala*.

Beraber, karşı karşıya, -in karşısında.

Berbijêr, inerek, aşağı doğru, aşağıya.

Berbijor, çıkarak, yukarı doğru, yukarıya.

Berepaş, gerisin geri.

Berve, ileri.

Der, dışarı, dışarda, dışında.

Ör.: *Eşkere ye ko ev ji qeyda gelcmper der e (H.)*, bunun genel kural dışında olduğu apaçiktır.

Ji adetê der, alışılmamış, adet dışı.

Derve, ji derve, dışarı.

Dûr, uzak, uzakta.

Ör.: *Bi dûr ketin*, uzaklaşmak.

Dûr û dirêj, enine boyuna, uzun uzadıya.

Ji dûr ve, uzaktan.

Eve, işte.

Ör.: *Eve gundê min ya da gundê min ev e, işte köyüm.*

Ewe, işte.

Hindir, hindur, hundir, içerde, içerisi.

Herde, orda.

Hîr, li hîr, bura, burası.

Jêr, aşağı.

Jor, yukarı.

Mal, li mal, evde.

Mil (er.yan) : ji milê din, öte yandan.

Nêzik, nêzing, nîzik, yakın.

Paşve, arka, arkada.

Pêşve, ileri, ilerde, önce.

Pêlepaş, gerisin geri, arkaya.

Rexkî, rexrexkî, yandan.

Serbijêr, bk. berbijêr.

Serbijor, bk. berbijor.

Va, vaya, vaye, veyc, vcha, işte.

Vir, vira, li vir, bura, burada (hareketli ya da hareketsiz).

258. Zaman belirteçleri.

Berê, eskiden, önce.

Bitirpêr, üç gün önce.

Car (diş.a., defa) aşağıdaki belirteçleri verir:

Carcaran, ji carcaran, bazen.

Cardin, başka sefer, gene.

Carekê, bir defa.

Carina, bazen.

Hercar, her defa, hep.

Bîstekê, bir lahza.

Cihde, derhal, hemen.

Da, gibi, o halde.

Dawî, dawiyê, daha sonra, sonra, nihayet.

Dihî, do, duh, duhî, dün.

Do ne pêr, yakın zamanda (bk.pêr).

Dîsa, dîsan, yeniden, gene.

Dû, dûre, nihayet, sonra.

Dûnîro, öğleden sonra.

Êdî, artık, bundan böyle; olumsuzluk takısıyla kullanıldığında êdf.
«artık...değil» anlamına gelir.

Êvarkî, akşamleyin.

Gav (diş., an):

Vê gavê, o zaman.

Wê gavê, o zaman.

Gavekê, bir lahza, bir an.

Gavina, gavgavina, bazen, zaman zaman.

Geh...geh, kâh...kâh...

Halo, hele, o zaman, yani.

Hem...hem, him...him, aynı zamanda, hem...hem.

Ör.: *Mecbûr bûn hem bi rê ve herin, hem şer bikin (H).*, hem yollarına devam etmek, hem savaşmak zorundaydılar...

Hema, hema, derhal, hemen, o saat.

Her, daim.

Her û her, hep, sürekli olarak.

Hergav, daima, sürekli olarak, sık sık.

Hero, her gün, gündelik (her roj'un büzülmüşü).

Hew, asla, hiçbir zaman, artık.

Ör.: *Ez hew dixwim, artık yemiyorum.*

Hey, bk. hema.

Hêj, hê, hîn, hîna, gene, hep, her zaman.

Hindî, hingaft, hingê, hinganî, hingavî, o zaman, o sırada.

Îcar, încar, bu defa.

Îro, îroro, bugün.

Îsal, bu yıl.

Îşev, bu gece.

Jêlî, -den beri.

Jû paşî, jû pê ve, bundan böyle, artık.

Kotek, ancak, tam, henüz.

Ör.: *Min kotek nan xwar û ez rabûm, ancak yemek yeyecek kadar zaman buldum ve kalktım.*

Niho, niha, noke, nika, şimdi.

Ji niho û pê de, bundan böyle, bundan sonra.

Nişk (diş., an, zaman): Ji nişkekê ve, aniden, birdenbire.

Nîvrokî, öğleyin,

Nû, yeni olarak.

Ji nû ve, yeniden.

Par, geçen yıl.

Paşê, paşkê, paşkî, paştir, sonra, daha sonra, ilerde, nihayet.

Pêde, durmadan, sürekli olarak, aralıksız.

Ör.: *Ji sibehê pêde, aralıksız sabahtan beri.*

Salê pêde, bütün yıl.

Pêr, önceki gün.

Pêrar, iki yıl önce, evelki yıl.

Piştire, di pişt re, sonunda, sonra, daha sonra.

Roj bi roj, günden güne, günü gününe.

Serdawiyê, nihayet, sonunda.

Sibe, yarın.

Sibehê, sabahleyin.

Sibetîr, yarından sonra.

Sibetira dî, üç gün sonra.

Tim, daima, her zaman.

Tim û tim, durmadan, durmaksızın, sürekli.

Ve, va, o zaman, o sırada.

Vêca, vêga, o zaman, o sırada.

Zînhar, asla, zinhar.

Zû, zûka, erken, çabuk.

Ör.: *Tu zû hatî, erken geldin.*

Zû her, çabuk git.

259. Tasdik ve istek belirteçleri.

Belê, evet.

Bi carekê, tamamen, hepten.

Bixwe, zaten, bundan başka.

Bêşik, şüphesiz, kuşkusuz.

Erê, evet.

Haşa, haşa.

He, demek, o halde, öyleyse.

İle, ille, zorunlu olarak.

İşela, *şale*, İnşallah (Ar إن شاء الله)

Ji xwe, tabii, doğal olarak.

Jî, dahi, hatta, bile.

Ör.: *Ez jî, ez pê dizanim*, ben dahi, onu biliyorum.

Di nav xelkê de jî, halk arasında bile.

Naxwe, *nexwe*, zaten, bundan başka, belki.

Nemaze, özellikle, her şeyden önce, en başta.

Nexasim, (bk. *nemaze*.)

Tev, *tef*, tamamen, tamamiyle.

Xasxa, *xesma*, her şeyden önce, özellikle, bilhassa.

260. Olumsuzluk belirteçleri.

Me, na ne, ni olumsuzluk belirteçlerinin kullanımı par. 182'de incelenmiştir.

Ne...ne, *ne...ne*, *çi...çi*, *ne...ne*.

Ör.: *Me tiştck ne dît, ne jî bihîst*, ne gördük ne işittik.

Ne gayê min li garanê yc, ne galgala nanê gavên dikim, ne sürüde sığırım var, ne çobanın ekmeğinden söz ederim (atasözü).

Ew zaroyên ha çi kesb çi kar nînin (H.), bu gençlerin ne mesleği ne işi var.

Nema, artık.

Ör.: *Nema tê*, artık gelmeyecek.

Mîşo nema dixebite, Mîşo artık çalışmıyor.

Ji wê rojê, Hawar nema derket (H.), O günden itibaren Hawar (Kürtçe dergi) artık çıkmadı.

No, hayır.

Qet, asla, katiyen (olumsuz cümlede kullanılır).

Qet mebe, hiç değilse.

Tewi, bk. *qet*.

Tucar, *tucara*, asla.

Yekcar, tamamen, tamamiyle.

261. Soru ve tahmin belirteçleri.

Belkî, belko, belki.

Çawa, çawan ? Nasıl ?

Çilo, çitewr, çito, çitone ? Nasıl ?

Çima, çiman, çira, çire ? Niçin ?

Çiqas ? Ne kadar ? kaç ?

Gelo ? Acaba ?

Kano, kašo, gibi, sanki, sözde.

Kengê, kengî ? Ne zaman ?

Kusan ? Nasıl ?

Kû, bi kû dê, kû derê, bi kû ve, li kû ? Nerede ?

Ji kû ? Nereden ?

Bi kû ve, nereden, nereye:

Hon berê xwe bi kû ve bidin jî, ruye Xwedê li we ye (H.), nereye gitseniz
de Allahın yüzü size dönüktür.

Ev bajar li kû derê be, bu kent neredé olursa olsun.

Lebê ? Efendim ?

Ma ? Mi ? Yani bu mu ? Şartlı bir soru fikri verir.

Ör.: *Ma ez jê ditirsim? Sanki ondan mı korkuyorum?*

Qey, belki.

We heye, belki.

Atasözü. *Kor çilo li Xwedê dinêre, Xwedê jî werge lê dinêre, kör Allaha nasıl bakarsa Allah da ona öyle bakar.*

XXIII II. BAĞLAÇLAR VE ÜNLEMLER

BAĞLAÇLAR

(Koordinasyon) ve (Sübordinasyon) bağlaçları olmak üzere ikiye ayrılırlar.

262. Bağlaçların çoğunun daha önce edatlar ya da belirteçler arasında kısmen incelenmiş olduğu görülecektir; gerçekten de bazı sözcükler, kullanımlarının çeşitliliği nedeniyle üç kategoriye birden girer. Başka durumlarda da söylemin bu değişik öğeleri arasında da kesin bir ayırım yapmak olası değildir.

263. Koordinasyon bağlaçları.

An, ya da, yahut.

An...an, ya...ya da...

Ör.: *An bike, melerize, an meke, melerize, ya davran titremeden ya da davranma ve titreme (atasözü).*

Ane, an ne, yoksa.

Ango, anî, zira, yani.

Lê, lêbelê, lêholê, ama, bununla birlikte, hiç değilse, gene de.

Û, ve.

Ör.: *Ez û tu, ben ve şen.*

Ew rabû û çû, kalktı ve gitti.

Tu û vî half ! Sen, bu durumda !

Ya, yan, ya, ya da.

Ya..., ya..., ya...ya da...

264. Sübordinasyon bağlaçları.

Çeşitli tipte yan cümleleri birleştirmeye yarar ve kimisi bildirme, kimisi

istek ve dilek kipleriyle çatı kurar. Aralarında çoğu edat ya da belirteç öğelerinin ko bağlacıyla birleşmesi sonucu ortaya çıkar.

Berî ko, beriya ko, -den önce (belirtilmek istenen niyete göre bildirme ya da istek kipinde).

Bila, bira, yeter ki, hatta, bile; emir ve istek yaratmaya yarar.

Ör.: *Bila bê*, gelsin.

Bila be, olsun.

Bira rê be, bira dûr be; bira buhûr be; bira kûr be; bira keç be; bira pîr be; bira avis be, bira bi derengî be, yol olsun da isterse uzun olsun; bir geçit olsun, isterse derin olsun, alacağın kadın bakire olsun, isterse ihtiyar olsun; gebe olsun, isterse vadesinden geç doğursun (atasözü).

Beî ko, -sızın, onsuz (istek kipinde).

Ca, da, bk. *heta, ta*.

Çawan, gibi, her ne kadar (bildirme ve istek kipinde).

Çawan hebe, ne olursa olsun.

Çawan ko, öyle ki, çünkü, zira.

Çi...çi..., ister ...ister...; ya...ya...(bildirme kipinde).

Ör.: *Şêr şêr e, çi mê ye çi nêr e*, aslan aslandır, ister dişi olsun, ister erkek (atasözü).

Çi gava, her defasında, (bildirme kipinde).

Çiko, çima, çima ko, çimko, çinko, zira, çünkü, mademki (bil. kip).

Çiqas ko, bi qasî ko, olduğu kadar, rağmen ki (bil. kip.).

Da ko, heta ko, hetanî ko, heyânî ko, ta ko, bk. heta ko, vb.

De, bazen emir kipine eşlik eder ve «hadi bakalım», «hatta» belirteç anlamı verir.

Ör.: *De bêje*, de bakalım, hadi de, söyle bakalım.

Dema ko, -diği zaman, -diğinde (bildirme kipi).

Eger, herger, heke, eğer. Bu bağlacın kullanımı par. 292'de ayrıntılılarıyla incelenmiştir.

Egerçi, hegerçi, eğer, -diği, -diği halde, rağmen her ne kadar, hatta (bil.kip).

Ör.: *Egerçi ez pîr bûme, dilê min hêj ciwan e*, ihtiyar olmama rağmen kalbim gençtir.

Gava, -diği zaman, ne zaman ki.

Ör.: *Gava çavê min lê ket, ez ecêbmayî mam, onu gördüğüm zaman şaşakaldım.*

Gelo, dolaylı soru cümleleri yapmaya yarar:

Ör.: *Bizanin çav bidêrin û binêrin gelo xelk çi dibêjin* (H.), halkın ne dediğini anlamak için bekleyip görmeyi bilin.

Ha..., *ha...*, *ha...*

Ör.: *Ma'ne xwîn e? Ha ji dest, ha ji zend*, kan değil mi, ha elden çıkmış, ha bilekten (atasözü).

Te daye avê, ha li çongê ha li navê, sen suya girmişsin, ha dizine gelmiş, ha beline (atasözü).

Heçî, herçend, herçî, karşın, rağmen, a gelince (bil. kip.).

Heçî ...heçî ...ister...ister...(bil...kip).

Ör.: *Heçî hat, heçî çû*, ister gitsin, ister gelsin.

Heçko, gibi, sanKi.

Herwekî, gibi, tıpkı, -diği halde, -den itibaren.

Ör.: *Herwekî ez wan dinasim, wisa (wiha) qedre wan dizanim* (H.), onları tanıdığım gibi değerlerini de bilirim.

Heta, da, heya, heyânî, hinda, ta; heta (da, vb.) ko, -na kadar, kadar, için, rağmen (bildirme kip.), ta ki (istek kip.).

Ör.: *Heta tu cehenemê nabînî, cenet bi te xweş nabî*, cehennem görmeyene dek cennet sana iyi gelmez (atasözü).

Carina cihê xwe ne diterikandin, heta ko em bi temamî nizingî wan dibûn (H.), bazen burunlarının dibine kadar yanaştığımız halde yerlerini terketmiyorlardı.

Heta ko çaran dibare, em nikarin bikevin derve, yağmur yağdığı sürece çıkamayız.

Di sûcên xelkê biborin, ta ko xelk di sûcên we biborin (H.), siz başkalarının kabahatini affedin ki onlar da sizinkileri affetsinler.

Ji ber ko, çünkü (bil. kip.).

Ji bona ko, için, ta ki (istek kipi), çünkü (bildirme kipi)

Ka, bk. *bila*.

Ör.: *De bêje ka em çawan bikin*, söyle bakalım ne yapmamız gerek.
Ka vê kitêbê bine, bu kitabı getir bakalım.
Kengê, kenga ko, -diği zaman, o zaman.

Ko, ki, için, eğer.

a) Bağlı cümleler yapmağa yarar. Duruma göre istek ya da bildirme kipinde kullanılır.

Ör.: *Axê emir kir ko em bar bikin*, ağa emir verdi ki, taşınalım.
Hêviya min heye ko tu veğerî, umarım ki dönesin.
Em ji şahiya ko ji destên wan xelas bû bûn, ev roj ji me re bû bû rojek
ccjn û şahînetê (H.), onlardan kaçıp kurtulduğumuz bu gün, bizim için bir bayram ve sevinç günü olmuştur.

Divê em kar û barê xwe bikin ko em sibe zû bi rê kevin, yarın sabah erken gitmek için hazırlanmalıyız.

Min dît ko çavên xwe li xelkê digerland, gördüm ki gelen gidenlere bakıyordu.

b) Pek çok bileşik bağlaçların bileşimine girer : *da ko, heta ko, ji ber ko, li şûna ko*, vb.

c) Dolaylı söylem yapmaya yarar.

Ör.: *Mîşo gote min ko pismamê wî ji bajêr hat*, Mîşo bana dedi ki, yeğeni kentten gelmiş.
Ez bawer dikim ko ne welê ye, sanıyorum ki öyle değil.
Ez bawer nakim ko welê be, sanmıyorum ki öyle olsun.

d) Eğer. *Eger, heke*, vb. (bk.par. 292) gibi ve aynı anlamda kullanılır.

Ör.: *Ko hat, ser seran û ser çavan*, gelirse baş üstünde yeri var.
Ko te xerabiyek kir, qencyekê li pey wê bike (H.), kötü bir iş yaparsan, onu iyisiyle telafi et.

Lew, lewma, lewra, lewre, çünkü, gibi, için, kaç, ne kadar.

Ji lewre, bunun için.

Li şûna ko, yerine (istek).

Madam, mafir, mafir ko, mademki, gibi.

Mafir...qene..., mademki..., hiç değilse...

Pa, yani, zira.

Paško, çünkü, o halde (bil. kip.).

Piştî ko, -den sonra (bil.kip.).

Qey, ki (bir şüphe nüansı içeren cümle yapmak için), sanki.

Ör.: Mirov dibêje qey hêsîrî bi wan şêrîn e (H.), sanki kölelik onlar için tatlıdır.

Ta, bk. heta.

Tişbe, sanki.

Welê ko, öyle ki, tıpkı.

Wexta ko, -diği zaman, vakta ki,

Xwezî, yeter ki, keşke...elverir ki...(istek geçmiş zman).

ÜNLEMLER

265. En çok kullanılan ünlemler aşağıda gösterilmiştir.

Aferîn, afîrîn ! Aferin !

Ah ! Ah !

Ax, ay ! Ah, ay !

De ! Haydi !

Ör.: De here lo ! Haydi ordan !

Deh ! Dch (hayvan haydamak için).

Ey ! Ey !

Gelî, ey. (Bk.par. 117, Açıkl. I).

Ör.: Gelî mirovîno, ey insanlar !

Ha ho ! ha ha !

He ! He !

Herik ! Hayret !

Heyf ! Yazık !

Heyfa wî ye, ona çok yazık.

Hê ! Kadınlara seslenmeye yarar.

Ho ! Erkeklerle seslenmeye yarar.

Lê, ey. Kadınlara seslenmek için.

Ör.: *Lê keçê, a (ey) kız.*

Lê delalê, ey sevgili kız.

Lo, ey. Erkeklerle seslenmek için.

Ör.: *Lo mirovo, ey adam.*

Lo şivano, ey çoban.

Malava ! Bravo !

Oh ! Oh !

Pêk ! Hayret !, Vay be !

Pif ! Püf.

Pix ! Hayvan korkutmak için kullamlır.

Tewtew ! Takdir ifade eder.

Tifû ! Püf ! Tüh !

Wex ! Weh !Vah !

Wey ! Vay,yazık !

Ör.: *Wey li minê! Vay bana ! (diş.).*

Wey li mino! Vay bana ! (er.).

Ya, ey (Arapça ya'dan).

Atasözü. *Xwedê yar be, bila şûr dar be,* Tanrı yardımcın olsun, kılıcın ağaçtan olsun, (gene keser).

Hezar dost kê m in, dijminek pir e, bin dost az bir düşman çoktur.

Heyfa ciwaniyê, pîrî li pey e; heyfa heyveronê, şereş li pey e, ne yazık! gençlikten sonra ihtiyarlık gelir, ay battıktan sonra gece kararır.

Nan û pîvaz û nexweşî çavreşî ye, ekmek soğan varsa hastalık ne ki.

XXIV. SÖZCÜKLERİN BİLEŞİMİ

I. ÖNEKLER

266. Fiillerde, deyim fillerde, edatlarda, belirteçlerde, vb. görüldüğü gibi Kürtçede, bileşik sözcük büyük ölçüde kullanılır. Bu eğilim adlarda ve sıfatlarda daha çok yer bulur. Dilin bu günkü yaşamında, çoğu zaman halk arasında ve kendiliğinden, bazen de bilgince ve yapay olarak bu yeni kavramları ifade etmek için en çok başvurulan yoldur. Bu bakımdan saygın ve çarpıcı bir örnek, uçağı belirten ve dişil bir ad olan «*balafir*» sözcüğüdür; bu sözcük ilk uçan makinelerin Kürdistan göklerinde belirlediği 1914- 1918 Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkmıştır. *Balafir* sözcüğü *bala* «yüksekte» ve *fir*, «uçan» (*firin*, uçmak fiilinin kökü) sözlerinden oluşur. Daha sonra bundan da *balafirvan*, havacı, *balafirvanî*, havacılık, *balafirgeh*, hava alanı, vb. sözcükleri türemiştir.

Sözcüklerin bileşimi hiçbir sıkı kurala bağlı değildir; yalnız anlamın açıklık ve sözcüğün akışma gereklerine önem verilir.

267. Adların ve sıfatların özelliği ve bileşimi.

Bileşik sözcüklere geçmeden önce, her türlü yalın ya da bileşik mastarın ad olarak kullanılabileceğini hatırlatmakta yarar var ; böyle adlar daima dişildir.

Ör.: *Gotin* (demek), söz, konuşma.

Kirin (yapmak), eylem.

Rasthatin (rastgelmek), rastlantı.

Hatin (gelmek), geliş, türün, gelir.

Mastar ekinden kurtulmuş fiil köklerinin çoğu da aynı şekilde ad verir.

Ör.: *Ger*, diş., (*gerîn*, dolaşmak'tan), gezinti.

Girî, diş., (*giriyan*, ağlamak'tan), gözyaşı.
Çand, diş., (*çandin*, bitki dikmek'ten), ekin, kültür.
Kir, diş., (*kirin*'den), fiil, eylem, olgu.
Destpêk, diş., (*dest pê kirin*'den), başlangıç, başlama.
Ayrıca sıfat-fiillerin çoğu da sıfat olarak kullanılabilir.

Ör.: *Birî*, kesik (*birîn*).
Cemidî, donmuş (*cemidîn*).
Mayî, kalan (*man*).
Nepandî, saklanmış, gizlenmiş (*nepandin*).
Sotî, yanmış (*sotin*).

Bu aynı sıfat-fiiller bazen ad anlamı bile alır.

Ör.: *Biserhatî*, diş., scrüven, olay (deyim fiil *bi scrê... hatin* (birinin) başına gelmek).

268. Sözcüklerin bileşimi, birinci derecede.

— gerek yalın, çoğunlukla bir heceli (*ber*, yüz, çehre; *deng*, ses ; *dil*, gönül; *spî*, beyaz; *sor*, kırmızı, vb. tipinde) sözcüklerin yinelenmesinden ya da birleşmesinden doğar (bu sözcüklerin ad, sıfat, zamir, edat, vb. olması farketmez),

— gerek belli bir köke bir önekin ya da sonekin eklenmesinden doğar.
İkinci derecede, önde yer alan kategoriden bileşik sözcüğe bir ya da birkaç yeni öge (önek, sonek, vb.) eklendiği görülür.

Bu çeşitli bileşimlerin önekleri aşağıda verilmiştir. Bu sözcüklerin birleşerek aldıkları anlamın çoğu zaman yapılarına giren sözcüklerinkinden önemli ölçüde ayrılığı görülecektir.

a) Bir sözcüğün yinelenmesinden ya da iki yalın sözcüğün birleşmesinden doğan bileşik sözcükler.

Aşağıdaki listeler olası kombinezonların çeşidi ve bundan doğan anlamlar hakkında bir fikir verecektir.

— Yineleme.

Berber, yüz yüze, karşı karşıya.

Girgir, diş., yuvarlanan, dönen bir şeyin çıkardığı ses.

Gumgum, diş., gümgüm, silah, top sesi.

Giragir, *giregir*, er., önemli kişi (*gir*, *giran*, ağır'dan).

Palapal, sağlam, istikrarlı (*pal*, diş., yan, destek'ten).

Rengareng, rengarenk, (*reng*, er. renk'ten).

AÇIKLAMA I. Yukarıdaki son sözcüklerde iki sözcük arasında bir ünlü bulunduğu görülmektedir ; e ya da a olabilen bu ünlünün biricik rolü iki ünsüzün yanyana gelmesinin yaratabileceği uyum aksaklığından kurtulmaktır (bk.par.60, Açıkl.). Bu akıcılık kaygısı ilerde daha başka örneklerde de görülecektir.

AÇIKLAMA II. Bileşik sözcüklerde cins için bk. par. 96.

— İki yalın sözcüğün birleşmesi.

Arav, diş., çamaşır suyu (*ar*, diş., kül; *av*, diş., su).

Avrû, cr., onur, yüzüsu (*av*, diş. su; *rû*, cr., yüz, çehre).

Bakur, er., kuzey rüzgârı; kuzey; (*ba*, er. rüzgar; *kur*,... *kur*, genç, güçlü)

Baldîrêj, sıf., sabırlı (*bal*, diş. zihin; *dirêj*, uzun).

Destbra, er., dost (*dest*, cr., el; *bra*, cr., kardeş (erkek)

Çaqrût, sıf., utanmaz, (kadın) (*çaq*, cr., bacak, *rût*, çıplak).

Çavsor, sıf., gözüpek, atak (*çav*, cr., göz; *sor*, kırmızı).

Dilkoçer, sıf., uçarı, şipsevdi (*dil*, er., gönül, *koçer*, cr., göçebe).

Dotmam, diş., amca kızı (*dot*, diş., kız; *mam*, er., amca).

Kirasderpê, cr., çamaşır (*kiras*, cr., gömlek; *derpê*, cr., don).

Nanda, cr., koruyucu, velinimet (*nan*, er., ekmek; da, dan, vermek fiilinden son sesin düşmesi).

Nankor, sıf., *nankör*. (*nan*, er., ekmek; *kor*, kör).

Pisaxa, er., soylu (*pis*, cr., oğul; *axa*, cr., ağa).

Pismam, er., amca oğlu (*pis* ; *mam*, amca).

Rêhesin, er., demiryolu (*rê*, diş., yol; *hesin*, er., demir).

Aşağıdaki örnekler dizisinde, yukarıda sözü edilen akışma ünlüsü ya da aynı rolü oynayan û bağlacı ortaya çıkmaktadır.

Dêlegur, diş., (dişi) kurt (*dêl*, diş., (dişi) köpek; *gur*, er., kurt.
Heyveron, diş., mehtap, ay ışığı (*heyv*, diş, ay; *ron*, diş., ışık).
Karûbar, er., hazırlık (*kar*, er., iş, çalışma; *bar*, er., yük).
Keçebav, sıf., (kadın) babayığit (*keç*, diş., kız; *bav*, er., baba).
Keskesor, diş., gökkuşağı (*kesk*, yeşil; *sor*, kırmızı).
Kisbûkar, er., meslek (*kisb*, diş., kazanç; *kar*, er., iş).
Kurebav, sıf., (erkek) babayığit (*kur*, er., oğul; *bav*, er., baba).
Nêreker, er., erkek eşek (*nêr* erkek; *ker*, er., eşek).
Nêrekew, er., erkek keklik (*nêr*, *kew*, diş., keklik).
Şeveres, diş., aysız gece (*şev*, diş., gece; *reş*, kara).

— Önek alan kök.

Öneklerin listesi par. 269'da verilecektir.

Burada birkaç örnek vermekle yetiniyoruz :

Bêxwedî, sıf., sahipsiz, terkedilmiş (örnek *bê*; *xwedî*, er., efendi, sahip).
Biber, sıf., geniş (örnek *bi*; *ber*, er., en).
Bihatın, sıf., bereketli, müreffeh (*bi*; *hatın*, diş., ürün).
Daxwaz, diş., dilek arzu (örnek *da*; *xwaz*, *xwestin*, istemek fiilinin sonundan ses düşmesiyle oluşan ad).

Nejê, sıf., tuhaf (örnek *ne* ; *jê*, *ji wî* için büzülmüşü).

Nelê, uygunsuz (*ne* ; *lê*: *li wî*).

Nexweş, sıf., hasta (*ne* ; *xweş*, iyi).

— Sonek alan kök.

Berve, sıf., kambur (*ber*, er., göğüs; sonek *ve*).

Bihîstok, er., ahize, dinleme cihazı, (*bihîst*, *bihîstin*'in son sesinin yitimi, *bihîstin*, dinlemek ; sonek -ok).

Bihîstevan, er., dinleyici (*bihîst*; sonek -van).

Dilîr, sıf., yiğit (*dil*, er., gönül; sonek -îr).

Germahî, diş., ısı (*germ*, sıcak; sonek -ahî).

Mezinahî, diş., büyüklük (*mezin*, büyük; sonek -ahî).

Pîber, er., koruyucu (*pî*, er., omuz; sonek -ber).

Pîrî, *pîrîfî*, diş., ihtiyarlık (*pîr*, ihtiyar; sonek -î, -îfî).

AÇIKLAMA I. Hiç kuşkusuz en sık kullanılan sonek *-î*'dir (ikizleri *-ahî*, *-anî*, *-îlî*, *-yî*, vb. ile) ve onunla her çeşit somut sözcük soyut bir türev verebilir. Bu yoldan elde edilen adların hepsi dışıdır.

AÇIKLAMA II. Sonek almış köklerin hepsi ille de ad ya da sıfat olmak durumunda değildir. Bunlar örnek, zamir, belirteç, vb. olabilirler...

Ör.: *Yekîî*, dış., birim (*yek*, bir; *îlî*).
Pêşber, er., kılavuz (*pêş*, ön; *ber*).
Raber, belirteç, karşıda, karşısında (*ra*, *ber*, önekler).

b) İki den fazla sözcüğün birleşmesinden doğan bileşik sözcükler.

Yalın ya da bileşik bir kökle, bir ya da birkaç önek, bir ya da birkaç soneki, vb. birleştirmekle yapılabirler; birleştirilecek öğelerin sayısı ve sırası, aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi son derece çeşitli olabilir.

Ör.: *Bêserûpa*, sıf., tutarsız (*bê*; *ser*., baş; *û*; *pa*, er., ayak).
Biserhatî, dış., serüven (*bi*; *ser*; *hatî*, *hatin*, gelmek'ten sıfat-fiil).
Biserxwe, sıf., bağımsız (*bi*; *ser*; *xwe*).
Biserxweyî, dış., bağımsızlık.
Devbigotin, sıf., sözüne sadık (*dev*, er., ağız; *bi*; *gotin*, demek, söz).
Devilken, sıf., güleç (*dev*; *li* yerine *il*, önek; *ken*, *kenîn*, gülmek'ten).
Bidestkirî, sıf., mamul, elişi (*bi*; *dest*, er., el; *kirî*, *kirin*, yapmak fiilinden sıfat-fiil).
Berbihcv, sıf., uygun (*ber*; *bi* ; *hev*, zamir).
Babidest, sıf., yoksul (*ba*, er., rüzgâr; *bi*; *dest*).
Bapîvan, sıf. tembel (*ba*; sonek *pîv* ve *an*).
Binavkirî, sıf. belirli (*bi*; *nav*, er., ad; *kirî*, *kirin*'den sıfat-fiil).
Nebinavkirî, sıf., belirsiz, belgisiz.
Tevayî, dış., bütünü, hepsi, cümle (*tev*, *di hev* yerine; *-ayî*).
Nedîbar, sıf., görünmez (*ne*; *dî*, *dîtin*, görmek'ten; *-bar*).
Jêhatî, sıf., denemiş, becerikli, çalışkan, (*ji wî* yerine *jê*; *hatî*, *hatin*, gelmek fiilinden sıfat-fiil).

Rengnesax, sıf., soluk, soluk benizli (*reng*, er., renk ; *nc*, olumsuzluk takısı; *sax*, sıf. sağ, sağlam).

269. Örneklerin çoğu *bi-*, *ber-*, *nav-*, *paş-*, *ve-* gibi edatlar, edatların çeşitli zamirlerle birleşip büzüşmüş halleri (*tev-*, *têk-*, *jê-*, *lê-*, vb.), belgisiz sıfatlar ya da zamirler ya da başkaları (*hem-*, *hev-*, *xwe*, vb.), yahut belirteçlerdir (*ne-*, *ni*). *Ba-*, *her-*, *hil-*, *ra-*, *wer-* gibi bazıları bu öğelerden hiçbirine sokulmaz. Aşağıdaki listede örneklerin tümü, kökenleri de elden geldiğince belirtilerek alfabe sırasına göre verilmiştir.

AÇIKLAMA II. Bu dilbilgisi kitabı Kürt dilinin ilk toplu ve temel dökümü olduğundan, bir kısmına çok ender rastlanmakla birlikte saptanabilen bütün örneklerin gösterilmesi bize doğru göründü. *Bê-*, *bi-*, *hil-*, *ne-*, *ra-*, *ve-* en çok kullanılan örneklerdir.

Ba-, bükme, burma fikri verir.

Badan, bükmek, burmak.

Bapêç, cr., paket.

Ber- (ber edatı), ön-

Berban, dış., önceden bildirim.

Berbang, dış., şafak ile güneşin doğuşu arasındaki dönem.

Berbext, sıf., ergen, evlenme çağında.

Berdest, sıf., hazır, emre amade.

Bê- (*bê* edatı), yoksunluk öneki olarak bir özelliğin ya da niteliğin yokluğunu gösterir (-sız).

Bêarî, dış., yüzsüzlük, utanmazlık, arsızlık.

Bêav, sıf., kuru, çorak, susuz.

Bêbask, sıf., çolak.

Bêbextî, ihanet.

Bêcdil, sıf., adaletsiz.

Bi- (*bi* edatı), bir niteliğin ya da özelliğin varlığını gösterir.

Bicîh, sıf., uygun, elverişli, isabetli.

Bigoşt, sıf., etli.

Binav û deng, sıf., anlı şanlı, meşhur.

Aynı zamanda bir araç değerini de taşır.
Bidev, belirteç, ağızdan, sözle, şifahen.

Bin- (*bin* edatı), altında, aşağıda.

Bincame, sıf., ikiyüzlü, riyakar.

Binçeng, diş., koltukaltı.

Bindest, er., ast, tabi, mazlum.

Bindestî, diş., astlık, tabilik, mazlumluk.

Da-, birçok bileşik fiilin yapımına yarar. İniş, kapalılık, giriş fikri verir

Danîn, koymak.

Dabelandin, yutmak.

Daçikandin, takmak, dikmek.

Dadan, kapamak.

Dagirtin, doldurmak.

Daketin, *dahatin*, inmek.

Daxwaz, diş., istem, dilek.

Der- (*der* edatı), çıkış, atılış ifade eder.

Deranîn, dışarı atmak, ihraç etmek.

Derbûn, çıkmak.

Derêxistin, çıkartmak, dışarı atmak.

Derling, er., pantolonun bacaklarının alt deliği.

Derpê, diş., don,

Dû- (*dû* edatı), devam fikri verir.

Dûajo, er., çoban yamağı.

Dûmahik, diş., devam.

Her- düşüş fikri verir.

Heraftin, yıkılmak, çökmek.

Herbilin, çökmek, yıkılmak.

Hev- (karş. zam. *hev*), birlik, benzerlik fikri verir.

Hecivandin, birleştirmek, biraraya getirmek.

Hecivan, diş., meclis, toplantı.

Hevber, sıf., eşit.

Hevreng, sıf., tekdüze, monoton.

Hevgel, er., arkadaş, destek.

Hil-, *hel-*, *hêl*, çıkış, yükselme belirtir.

Hilanîn, kaldırmak, çıkarmak, saklamak.

Hilatin, yükselmek (yıldız).

Hilfirîn, uçmak.

Hilkişîn, tırmanmak, üstüne çıkmak, binmek.

Him-, *hem-* (Farsça *hem*'e bk.), birliktelik ve eşitlik fikri verir.

Hemkar, er., iş, çalışma arkadaşı.

Hempa, sıf., eşit.

Î- (gösterme sıfatı *ev*'in büzülmüş biçimi). Zaman belirteçleri yapmaya yarar.

Îsal, bu yıl.

Îro, bugün.

Îşev, bu gece.

Jê- (*ji wî*, *ji wê*'nin büzülmüşü), ayrılma, köken fikri verir.

Jêkirin, kesmek, ayırmak.

Jêhatî, sıf., becerikli, tecrübeli.

Lê- (*li wî*, *li wê*'nin büzülmüşü).

Lêdan, vurmak, dövmek.

Lêxistin, aynı anlamda.

Lihev-, *lêk* (*li hev*, *li yek*'in büzülmüşü), özellikle birlik, birlikte.

Lihevxiştî, sıf., bileşik.

Na-, *ne-*, *ni-* (olumsuzluk belirteci), yoksunluk öneki.

Nebihingam, sıf., yersiz, uygun olmayan, münasebetsiz.

Nebaş, sıf., kötü.

Nebihîstî, sıf., duyulmadık, işitilmemiş.

Neyar, er., düşman.

Nezanî, dış., cahillik, bilgisizlik.

Nav- (*nay* edatı), arasında.

Navçar, dış., orta parmak.

Navkêl, dış., bel.

Nêv, *nîv*- (ad olarak *nîv*), yarı, yarım.

Nîvro, er., öğle.

Nîvekîr, sıf., kaba, hödük (*kîr*, erkeklik organı)

Paş- (*paş* edatı), arka, art.

Paşber, er., artçı.

Paşroj, diş., yedek, tasarruf.

Pev-, *pê*-, *pêk*-, *vêk*- (*bi hev*, *bi wî*, *bi êk*'in büzülmüşü).

Pevketin ya da *pêketin*, tutuşmak, yanmak.

Pevçûn, kavga etmek, dövüşmek.

Pevxistî, sıf., bileşik.

Pey-, *pê*- (*pey* edatı), art arda geliş, izlemek ifade eder.

Peyhatî, sıf., daha sonra doğan, küçük.

Pêma, er., mirasçı, kalıt.

Pê- (*bi wî*, *bi wê*'nin büzülmüşü), bk. *pev* ve *pey*.

Pêş- (*pêş* edatı), ön, önde.

Pêşber, er., kılavuz.

Pêşdar, er., öncü.

Pêşgotin, diş., önsöz, giriş.

Pişt- (*pişt* edatı), arka, art.

Piştîmêr, er., destek, yardımcı.

Piştşîv, diş., akşam yemeğinden sonra verilen hafif yemek.

Ra-, yükselme, yukarı doğru hareketi belirtir.

Rabûn, kalkmak, yükselmek;

Radan, yaymak, sermek.

Ragirtin, desteklemek.

Rahiştin, *rakirin*, çıkarmak.

Raserîn, sıf., yüce, ulu..

Rê- (yol), *rêkirin*, göndermek'te geçer.

Rû- (*rû*, yüz'e ve Farsça روى ruy, üstünde'ye yaklaştırılabilir), üst üste olmayı ya da aşağı doğru hareketi belirtir.

Rûniştin, oturmak.

Rûpişt, dış., astar.

Rûpel, er., sayfa.

Ser- (*ser* edatı), yükselme fikri ifade eder.

Serderî, er., boyunduruk.

Serevraz, dış., yokuş, yükseliş.

Serhev, sıf., düzenli, derli toplu.

Tev-, *têk-* (*di hev*, *di êk*'in büzülmüşü).

Tê- (*di wî*, *di wê*'nin büzülmüşü).

Têxistin, içine sokmak.

Ve-, başlıca açılış ve yinelemek fikri verir.

Vebûn, açılmak, yumurtadan çıkmak.

Vedan, ayırmak.

Vegeriyan, dönmek, geri gelmek.

Vejanî, canlandırmak.

Vemirandin, söndürmek.

Vexwarin, içmek.

Vexwandin, davet etmek, çağırmak.

Wer-, dolanma, dönme hareketi belirtir.

Werbûn, tepetaklak yuvarlanmak.

Li...werhatin, etrafı çevirmek, sarmak.

Wergerandin, döndürmek, dolandırmak, çevirmek.

Xwe-xwey- (dön. zam. *xwe*), aidiyet, özgülük ifade eder.

Xwemal, sıf., özel.

Xwebînî, dış., bencillik, egoizm.

Xwebûn, dış., bağımsızlık.

Xwerû, sıf., saf, özgün.

Bunlardan başka, sayı adlarının çoğu da önek olarak kullanılmaya elverişlidir.

Ör.: *Yekaheng*, tekdüze, monoton.

Yekçav, sıf. tek gözlü.

Durû, sıf., ikiyüzlü, riyakar.

Sêgûşe, sıf., üçgenimsi, üç köşeli.

Çarpé, sıf., dörtayaklı.
Çarmedor, dış., çevre, etraf.

Atasözü. *Çira nîne ko heta sibehê pêkeve*, lamba değil ki sabaha kadar yansın.

Dinê li dinê, çavê gur li bizinê, dünya dünya kaldıkça kurt keçiyi gözetleyecektir.

II. SONEKLER

270. Tıpkı önekler gibi, soneklerin de bir kısmı «kalıtsal» dır (başlıca birkaçını sayarsak: *-a, -ak, -asa, -awer, -ar, -bar, -dar, -ek, -î, -mend, -van*). Diğerleri fiil köklerinden (*-kir, -kuj, -nivîs, -zan, vb.*) ya da ad köklerinden (*-eh, -yar, -xane, vb.*) elde edilmiştir. İkinci kategoriden olanların kökeni yeri geldikçe gösterilecektir.

Par. 269'daki açıklamada önekler hakkında belirtilmiş olan gözlem bu konuda da geçerlidir. Bir kısım çok seyrek kullanılmakla birlikte soneklerin de elden geldiğince tam bir dökümü yapılmaya çalışılacaktır.

Soneklerin çok fazla oluşu nedeniyle ve açıklamanın daha açık olması için aşağıdaki liste birkaç paragrafa ayrılmıştır : niteleme sonekleri (par. 271 ve 272), araç sonekleri (par. 273), yer sonekleri (par. 274) ve soyutlama sonekleri (par. 275). Belirteç sonekleri için par. 254'e bakılmalıdır.

271. I. -Niteleme ve bağıntı sonekleri.

- a.

Baza, sıf., çabuk, hızlı (*baz*, koşu).

Zana, sıf., bilen, bilgin (*zanîn*, bilmek'ten *zan*).

- ak.

Ronak, sıf., ışıklı, aydınlık (*ron*, dış., aydınlık).

Hestak, dış., bir çeşit kemer, kuşak (*heft*, yedi);

- al.

Heval, er., arkadaş (*hev*).

Delal, sıf., aziz, sevgili (*dil*).

- an.

Aliyan, sıf., batık, batmış.

Heyran, sıf., hayran (*heyirîn*, şaşkına dönmek).

- ane, tarz belirtir.

Mirane, sıf., şahane.

Mêrane, sıf., erkekçe;

- ar, bk. -awêr.

Şerar, sıf., savaşçı.

Diyar, sıf., görünen, seçkin, (*dîtîn*, görmek'ten).

- asa, biçiminde, tarzında.

Hûtasa, sıf., devasa (*hût*, er., dev).

- awer, - awêr.

Bîrawer, sıf., ünlü, unutulmaz.

Dilawêr, sıf., dilaver (*dil*).

Cengawer, sıf., cengaver.

- bar.

Xwarbar, sıf., yenebilir.

Dîbar, sıf., görülcübilir.

Nedîbar, sıf., görülmez, görünmeyen.

Guhêrbar, sıf., değişken.

- bare.

Pêncbare, sıf., beş kat.

- dar.

Ahengdar, sıf., ahenktar, uyumlu.

Avdar, sıf., sulak (*av*, *su*).

- daş.

Sînordaş, sıf., sınırdaş (*sînor*, sınır).

Xêrdaş, sıf., iyiliksever (*xêr*, iyilik, hayır).

- e, - ımsı, -trak.

Sore, sıf., kırmızıımsı, kırmızımtrak.

Keske, sıf., yeşilımsı, yeşilimtrak.

Gewre, sıf., beyazımsı, beyazımtırak.

Dermale, sıf., evin kapısında yetiştirilmiş hayvana denir :
yakın, tanıdık, içli dışlı.

Bijarte, sıf., seçkin, muteber.

de.

Şermende, sıf. utangaç, sıkılğan.

- *fam*, -rengi.

Gulfam, sıf., gültrengi.

- *gaz*.

Belengaz, sıf., yoksul, sefil (*bela*, felaket).

- *gîr* (*girtin*, almak'tan).

Avgîr, sıf., bataklık.

- *gon*.

Algon, sıf., koyu pembe.

Argon, sıf., ateş rengi.

Avgon, sıf., gök mavisi.

- *î*, bağıntı, köken, aidiyet gösterir.

Midyadî, sıf., Midyat doğumlu.

Bofî, sıf., Botanlı.

İnglizî, sıf. ingiliz.

Avî, sıf., sulu, sulak, sulanmış.

Bawî, sıf., şiş, şişkin, romatizmalı.

Tawî, sıf., ateşli, sıtmal.

Xwînî, sıf., katil (*xwîn*, diş., kan).

Gundî, sıf., köylü.

Bajarî, sıf., kentli, şehirli.

- *în*.

Zîvîn, sıf., gümüşü.

Agirîn, sıf., tutuşan, tutuşkan.

Bingehî, sıf., temel, esas.

- *îr*.

Dilîr, sıf. yiğit, kahraman.

- mend.

Bawermend, sif., mümin.

Dewlemend, sif., zengin (*dewlet*, servet).

Hinermend, sif., hünerli, yetenekli, sanatçı.

- nak.

Derdnak, sif., dertli.

Agirnak, sif., yakıcı, ateşli (*agir*, ateş).

- reng.

Sorereng, sif., koyu kırmızı.

- sar.

Şermesar, sif., utangaç, edepli.

- ûr.

Rencûr, sif., ağrılı, acılı (*renc*, ağrı, acı, dert).

- van.

Dilovan, sif., merhametli, gönlü yüce.

Mihriwan, sif., bağışlayıcı.

- vanî.

Şerevanî, sif., savaşçı.

- ver.

Girover, sif., yuvarlak.

- war.

Bendewar, sif., ilgili, beklentili.

Îmîdwar, sif., ümitvar.

- wer.

Bextwer, sif., mutlu.

Bîrewer, sif., bilinçli.

Azwer, sif., ihtiraslı.

- yar.

Bextyar, sif., bahtiyar.

- za (*zayîn*, çocuk doğurmak).

Hevalza, sif., ikiz.

272. II.- Küçültme ve kötülme sonekleri.

- *ik*, küçültme için en sık kullanılan sonek.

Mêrik, er., adamcağız.

Keçik, diş., kızcağız.

Kurik, diş., oğlancık.

- *înok*, bk. - *o*, - *ok*.

Xapînok, sıf., dalavereci, sinsî.

- *îtik*, küçültme soneki.

Bangerîtik, er., tomarcık, merdanecik.

- *îvk* ya da *îfk*, -*işk*, küçültme sonekinin ikizleri.

Gulîfk, diş., yuvarlak püskülcük.

Germişk, diş., sivilce, sıkıntı sivilcesi.

- *o*, - *ok*, - *oke*, bazen kötülme anlamı da taşıyan küçültme soneki.

Xwaro, sıf., aşağılık, alçak.

Zero, sıf., sarımsı.

Xapo, sıf., dalavereci, aldatıcı.

Kenok, sıf., güleç.

Mirovok, er., çelimsiz adam.

Tirsok, sıf., ödle, korkak.

Axayok, er., ağacık.

Şiloke, sıf., yağışlı.

- *ole*, bk. - *onek*.

Zirtole, bk. *zirtonek*.

- *olek*, - *olik*, küçültme.

Gulolik, diş., bobin, mäsura, makara, (*gule*, kurşun).

Çînçolek, diş., küçük salıncak.

- *onek*, -*ok*' un ikizi.

Zirtonek, sıf., övüngen, palavracı.

Tirsonек, sıf., ödle, korkak.

- *or*, küçültme.

Gulor, diş., küçük top, topcuk.

- *oyî*, çoğunlukla kötüleme soneki.
Pesnoyî, sıf., övüngen, palavracı.
Şeroyî, sıf., kavgacı.

273. III. - Araç (meslek ya da alet, işlev, vb.) sonekleri.

Bu kategorideki soneklerin çoğu fiil köklerinden doğmuştur.

- *ajo* (*ajotin*, sürmek, yürütmek).
Kerajo, er., eşek sürücüsü.
- *ar*
Guhar, dış., kulak küpesi.
Kovar, dış., dergi.
Nivîsar, dış., yazı, yazılı metin.
- *avêj* (*avêtin*, atmak, fırlatmak)
Tiravêj, er., okçu.
- *ban*, koruma, bekleme.
Pasban, er., bekçi.
Dergehban, er., kapıcı.
- *baz* (oynayan).
Şûrbaz, er., kılıçla dövüşen, eskrimci.
Canbaz, er., cambaz, akrobat.
- *bend* (bağlayan).
Dorbend, dış., çerçeve.
Nalbend, er., nalbant.
Qesirbend, er., mimar.
Sîgebend, dış., göğüslük.
Hevalbend, er., müttefik.
- *ber* (*birin*, taşımak'tan).
Emirber, er., emirber.
Rihber, er., canlı.
Rêber, er., rehber, kılavuz.
Dilber, sıf., dilber.

- *bêj* (*gotin*, demek'ten).
Çirokbêj, er., masalcı, hikâyeci;
Dengbêj, er., ozan, halk ozanı.
- *bir* (*birîn*, kesmek'ten).
Cawbir, er., makas.
Avbir, diş., toprak bent, su bendi.
Çolbir, sıf., iyi yürüyücü.
- *çf*, - *çf*, genellikle meslek gösteren sonek.
Deveçi, er., deveci;
Qehwecî, er., kahveci.
- *çîn* (*çandin*, dikmek, bitmek, yetiştirmek).
Derewçîn, sıf., yalancı.
- *dan* ya da *dank* (içeren).
Avdank, diş., küp, kova.
Şimadan, diş., şamdan.
- *dar* (sahip olan, tutan).
Aldar, er., bayraktar.
Guhdar, sıf., dinleyici.
Maldar, sıf., zengin.
Hewcedar, sıf., muhtaç.
- *dêr*.
Dengdêr, diş., ünlü, sesli.
Çavdêr, er., gözetleyici, gözlemleyici.
- *dirû* (*dirûtin*, dikmek'ten).
Soldirû, er., eskici (ayakkabı onaran).
- *dok*, - *ox*.
Birandok, er., ekin biçici (hasatçı).
Xeberdok, er., haberci.
Çêkirox, er., yapıcı, imalatçı, yaratıcı.
- *dos*, - *dirû*'nun ikizi.
Pînedos, er., eskici (ayakkabı onaran).

- **ek**, - **ik** (küçültme soneki), araç da gösterebilir.
Badek, dış., tornavida.
Destek, dış., tutak, kol.
Rastek, dış., cetvel.
- **eke**.
Bendeke, dış., yük (hayvan için).
- **ger** (*geriyan*, yuvarlamak, dolaşmak); - **ker**'in de ikizidir.
Banger, er., tomar.
Şevger, er., gece dolaşım eğlenen.
- **gerîn**, - **ger'in** ikizi.
Şopgerîn, er., iz süren, izleyici.
- **gîn**.
Desgîn, dış., dizgin.
Mizgîn, dış., müjde.
Xwezgînî, dış., görücü.
Pêrgîn, dış., karşılaşma, rastgelme.
- **guhêz** (*guhaştin*, saçmak, dağıtmak).
Xeberguhêz, sıf., patavatsız, boşboğaz; er. a. muhabir.
- **hingêv** (*hingaftin*, ulaşmak, çarpmak).
Şûrhingêv, kılıçla dövüşen.
- **î**.
Avî, saka, sucu.
- **în**.
Ahîn, dış., iç çekme.
- **jen** (*jentin*, taramak, dövmek).
Avjen, er., yüzücü.
Bajen, er., yelpaze.
Kevanjen, er., tarakçı, tarmakla tarayan.
- **jimar** (*hijmartin'* den).
Dilopjimar, er., damlalık.

- *kar* (*kar*, çalışma, iş).
Amojkar, er., danışman.
Sozkar, sıf., sözcü, konuşması için söz verilen.
Cotkar, er., çiftçi.
Koşkar, er., ayakkabıcı .
- *ker*, - *ger* (*kirin*, yapmak).
Banker, er., tellal.
Hesinger, er., demirci.
Zivker, er., kuyumcu.
Zerker, zêrger, er., kuyumcu.
Derewker, *virker*, sıf., yalancı.
- *keş*, -*kêş* (*kişandin*, çekmek, taşımak, taramak).
Xweşkeş, sıf., sağlam, güçlü.
Serkeş, sıf., serkeş.
Avkêş, er., saka, sucu.
Afiyûnkêş, er., afyonkeş.
- *kuj* (*kuştin*, öldürmek).
Mêrkuj, sıf., katil.
Agirkuj, er., itfayeci.
Mêşkuj, er., sinek öldüren.
- *kut* (*kutan*, vurmak, düzeçlemek).
Bankut, diş., tokmak.
- *mal* (*malistin*, silmek).
Destmal, mendil, boyun mendili.
- *mêj*.
Destmêj, diş., abdest alma, yıkanma.
- *niwaz* (*niwaxtin*, okşamak).
Dilniwaz, sevimli.
- *nivîs* (*nivîsandin*, yazmak).
Xweşnivîs, hattat.
Dîroknivîs, er., tarihçi.

- *ok*, araç göstermeye yarayan bir sonek de olabilir (bk. par. 272).
Bihîstok, er., ahize.
Avok, er., matara.
Fitilok, er., dönemeç.
- *onek*, - *ok*'un ikizi.
Fitlonek, dönemeç.
- *parêz* (*paristin*, korumak, hizmet etmek, tapınmak).
Agîrparêz, er., ateşe tapan, ateşperest.
Welatparêz, er., yurtsever.
- *perwer*.
Asayîşperwer, sıf., barışsever.
- *pêj* (*pehtin*, pişirmek).
Xwarînpêj, er., aşçı.
Nanpêj, er., fırıncı
Rûnpêj, er., kızartma tavası.
- *pîv* (*pîvan*, ölçmek).
Germepîv, er., termometre.
- *rêj* (*rijandin*, akıtmak).
Avrêj, diş., ayakyolu, hela.
- *revîn* (*revandin*, kovmak).
Xemrevîn, sıf., teselli verici.
- *şo* (*şuştin*, yıkamak).
Destşo, diş., leğen.
Cilşo, diş., çamaşırıcı.
- *teraş* (*teraştin*, yontmak).
Darteraş, er., marangoz, doğramacı.
Sengteraş, er., taşçı.
- *van*, genel olarak meslek ve görev gösterir.
Aşvan, er., değirmenci.

Gavan, er., sığırtmaç.

Nêçîrvan, er., avcı.

- *vank*, - *vend*, - *van*'ın ikizi.

Destvank, er., mücevheratçı.

Beşavend, dış., uyak, kafiye.

- *wer*, mesleği de gösterir.

Pîlewer, er., tenekeci.

- *yar*.

Cotyar, er., çiftçi.

Kiriyar, er., müşteri.

Berpirsiyar, sıf., sorumlu.

Peyar, er., *yaya* (*pê*, er., ayak).

- *zen*, -*zan* (vuran, Farsça زدن)

Borîzan, er., borazancı.

Rêzen, er., yolkesen, haydut.

- *zan* (*zanîn*, bilmek).

Rêzan, er., yol bilen, kılavuz.

Kurdîzan, er., Kürtçe bilen.

274. IV. - Yer gösteren sonekler.

- *geh* (yer), bazen - *geh*.

Havîngeh, dış., yazlık, yaylak.

Şergeh, dış., savaş alanı.

Sêrangeh, dış., gezinti yeri, seyrangah.

- *istan*, -*tan*.

Goristan, dış., mezarlık.

Kurdistan, dış., Kürdistan.

Dibistan, dış., okul.

- *xane* (ev).

Dermanxane, er., eczane.

Zirtxane, er., oyun alanı.

Dersxane, er., dersane.

275. V: - Soyutlama sonekleri.

Aşağıda sıralanan bütün sonekler, yakın farklarla hep aynı anlamı taşır. Bunların hepsi de somut sözcüklerden (sıfat ya da başka sözcük) yararlanarak soyut adlar yapmaya yarar. Bu soneklerin en başta geleni -î'dir, diğerleri çoğu zaman akışma nedenleriyle kullanılan onun ikizleridir. Bu şekilde elde edilen türevler, istisnasız dişil cinstendir.

- ahî.

Dûrahî, uzaklık, mesafe.

Dirêjahî, uzunluk.

Mezinahî, büyüklük.

Germahî, ısı.

- anî.

Doşanî, koyun sağma ürünü.

Rojanî, gündelik.

Piranî, çoğunluk, çokluk.

Mêranî, erkeklik, cesaret.

Xortanî, gençlik, dirilik.

Mirovanî, akrabalık.

- asî, - atî, bk. - anî.

Mirovatî, akrabalık.

Kirîvatî, kirvelik.

- î (- a ve - nî ile biten sözcüklerle - hî ve - yî ve - î ile biten sözcüklerle - ü).

Nezanî, bilgisizlik, cahillik.

Berpirsiyarî, sorumluluk.

Pîrî, ihtiyarlık.

Bêpereyî, sefalet, yoksulluk.

Cotkarî, çiftçi, çiftçilik.

Bêarî, yüzsüzlük, arsızlık.

Welatparêzî, yurtseverlik.

Azahî, özgürlük.

Avahî, refah.

Lawîni, çocukluk.

Birçîti, açlık.

Spehîti, güzellik.

Xwedîti, *xweyîti*, sahiplik, malikiyet.

- *inî*, - *îtî*.

Bavîni, *bavîti*, babalık.

Pirîni, çokluk, çoğunluk.

Kerîti, aptallık, eşeklik.

Şivanîti, çobanlık.

- *tî*.

Hevalîti, dostluk.

AÇIKLAMA. - *î* soneki daha önce sonek almış sözcüklerde de gelir.

Ör.: *Zergerî*, mücevherci, mücevheratçı.

Zozanvanî, yaylaya çıkma (ilkbaharda), yaylacılık.

Deştvanî, yayladan inme (sonbaharda).

Karwanvanî, kervancılık.

Amojkarî, öğrenim, öğretim.

Atasözü. *Jin qeleh e, mêr girtî ye*, kadın bir kaledir, erkekse mahpus.

Mêr çem e, jin gol e, erkek bir deredir, kadın bir göl.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZDİZİMİ (SENTAKS)

I. BELİRLİLİK VE BELİRSİZLİK HALLERİ İLE DURUMLARIN KULLANIMI ÜSTÜNE AÇIKLAMALAR

BELİRLİLİK VE BELİRSİZLİK (bk. II, Böl. III)

276. Gencl olarak yalın haldeki her ad belirlidir (*hesp*, at; *mirov*, adam) ve gerektiğinde ona belirsizliği - *ck* - in takıları sağlar (*hespek*, bir at; *mirovin*, adamlar).

Ama bu kuralın istisnaları vardır :

1) Belirsizlik (belgisizlik) takısı, onun gösterdiği durum sözün gelişinden anlaşıldığı takdirde, örneğin ad, yüklem görevi yüklendiğinde kullanılmaz :

Ew mamoste ye, o öğretmendir.

Mišo dengbêj bû, Mišo ozan idi (buna karşılık, *Mišo dengbêjek bû* : Mišo bir ozan idi).

Ferxekî şêra, *şêr e*, aslan yavrusu (gene) aslandır (atasözü)

Kar şêr e, *wextê dest lê dikî*, *dibe roví*, iş bir aslandır, başladın mı tilki olur (atasözü).

Aynı şey *hebûn* fiili ile yapılan sözcükler için de bir bakıma geçerlidir (bk. par. 213).

Hespê min hebû, *hespên min hebûn*, bir atım vardı, atlarım vardı.

Belirsizlik belgisizlik *hin* sıfatının kullanımıyla da sağlanır.

Hin mirov dibêjin, bazı adamlar diyorlar.

Buna karşılık, her, «*her*» sıfatı çoğul zaman takı aldırır :

Her şêrck bi lepê xwê ye, her aslan kendi pençesiyle (atasözü).

Aşağıdaki gibi çatılarda da takı yokluğu söz konusudur :

Di nav wan de, dîsan jin in ko navên Kurmancî hîlanîne (H.), onlardan Kürt adları taşıyanlar yine kadınlardır.

Heya serî sax dimîne, çav ecêban dibîne, baş sağ oldukça gözler garabetler görür. (atasözü).

Çûye welêt ji me re xeberan bîne, bize haber getirmek için memleketeye gitti.

2) Kısım gösterecek biçimde kullanıldığı zaman da adlar belirsizlik takısı almaz.

Av di bîrê de ne ma bû, kuyuda su kalmamıştı.

Nan bide min, bana ekmeği ver (*nên* ya da *nanî bide min* ise «ekmeği bana ver» anlamına gelir).

3) «Kadının fendi», «çobanın değneği» gibi deyimlerde belirsizlik, belirli olan çoğulun eğik durumuyla ifade edilir, ek bağlantısının birinci sözcüğü takı almaz :

Hîleke jinan, kadın (lar)ın fendi.

Gopalekî şivanan, çoban(lar)ın değneği.

Keça mîran bi qelenê gavana nayê, sığırtmaç başlığıyla bey kızı alınamaz (atasözü).

4) Aynı konuda belirsiz birçok ad art arda geliyorsa yalnız son ad normal olarak takı alır :

Min hesp û mehînek hene, bir atım ve bir kısrığım var.

Hevalê min xanî û bîstane kirîn, arkadaşım bir ev ve bir bahçe satın aldı.

DURUMLARIN KULLANIMI

277. Durumların kullanımına ilişkin başlıca kurallar İkinci Bölüm'ün V, VI ve XIII'üçüncü kısımlarında verilmiştir.

278. Yalın durum.

Eğilebilen sözcükler şu hallerde yalın durumda kalırlar :

- bütün zamanlarda geçişsiz fiillerin öznesi olduklarında ;
- geçmiş zamanlarda geçişsiz fiillerin dolaysız nesnelere olduklarında (par. 167);
- edilgin çatıda herhangi bir zamanda, geçişli fiillerin öznesi olduklarında (II. böl. XVI).

279. Seslenme durumu.

Kullanımı par. 117'de incelenmiştir. Burada, eril ya da dişil olarak aldıkları ekler ya da birlikte kullanıldıkları ünlemler verilecektir.

Ör.: *Wey li mino!* Vay bana! (erkek).

Wey li minê! Vay bana! (kadın).

Hey lo Xwedê ne kuştî! hay Allah müstahakkını vermesin (erkek).

Hey min porê we qusando! Vay banaki saçlarınızı kestireceğim (yani matem tutmak için saçlarınızı kesmek zorunda kalacaksınız).

280. Eğik durum.

a) Eğik durum Kürtçede, başka dillerdeki bulunma, çıkma, tanılama, vb. durumlarının hepsinin işlevini görür.

Çekim eki alan sözcükler şu bükün alırlar :

- ad tümleci olarak kullanıldıklarında;
- kendilerine bağlı edat aldıklarında (II, böl. XXII);
- birinci ve ikinci grup zamanlardan birinde geçişli bir fiilin mantuki öznesi olduklarında (par. 185 ve 187).

b) Hatırlanacağı gibi, ad çekim eki alabilen diğer bütün sözcükler için zorunlu olan eğik durum kullanımı, eril tekil adlar için ihtiyaridir (bk. par. 115), şu istisnalarla :

- önlere bir gösterme sıfatı bulunduğunda (par. 115, Açıklama).

— anlamın açıklık kazanması kullanımı gerektirdiğinde :

Ör.: *Apê Osman*, Osman amca,
ama : *apê Osmên*, Osman'ın amcası.

c) Tümleç olarak birkaç ad art arda geldiğinde, onlardan yalnız biri eğik durum eki alabilir.

Ör.: *Ezê mih û beranê bifiroşim*, koyunu ve koçu satacağım.
Ez hespek, du mehîn û gayekî dibim çêrê, otlağa bir at, iki kısrağ ve bir sığır götürüyorum.

Son sözcük belirli durumda eril bir ad ise eğik durum eki ihtiyari kalır :
Ör.: *Ez jin û mêr nas dikim*, kadını ve erkeği tanıyorum.

Bununla birlikte, art arda gelen sözcüklerin kimisi tekil, kimisi çoğul ise zorunlu olarak her biri çekim eki alacaktır:

Ör.: *Gur wê mihê û bizinan bixwe*, kurt koyunu ve keçileri yiyecek.

d) Eğik durum şu örneklerde olduğu gibi hiç bir edat kullanılmadan da olabilir :

— durum olarak :

Ör.: *Vê carê*, bu defa.
Wê salê, o yıl.
Carina, bazen.
Buharê pez, payîzê rez, zivistanê ez, ilkbaharda koyun, sonbaharda üzümbağı, kışın ben (atasözü: bir Kürt kadınının erkek için sıraladığı hoş seyler).

— yer olarak :

Ör.: *Tuê kengî vegeî Amanê ?* Amman'a ne zaman geleceksin?
Havînê, koçer diçin zozanan, yazın, göçebeler yaylaya giderler.

— yüklem olarak :

Ör.: *Axê tîfîngêk da şivên*, ağa çobana bir tüfek verdi.
Te guneh e, kabahat senin.
Min çi gote te ? Sana ne dedim ?

Hêviya min heye ko tuê reşbelekekê bişînî min, bana mektup göndereceğini ümit ederim.

AÇIKLAMA. Hatırlanacağı gibi (bk. par. 217) bir doğrultu, yüklem, vb. fikri içeren fiillerin dolaylı tümleçleri, daha önce birçok örnekte görüldüğü üzere, hiçbir edat almaksızın dolaylı duruma girebilir. O zaman şu fiillerden sonra gelmelidirler.

Ör.: *Mîn da wan*, onlara verdim (*mîn ji wan re da* yerine).

Axê tifingek da şivên (*axê ji şivên re tifingek da* yerine).

e) Tümleç rolü oyanayan dişil adlar için zorunlu olan eğik durum şu durumlarda kullanılmaz :

— bu adlar sıfat (epitet) işlevi gördüğü:

Ör.: *Dotmama Qumrî* (*Qumrîyê* değil), amca kızı *Qumrî*.

— Kısmi bir anlamda kullanıldıkları zaman (bu konuda bk. par. 276 (2))

Ör.: *Tasek av*, bir bardak su (*taseke avê*, bir su bardağı).

Xweyî par (*parê* değil), payı olan, katılan.

Xweyî namûs, namuslu,

— belirteç deyimlerde (bk. par. 254) :

Ör.: *Bi rastî*, gerçekte, doğrusu (*bi rastîyê* değil).

Bi hêsanî, kolaylıkla (*bi hêsanîyê* değil).

Bi Kurmancî, Kürtçe.

Atasözü. *Her tişt bi ziravî dişkê, mirov bi stûrî*, her şey incelikten dolayı kırılgır bozulur, insanlar kabalıktan.

Ji mêra nav dimîne; ji ga çerm, erkekten nam kalır, öküzden deri.

Mû bi mû, rihek çêdibê, kıl üstüne kıl konarak sakal yapılabilir.

II. EKLENME BAĞLANTISI VE NİTELEME BAĞLANTISI. KARMAŞIK EPİTETLER (ÖZ SIFATLAR). KOŞUNTU

281. Eklenme bağlantısını düzenleyen temel kurallar par. 99, 101 ve 276(3)'te incelenmiştir. Bu kurallar aşağıdaki örneklerle özetlenebilir.

- Ör.: *Hespê Soro*; *hespekî Soro*, Soro'nun atı; Soro'nun bir atı.
Mehîna keçkê; *mehîneke keçkê*, kızın kısrağı; kızın bir kısrağı.
Hespên Soro; *Hespine Soro*; Soro'nun tüm atları; Soro'nun (bir kısım) atları.
Mehînên keçkê; *mehînine keçkê*, kızın kısrakları; kızın (bir kısım) kısrakları.
Gopalekî şivanan, bir çoban değneği (par. 276).
Hîleke jinan, bir kadın fendi (par. 276).
Gopaline şivanan, çoban değnekleri.

AÇIKLAMA. Çok istisnai de olsa, eklenme bağlantısının birinci sözcükle ilgili takısı atılmış olabilir :

- Ör.: *Tifing ji dest min girt (H.)*, tüfeği elimden aldı.
Tifingên me di dest me da bû (H.), tüfeklerimiz elimizdeydi.

Bu iki örnek *Mirdêsi* (Batı aşireti) lehçesinde yazılmış bir metinden alınmıştır. Burada *dest* sözcüğünün yarı belirteç rolü oynadığını belirtmek gerekir.

282. Karmaşık eklenme-bağlanma bağlantısı da aynı kurallara göre çatılır, ancak ikinci sözcük de birincisi gibi belirleyici takısı alır.

- Ör.: *Hespê Mîrê Botan*, Botan beyinin atı.
Mehîna keça Gurgîn, Gurgîn'in kızının kısrağı.

Hileke jinên bajêr, kent kadınlarının fendi.

Konên koçerên welatê me, ülkemizinin göçebelerinin çadırları.

283. Eklenme bağıntısının birinci sözcüğü bir epitle (öz sıfatla) nitelendiğinde, bu sıfatın kullanılması için eğer o sözcük belirli durumda ise *ê*, *a*, *ên* zamirlerine başvurulur (bk. par. 244). O zaman çatı şöyle olur :

Hespê Soro ê boz, Soro'nun boz atı.

Birca Mîrê Botan a belek, Botan beyinin siyah-bayaz sarayı¹.

Konên koçerên welatên me ên reş, ülkemizin göçerlerinin kara çadırları.

Hesp û mehîna Soro ên boz, Soro'nun boz at ve kısağı.

Hileke jinên bajêr e kevin, kent kadınlarının eski fendi.

Şevine zivistanê ên sar, soğuk kış geceleri.

Eğer eklenme-bağlanma bağıntısının ikinci sözcüğü bir öz sıfat (epitet) almışsa çatı normaldir :

Hespê axayê kal, yaşlı ağanın atı.

Pira bajarê mezin, büyük kentin köprüsü.

Eğer nitelme bağlanma bağlantısındaki sözcüklerin her birine uygulanırsa, aşağıdaki tiplerde değişik çatılara başvurulur :

Hileke kevin e jinên bajêr ên ciwan, kentin genç kadınlarının eski hilesi (fendi).

Nivîsarine giranbeha ên dîroknivîsên wexta borî ên bi nav û deng, geçmiş zamanın ünlü tarihçilerinin değerli yazıları.

284. Yalın nitelme bağlantısının kuralları, çatılı durumda belirlilik ya da belirsizlik takılarının kullanımı bakımından bağlanma bağıntısı kurallarıyla aynıdır (par. 99, 101 ve 219).

¹ Botan beylerinin Cizre'de Dicle nehri kenarında yaptıkları *Birca Belek* sarayı Kürt efsanelerinde ünlüdür. Cephesi sırayla siyah-beyaz taşlardan yapıldığı için saray bu adla anılır.

Ör.: *Hespê boz; hespekî boz, boz at; boz bir at.*

Mehîna şê; mehîneke şê, al kısarak; al bir kısarak.

Bajarên mezin; bajarine mezin, büyük bir kent; büyük kentler.

Karmaşık niteleme bağıntısı da vardır :

a) Bir ad birçok sıfatla nitelendiği zaman.

Eğer bu ad belirli durumda ise *ê, a, ên* zamirleri ve belirsiz durumda ise *î, e, ên* zamirleri kullanılmaktadır.

Ör.: *Hespê boz ê qenc, iyi boz at.*

Hespekî boz î qenc, iyi bir boz at.

Mehîna boz a qenc, iyi boz kısarak.

Hespên (mehîên) boz ên qenc, iyi boz atlar (kısaraklar).

AÇIKLAMA I. Öz sıfatlar (*epite*) çoksa, aşağıdaki örnekte olduğu gibi çatı zamirleri incelemekte kurulum :

Mirovekî dirêj, kal, porspî û piştawar, saçları ağarmış, sırtı kamburlaşmış, uzun boylu ihtiyar adam.

Niteleme bağıntısının birinci sözcüğü zaten sıfatsa takı almayabilir.

Ör.: *Guleke têr reng û têr bihin, renk ve koku dolu bir gül.*

AÇIKLAMA II. *ê, a, ên* zamirleri, çatıldıkları sıfatların ad gibi kullanılmasını sağlayabilir.

Ör.: *Rêwî, gezici : ê rêwî, yolcu, gezgin.*

Rast, doğru : a rast, doğrusu, gerçek, hakikatte.

Tu kîjan dixwazî ?- Ê sor. Hangisini istiyorsun? - Kırmızıyı.

Şunu da belirtmek gerekir ki, bazı ağızlar, örneğin *Omerî ağızı* (Mardin bölgesi), bu çatıyı çok sık kullanır, hatta gerçek adlarla bile. O zaman ifade edilen kavramın bireyselliğini belirtmeye yarayan *ê, a, ên* zamirleri gerçek tanımlık (artıklı) değeri kazanır (*ê nanpêj, fırıncı*).

b) Epitet (öz sıfat), ister adı nitelesin, ister yüklem olarak kullanılsın, karmaşık olduğu zaman (örneğin güzel görünümlü bir adam, onun kadar çok güzel görünümlü bir adam).

Bu durumda çatılar çok değişik olabilir.

Ör.: *Ji xezalê bezatir nîne, ji rizqê xwe zêde naxwe*, ceylan kadar hızlı yoktur, (ama) kısmetinden fazlasını yemez (atasözü).

Erdekî wek Kurdistanê fireh, Kürdistan kadar geniş bir ülke.

Xaniyên wek koxên mirîşkan, kümese benzeyen evler.

Memûrên ne ji wan, onlardan olmayan memurlar.

Her mirovên ji rastiya wî warî haydar, bu hususun doğruluğundan haberli her kişi.

Mirovekî ji min meztir, benden daha büyük bir adam.

Ji çiyayê Herekolê bilintir, Herekol dağından daha yüksek.

Di bajarê me de jê dewlementir paşa nîne, kentimizde ondan daha zengin paşa yoktur.

Di rex mala wî de, yek ji ê din pîstir, du cîran hebûn, evinin yanında, birbirinden kötü iki komşusu vardı.

Şerma mezin ew e ko mirov nezanê xwendin û nivîsandina zimanê xwe be (H.), en büyük ayıp odur ki, kişi öz dilini okuyup yazmayı bilmesin.

Ev eylo ji bo keriyên pez ji guran bitehlûketir in, bu kartallar koyun sürüleri için kurtlardan daha tehlikelidir.

Ez hejmara Kurdan di Kurdistanê de pirtirî bîst milyon texmîn dikim, Kürdistan'daki Kürtlerin sayısını yirmi milyondan fazla tahmin ediyorum.

KOŞUNTU

285. Koşuntunun rolü, kendisinden önce gelen bir sözcüğü, niteleme bağıntısına özgü çatıya girmeden, yani belirlilik ya da belirsizlik takısı almadan, nitelemek için kullanılan her sözcüğün ya da sözcük grubunun rolüdür. Koşuntu, cümleyi hafifletmek ve daha apaçık kılmak için oldukça sık kullanılır. Şahıs zamirleri takı almadığı için bunları nitelemek için kullanılması kuraldır.

Koşuntu yalın ya da karmaşık olabilir :

— Yalın koşuntu.

Ör.: *Li ser gelê kurd û welatê wan*, Kurdistan, Kürt halkı ve onun vatani, Kürdistan hakkında.

Ma hön jin, çire derewa li me dikin ? Öyleyse niçin, siz kadınlar bize yalan söylüyorsunuz?

Kalo vê yeka han dide li bër çavên me, xortan, ihtiyar bu noktayı bize, gençlere gösterdi.

Me pêçûk, me dida pey mezinan, biz, küçükler, büyükleri izliyorduk.

— Karmaşık koşuntu.

Birkaç sözcüklü bir kümeden oluşur ve ilgili olduğu sözcükten önce gelebileceği gibi sonra da gelebilir.

Ör.: *Hawar derket, gaziya miletê kurd (H.)*, Hawar (Kürtçe dergi), Kürt ulusunun bu savaş çığılığı yayımlandı.

Di vî geliyê de, bi hezar û sed hezaran, darên gwîzan hene, bu vadide binlerce ve yüz binlerce ceviz ağacı var.

Ji eskerên tijî, çil vaporên barkêş hatin (R.), asker dolu yirmi nakliye gemisi geldi.

Ez hêvî dikim ko tu ji min re ji yekî bêtir kitêban neşîni, bana bir kitaptan fazla göndermemeni rica ederim.

Ji ber ko, pirtirî her aliye Kurdistanê, ez hêla bakur nas dikim, çünkü,

Kürdistan'ın her bölgesinden çok kuzey tarafını biliyorum.

Yek ji kitêbên wî bi tîpên zîv û zêr çapkirî (X. K.), gümüş ve altın harflerle basılmış kitaplarından biri.

Atasözü. *Cêr di riya avê de dişkê, su testisi su yolunda kırılır.*

Bilmece. *Serbijêr dibe, tîjî dibe; serbijor dibe, vala dibe :kum. Tersî dönünce dolar, doğrulunca boşalır : külâh.*

III. ŞAHIS ZAMİRLERİNİN KULLANIMI FİİLLERİN UYUMU

286. Şahıs zamirlerinin fiillere özne ve tümleş olarak kullanımı için fiil çekimine ilişkin bölümlere ve mülkiyet zamiri olarak kullanımları için par. 133, 137, 140' a başvurulmalıdır. Dönüslü zamir *xwe* ve karşılıklılık zamiri *hev* için bk. par. 135- 140.

Burada şu belirlemeleri eklemek de uygun olur :

— Daha önce birçok öremkte gösterildiği gibi, şahıs zamirlerinin, özellikle tekil birinci şahısın ve tekil çoğul üçüncü şahıslarının geçişsiz fiillerin öznesi olarak kullanımı, sözün gelişi bakımından herhangi bir karışıklık yaratmadıkça ihtiyaridir.

Ör.: *Hat cem min*, o bana geldi.

Dibêjim ko ne rast e, diyorum ki doğru değil.

Çû bûm Şamê, Şam'a gitmişim.

Tû dizanî bihna min teng e û xwe nagirin, sabırsız olduğumu ve kendimi tutamadığımı biliyorsun.

Çi gotinê bêjin min, ez jî dê welê bêjim hevalan, bana diyeceğinizi aynen arkadaşlara söyleyeceğim.

— Aynı çatı içinde birçok şahıs zamiri art arda geldiği zaman, temsil ettikleri şahısların sırasına göre (birinci, ikinci, üçüncü) ve ayrıca sayı, tekil ve çoğul düzenine göre yer almalıdır.

Ör.: *Ez û tû ew*, ben sen ve o.

Ew û hon, o ve siz.

Wê jî bona te û wî tehlûkeke mezin hebe, senin ve onun için büyük tehlike olacaktır.

Soro wê te û wan (te û me) bi rê ve bigchinê, Soro sana ve onlara (sana ve bize) yolda yetişecek.

AÇIKLAMA. Görüldüğü gibi şahıs zamirlerinin bu sırası aynı zamanda par. 87'de bildirilen fonetik kurallarına da uygundur.

— Birkaç şahıs zamiri aynı fiilin öznesi olduğu zaman, en yaygın kullanıma göre, birinci şahsa en yakın olan zamire tekabül eden çoğul şahıs zamiri ile özetlenir.

Ör.: *Ez û tû ew, em hatin*, ben, sen ve o, biz geldik.
Tu û ew, hon hatin, sen ve o, (siz) geldiniz.

— Öznelerin arasında üçüncü şahıs zamiri yerine bir özel ya da cins ad bulunduğu zaman da yukarıdaki kural uygulanır.

Ör.: *Ez û tu û Lezgîn, em hatin*, ben sen ve Lezgîn, (biz) geldik.
Tu û Lezgîn, hon hatin, sen ve Lezgîn, (siz) geldiniz.

AÇIKLAMA. Ama bazı ağızlarda şu biçim çatılar da kurulur :
ez û tu hatin (em'siz),
tu û Lezgîn hatin (hon'suz)

— Mantiki öznenin eğişik durumda olması gereken, geçişli fiil birinci ve ikinci grup zamanlarında da kural aynı kalır.

Ör.: *Min û te, me tukes ne dît*, ben ve sen, (biz) kimseyi görmedik.
Tu û wan, we xelet kir, sen ve onlar, (siz) yanıldınız.

Dolaysız tümleç, yani nesne ile uyum için de aynı kural uygulanır :

Ör.: *Bozên ez û tu , em xapandin*, Bozên seni ve beni, (bizi) aldatı.
Min tu û Rewşen, (hon) ezimandin cem xwe, seni ve Rewşen'i (sizi) bize davet ettim.

— Eğer aynı birinci ve ikinci grup zamanlarında kullanılan birkaç geçişsiz fiil ile birkaç geçişli fiil özne olarak aynı şahıs zamirini alırsa, şahıs zamiri genel olarak ilk fiilden önce söylenir.

Ör.: *Ew çû, lê fetkirî, vegeriya*, (o) gitti, baktı ve geldi.
Min tifiŋa xwe rakir, derbek berda, hingivand, (ben) tüfeğimi kaldırdım, ateş ettim ve vurdum.

Buna karşılık, eğer sıralanan fiiler geçmiş zamanda yapılmışsa ve kimisi geçişli, kimisi geçişsiz ise, zamir normal olarak her defasında ilgili duruma uygun olarak tekrarlanır.

Ör.: *Me nikari bû em bisekinin*, kendimizi durduramadık.
Min navê ez wan bibînim, onları görmek istemiyorum.
Ez çûm sûke û min ji te re penîr anî, çarşıya gittim ve sana peynir getirdim.

AÇIKLAMA I. Sıranın ilk fiili geçişsiz ise, aşağıdaki çatular kurulabilir :

Li karekî geriyam, min ne dît, bir iş aradım ve bulamadım.
Çû bajêr û ji te re tiştek ne anî, kente gitti ve sana hiçbir şey getirmedi.
Min çû sûkê, ji te re penîr aniye, çarşıya gittim ve sana peynir getirdim.
Min hat, ji te re gul anîne, sana gül getirip geldim.

Roviyar rabû, weke ko wî ji wan re got kirin (H.), tilkiler kalkıp kendilerine söylenenî gibi yapmağa koyuldular.

AÇIKLAMA II. Yokluğu bir karışıklığa neden olmuyorsa, bazı edatlar kullanılarak üçüncü şahıs zamiri örtülü bırakılabilir.

Ör.: *Gelo, tuê Soro bibîni?* - *Belê, ezê herim cem*, Soro'yu görecek misin?
— Evet, ona gideceğim.

287. Birinci ve ikinci grup zamanlarda geçişli fiillerin, özneleri ve nesnelere ile uyumu konusunda par. 185'te bildirilen kuralın, sık kullanılan çok önemli bir istisnası vardır :

Mantiki özne, çoğul üçüncü şahıs olduğu halde ifade edilmemişse ya da cümlede fiilden oldukça uzakta bulunuyorsa, mantiki nesne tekil de olsa özne çoğul takısı alır.

Ör.: *Osman axa heps kirin*, Osman ağa hapsedildi.
Ji min re gotin ko ...bana denildi ki...
Dilê min ji bîr ve birin, bana anestezi yapıldı.
Xortên ko hînî xwendin û nivîsandin dibûn, dihatin, û li qeydeyên

zimanê xwe dipirsîn, gramerêk dixwestin (H.), okuma ve yazma öğrenen gençler kendi dillerinin kurallarını soruyor ve bir dilbilgisi kitabı istiyorlardı.

Li xulamên axê xistin, yek kuştin û pezên xwe vegerandine (H.), ağanın hizmetkârlarına saldırdılar, birini öldürdüler ve koyunlarını geri götürdüler.

Ji xwe re kiri bûn adet, di demên tengî û zîziyê de, ew ziyaret dikirin (X. K.), felâket ve sefalet zamanlarında onu ziyaret etmeyi adet edinmişlerdi.

Atasözü. *Gotine rovî: «Me tu kirî mirê mirîşka». Rovî girî û got: «Ez ji siûda xwe ne bawer im». Tilkiye dediler: «Seni kümese kral yaptık». Ağlayarak uzaklaştı: «talihime inanamıyorum».*

Go ziyaretê: «Min gelek caran bi derewa bi te swind xwariye». Go : «Min jî gelek caran mala te xerab kiriye, lê tu bixwe nizanî». Ziyarete dedi: «Çoğu zaman senin üzerine yalan yeminler ettim. «Ziyaret yanıtıladı : «Ben de çok kez senin evini yıktım ama farkına varmadın».

IV. ÇATILARIN, ZAMANLARIN, KİPLERİN KULLANIMI

288. Edilgen çatının kullanımı par. 270-9'da incelenmişti.

Bildirme zamanlarına ilişkin etken çatının kullanımı ayrıntılı açıklamalar ister. Bu bakımdan özellikle şimdiki zamanla sürekli şimdiki zaman, bileşik hikâye ile sürekli bileşik hikâye, preterit ile sürekli preterit arasındaki nüanslara işaret edilecektir, çünkü bu farklar çoğu zaman oldukça belirsizdir : nüanslar bu zamanların çeşitli lehçelerde günlük dildeki kullanımına bağlı olduğu gibi bugünkü yazılı dilde de beğenilen biçim ve usullara da bağlıdır.

289. Bildirme zamanının preteriti, sözün gelişine göre en nüanslı olabilen zamanlardan biridir.

— *dî*'li geçmiş zaman:
ez çûm, gittim.

Kînga ko çend heval gihîştin hev, li ser îşkê xeberdan, fikra ko li piraniyê de ma, wê fikrê qebûl dikin (H.), birçok dost toplanıp bir işten konuştukları zaman, çoğunluğun onayladığı görüş neyse hepsi onu benimserler ;

— şimdiki zaman :
ez hatim, geliyorum ;

— yakın gelecek :
wexta tu çûyî, emê bê, sen gideccğın zaman biz gelceccğiz.

— dilek-şart :
heke qebûl kir, em jî, emê pê qaîl bibin, o kabul ediyorsa onu biz de benimsiyoruz.

290. İsteğin kullanımı.

— İstek kipi, bir bağlaç ile bağlı olsunlar ya da olmasınlar bir amaç taşıyan cümlelerde kullanılır (bk. ilerde par. 306).

Ör.: *Lezgîn fehêt dikir bihata govendê, Lezgîn oyuna katılmaya utanıyordu.*

Min pere da wî da ko ji xwe re nan bikire, ekmek satın alsın diye ona para verdim.

— İstek kipi varsayım ya da kuşku da ifade edebilir (bk. ilerde par. 297).

Ör.: *Kafir jî be, kafir olsa bile.*

Bi dana niv xurmeyekê jî be (H.), hatta bir hurmanın yarısını vermekle bile olsa.

Ez ditirsim şermisari û belengazî para me be (H.), korkarım payımıza utanç ve sefalet düşsün.

Tiştên ne bi dilê te be, meke, eğer bir şey hoşuna gitmezse onu yapma.

Mîrov here masiya, qûna wî şil dibe, kim balığa giderse kacı islanır. (atasözü).

Yên di deftera nifûsa hikûmetê de, çiqas hindik bûna, leşker û dayîna ko bidana jî ew çend hindik dibûn (H.), hükümetin nüfus defterinde kayıtlı olanlar ne kadar az ise, verecekleri asker ve vergi de o kadar az oluyordu.

— Eylemin tamamlanmamış olduğunu anlatan, dolayısıyla varsayım sayılabilen tümleyici cümlelerin çoğunda ve durumsal cümlelerde (bk. par. 310), istek kipinin kullanımı çoğu zaman bildirme kipine tercih edilir, ne var ki bazen bu kipe özgü bağlacın varlığıyla zorunlu kılınmıştır.

Ör.: *Li şûna ko bisekine, xwe lezand,* duraklayacak yerde hızını artırdı.

Xulamê min şand sûkê bêî ko ji min re bibêje, bana söylemeden hizmetçimi çarşıya gönderdi.

— Bazen yalnız istek ifade eder.

Ör.: *Ez kelê rojekê bim û ne mangê hezar salî bim, bin yıl inek olmaktansa bir günlük boğa olayım (atasözü).*

Xwezî ez dewlemend biwam, keşke zengin olaydım.

— Anlamın açıklığı izin verdiği takdirde istek kipinin şimdiki zamanı geçmiş zamanına tercih edilir ve bu da genellikle cümleyi hafifletmeye yarar.

Ör.: *Qerar dan ko barxana ordiwê sivik bikin (H),* ordunun yükünü hafifletmeyi kararlaştırdılar.

İstek kipinin geçmiş zamanı bazen yapılması gereken, ama yapılmamış olan bir eylemi ifade için yan cümlesiz kullanılır.

Ör.: *Perîxanê ji hakim re kulîlk pêşkêş bikirana (H),* Perîxan valiye çiçek sunsaydı.

AÇIKLAMA. Yan cümlelerde, istek kipininkine yakın anlamda, gelecek zaman da kullanılabilir.

Ör.: *Ne dizanîn wê çi bikin,* ne yapacaklarını bilmiyorlardı.

291. Dilek - şart.

Dilek-şart kipinin biçimleri fiili çekimiyle ilgili bölümlerde incelenmişti (par. 162, 163 (3), 165, (3), 175 (4), 185, 187).

Çeşitli varsayım ayrılıklarının belirtilmesini ele almadan önce, burada dilek-şart kipini, özellikle birinci biçiminin, her türlü varsayımdan bağımsız olarak, geçmişten tamamlanması «gereken» bir eylemi göstermek için kullanılabileceğini belirtmek yerinde olur.

Ör.: *Piştê şîvê, wê bi rê ketan,* akşam yemeğinden sonra yola koyulmalıydılar.

Wezîfa canfedan ew bû : ewê bi şev biketan gir û heta spêdê wê tê

biman (H.), gönüllülerin görevi geceleyin tepeyi ele geçirmek ve tan ağarınca kadar orada kalmaktı.

292. Dilek-şart kipinin şimdiki zamanı hem gerçekleşmiş ya da gerçekleşebilecek bir varsayım, hem gerçekleşmemiş ya da gerçekleşebilecek bir varsayımı içerir.

a) Gerçekleşmiş ya da gerçekleşebilecek varsayım.

Böylesi, duruma göre gerek, bildirme kipinin *heke* ya da *eger* (eğer alan şimdiki zamanıyla, gerek *heke* ya da *eger* alan istek kipiyle, gerekse *heke*, *eger* ya da *ko* alan bildirme kipi preteritiyle ifade edilir (bk. par. 264). Varsayımın sonuçlarını anlatacak olan cümlelerin fiili onlara özgü zaman ve kipte olur.

Ör.: *Ji xwe, jin ji mirovên hevîngerm û hiskûr hez dikin, ev mirov ciwan an pîr in, yek e* (X.K.), normal olarak kadınlar âşık ve tutkun erkekleri severler, ister genç ister yaşlı olsunlar, hepsi bir.

Heke birçî ne, bila bixwin, aç iseler yesinler.

Heke tu pîrsa min dikî, ez çavdêrê vegera te me, eğer beni soruyorsan, senin dönüşünü beklemekteyim.

Mirov ji binî dinihêre serê tehtê, kumê mirov dikeve (H.) yüksek kayaya aşağı'dan yukarı bakılırsa takke düşer.

Heke mirov ji rezekî tîrî xwarî be, nabe ko piştâ xwe bide wî, insan bir bağdan üzüm yemişse ona arkasını dönmemelidir (atasözü)

Dilê te hebe, tu dikarî bê, canın istiyorsa gelebilirsin.

Agirê ko Xwedê xistî dilê min heke berdim, bila dojeş jê bitirse ko ew dê bê zebanî bimîne (X. K.), Allahın kalbime saldığı ateşi salıverirsem cehennem zebanisiz kalmaktan korksun.

Eger feqeh ji mal xwe bi dûr ket û çû xerîbiyê, çêtir dixwine (H.), eğer fakih ülkesinden ayrılır da yabancı diyara giderse daha iyi öğrenim görür.

Heke işê wî çû serî, dibêjin ko siûda wî a baş bû, eğer işi iyi sonuçlanırsa talihi yavermiş denir.

Ko tu hati, emê pev re şivê bixwin, eğer gelirsen birlikte yemek yeriz.

b) Gerçekleşmemiş ya da gerçekleşmeyebilecek varsayım.

Varsayımı ifade eden cümlelerin fiili, normal olarak, fakat illede değil, *heke*, *eğer*, *ko*, vb. içerir ve gerekli zamanlara göre biçimlenir:

— şimdiki zaman için bildirme kipi preteriti ya da dilek-şart ikinci biçim,

— geçmiş zaman için bildirme sanal geçmiş hikâye, bileşik hikâye ya da istek sanal geçmiş hikâye, dilek-şart ikinci biçim.

Varsayımın sonucu ifade eden cümlelerin fiili bileşik hikâye ya da bildirme preteriti olabilir; olumlu bir sonuç anlatıyorsa normal olarak dilek-şart birinci ya da ikinci biçim, olumsuz bir sonuç anlatıyorsa bileşik hikâye ya da istek sanal geçmiş hikâye olarak söylenir. (Bk. par. 290 son).

Ör.: *Ji min re xweştir bû, ger birinên min ên kevin vebûyan û min ev şev ne dîta* (X. K.), eğer eski yaralarım açılsaydı ve bu geceyi görmeseydim benim için daha iyi olurdu.

Tu ne biwayî, ez keti biwama, sen olmasaydın, düşmüş olsaydım.
Ko mîr bihata, ez dê biçiwama nêçîrê, bey gelseydi ava giderdim.

Tifinga min hebiwa, minê hirç bikuşta, bir tüfeğim olsaydı ayıyı vururdum.

Min ji bavê xwe re rastî bigota, ew dê izna min bidaya ko ez heyfa xwe hilînin, gerçeği babama söyleseydim intikam almam için izin verirdi.

Eger em dewlemend bûna, em di vî half de ne diman, eğer zengin olsaydık bu durumda kalmazdık.

Soro ne hati biwa, ez çû bama (ya da *ezê biçûma*), Soro gelmeseydi ben giderdim.

Welatê me xweyiyê zarowên xwenda biwa, heta niho bi serê xwe dibû û bav û brayên me nedîhatin kuştin, em jî ne diketin vî half (X. K.).

okumuş aydın evlatları olsaydı vatanımız şimdi bağımsız olurdu; babalarımız ve kardeşlerimiz kıyılıp öldürülmez ve biz bu duruma düştüğü olmazdık.

Gelo, Dr. S., tecribeke din çêkira û mejiyê mirovekî bi temamî derêxista, gelo ji wî mirovê bê mejî wê çî bihata pê? (R.), eğer Dr. S. bir başka deney yapıp bir adamın beynini tamamen çıkarsaydı, bu beyninize ne olurdu?

293. M a s t a r (a d f i i l).

Mastarların her zaman ad gibi kullanılabileceği ve o zaman dişil sayılacağı daha önce belirtilmişti (bk. par. 267).

Ör.: *Jîn, yaşam.*

Gotin, söz, deyiş.

Kuştin, cinayet.

Birçok çatıda, özellikle bu çatılar tümleş rolü oynadığı zaman mastar zorunlu olarak eğişik durum bükünleri alır.

Ör.: *Bi vê çûyînê, min dikari bû di ser hemû dinê re derbas bûma (X.K.),* böyle yürüyerek bütün dünyayı dolaşabilirdim.

Gulî nîne ko nabihîse, lê divê mirov ji bihîstinê hez bike, işitmeyen kulak yoktur ama adamın işitmeyi istemesi gerekir.

Mastar bir tümleş aldığı zaman, onunla eklenme-bağlanma bağıntısı kurar ve belirleyici takı alır.

Ör.: *Veşartina wî zehmet bû,* onu saklamak zordu.

Ji bona dîtina şêx, şeveke din were, şeyhi görmek için başka gece gel.

Ji ber rabûna avê, îmkana derbasbûnê nema bû, suyun yükselmiş olması nedeniyle artık geçmek imkânı yoktu.

Çûyîna bajêr îşê saetekê bû, kente gitmek bir saatlik iş oldu.

Çavên jinikê li vegera wî a mal bûn, kadın onun eve dönüşünü gözlüyordu.

Mastar (adfiil) cümleleri oluşturan bu gibi çatılar çok yaygın olarak kullanılmaktadır.

AÇIKLAMA. *Gotin* için şu deyim de vardır : *gotina te ye, haklısın*.

294. Sıfatfiil (partisip).

Kuruluşu için par. 171' e bakınız. Tıpkı öz sıfatlar gibi kullanılır, şu farkla ki bunun karşılaştırmalı ya da abartmalı durumuna çok seyrek rastlanır.

Sıfat gibi sifaatfiil de ad biçiminde kullanılabilir.

Ör.: *Bi sondeke mezin girêdayiyên hev in*, onlar büyük bir yeminle birbirine bağlıdırlar.

Sıfatfiil çoğu zaman *ê, a, ên* zamirleriyle çatı kurar (bk. par 243).

Ör.: *Ê mayî*, kalmış olan. (er.)

A revî, kaçmış olan. (diş)

Ên girtî, tutuklanmış olanlar.

Sıfatfiil sık sık yan cümle yerine de kullanılır.

Ör.: *Tiştên gofî*, söylenen şeyler (*tiştên ko hatine gotin*, söylenmiş olan şeyler, yerine).

Mirovê hatî (*mirovê ko hat*, yerine), gelmiş olan adam.

Mehîna ketî (*mehîna ko ketiye*, yerine), düşmüş olan kısrak.

Pêlên mayî ji ên buhurtî bêtir in, gelecek zamanlar geçmiş olanlardan daha çoktur (atasözü).

Royê kiçik lê herikî ji avê mezin lê sekinî çêtir e, akan küçük dere duran büyük sulardan iyidir (atasözü).

Ketî bi xebatê radibe, (sefalete) düşmüş olan çalışma ile kalkar.

Şunu da belirtmek gerekir ki, fiil karakteri dolayısıyla aşağıdaki gibi cümlelerde partisipler *bûn* fiilinin düşmesine de yol açabilir.

Wê bihatana cihê ko ez tê de veşartî, saklamış olduğum yere doğru geliyorlardı.

Hevalê min yê ko li Diyarbekirê rûniştî, Diyarbakır'da oturan dostum.

Atasözleri. *Mêvanê yekî, mêvanê gundekî, birinin misafiri bütün bir köyün misafiridir.*

Bê şêx û pîr meçe dîwana mîr ko tu nekevî halê feqîr, ceza görmek istemiyorsan beyin divanına şeyhsiz ve pirsiz gitme.

V. CÜMLENİN YALIN ÖĞELERİ. YALIN CÜMLEDE SÖZCÜKLERİN SIRASI. ÇEŞİTLİ YALIN CÜMLE TİPLERİ

295. Ö z n e.

Adlar, zamirler, sıfatlar, mastarlar ve ad gibi kullanılan partisipler (sıfat-fiiller), ekleme ve niteleme bağıntılı sözcükler, ad cümleleri özne rolü oynatabilirler.

Özne normal olarak fiilden önce gelir. Takı alabilir durumda ise, fiil ister geçişsiz, ister edilgen geçişli, ister geçişli, ama şimdiki ya da gelecek zamanlı olsun, yalın durumda kalır. Fiil geçişli olup geçmiş zamanda kullanılmışsa özne eğik durum eki alır (bu durumun kullanımı tekil eril için olmak koşuluyla, bk. par 280).

Ör.: *Mirov* (ew, ê pîr) hat, adam (o, ihtiyar) geldi.

Çûyîn zehmet e, gitmek güçtür.

Girtî zehf in, mahpuslar (*girtî, girtin* fiilinin partisipi) çoktur.

Hespê Soro nas e, Soro'nun atı iyi biliniyor.

Dilê tirsok sînga gewr nabîne, ürkek gönül ak göğsü göremez (atasözü)

Dîtina hevalan şêrîn e, dostları görmek hoştur .

Te ji mêj ve ne nivîsand, uzun zamandan beri yazmadın.

AÇIKLAMA. Şahıs zamirlerinin kullanımı hakkında par. 286'ya ve fiilin uyumuna ilişkin konuda par. 185 ve 287'ye başvurmak yerinde olur. Bazen de özne, eğer bir şahıs zamiri ile temsil edilmişse, üstü örtülü kalır. (bk. par. 286).

296. Y ü k l e m.

Adlar ve ad olarak kullanılan sözcükler, sıfatlar ve sıfat olarak kullanılan

sözcükler, bazı belirteçler, eklenme ya da niteleme bağıntıları, bütün cümleler yüklem işlevi görebilir.

Yüklem ilgili olduğu sözcük ya da sözcük grubu ile fiil arasında yer alır. Bir edatla bağlanmamışsa yalın kalır.

Ör.: *Ba sar e*, rüzgar soğuktur.

Herekol çiyayekî Kurdistanê ye, Herekol Kürdistan'da bir dağdır.

Kêfa min şîwar bûna hespan e, zevkim ata binmektir.

AÇIKLAMA. Yukarıdaki kuralın istisnası olarak, bir değişme ya da oluş fikri ifade eden fiiller alan yüklem, fiilden sonra gelebilir.

Ör.: *Gotinên te ez kirim bêimîd*, sözlerin beni ümitsizliğe düşürdü.

297. Nesne (Ya da tümleç).

Yukarıda özne ve yüklem konusunda sayılan öğelerden herhangi biri nesne olabilir. Normal olarak özne ile fiil arasına girer.

Nesneler iki çeşittir :

a) Doğrudan nesnelere (Ya da düz tümleç).

Par. 280'de belirtilen kurala uygun olarak geçişli bir fiilin şimdiki ve gelecek zamanlarında olduğu zaman doğrudan nesnelere eğişik durumda olur (bu durumun kullanımında tekil eril için anılan istisnalar saklı olmak koşuluyla, bk. par. 115) ; söz konusu fiil geçmiş zamanda ise nesne yalın kalır; o zaman fiil şahıs ve sayı bakımından tümleciyle uyum sağlar.

Ör.: *Tu min nas dikî*, sen beni tanıyorsun.

Te ez nas kirim, sen beni tanıdın.

Ezê nan bikirim, (ben) ekmek satın alacağım.

Min nan kirî bû, (ben) ekmek satın aldım.

Sînem zaroyên xwe dişîne dibistanê, Sînem çocuklarını okula gönderdi.

b) Dolaylı nesnelere. (Ya da dolaylı tümleç).

Şu kategorilere girer:

— Yalnız fiillere, bileşik fiillere ve deyim fiillere bir edat aracılığıyla konu olan nesnelere (dolaylı geçişli fiiller bk. par. 190).

Bileşik fiillerin ve deyim fiillerin nesnelere (yani eğik durumu bu fiillerin ve deyim fiillerin yalnız ögesiyle bağlantı kuran nesnelere).

Ör.: *Me qala wan kir, onlardan konuştuk.*

Dijmin dirêjahiya me kir, düşman bize saldırdı.

— Mastar halindeki fiillerin nesnelere de bu kategoriye girer.

Ör.: *Ji bo pêkanîna emrê Xwedê, Allahın emirlerini yerine getirmek için. Veşartina wî ne hêsanî bû, saklamak kolay olmadı.*

298. Durumsal tümleç.

Veriş, varış, yön, yer, araç, zaman, vb. bildirme amaçlı olabilir. Cümleye özgül edatlarla katılır.

Ör.: *Soro li Mişo veğerand, Soro Mişo'ya cevap verdi (veriş).*

Min jê re mizgînî da zanîn, ona müjdeyi bildirdim (varış).

Hevalê xwe li cem me anî, dostunu bize getirdi (varış).

Cotkar genimê xwe li sûkê difiroşe, çiftçi buğdayını pazarda satar, (yer).

Axa li gund e, ağa köydedir (yer).

Di gundê me de sî mal hene, köyümüzde otuz ev var (yer).

Bi arîkariya te, ezê vê xebatê bibim serî, senin yardımınla bu işi bitireceğim (araç).

Tiliyê xwe bi xencera xwe birî, kendi hançeriyle parmağını kesti (araç).

Wê şcvê dinya gelek sar bû, o gece hava çok soğuktu (zaman - bu örnekteki eğik durumun kullanımını konusunda bk. par. 25).

299. Yalın cümledeki öğelerin sırası.

İlke olarak şöyledir:

a) Özne, tümleç ya da yüklem, fiil.

Ör.: *Tu wî dibînî*, (sen) onu görüyorsun.
Ez pîr im, (ben) yaşıyım.

b) Yalın ya da bileşik bağlantı ya da (ve) niteleme cümlesi halinde özne, nesne ya da yüklem, fiil.

Ör.: *Axayê me ê kal nexveş e*, yaşlı ağamız hastadır.
Xwendina reşbeleka te ez kêfxweş kirim, senin mektubunu okumak bana zevk verdi.

c) Durumsal tümleç (zaman ya da yer), özne (takım halinde ya da değil), diğer tümleçler (durumsal, veriş, nesne, vb.), fiil.

Hatırlanacağı gibi tümleçler ilke olarak ncsneden sonra yer alır. Durumsal zaman tümleci normal olarak cümlede başında bulunur.

Gene hatırlanacağı gibi (bk. par. 217), *dan*, *şandin* (gönderme), *çûn*, *hatin*, vb. gibi fiillerle kullanılan veriş ve yön tümleçleri normalde kullanılan edatların kullanımına gerek kalmaksızın çatı kurabilirler. O zaman fiilin ardından gelir ve eğik durumda bulunurlar.

Ör.: *Min gul dane te (min ji te re gul dan, yerine)*, sana çiçek verdim.

Birçok durumsal tümleç cümlede yer aldığı takdirde, sözün gelişine ve akışına göre kendine uygun yerlere dağılırlar.

Ör.: *Ji birc û barû, şargehên top û mitralyozan pê ve, di giravê de, ji bo zaa û ordiwên avîn, depoyine jêrzemînî hatine çêkirîn (H.)* kule ve tabyalarlardan top ve mitralyoz için kazamatlardan başka, adada, yiyecek, mühimmat ve sıvı yakıtlar için yeraltı depoları yapıldı.

Aşağıdaki örnekler yalın cümle öğelerinin sırası hakkında bir fikir verecektir :

Wê şevê li qesra mîr dengbêjê kal û ciwan ji bona mêvanan stranine spehî heta spêdê gotine, o gece, beyin sarayında, yaşlı ve genç ozanlar, sabaha kadar, misafirler için güzel türküler söylediler.

Yekî ji kevirêşan bi rê ve kevirê xwe danî bû erdê û pal da bû ser (H.), taş taşıyıcılardan biri, yolda giderken, taşını yere koymuş ve sırtını ona dayamıştı.

Di tariya şevê û di hişkesayiyê de, jê re, bi tenê guregura ezmanan û reqîna blêç û birûskan dilorînin (H.), gecenin karanlığında ve ayazda, onun için, gökgürtülüğü, yıldırım ve şimşeklerin sesi minni gibi geliyor.

Di şevên sayî de, hilma erdê di navbera erd û ezmanan de wek perdeke zîvîn diskine (H.), aydınlık gecelerde, yerdeki sis, yerle gök arasında gümüşten bir perde gibi kımıldamadan duruyor.

Cümlede belirteçlerin yeri değişiklidir. Kabaca denebilir ki yerlerini alabilecek durumsal tümleçlerininkiyle bir tutulabilir.

Ör.: *Ezê îro, ji eşîrên Botan, qala Jêliyan bikim (H.),* bugün, Botan aşiretleri arasında Jêliyan'ları ele alacağım.

Zaro, ji zarê bavê xwe bêtir, bi zarê diyên xwe xeber didin (H.), çocuklar babalarının dilinden çok anadillerini konuşurlar.

Sinheta van xelkan, ji cotkariyê bêtir, şivanî ye (H.), bu insanların uğraşı, tarımdan çok hayvancılıktır.

300. Yukarıdaki açıklamalar çok genel bir değerlendirme sayılabilir. Gerçekten, Kürtçenin sözdizimi, özellikle bugünkü yazılı dilde, büyük bir esneklik taşımaktadır. Bu durum şu birkaç örnekte de görülebilir. Cümlenin öğeleri, gerek ifade edilen fikirlerin mantuki sırasına göre, gerek söylemin

gelişmesi içinde onlardan şuna ya da buna verilen öneme göre böylece yerlerini bulurlar ve bu taktirde normal sıra tamamen altüst olabilir.

Ör.: *Ezê cewaba xwe bidim, bi hindik û rindik (H.)*, cevabımı kısa ve öz olarak vereceğim.

Kurd hêmi malên xwe serf dikin di riya xêratên di wan comerdan de (H.), Kürtler bütün malvarlıklarını bu bayların iyiliği için harcıyorlar (...*xêratên di wan...di*'ni anlamı için bk. par. 110).

Ala Kurda, ji jor ber bi jêr ve, ser hev, sor spi û kesk e, di nava wê de, roj diçirise (X. K.), Kürtlerin bayrağı, yukarıdan aşağıya doğru, yatay olarak kırmızı, beyaz ve yeşildir, ortasında ışık saçan bir güneş bulunur.

AÇIKLAMA. Burada genel olarak en özlü biçimler seçilip verilmiştir, bundan dolayı cümlelerin bazı öğeleri, anlamın açıklığı bakımından ille de gerekli değilseler üstü örtülü geçilmiştir (bk. par. 286 ve 294). Aynı şekilde, birçok tümleş alan edatlar ve fiiller, tercihen ve ancak bir karışıklığa meydan vermemek için kaçınılmaz oldukları zaman yinlenmişlerdir.

Ör.: *Rûmeta wî mczin û navê wî bilind kirin (H.)*, onun şanını artırıp adını yücelttiler.

Bi saxiya xwe terk ne kirin, bi wefata xwe jî (H.), sağlığında onları terketmedi, ölümünden sonra hiç emez.

301. Olumsuz cümle.

Temel olanı 116, 177 ve 182'nci paragraflarda, fiillerin olumsuz çekimine ilişkin olanlar 245'inci paragrafta anlatıldı; orada olumsuzluğu gösteren belgisiz sıfatlar ve zamirler de sayıldı ve 260'inci paragrafta olumsuzluk belirteçleri verildi.

302. Soru cümlesi.

Soru cümlesindeki sözcükler normal sıralarını korurlar. Soru hem vurgu-

lama ile belirtilir, hem söylemde kendilerine uygun yeri alan soru belirtici zamiri ya da sıfatı kullanılarak belirtilir (bk. par 247 ve 261).

- Ör.: *Te sar e ?* Üşüdün mü ?
Bavê min hat ? Babam geldi ?
Gelo, bavê min hat ? Babam geldi mi ?
Te çend kew kuştin ? Kaç keklük vürdün ? (tam karş.: öldürdün).
Kijan çêtir e ? Hangisi en iyisi ?
Çawan kir ? Nasıl yaptı ?
Çito ye ko tu nanivîsî ? Nasıl oluyor da yazmıyorsun?

Çifte soru ya ve *an* bağlaçlarının yardımıyla ifade edilir (bk. par. 263).

- Ör.: *Gelo tûe nik min vegeî an te ez êdî ji bîr rakirim ?*
Yanıma gelecek misin yoksa beni büsbütün unuttun mu?
Ewê siwarî hespê min bibe ya bi peyarî here ? Atıma binecek mi
yoksa yaya mı gidecek ?

Bir soru cümlesi aynı zamanda olumsuz da olabilir.

- Ör.: *Te hêj ev kitêb ne xwend ?* Bu kitabı henüz okumadın mı ?

Soru cümlesi şu hallerde de kullanılabilir:

— olumlu bir cevap almak için.

- Ör.: *Ma tu min bi xwe re na bî ?* Beni beraberinde götürmeyeceksin ?

— hayret belirtmek için.

- Ör.: *Ma tu wî nas nakî ?* Demek onu tanımıyorsun ha ?
Ev çi bazar e ? Nedir bu hikâye ?
Ma ez filehê bavê te me ? Senin babanın uşağı mıyım ?

— bir öyküde, ya da bir konuşmada önemli bir olayı vurgulamak için.

- Ör.: *Şerê Rewandizê ne bû ?* *Kurdan wê rojê zora dijminên xwe bir,*
Ravandiz'de savaş olmadı? Kürtler, o gün, düşmanlarını ezdiler.

303. Ü n l e m c ü m l e s i .

Heyecan şaşkınlık ve derecelerini, tehdit, temenni, vb. ifade eder. Ünlem sadece sesin vurgusuyla bile belirtilebilir.

Ör.: *Welê mcbêje, keçê !* Böyle konuşma, kız !
Ji dil ! Sahi !

Böyle cümleler ünlem (bk. par. 265), soru belirteç ya da sıfatları kullanarak da söylenebilir.

Ör.: *De here lo !* Haydi, ulan !
Ma tu fehêt nakî ? Utanmıyor musun ?
Çiqas bêriya te dikim ! Seni nasıl da özlüyorum !

Bu konuda özel çatılar da kurulabilir.

Ör.: *Way li minê, porkurê !* Vay bana (kadın), saç kesik bana. (Saç kesme, matem alameti).
Way li mino ! Vay bana (erkek)!

Temenni ve istek, *xwezî* bağlacı ile istek kipinin geçmiş zamanlarından birinin yardımıyla ya da istek kipinin gelecek ya da şimdiki zamanıyla kurulmuş *îşela* (*şale*) sözcüğünün yardımıyla ifade edilir.

Ör.: *Xwezî tu li vir biwayî !* Keşke burada olaydın ?
îşela tuê zû veğerî, İnşallah çabuk dönersin.
Şale ko miradê me çêbibe! İnşallah muradımıza ereriz.

İstek kipinde şimdiki zaman da birçok nezaket formülünde temenni anlamını ifade eder.

Ör.: *Xwedê te bihêle !* Allah seni bağışlasın! ya da : *Xwedê te ji min re bihêle !* Allah seni bana bağışlasın!
Xwedê rikêba te dirêj bike, Allah üzengini uzatsın (başarı temennisi).
Çavê te neêşe, gözün ağırmasın (*ser scra û ser çava,* başlar ve gözler üstüne (hoşgeldin ve rıza formülü) karşı yanıt).

Destê te ncêşe, elin ağırmasın (teşekkür formülü).
Oxira te a xêrê be, uğurlar olsun (hayırlı yolculuk).

Bu cins deyimlerde istek kipi örtülü kalabilir.

Ör.: *Mala te ava*, evin şen olsun (yani, teşekkür ederim).

Cevap şudur : *ya te jî*, senin de.

Roja te (we) xweş, günaydın.

Êvara te (we) xweş, iyi akşamlar (tünaydın).

Şeva te (we) xweş, iyi geceler.

Şöyle de denir : *rojxweş, şevxweş*.

Atasözleri. *Destê bi tenê, deng jê nayê*, tek el şaklamaz.

Bira dilî bi dilî bî, tûrê parsê li milî bî, iki gönül bir olsun da, dilencilik torbası omuzda olsun.

VI. YAN CÜMLELERİN YAPISI KARMAŞIK CÜMLENİN ÖĞELERİ

304. Çeşitli tipteki yan cümleler özgül yapılarına göre, yani hem dilbilimsel işlevlerine göre (ad ve sıfat yan cümleleri), hem de mantuki rollerine göre (tümleyici, göresel, durumsal) sınıflandırılabilirler.

Yapılarına göre yan cümleler :

— Mastar cümlesi olabilir, ve bu durumda fiilleri, tümleç ya da tümleçlerle bağlantılı çatı kurmuş bir mastardır (bk. par. 293).

— Çoğu zaman da fiil yan cümlesidirler (daha iyisini bulamadığımız için böyle diyoruz çünkü mastar cümleleri de bir kipe ve zamana göre bir bağlaç, ilgi zamiri, vb. alarak ya da almayarak kurulurlar).

Dilbilgisi işlevleri gibi kullanılırlar : özne ya da tümleç, epitet ya da yüklem olabilirler. O zaman bunlara yan cümleleri denir.

Yan cümleler mantuki görevleri açısından ele alınacak olursa, ve biz bu konuyu özellikle vurgulayacağız, bu takdirde onları tümleyici, bağımsal ve durumsal olarak bölümlemek gerekir.

I. AD VE SIFAT YAN CÜMLELERİ

305. Tümleyici, bağımsal ve durumsal temel rolleri bakımından daha ilerde inceleneceklerdir. Bu paragrafta bazı yapısal yönlerc işaret edilmekle yetinilecektir.

a) Karmaşık bir cümlede özne rölü oynayan ad yan cümlesi çoğu zaman bir mastar cümlesidir.

Ör.: *Anîna jinên biyanî Kurdine ne kurdî ziman diûne pê (H.)*, yabancı kadınlarla evlenmek, Kürt dilini bilmeyen Kürtler yaratır.
Terkkirina welatê xwe jê re dijwar bû, kendi ülkesini terketmek ona zor geldi.
Dîtina te şahiya çavên min e, seni görmek gözlerim için sevinçtir.

Ama bazı hallerde özne ad yan cümlesi fiil yan cümlesi de olur.

Ör.: *Gelek Kurd hene, li zarên xwe re pirsinên biyanî têkil dikin (X.K.)*, dillerine yabancı sözcük karıştıran Kürtler pek çoktur.

Herçî holê dikin xwe davêjin bin hikma zimanên biyaniyan (X. K.), böyle davrananların hepsi yabancı dillerin egemenliğine girer.

b) Tümleç olarak kullanılan ad yan cümlesi de mastar yan cümlesi olabilir.

Ör.: *Gayê xwe firot ji bo kirîna ûfingekê*, bir tüfek almak için öküzünü sattı.
Bihîstina dengê te min tu nas kirî, sesini işitmekle seni tanıdım.
Êdî mecala min û xwe ragirtinê ne ma bû (X. K.), artık kendimi tutma olanağım kalmamıştı.

Ama çoğu durumlarda fiil yan cümlesidir.

Ör.: *Heye ko mirov ji xwe bipirse ma çima Xwedê miletan neyarên hev dike (X. K.)*, Tanrı'nın ulusları birbirine niçin düşman ettiği sorulabilir.

Tümleyici yan cümleler hakkında aşağıda daha başka örnekler verilecektir.

c) Sıfat yan cümleleri.

Epitet rolünde çoğul bağlantı cümlesidir (bk. par. 309).

Ama yüklem işlevi de görebilirler, o zaman çoğunlukla mastar halindedirler.

Ör.: *Çeko li ber çûyîna Diyarbekrê bû, Çeko, Diyarbakır'a gitmeğe hazırlanıyordu.*

Îşê wî cem kirina kitêban e, onun işi kitap toplamaktır.

II. TÛMLEYİCİ YAN CÛMLELER

306. Gerek bir ada, gerek bir saptama, soru, amaç, vb. ifade eden bir fiile bağılıdır.

1) Bir ada bağılı yan cümleler.

İster yalın, ister bir bağlaçla bağılı bulunsunlar, bu adla daima bir ekleme ya da niteleme bağlantısı kurarlar.

Ör.: *Ez li hêviya xwendina xeberên te me, senin haberlerini okuma beklentisi içindeyim.*

Bi xeyala ko ew ji bajêr derketi bûn..., kentten çıkmış oldukları düşüncesiyle...

Ji tîrsa ko nexweş keti be..., hasta düşmüş korkusuyla.

2) Bir fiile bağılı yan cümleler.

Bir saptam, bir soru ifade ediyorsa, bir olayı ya da sonuçlarını bildiriyorsa, vb., ve daha genel anlamda, kesin ya da olası sayılan bir olayı bildiriyorsa, bir fiile bağılı tümleyici yan cümle mastar biçiminde yalın olabileceği gibi, bir bağlaç alsın almasın, çekilmiş durumda bir ya da birkaç fiil de içerebilir.

a) Adfiil yan cümleleri.

Ör.: *Jina wî dest vala bûna mêrê xwe bîr biri bû, karısı anlamıştı ki kocasının elleri boştu.*

Tîrk hebûna Kurdan di welatê xwe de inkar dikin (H.), Türkler ülkelerinde Kürt bulunduğunu inkâr ederler.

Bu örneklerde görüldüğü gibi, bağılı adfiil yan cümleleri, ana cümlenin içinde normal olarak nesneye uygun düşen yerde bulunurlar.

b) Fiil yan cümleleri.

Normal olarak bir bağlaçla, en çok *ko* ile, yan bir belirteçle ana cümleye bağlanırlar. Fiil bildirme zamanlarından biri olabilir.

- Ör.: *Dît ko gotina wî rast e*, onun doğru söylediğini gördü.
Dîroka dinê ji me re dide zanîn ko heta niho, gelek zimanên dinê hatine kuştin (X. K.), dünya tarihi bize gösteriyor ki, şimdiye kadar bir çok dil yok olmuştur.
De bêje, te çawan kir, de bakalım nasıl yaptın.
Ma em ji kû zanîn siltan çire banî te kiriye (H.) ? Sultanın seni niçin çağırdığını nereden bilelim.

Bu cins yancümlelerde, *ko* bağlacı çoğu zaman bir başka öge ile, örneğin bir zamirle birleşip büzüşmüş bir belirteç ya da edat cümleye girer.

- Ör.: *Hertişt ewqas giran bûye ko êdi qîmeta perê ne maye*, her şey o kadar pahalandı ki artık, paranın değeri kalmadı.
Padişah welê bawer dikir ko mêrik bi sûc e û bela xwe dîtiye, padişah adamın suçlu olduğuna ve cezayı hak ettiğine inanıyordu.
Dinê pê dizane ko ew weke şêr in, herkes biliyor ki onlar aslan gibidir.
Li min wilo qewîmî bû ko pêyê min pir caran ne digihan erdê (X. K.), bana öyle bir hal olmuştu ki, çoğu zaman ayaklarım yere değmiyordu.

Tersine, ana cümleye daha kısa ve daha çarpıcı bir hava vermek için *ko* bağlacını üstü örtülü geçmek de eldedir.

- Ör.: *Ez zanim ev hemî derew e*, bütün bunların yalan olduğunu biliyorum.
Xwiya ye dilê wan nînc bi me re aşîti bikin, bizimle uzlaşmak istemedikleri apaçık ortadadır.
Landik bizane ji te re gene e (H.), (*bizane ko landik*...yerine), bil ki beşik senin için bir hazinedir.
Êdî wext çî ye. seh nakim, saat kaç olduğunu artık bilmiyorum.

Eğer tümleyici yancümle bir varsayım, bir ihtimal bildiriyorsa, ya da bir sonuç ya da amaç fikri içeriyorsa, fiil çoğunlukla istek kipi zamanlarından biridir (bk. par. 290).

Ör.: *Nizani bû ko çawan bê pere vegere mal*, evine parasız nasıl döneceğini bilmiyordu.

Şerm ev e ko mirov nezan be, ayıp odur ki kişi bir şey bilmez (cahildir).

Bixwînin da ko hon zana bibin, bilgili olmak için okuyun.

Ör.: *Bira bixebitin ev adeta nerind ji nav xelkê rakin*, insanlarda (halkta) bu kötü adetin ortadan kalkması için çalışın.

AÇIKLAMA I. Hatırlatalım ki, bu çatının *karîn* (yapabilmek), *zanîn* (bilmek), *kirin* (-e üzere olmak) yardımcı ya da yarı yardımcı fiilleri ile ve *lazim bûn*, gerek gibi gayri şahsi fiillerle, hatta gerekmek anlamında kullanılan, *vîn* fiili biçimleri olan «*divêt*», «*diviya bû*» ile kurulması normal kuraldır.

Ör.: *Ez zanim cewaba te bidim*, sana cevap verebilirim.

Dijmin dikir bireve, düşman kaçmak üzereydi (kaçacaktı).

Te kari bû bigota, (onu) söyleyebilirdin.

Ezman bê stêr nabe, lê çavekî divê lê bigere, gök yıldızsız olmaz, yeter ki onu arayacak göz olsun (özne *divê* olduğu için *çavekî* eğik durumdadır, bk. par. 214).

AÇIKLAMA II. «Yapmak» anlamında alınan *dan* (vermek), tersine, daima masterla çatı kurar (bk. par. 216).

Ör.: *Ezê ji te re roja vegera xwe bidim zanîn*, dönüş günümü sana bildireceğim.

307. Zamanların uyumu.

Yukardaki paragraflarda geçen örneklere bakılarak denebilirki, tümleyici yancümlelerin fiilleri, genel kural olarak bildirilen olayların olduğu döneme tekabül eden şimdiki ya da geçmiş zamanlarla ifade edilir (*ma em ji kû zanin siltan te çire banî kiriyê*).

Ama, sürekli ya da tersinmez olgunun saptanmasını ifade ediyorlarsa, ana cümle geçmiş zamanla söylenmiş olsa bile şimdiki zamanla ifade edilebilirler (*Padişah welê bawer dikir ko mêrik bi sûc e ... Dît ko gotîna wî rast e*).

Nihayet, par. 280”de görüldüğü gibi, ana cümlelerin geçmiş zaman ile söylenmiş olması, tümleyici yancümlelerin fiili istek kipindeyse, bu cümlelerin ille de geçmiş zamanla kullanılmasını gerektirmez (*Dijmin dikir bireve*).

III. BAĞINTILI YANCÜMLELER

308. Karmaşık cümlede, epitetin yalın cümlede oynadığı rolü oynar; *ko, çi, tiştê, tiştê ko*, vb. zamirlerle cümleye bağlanır; bu emirlerin kendileri de yalın ya da bileşik bir niteleme, ya da bazen öncelleriyle karşılık içinde bulunurlar. Bağıntılı yancümlelerin örnekleri için par. 248’e başvurulursa, bu cinsteki kuruluşlarda fiilin girdiği başlıca ayum biçimleri anlaşılır. Burada birkaç başka örnek verilerek bu çeşit yan cümlelerin yaptığı çatılar, ve bu yan cümlelerin karmaşık cümledeki yerleri hakkında gerekli tamamlama yapılacaktır.

Ör.: *Ji wan re ko ketine rengê biyaniyan...*, yabancı rengine bürünmüş olanlara...

AÇIKLAMA. Belirleyici takı alamayan şahıs ve gösterme zamirleri, bunlarla bağıntılı edatlar, yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi, onlarla koşuntu (açıklama) çatısı kurarlar.

Ör.: *Tu, ko çûyî xerîbiyê*, yabancı ülkeye gitmiş olan sen.
Mirovê kal, yê ko derbas bû, (karşıdan) geçen yaşlı adam.
Ev reya ko em dixwazin tê re herin bi xwe vedibe, (X.K.), izlemek istediğimiz bu yol gene kendiliğinden açılıyor.
Peyayên ko di şeran de birîndar bûn, heqê hekîmên wan axa dide (H.), adamlar muhaberelede yaralanmışlardı, hekimlerin ücretini ağa ödüyordu (burada şimdiki zaman, *dide*’nin kullanımı, bir gelenceği belirtiyor).
Li Ewropayê milletin hebûn ko hej zimanên xwe ne dikirin (H.),

Avrupa'da kendi öz dilini sevmeyen uluslar vardı. (temel fiil *hebûn*'un, cümlenin sonundan atılmasından sakınmak için açıklama-lı çatı).

Bir başka örnek :

Mcxsed ev mirov in ko di wî birê Kurdistanê de dijîn (H.), Kürdis tan'ın o kısmında yaşayan adamlardan söz etmek istiyoruz.

Şu biçimler de var :

Ji tiştên qenc yên ko me dane we bixwin (H.), size verdiğimiz iyi şeyleri yiyiniz (bileşik nitelemeyle bağıntılı çatı).

Kurdên Tirkîyê ko ji şeş milyon ne kêmtir in, milyon û nêvck û du milyon hatin nîşan dan (H.), altı milyondan az olmayan Türkiye Kürtleri, bir buçuk ya da iki milyon olarak sayıldılar. (Kürtçe dergi *Hawar*, 1938.)

Koçer, ji wan xelkan re dibêjin ko havîn û zivistanan di cihekê de rûnanin (H.), yazı ve kışı aynı yerde geçirmeyen insanlara göçebe denir.

Bu son iki örnekte, sıkı bir kural olarak *ko* ile birlikte kullanılması gereken bir zamir olan «*yên*»in atıldığı görülmektedir (*Kurdên Tirkîyê (yên) ko... ve Koçer, ji wan xelkan re dibêjin (yên) ko...*). Böylesi bir kullanım çok yaygındır.

Özlülük, kısalık arayışı, ilgi zamiri *ko*'yu atmaya kadar, hatta bazı hallerde, anlamda karışıklık yaratmamak kaydıyla fiilin atılmasına kadar varmaktadır.

Ör.: *Ev hespê te anî, pir kêfa min hat ez lê siwar bim*, senin getürdüğün bu at var ya, ona binmekten çok keyiflendim.

Herçiya tê de, içerde bulunan her şey.

Mala zarok tê de, şeytan naçe tê de, çocuk bulunan eve şeytan girmez (atasözü).

AÇIKLAMA. Burada bağlanma ve niteleme bağıntıları hakkında daha önce işaret edilen nüansları hatırlamakta yarar var (bk. böl. II).

- Ör.:** *Brayê jinika ko hat*, gelen kadının erkek kardeşi.
Brayê jinekê yê ko hat, kadının gelen erkek kardeşi.
Riya bajarê ko ez nas dikim, bildiğim kentin yolu.
Riya bajêr ya ko ez nas dikim, kente gitmek için bildiğim yol.

IV. DURUMSAL YANCÜMLELER

309. Zaman, yer, tarz vb. bildiren durumsal yan cümleler, genellikle, anlam belirleyen bağlaçlarla, belirteçlerle ya da bağlaç ve belirteç takınlarıyla cümleye girer; fiilleri kendilerine özgü kip ve zamanlardan olur (bk. aşağıda par. 311).

- Ör.:** *Pişî ko tu bi rê ketî, min bala xwe da ko te kitêba xwe li cem min hiştî bû*, sen yola koyulduktan sonra, kitabını bizde bırakmış olduğunu farkettim.

Heya karibe vegere welatê xwe, mêvanê me ye, memleketine dönmesi mümkün oluncaya kadar bizim misafirimizdir.

Gava ez zaro bûm, şerek çêbû, ben çocukken bir savaş olmuştu.

Wekî hon dizanin, rastiyê dibêje, bildiğiniz gibi, gerçeği söyledi.

Çi ez bim, çi brayê min, em her du jî karin arikariya te bikin, ister ben olayım, ister (erkek) kardeşim olsun, her ikimiz de sana yardım edebiliriz (jî, burada çoğu zaman olduğu gibi, de dahi anlam taşıyıcı ara sözcüktür).

Heke çend peyayên eşîrekê gihane hev, ewê bikarin li ser wê çîrê tiştêkî tekûz bêjin (H.), eğer aynı aşireten pek çok kişi bir araya gelirse, bu aşiret hakkında doğru dürüst bir şeyler söyler söyleyebilir.

Heta ko mirov nekeve nava gund, xaniyan nabîne (H.), köye girilmeyinceye kadar evler görülüyor.

Mastarsal çatular da durumsal yancümle olarak işe katılabilir.

Ör.: *Ji bona anînciha wesiyeta mêrê xwe, her dû keçên xwe êxistin xebat* (X.K.), kocasının vasiyetini yerine getirmek için iki kızını da işe koydu.

Nihayet, bazı hallerde, durumsal yan cümleyi ana cümleye bağlayan öge üstü örtülü geçilebilir ya da onların kullanımını gerektirmeyen bazı biçimlere başvurulabilir .

Ör.: *Dilê te heye, bixwe, canın çekiyorsa ye.*

Em ji bajêr dihatin, roj li me helat, tam kentten dönüyorduk, güneş üstümüzde yükseldi.

Gavan ber bi mal e, jina gavan şixulkar e, sığirtmaç eve yöneldiği zaman, sığirtmacın karısı işe bakar (atasözü).

Min dengê wî kir, xwe da revê, onu çağırınca kaçtı.

Min ji te pirsî, te cuhab ne da, sana sordum, sen cevap vermedin.

310. Zamanların ve kiplerin uyumu.

Uyum kuralları, dilek-şart yan cümleleri bakımından daha önce par. 292'de verilmişti.

Durumsal zaman yancümlelerine ilişkin durumların esası burada ele alınacaktır. Birbirlerine göre aynı anda yapılan eylemleri içeren çeşitli yancümler takımları arasında ayırım yapmak gerekir : ikincisi ana eylemden önce gelen eylemler ve ana eylemi ikinciden sonra gelen eylemler.

a) Aynı anda olan eylemler ya da olaylar.

İki yan cümlelerin fiili de bildirme kipinde ve aynı zamanda bulunur.

Ör.: *Gava ez ji xewê rabûm, min dît ko baran dibare, uyandığım zaman gördüm ki yağmur yağıyor (ikinci yancümler «min dît» tir; «ko baran dibare» (tümleyici üçüncü bir yan cümle sayılır).*

Wexta ko tuê bê, ezê li balafirgehê hazir bim, geleceğin zaman, hava limanında hazır olacağım.

*Dinya sar e ji ber ko berf dibare, kar yağdıǵı için hava soğuktur.
Axayê kal ewqas bêaqil e ko dilê wî bi keçikeke ciwan ketiye, yaşlı
ağa o kadar akılsız ki genç bir kıza tutuldu.*

b) Ana eylemden önce gelen ikincil eylem.

Öncelik bir bağlaçla ya da bağlaç takımıyla ifade edilir (*beriya ko, gava, kênga, piştî ko* vb.). Durumsal yancümlenin fiili kullanılan bağlaçla ya da bağlaç takımıyla belirlenen kiptendir, yani çoğu zaman bildirme kipindedir; bu takdirde kullanılan zaman, bulunulan dönem ne olur olsun genellikle preteritür (di'li geçmiş), geçmiş ya da gelecek zamandır; ana yancümlenin fiili bildirme kipine özgü zamandadır.

Ör.: *Ji roja ko hikûmet li me rabû, em êdî rihet ne bûn, hükümet bize taktığından beri rahatımız kalmadı.*

Herwekî tu ji vê tengiyê derketî, tuê deynê xwe bidî, bu sıkıntıdan kurtulunca borcunu ödeyeceksin.

Ko kela şorbê çû, behayê hesko perêk e, çorba taştuktan sonra kepece beş para etmez. (atasözü).

Ko ker kete heriyê, xwedî wê rahêje teriyê, eşek çamura batunca sahibi kuyruğundan çeker. (atasözü).

c) İkincilden önce gelen ana eylem.

Genel uyum kuralları yukarıda (b) gösterilenlerle aynıdır, durumsal yancümlede istek kipinin kullanımına daha sık başvurulur, çünkü genellikle onun gösterdiği eylem henüz tamamlanmamıştır ve bundan dolayı varsayımsal bir karakter taşımaktadır (bk. istek kipinin değeri hakkında par. 290).

Ör.: *Hetanî ko ez hînî xwendina zimanê xwe bûm, min gelek zehmet dît (H.), öz dilimde okumayı öğreninceye kadar pek çok zahmet çektim.*

Ez dev jê bernadim hetanî ko ez bigihim armancê, amaca ulaşıncaya kadar vazgeçmeyeceğim (bigihim: ist. kip.).

Beriyâ ko ew bihesin, em giha bûn çiyê (H.), onlar farkına varmadan önce biz dağa ulaştığımız.

Atasözleri. *Ew reya te berê xwe dayê, ez hatime,* senin gittiğin bu yoldan ben geldim.

Dera jina xira ne kiriye hîna ava ye, kadınların yıkmadıkları yer daha da mürefehdir.

Ez hêdî diçim, bela digehe min; ko zû diçim, ez digehim belayê, yavaş gidersen bana yetişir; hızlı gidersen ben ona yetişirim.

VII. KARMAŞIK CÜMLE

311. Karmaşık bir cümle, en basit görünümü ile, mantuki bir sıra içinde art arda gelen ve bağlaçlarla birbirine bağlı olan ya da olmayan birtakım temel yancümleler içerir.

Ör.: *Em rastî hev hatin, me dest dan hev û ez bi reya xwe çûm, birbirimizle karşılaştık, el sıkıştık ve ben yoluma devam ettim.*

Nû hatin, kevin xelat in, yeniler gelince eskiler hediye olur (atasözü).

Çoğu zaman bir cümlede, birbirine çatılmış değişik yapıda birçok yancümle yer alır. Bu yan cümlelerin sırası, ilke olarak yalın cümlenin yalın öğelerinin izlediği sıradır (bk. par. 299), yani genel olarak şöyledir :

Durumsal yancümleler ve tümleyicileri- özne ya da ana yan cümle- epitet ya da bağlı yancümle- tümleç ya da yüklem -fiil - tümleyici yancümle.

Ör.: *Gava li zozanên Sîpanê Xelatê min pezê xwe diçêrandin, caran hefteyin diborîn beî ko ez dengê tu însanan bibihîsim (H.), koyunla rımı Sîpanê Xelatê yaylasında otlattığım zaman, bazen haftalarca hiçbir insan sesi işitmiyordum.*

312. Kürtçe karmaşık cümlenin yapısını çözümlmeye çalışmak boşunadır, çünkü bu cümleler konuşanın niyetine, yazanın biçimine dahası, konuşulan lehçeye göre değişir. Günlük dilde kısa ve öz söylemek ana eğilimdir; daha önce birçok örnekte de görüldüğü gibi, bu yüzden, anlamı açısından zaruri olmayan bir çok öğe kullanılmayabilir. Yazı dilinde her türlü denemeye rastlanır, özellikle bir edebiyat aracı olarak Kürtçe nisbeten yeni ve lehçesel varyantların renk verdiği esnek bir dildir.

Bu kadar esnek bir sözdizimini (bir kerecik denemeye girişmek bunu anlamak için yeter) kurallara bağlamaya çalışmak yerine, burada çeşitli yazarlardan alınma, hepsi iyi bir dille yazılmış birkaç kısa metni, elden geldiğince aslına yakın çevirerek vermekle yetineceğiz.

Çağdaş Kürt nesrine bu kısa toplu bakışın ardından, çok canlı bir folklordan ve çok değişik bir şiiirden alınmış örnekler sunacağız.

Çağdaş edebi metinler

Dêwan gundek e ji gundên Mirdêsan; di piştta wî de, bi navê Çiyayê Dêwanê, çiyak heye. Çiqas ko ne pîr î mezin e jî, bi şikeftên kûr, qefayên bilind, qeftişên teng, rêl û deviyên pîr û gûr û nemaze bi zuxrê di pişt de, ji doraliyên xwe re binav û nas e. Di çîrokên xelkê binecî ên kevn de dibêjin Dêwan berê bajarê Qeremanê Qetûl bû. Ew çiyayê Dêwanê jî cih û pêgera Dêwan bû. Hergav di navbera Qereman û Dêwan şer bû...

X. K., s. 29.

* * *

... Lê Xanî pêxember e jî. Pêxembêrê diyaneta me a milî, pêxemberê ola me a nijadî.

Xanî di wextekî welê de rabû ko - beriya niho bi sê sed û neh salan- ne li cem me, lê li Ewropayê jî xelk li milyet û li nijadê xwe hişyar ne bû bûn û zelamên ji yek miletî hev û dû ji bo ketolîkî an protestaniyê dikuştin. Di hycamke welê de, Ehmedê Xanî bîra milyeta xwe, bîra Kurdaniya xwe biri bû û ji Kurdan re gotî bû: «Hon, berî her tiştî, Kurd in; rabin ser xwe, dewleteke kurdî çêkin û bindestiya miletên din mekin».

(H., n° 33, s. 9.)

* * *

Femandariya înglîzî vê carê, beriya ko dest bi êrişê bike, xwe bi temamî kar kiriye, her tevdir dîtine û bi her awayî serdestî, di bej û behir û hewan de, xistiye destên xwe. Jê pê ve, femandariyê jî bo êrişê wextekî gelck î minasib jî bijartûye. Ji alîkî, bayê schrayê honik bûye, ji aliyê din, qewetên alemanî, nemaze ên hewayî, di eniya ûris de mijûl in. Digel vê hindê, heye ko ji qewetên mihwerê re ji welêt hin imdad û piştmeîr hati bin...

Hawar, s. 751 (1942)

Çağdaş edebi metinler.

Dêwan köyü Mirdêsan köylerinden biridir; köyün arkasında Devler Dağı denen bir dağ yükselir. Bu dağ çok büyük olmadığı halde, çevresindeki derin mağaralarıyla, yüksek doruklarıyla, dar boğazlarıyla, bol ve sık çalılıklarıyla ve özellikle arka yanında bulunan yalıyarlarla ünlüdür. Bura halkının masallarında anlatıldığına göre Dêwan eskiden Qeremanê Qetûl'un kenti imiş. Bu Dêwan dağı da devlerin kaldığı yermiş. Qereman ile Devler arasında sürekli savaş varmış...

* * *

... Ama Xanî (Kürt şairi, 1650-1706) aynı zamanda bir peygamberdir. Ulusal dinimizin peygamberi, kendi ırkımıza inancımızın peygamberi.

Xanî öyle bir zamanda dünyaya geldi ki - bundan üç yüz dokuz yıl önce - o zaman yalnız bizde değil, Avrupa'da bile henüz halk kendi milliyet ve soyunun bilincine ermemiş, aynı ulustan insanlar katoliklik ve protestanlık için birbirini öldürüyordu. Böyle bir devirde Ehmedê Xanî kendi milliyetini ve kürtlüğünü düşünüyordu ve Kürtlere dedi ki ! «Her şeyden önce siz Kürtünüz. Ayaklanın! bir Kürt devleti kurun ve artık başka uluslara boyun eğmeyin».

* * *

Bu sefer, İngiliz Kumandanlığı, saldırıya geçmeden önce tam hazırlık yaptı; tam donadı ve karada, denizde ve havada her bakımdan üstünlük sağladı. Üstelik, kumandanlık saldırı için çok uygun bir zaman seçti. Bir yandan çöl rüzgarı serinledi, öte yandan, Alman kuvvetleri, özellikle hava kuvvetleri Rus cephesinde meşguldü. Bununla beraber Mihver kuvvetleri için ülkeden yardım ve takviye gelmiş olabilir.

Klasik şiir

*Ez mame di hikmeta Xwedê da
Kurdmanc di dewleta dinê da
Aya bi çi wechî mane mehrûm
Bilcimle ji bo çi bûne mehkûm?
Wan girt bi şîrî şehri¹ şehret
Tedxîr kirin biladi¹ himmet.
Her mîrekî wan bi bezli¹ Hatem
Her mîrekî wan bi rezmi Ristem
Bîfikir ji Ereb heta ve Gurcan
Kurmancî ye bûye şibhi bircan
Ev Rûm û Ecem bi wan hisar in
Kurdmanc hemî li çar kenar in
Her du terefan qebîli¹ kurdmanc
Bo tûri¹ qeza kirine armanc...*

(Ehmedê Xanî, H., s. 717.)

¹ Şehri, tûri : *i* soneki farsçadaki ezafete tekabül eder. Bu bir klasik edebi kullanım-
dır.

Klasik Şiir

Tanrının hikmetine Őaşıyorum
Bu dũnyada bũtũn Kũrtler
Neden haklarından mahrum
Neden hepsi ele mahkum ?
Şehri Őöhreti aslan gibi aldılar
Beldeci himmeti ele geĀirdiler.
Her bir beyi sanki bir Hatem,
Her bir beyi dŕvŕŕŕken sanki Rũstem.
Araplardan Gũrcũlere varana dek
Her taraf Kũrt, kale gibi.
Ama dŕrt bir yandan Tũrk ve Acemle sarılmış.
Kũrt halkı her iki yandan
Kaza ve kaderin oklarına niŐan...

(Ehmedŕ Xanŕ, H., sf. 717.)

Halk Türküstü

Delana, xweş Delana! ²

Pêşiya malê me şer e, paşiya malê me ferman a !³

Şerê feqîrê Êzîdiya, sofiyê Misilmana⁴

Xweştir e ji şerê nêrî û berana.⁵

Delana Başo², wa bi şitil !

Çend peyayê mala Zoro li şerê girê Qereçêrî bûne gutil,

Derbekê⁶ dane Hesarê Cibo û Bimbaê Mîro ê mala Şêx Îsa.

Ji mala bavê min qelandin tovê bîst û pênc mêrên rimbiqetil.

Delana Başo, li berê bendê !

Mertala destê Cibo giran e, kete zendê.

Şerê feqîrê Êzîdiya û sofiyê Misilmana

Çêtir e ji reqs û govendê !

Lê darê Delana !

Pêşiyê malê me şer e, tali ferman a !

Pêşiya eşîrê Ezîdxan⁷ çûye tîla Botana.

Delana Başo bi qirkor e!

Hespê Bişarê Zoro di meydanê de bore bore

Derbekê dane li Hesarê Cibo, Bimbaê Mîro.

Ji mala bavê min qelandin tovê bîst û pênc şêxê serbipore !⁸

Halk türküsü¹

Delana, güzel Delana !²

Evimizin önü savaş, evimizin ardı ferman !³

Yezidi fakirlerin ve müslüman sofilerin çarpışması⁴

Teke ve koç dövüşünden daha güzel.⁵

Delana Başo,² fidelikler içinde !

Zoro'lardan birçok kişi Qereçeri tepesinin üstünde topladılar.

Şeyh İsa'nın oymağından Hesarî Cibo ile Bimbaê Mîro'ya birer darbe⁶ vurdular.

Babamın evinden mızrakları ölüm saçan yirmi beş yiğidin tohumunu tüketip kuruttular.

Delana Başo, yalçın yara karşı!

Cibo'nun kolunda taşıdığı kalkan ağır, kaydı bileğinin üstüne.

Yezidi fakirlerin ve müslüman sofilerin savaşı

Raks ve oyundan daha güzel!

Ey Delana !

Evimizin önü savaş ardı ferman !

Yezidhan aşiretlerinin öncüleri Botan tepelerini aldılar.

Delana Başo, taşlıktır.

Bişarê Zoro'nun atı savaş meydanında kişiyor

Hesarê Cibo'ya, Bimbaê Mîro'ya darbe vurdular.

Babamın evinden uzun saçlı yirmi beş şeyhin tohumunu tükettiler !⁸

1 Bu çok eski türkütü, soyu çoktan tükenmiş olan Yezidi aşireti Halitanlar'm Osmanlı askerleriyle savaşını anlatıyor. 2. Yer adı. 3. Halitanlar'ı yasadışı sayan sultan buyurul-tusu kafiye nedeniyle e yerine burada a kullanılmış. 4. Fakirler, bir Yezidi tarikatı. Müslüman «sofiler» burada onların karşıtı. 5. Eski Kürtlerin çok tutkun oldukları hayvan dövüşüne telmih. 6. ê soneki burada eğik durum büküntü değil, şahıs zamiri ê'dir. 7. Yani Yezidi aşiretleri. 8. Yezidi fakirlerin uzun saç ve sakalı vardı.

Halk masalı

Gurek û rovîk bûne desbrayên hev. Rojekê, gur birçî bû; gotc rovî, go: «Ezê te bixwim». Rovî go: «Malava, ez û tu destbrayên hev in, çawan tu dibêjî ezê te bixwim?» Go: «Bira, qet fêde nake, ezê te bixwim». Rovî go: «Niha, ko ez ji te re tiştêkî çêbikim ko tu bi roj herî nav keriyên mih û berxan û kes te nebîne, tê min efû bikî?»

Gur go: «Heke tu tiştêkî wilo ji min re bikî, ez li dinayayê qenciya te ji bîr nakim». Rovî go: «De, bide pey min!»

Gur da pey û rovî bcrê xwe da serê çiyê û bi hewa ket heta ko her du gihane serê çiyê. Hema rovî bi şivên ter ket û jêkirin, li ser hev kirine kom.

Paşê destpêkir û selikek çêkir. Heta gihande nêvî, gotc gur: «Bira, de were tê rûnc». Gur jî hat, tê de rûnişt û rovî pê ket. Hêdî hêdî devê selikê da hev heta ko devê wê girt û qenc asê kir. Carekê dchfa xwe lê da û di kêş hema wer kir.

Gurê gewir bi selika xwe serjêrî nava gundekî bû. Se û zarokên gund li gur hatine hev û gur di selikê de kuştin.

Halk masalı

Bir kurtla bir tilki el sıkışıp kardeş olmuşlar. Bir gün, kurt acıkmış; tilkiye demiş ki: «Seni yiyeceğim». Tilki cevap vermiş: «Haydi ordan! Ben ve sen, biz yeminli kardeşiz, nasıl «seni yiyeceğim» diyebilirsin? Kurt: «Kardeş, ne önemi var, ben seni yiyeceğim». Tilki demiş ki: «Şimdi, senin güpegündüz kimse görmeden koyun ve kuzu sürülerinin içine girebilmeni sağlayacak bir şey yaparsam canımı bağışlar mısın?»

Kurt: «Eğer bana böyle bir şey yaparsan, hayatta olduğum sürece, bu iyiliğini unutmuyacağım» demiş. Tilki demiş: «Öyleyse bana güven».

Tilki kurdu peşine takmış dağın yolunu tutmuş; her ikisi dağın tepesine varmışlar. Hemen tilki taze dalları kesmeye başlamış ve bir yere yığılmış.

Sonra büyük bir sepet yapmağa başlamış. Yarısına gelince kurda demiş ki «kardeş gel içine otur». Kurt girip oturmuş ve tilki örgüsüne devam etmiş. Yavaş yavaş sepetin ağzını kapatmış ve sıkıca bağlamış. Sonra birden itmiş yokuştan aşağı yuvarlamış.

Aptal kurt, sepetin içinde, bir köyün ortasına kadar yuvarlanmış. Köylü çocukları ile köpekleri başına toplanıp sepetin içindeki kurdu öldürmüşler.

BAŞLICA KÜRTÇE GRAMER VE SÖZCÜK ÇALIŞMALARI

BAKAEV, Çerkezê Beko, *Kurdsko-russkij slovar*, (Kürtçe-Rusça sözlük), Moskova, 1957.

BEDIR-XAN, Kamuran Ali, *Langue kurde, éléments de grammaire* Paris, 1953.

BEIDAR, P., *Grammaire kurde* (Kürtçe grameri). Paris, 1926.

BLAU, Joyce, *Dictionnaire kurde-français-anglais*, Brüksel, 1965 (Kürtçe-Fransızca-İngilizce Sözlük).

CHODZKO, A., *Etudes philologiques sur la langue kurde (dialecte de Soléimaniê)*, Fl. Asiatique, v. 9, 1857.

CUKERMAN, I. I., *Oçerki kurds koy grammatiki, Iranskie yaziki*, II. Moskova, 1950. (Kürtçe Grameri).

FOSSUM, L. O., *Practical Kurdish grammar*, Massachusetts, 1919.

HADANK, K., *Untersuchungen zum Westkurdishen Botî und Ezâdî* Berlin, 1938.

JABA, A. & JUSTI, F., *Dictionnaire Kurde-Français*. (Kürtçe-Fransızca sözlük), St. Petersburg, 1879.

JARDINE, R.F., *Bahdinan Kurmanji*, Bagdad, 1922.

JUSTI, F., *Kurdishe Grammatik*, St. Petersburg, 1880.

KURDOEV, K.K., *Grammatika kurdsokogo yazika (Kurmanczi), Fonetika, Morfologiya*, (Kürtçe dili grameri, fonetik, morfoloji), Moskova-Leningrad, 1957.
Kurdsko-russkiy slovar, Moskova, 1960, (Kürtçe-Rusça sözlük, Kurmanci lehçesi, yak-laşık 34.000 sözcük).

Le COQ, A. & YASUPOVA, Z., *Kurdsko-ruskij slovar*, Moskova 1983, (Kürtçe-Rusça sözlük, Sorani lehçesi, yaklaşık 25.000 sözcük).

Mc CARUS, E.N., *Kurdish Grammar, Descriptive analysis of the Kurdish of Sulaimaniya, Iraq*, New York, 1958.

ALİ AMİN, Nuri, *Qawa'idi zimanî kurdî la Şarf-û-nahwada*, Bagdad, 1956-8 (Kürt dili grameri).

KURDO, Qanatê, (bk. KURDOEV, K.K.) (I) *Gramatika zimanê kurmanci, ya kurt*, Erivan, 1940 (özet Kürtçe grameri) (II) *Gramatika zimanê kurdî*, Erivan, 1956.

RHEA, S. A., *Brief grammar and vocabulary of the Kurdish language of the Hakkari district*, JAOS, x of 1872.

SIDQI, Sa'id, *Muxtasar sarf-û-nahweî kurdî* (özet Kürtçe grameri), I. Bagdad, 1928.

SOANE, E. B., (I) *Grammar of Kurmanji or Kurdish Language*. London, 1913. (II) *Elementary Kurmanji Grammar* (Sulaimania district), Bagdad, 1919.

WEHBİ, Tawfiq, (I) *A Kurdish-English Dictionary*, Oxford, 1966 ; (II) *Dasturi zimanî kurdî*, Bagdad 1929, (Kürt dili grameri).

ZİYAEDDİN PAŞA, Yusuf, *Hadiatu l-Hamidiyya' fi l-lugati l-Kurdiyya*, İstanbul, 1892. (Kürtçe-Türkçe Sözlük)
Kürtçe-Türkçe sözlük, Çıra yayınları, İstanbul, 1978.

GARZONI, Maurizio, *Gramatia e Vocabolario della Lingua Kurda*, Roma, 1787, (Kürt dili grameri ve sözlüğü).

REŞİD, Kurd, *Rêzmanî a Zimanê kurmancî*, Beyrut, 1956 (Kurmanci Dilbilgisi).

MANN, Oskar, *Mundarten der Mukri Kurden*, Berlin, 1906-9 (Mukri Kürtlerinin ağızları).

FARIZOV, I. O., *Russko-Kurdskiy slovar*, Moskova, 1957 (Rusça-Kürtçe sözlük, yaklaşık 30.000 kelime).

BADILLI Kemal, *Türkçe İzahlı Kürtçe Grameri*, Ankara, 1965.

MACKENZI, D.N., *Kurdish Dialect Studies*, London University, 1961.

ANTER, Musa, *Kürtçe-Türkçe sözlük*, İstanbul, 1967.

İZOLİ, D., *Ferhenga Kurdi-Tirkî*, Türkçe-Kürtçe sözlük, Lahey, 1986.

REBWAR, Salah, *Svenks-Kurdisk Ordlista*, Stockholm, 1986 (İsveççe-Kürtçe sözlük).

BEWAG, Ahmed, Lone FOG, Azad KADER, *Dansk-KurdsK, KurdsK-Dansk mini-ordbog*, Kopenhag, 1987 (Danimarkaca-Kürtçe, Kürtçe-Danimarkaca küçük sözlük).

HEJAR, *Ferhengî kurdî-farisî*, Tahran, 1989 (Kürtçe-Farsça sözlük, I. Bölüm).

GEWRANI, Ali Seydo, *Ferhenga Kurdi nûjen, kurdî-erebî*, Amman, 1985 (Modern Kürtçe-Arapça sözlük).

MALMISANIJ, *Ferhenga dumili-tirkî*, Stokholm, 1988 (Zazaca-Türkçe sözlük).

GRAMMATICA
E VOCABOLARIO
DELLA
LINGUA KURDA

COMPOSTI

DAL P. MAURIZIO GARZONI

De' Predicatori Ex-Missionario Apostolico

R O M A M D C C L X X X V I I .

Nella Stamperia della Sacra Congregazione
di Propaganda Fide

CON LICENZA DE' SUPERIORI .

**P. Maurizio GARZONI, Kürt Dili Grameri ve Sözlügü,
Congregazione matbaası, Roma, 1787.**

DICTIONNAIRE
KURDE-FRANÇAIS

PAR

M. AUGUSTE JABA.

PUBLIÉ

PAR ORDRE DE L'ACADÉMIE IMPÉRIALE DES SCIENCES

par

M. FERDINAND JUSTI.

St.-PÉTERSBOURG, 1879.

Commissionnaire de l'Académie Impériale des sciences:

à St.-Petersbourg:
MM. Eggers et Cie, J. Issakof
et Glasounof;

à Riga:
M. N. Kymmel;

à Leipzig:
M. Léopold Voss.

Prix: 1 Rbl 85 Cop. = 6. Mk 20 Pf.

**Auguste JABA & Ferdinand JUSTI, Kürtçe-Fransızca
Sözlük, St. Petersburg, 1879.**

KURDISCHE GRAMMATIK

VON

Ferdinand Justi.

St. PETERSBURG, 1880.

Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften:

St. Petersburg:
Eggers & Co u. J. Glasunow.

Riga:
N. Kymmel.

Leipzig:
Voss' Sortiment (G. Haessel).

Preis: 1 Rbl. 10 Kop. = 3 Mk. 70 Pf.

**Ferdinand JUSTI, Kürtçe Grameri,
St. Petersburg, 1880.**

هَذَا كِتَابٌ

هو الهدية الحميدية . . . في اللغة الكردية

اجتهد بحممه العبد الضعيف الشيخ يوسف ضياء الدين باننا الخالدي
القدسى عفى عنه

مقرون طبع وترجمسى مؤلفه عاود

صارف نظارت جيلسك وخصتبه طبع اولتندر

درصداوت شركت ترتيبه چاپمىسى - باب عال جادستده نومرو ۲۲

۱۳۱۰

**Yusuî ZIAEDDİN PAŞA, El-İladiyeye el-hamidiye Fil-
lugat el-Kurdiyye (Kürt dilinde Hamidiye hediyesi),
İstanbul, Şirkett-i Mürettibiye matbaası, 1310 (1894)**

Grammar
of the
Kurmanji or Kurdish Language

By

E. B. Soane

Author of 'To Kurdistan and Mesopotamia in Disguise', etc.

LONDON

LUZAC & CO.

PUBLISHERS TO THE INDIA OFFICE

46 GREAT RUSSELL STREET

1913

**E. B. SOANE, Kurmancice ya da Kürtçe Grameri,
Londra, Luze & CO., 1913.**

GRAMMAIRE KURDE

PAR

L'Abbé PAUL BEIDAR

PRÊTRE CHALDÉEN

PARIS

LIBRAIRIE ORIENTALISTE PAUL GEUTHNER

13, RUE JACOB, VIe

—
1926

**Keldani Papaz Paul BEIDAR, Kürtçe Grameri,
Paris, Libralrie Orientaliste Paul Geuthner, 1926.**

ՉԱՆԱԹԵ ԿՕՐԺՕ

Գ Ր Ա Մ Ա Թ Ի Կ Ա

ՅՄԱՆԵ ԿՕՐՄԱՆՑԻ ԿԱ ԿՕՐԹ

Բօնա ճըրքխանեճ ԻՊ—ԻՎ.

Չ ալիե մինիստրիա ըրոճաե Կա ԵՏՏՐ
Կաթիճ ճօբուլճըրնե

ՈՅՏԻՐԹԹԱ ԺՅՄԼԹԱ ԵՐՄՈՆԻՏԱՆԵ
ՈԵՐԵՎԱՈ

1949

Qanatê KURDO, Gramatika zimanê kurmançî, Kurmançî Dili Grameri, Erivan, Devlet yayınları, 1949.

KURDISCH-PERSISCHE
FORSCHUNGEN

ERGEBNISSE

EINER VON 1901 BIS 1903 UND 1906 BIS 1907
IN PERSIEN UND DER ASIATISCHEN TÜRKEI
AUSGEFÜHRTEN FORSCHUNGSREISE

VON

OSKAR MANN

FORTGEFÜHRT VON
KARL HADANK

ARTEILUNG III (NORDWESTIRANISCH)

BAND IV

BERLIN 1932

VERLAG DER PREUSSISCHEN AKADEMIE DER
WISSENSCHAFTEN

IN KOMMISSION BEI WALTER DE GRUYTER & CO.

MUNDARTEN DER ZÂZÂ
HAUPTSÄCHLICH AUS
SIWEREK UND KOR

BEARBEITET

VON

KARL HADANK

BERLIN 1932

VERLAG DER PREUSSISCHEN AKADEMIE DER
WISSENSCHAFTEN

IN KOMMISSION BEI WALTER DE GRUYTER & CO.

**Z. OSKAR MANN, Kürtçe-Farsça Araştırmaları, IV. cilt :
Esas olarak Siverek ve Kars'da kullanılan Zaza Ağızları,
Berlin, Prusya Bilimler Akademisi yayınevi, 1932.**

REŞİD KURD

RÊZMAN

A

ZIMAN Ê KURMANCÎ

*Bi alikari ya çend Ewanzmêran
bate çapkitin*

1956

Çapxane ya KEREM

**Resîd KURD, Kurmancî Gramerî,
Kerem matbaası, Beyrut, 1956.**

РУССКО-КУРДСКИЙ СЛОВАРЬ

Составил кандидат исторических наук
И. О. ФАРИЗОВ

Около 30000 слов

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ИНОСТРАННЫХ И НАЦИОНАЛЬНЫХ СЛОВАРЕЙ
МОСКВА — 1957

**I. O. FARIZOV, Rusça-Kürtçe Sözlük,
Devlet yayınları, Moskova, 1960.**

АКАДЕМИЯ НАУК СССР
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

КУРДСКО-РУССКИЙ СЛОВАРЬ

Составил
кандидат филологических наук К. К. КУРДОВ

Около 34 000 слов

С приложением краткого грамматического очерка
курдского языка

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ИНОСТРАННЫХ И НАЦИОНАЛЬНЫХ СЛОВАРЕЙ
МОСКВА—1960

**Qanatê KURDO, Kûrtçe-Ruşça Sözlük, 34.000 sözcük
Devlet yayınları, Moskova, 1960.**

TÜRKÇE İZAHLI

KÜRTÇE GRAMERİ

(KÜRMANÇÇA LEHÇESİ)

KEMAL BADILLI

URFA MİLLETVEKİLİ

Ankara Basım ve Ciltleri - Ankara

1 9 6 5

A
KURDISH-ENGLISH
DICTIONARY

BY

TAUFIQ WAHBY

Formerly Minister of Education

AND

C. J. EDMONDS

*Formerly Advisor to
The Ministry of Interior
Iraq*

OXFORD
AT THE CLARENDON PRESS

1966

**Tewfiq WEHBI & C. J. EDMONDS, Kürtçe-İngilizce
Sözlük, Oxford Clarendon Press, 1966.**

KÜRDÇE - TÜRKÇE SÖZLÜK

Yazan:

MUSA ANTER

YAKLAŞIK OLARAK 11.000 KELİME

Kürdçe alfabe ile sözlüğün okunması için gerekli bilgi, sözlüğün sonuna alınmıştır.

Istanbul — 1967

YUSUF ZİYAEDDİN PAŞA

**KÜRTÇE - TÜRKÇE
SÖZLÜK**

Yeniden düzenleyen
ve

Türkçeye çeviren :

Mehmet Emin BOZARSLAN

ÇİRA YAYINLARI

АКАДЕМИЯ НАУК СССР
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

К. К. КУРДОНОВ,
З. А. ЮСУПОВА

КУРАСКО -
РУССКИЙ
СЛОВАРЬ
(СОРАНИ)

Около 25 000 слов

МОСКВА
ИЗДАТЕЛЬСТВО
1983

کۆری زانیاری په کتبی کورمانی - ژوبالستی - ژوبت
ئاموزځای و ژوبه‌آواناسی

ق. کوردو
ز. یوسف

فهرهنگی
کوردی-بروسی
(سورانی)

نزیکی 25000 ووشبه

پوشکۆ
دروکی چاپهستی
زیانی ژوبستی
1983

**Qanate KURDO & Z. A. YUSUF, Ferhenga Kurdi-Rusi
(Sorani), (Kürtçe-Ruşça Sözlük (Sorance), 25.000
sözeük, Rus Dili yayınları, Moskova, 1983.**

فهرهنگی
سویدی-کوردی

نووسینی
سهلاح ریبوار

SVENSK-KURDISK
ORDLISTA

AV

SALAH REBWAR

STOCKHOLM 1986

**Salah REBWAR, İsveççe-Kürtçe Sözlük,
Stockholm, 1986.**

Dansk-kurdisk
Kurdisk-dansk
mini-ordbog

فه رهنه نگوژی رانیهارکی - کوردی

کوردی - رانیهارکی

**Bewag AHMED, Lone FOG, Azad KADER, Danmar-
kaca-Kürtçe, Kürtçe-Danmarkaca Sözlük,
Kopenhag, Tryk Theusen Bagtryk, 1987.**

FERHENG A KURDÎ NÛJEN

KURDÎ - EREBÎ

DANYAR

ALI SEYDO ALI GEWRANÎ

MAFÊ ÇAPKIRIN

JÎ DANTARÊ RE

**All Seydo All GEWRANÎ, Ferhenga Kurdî Nûjen,
(Modern Kûrtçe-Arabça Sözlük), Amman, 1985.**

هه نبانه بوژینه

فرهنگ کردی - فارسی

هه ژار

ئ تا س

سروش
تهران ۱۳۶۸

**HEJAR, Kürtçe-Farsça Sözlük,
Tahran, Sîrûş yayımları, 1989.**

FERHENG

Kurdî - Tirkî
Türkçe - Kürtçe

D.Îzolî

ENDEKS

Not— Normal rakamlar paragraf numaralarını, Romen sayılar ise ilgili bahis ve bölümleri belirtir.

Bu endeks gramerde işlenen konuları, referans terimleri ya da açıklama gerektiren özel isimleri ve ilginç özellikleri olan ya da bu kitaptaki listelerde adı geçen (belirteç, cdat, vb.) Kürtçe sözcükleri içerir.

— A —

a (ses uyumsal)... 268.
A (zamir)... 224, 243, 283, 284, 294.
-a... 271.
Ad... II — Böl. I-VI ; 186, 191, 193, 194, 199, 202, 222, 243, 250, 266-268, 276, 284, 286, 295, 296, 304, 306.
Aferîn aferîn... 265.
- ahî... 275.
- ajo... 273.
Ajotin... 155.
- ak... 271.
- al... 271.
Alî... 257.
An... 263, 302.
- an (lı sözcükler)... 116.
- an (sonek)... 271.
Ane... 263.
Ancax... 256.
Ango... 263.
Anî... bk. *ango*.
-anî... 275.
Anîn... 155, 180, 196, 215.
- ar... 271, 273.
Arabça... 5, 9, 12, 24, 37, 42, 45, 50,

52, 54, 63, 71, 157, 194, 213, 232, 246, 250, 253, (*dêl, hinda, nav, rexme, ta, xeyna*), 265.
Aramice... 110.
- asa... 271.
- asî... 275.
- atî... 275.
- avêj... 273.
- awer... 271.
Aşırılık... 224, 294.
Axiş... 255.

— B —

Ba, bal... 253.
Ba... 269.
Bağlaçlar... 262-264, 290, 304, 306, 309-311.
— koordinasyon... 263.
— sübordinasyon... 264.
Bajo... bk. *ajotin*.
Bala... 257, 266.
Balafır... (ve türevleri)... 266.

Balgih... 95.
Balo... 256.
Balorkî... 257.
-ban... 273.
Banî... bk. *bala*.
-bar... 271.
-bare... 271.
-baz... 273.
 Batı ağızları... 12, 102, 138, 143, 180, 251.
Behdînan... 20, 23, 52, 71, 110, 180, 228, 231.
Behvan... 245.
 Bildirme... 142, 158-160, 163, 175, 264, 289, 290, 306, 310.
Belê... 259.
 Bileşik zamanlı hikaye
 — sürekli... 142, 158, 160, 163-166, 185, 186.
 — bildirme kipinin... 142, 158, 160, 163-166, 185, 186.
 — istek kipinin... 142, 158, 161, 163-166, 185, 186, 207, 212, 292.
 Belirli durum... 98, II — Böl. V ; 219, 276-280, 283.
 Belirsiz durum... III, II — Böl. VI ; 213, 219, 276, 283.
 Belirteç... 191, 221, 252, II — Böl. XXIII(I) ; 264-266, 269, 299, 303, 304, 306, 309.
 — tasdik... 259.
 — soru... 261, 302.
 — yer... 257.
 — durum... 255.
 — olumsuzluk... 260.
 — miktar... 256.
 — zaman... 258.
Belki, belko... 261.
 Ben... 95.
-bend... 273.
Ber, berî... 250, 253, 264.
Ber- (önek)... 269.

Ber bi... bk. *ber*.
Ber bi... ve, bk. *ber*.
Beraber... 256, 257.
Berazî... 21.
Berbijêr... 257.
Berbijor... 257.
Berepaş... 257.
Berê... 258.
Berve... 257.
Bes... 256.
Bê (*hatin* 'in emir kipi)... 155, 205, 208.
Bê (edat)... 250, 253, 264, 269.
Bêdira... 256.
-bêj... bk. *bê* (edat).
Bêî... bk. *bê* (edat).
Bêşik... 259.
Bêtir... 223, 255, 256.
Bêxê... bk. *xistin*.
Bi... 25, 168, 208, 250, 253.
 bi destê... 208.
 bi qasî... 223.
Bi- ... (edat)... 269.
bi- ... bk. fiil önekleri.
Bi... *de...* bk. *bi*.
Bi... *re...* bk. *bi*.
Bi... *ve...* bk. *bi*.
Bi dizî... 255.
Bi qasî... 233, bk... *qas*.
Bi ser... *de...* bk. *ser*.
Bi ser... *ve...* bk. *ser*.
Bibêje... bk. *gotin*.
Bibîne... bk. *dûtin*.
Bigê... bk. *gan*.
Bigirî... bk. *girîn*.
Bihêle, bihîle... bk. *hiştin*.
Bihtir... bk. *bêtir*.
Bijene... bk. *jenîtin*.
Biji... bk. *jiyîn*.
Bikeve... bk. *ketin*.
Bil... 253.
Bila... 161, 179, 264.

Bimale... bk. *maliştin*.

Bimîne... bk. *man*.

Bin... 250, 269.

Binive... bk. *nivistin*.

Bipê... bk. *pan*.

Bipû... bk. *pûyîn*.

-bir... 273.

Bira... bk. *bila*.

Birast, birastî... 255.

Birewije... bk. *rewitîn*.

Birin... 36.

Birî... bk. *rûtin*.

Birin... 36.

Bişkê... bk. *şkestin*.

Bişo... bk. *şiştin*.

Bütenê... 256.

Bûirpêr... 258.

Bivê nevê... 255.

Bixwaze... bk. *xwestin*.

Bixwe (belirteç)... 259.

Bixwe... bk. *xwarin*.

Bizê... bk. *zayîn*.

Bine... 196, bk. *anîn*.

Bîst... 226, 228.

Bîstekê... 258.

Bo, bona... 250, 253.

Botan... 9, 20, 23, 25, 34, 52, 71, 110,

115, 131, 145, 147, 180, 196, 198,

228, 231.

Bûn... II — Böl. X ; 194, 213, 250,

294-296.

Bûyîn... bk. *bûn*.

Büküm... 84, 194, 22, 228-231, 236-

239, 245, 247.

— gösterme sıfatlarının bükümü...

236-238.

— belirsiz sıfatların... 245.

— adların... II — Böl. V-VI.

— sayı adlarının... 228-231.

— belirsiz zamirlerin... 245.

— soru zamirlerinin... 247.

— şahıs zamirlerinin... 131-134.

— C —

Ca... bk. *ta*.

Car... 258, 259.

Carcaran... bk. *car*.

Cardin... bk. *car*.

Carekê... bk. *car*.

Carina... bk. *car*.

Cem... 213, 253.

Cihde... 258.

-cî... 273.

Cins... 89-96, 99, II — Böl. V ; 236,
238, 239, 268.

— dişil... 90, 91, 94, 99, 100, 112-

114, 117, 119, 121-124, 228, 275, 280,
293.

— eril... 90, 91, 93, 94, 99, 100, 112-

115, 117, 119, 121-124, 280, 295, 297.

— değişken... 95.

Cümle... III — Böl. V-VII.

— Ç —

Çatı... 142, III—Böl. IV.

— etken... II—Böl. VIII-XV ; 209.

— edilgen... II—Böl. XVI ; 295.

Çatılı hal... bk. *takılar, malikiyet*

ilişkisi, niteleme ilişkisi, 208, 242,

276.

Çawa, çawan... 261, 264.

Çax... 95.

Çel... 228.

Çend... 245, 247, 256.

Çendek... 245.

Çêtir... 255.

Çi... 97, 247, 264, 248.

Çiko... 256, 264.

Çilo... 255, 261.

Çima, çimam... 261, 264.

Çimko, çinko... bk. *çiko*.

Çiqas... 256, 161, 264.

Çiqedr... 256.

Çira, çire... bk. çima.
Çüewr... bk. çilo.
Çito, çitone... bk. çilo.
-çi... 81, bk. -çî.
-çîn... 273.
Çoğul... bk. sayı.
Çu... bk. u (sif. ve zamir.)
Çün... 215, 299.

— D —

Da (bel.)... 258.
Da... bk. ta.
Da... 269.
Da ko... 161, 264.
Dan... 193, 194, 216, 273, 299, 306.
-dan... 273.
Danin... 155, 196.
Dar... 95.
-dar... 271, 273.
-daş... 271.
Dawî, dawiyê... 258.
De (bağ)... 264.
... de... 251.
Delal... 95.
Dema ko... 264.
Der... 253, 257.
... der ... 251.
Der... 269.
Derve... 257.
Deyim belirteçler... II — Böl.
XXIII(I).
Deyim bağlaçlar... bk. bağlaçlar...
Deyim fiiller... 141, II — Böl. XV ;
207, 253 (pey), 266, 297.
— geçişsiz... 200.
— geçişli... 201, 204.
— çift tümlüçli... 203.
Devdevki... 255.
Denye... bk. danin.
Dê... 162, 175, 180, 185, bk. -ê.

Dêl... 253.
Dêne, deyne... bk. danin
-dêr... 273.
Di... 33, 110, 250, 253.
dî- ...bk. fiil önekleri.
Di ber... bk. ber.
Di ber... de... bk. ber.
Di ber... re... bk. ber.
Di ber... ve... bk. ber.
Di bin... de... bk. bin.
Di... de... bk. di.
Di... re... bk. di.
Di... ve... bk. di.
Di... nav... de... bk. nav.
Di... nav... re... bk. nav...
Di paş... de... bk. paş.
Di paş... re... bk. paş.
Di pişt... de... bk. paş.
Di pişt... re... bk. pişt.
Di pişt... ve... bk. pişt.
Dido... 226-229.
Didu... bk. dido.
Digel... 253.
Dihî... 258.
Dil... hebûn... 214.
Dilek-şart... 142, 264, 289, 291, 292.
— birinci biçim... 158, 162-166, 185,
186, 212, 219, 292.
— ikinci biçim... 174, 175, 185, 186,
292.
— geçmiş... 214.
Din... 245.
Dirêjki... 255.
-dirû... 273.
Dolaylı söylem... 264 (ko).
Dîsa, dîsan... 258.
Dûin... 255.
Do... 226-228.
Do (bel.)... bk. dihi.
-dok... 273.
Doğu ağızları... 12, 23, 24, 56, 102,
115, 124, 139, 145, 152, 228.

Dor... 253.
-dos... 273.
Du... 226-229.
Du... bk. *dihî*.
Duhi... bk. *dihî*.
Dumilî... 24, 28, 43, 55, 157.
Dû (bel.)... 258.
Dû... 269.
Dûniro... 258.
Dûr... 257.
Dûre... bk. *dû* (bel.).
Durum bükümleri... bk. *bütüm*.
Durum... 84. II.- Böl. V 197, 236, 277-280, 295.
— özne ya da yalın durum... 113, 119, 126, 131, 229, 295, 297.
— tümluç durumu ya da eğik durum... 114, 115, 119, 121-124, 127, 132, 133, 185, 186, 280, 295, 297, 299.
— sesleme durumu... 117, 119-124, 265.

— E —

e (ses uyumsal)... 160, 268;
E (zamir)... 110, 170, 224, 244, 283.
-e... 254, 271.
Edat takımları... 249-251.
Eger... 264, 292.
Egerçi... 264.
-ek... 83, 84, 225, 273, 276.
-eke... 273.
Eklenme bağlantısı... 198, 213, 243, 253 (di), 276, III — Böl. II ; 293, 295-297, 299, 304, 306, 308.
Em... 131.
Emir... 85, 89, II — Böl. VIII ; 182.
— *-e* 'li... 156, 178, 180.
— *-î*, *-ê*, *-o*, *-û* 'lu... 156, 178, 181.
— kuralsız... 155.
— *-andin* 'lı fiillerin... 149.

— *-tin* 'lı fiillerin... 150.
— bileşik fiillerin... 196, 197.
En (zamir)... 110, 224, 283.
-ende... 271.
Epitet... bk. sıfat.
— karmaşık epitet... III — Böl. II.
— epitet yan cümle... 305, 307, 311.
Erê... 259.
Erivan... 25, 46.
Eseh... 255.
Ev (gösterme sıfat ve zamir)... 236-242, bk. gösterme sıfatı ve gösterme zamiri.
Eve... 257.
Evende, *evhinde*... 256.
Ew (gösterme sıf. ve zam.)... 236-242, bk. gösterme sıfatı ve gösterme zamiri.
Ew (şahıs zam.)... 131, 162, bk. şahıs zamirleri.
Ewçend... bk. *çiqas*, *evende*.
Ewe... 257.
Ewqas... bk. *çiqas*, *evende*, 223.
Ey... 265.
Ez... 131, bk. şahıs zamiri...

— Ê —

Ê (zam.)... 110 Açık. 134, 224, 243, 283, 284.
-ê (seslenme takısı)... 180.
ê (dê'nin büzülüştü)... 162, 175, 180.
Êdî... 258.
Êk... 139, bk. *hev*.
Ên (zamir)... 224, 243, 283, 284, 294.
-êre... 150.
-êt... 110.
Êvarkî... 258.
Êxistin... bk. *xistin*.

— F —

-fam... 271.

Farsça... bk... İnanca.
Fena... bk. *mîna*;
Filan, filankes... 245.
 Fül... II—Böl. VII-XVII; 266, 295,
 298, 300, 306-309.
 —yardımcı... II-Böl. X, XI, XIV;
 267, 306.
 — ettirgen... 144, 157, 194.
 — bileşik... 141, 143, 151, 170, II—
 Böl. XIV; 199, 202, 204, 207, 253
 (*pey*), 297.
 — birinci tipteki... 194-197, 199, 202.
 — geçişsiz... 143, 157-184, 189, 198,
 199, 286.
 — karşılıklı... 189.
 — dönüşlü... 36, 189.
 — geçişli... 143, 144, 157, 178, II—
 Böl. XIII; 197, II-Böl. XVI; 213,
 280, 286, 195-197.
 — dolaylı geçişli... 143, 190, 198,
 297.
 Fül çekimi... II. — Böl. VIII-XVII.
 Fül ekleri... 31, 40, 82, 85, 160, 161,
 172, 178, 180, 187.
 Fül örnekleri... 82, 178.
 — *bi*-... 148, 157, 161, 168, 170, 179,
 180, 182, 196, 197, 212.
 — *di*-... 160, 175, 180, 182, 196, 197,
 205.

— G —

Gan... 155.
Gav... 258.
Gava... 264.
Gavekê... bk. *-gav*.
Gavgavina... bk. *gav*.
Gavina... bk. *gav*.
-gaz... 271.
Geh... 258.
-geh... 274.
Gel, gelî... 117, 265.

Gelecek zaman... 142, 178, 180-182,
 205, 207, 212, 214, 290, 295,
Gelek... 223, 224, 245, 256.
Gelo... 261, 264.
-ger... 273.
-ger... bk. *-ker*.
Gerek... 214, 306.
Gerekmek... 214.
-gerîn... 273.
Gir... 253.
Girin... 155.
Giş, gişk... 245.
Gişki... 256.
Gi... 245.
-gîn... 273.
-gîr... 271.
-gon... 271.
Gor... 253.
Gorî... 95.
Gotin... 155, 180, 293.
 Göçüşme... 66.
-gûhêz... 273.
 Güney ağızları... 117.

— H —

h (ses uyumsal)... 15, 145.
Ha (he, han)... 236, 239.
Halo... 255, 258.
 Hareket... 194, 201, 216.
Haşa... 259.
Hatin... 155, 194, II — Böl. XVI;
 299.
He... 259.
Hebûn... 170, 211-213, 276.
 Hece... I-Böl. IV.
 — kısa... 56.
 — kapalı... 56.
 — uzun... 56.
 — açık... 56, 59.
Heçi... 245.
Heçi... 256, 264.

Heçko... 264.
Heşqas... bk. ewqas.
Heft... 53.
Heftê... 228.
Heger... bk. eger.
Hegerçi... bk. egerçi.
Hekarî... 20, 21, 52, 71.
Heke... bk. eger.
Hel... bk. hil-.
Hele... bk. halo.
Hem... bk. him-.
Hema, hema... 258.
Hema hema... 255.
Hemî... 245.
Hemû... bk. hemî.
Hene... 212, 213.
Her... 245, 258, 276.
Her... 269.
Herçar... bk. car...
Herçend... ewçend... 256.
Herçend... bk. herçi.
Herçi... bk. heçi.
Herde... 257.
Here... bk. herin.
Hergav... 258.
Herik... 265.
Herin... 155, 215.
Herkes... 245.
Hero... 258.
Hertişt... 245.
Herwekî... 255, 264.
Heryek... 245.
Hesp... 53.
Heştê... 228.
Heta... bk. ta, 264.
Hetani... bk. ta.
Hew... 97, bk. iştêş zamir.
 — bûzülmesi, bk. *jev, lev, pev, tev, v.b.*
Hev... 269.
Hevêrkan... 196.
Hevtone... 255.
Hew... 258.

Hewe (bk. we)... 131.
Hey... bk. ta.
Heye... 212, 213.
 —*heye ko...* 212.
Heyf... 265.
Heyîn... bk. hebûn, 212.
Heyran... 95.
Hezar... 228, 231.
Hê... bk. hêj.
Hê!... 265.
Hêdî... 255.
Hêj... 258.
Hêt... bk. hil-.
Hidî... bk. hêdî.
Hil... 269.
Him... 269.
Him... 110, 245, 256, 276.
Hinda... 253, bk. heta.
Hindek, hindik... bk. hinek.
Hindir, hindur... 257.
Hindî... 258.
Hinek... 127, 223, 245, 256.
Hingaft... bk. hindî.
Hingani... bk. hindî.
Hingavi... bk. hindî.
Hingê... bk. hindî.
 -*hingêv...* 273.
Hingû... 131.
Hir... 257.
Huştin... 155.
Hiç... 245.
Hîn, hîna... bk. hêj.
Ho!... 265.
Hole... bk. halo.
Hon... 131.
Hundir... bk. hindî.
Hûn... bk. hon.

— I —

In (zamir)... 170, 276.
-ik... 80, 83, 225, 272, 273, bk. *-ek.*

İle... 259.
-*il* (fiil takısı)... 180, 181. (fiil takısı)
-*im* (fiil takısı)... 180.
-*istan...* 274.

—İ—

İkileşme... 64, 65, 101, 223.
İstek... 290, 303.
İstek... 142, 212, 216, 264, 290, 306,
307, 310.
— birleşik hikaye... 161-166, 185,
186, 207.
— geçmiş... 142, 174, 175, 185, 186.
— sanal geçmiş... 174, 175, 185, 186.
— şimdiki zaman... 142, 178-181,
205, 206, 212, 303.

—İ—

İ (zamir)... 110, 224, 244, 283.
î (*bûn* 'dan)... 170.
î... 269.
-*î...* 39, 44, 80, 81, 85, 94, 253 (ji, li),
271, 273, 275.
İcar... 258.
-*ifk...* bk. *ivk*.
-*in* (fiil takısı)... 180.
-*in* (sonek)... 271, 273.
İncar... bk. *ıcar*.
-*ine...* 149, 152.
-*inî...* 275
-*inok...* 272.
-*ir...* 271.
İro, iroro... 258.
İsal... 258.
İşal... 258.
İşela... 259, 303.
İşev... 258.
-*ışk...* 272.
-*it* (fiil takısı)... 180, 181.

-*itik...* 272.
-*üf...* bk. *inî*.
-*ivk...* 272.

—J—

-*jen...* 273.
Jentin... 155.
Jev... 140, 253 (ji).
Jê... 134, 193, 202, 253 (ji).
jê... 269.
jêk... 140, 253 (ji).
Jêlî... 253, 258.
Jêr... 257.
Ji... 44, 233, 234, 250, 253.
Ji aliyê... 208.
Ji ber... 208.
Ji... de... bk. *ji*.
Ji... re... bk. *ji*.
Ji... pê ve... bk. *ji*.
Ji... û vir de... bk. *ji*.
Ji... ve... bk. *ji*.
Ji ber... bk. *ber*.
Ji ber... re... bk. *ber*.
Ji ber... ve... bk. *ber*.
Ji bin... bk. *bin*.
Ji bo... bk. *bo*.
Ji bona... bk. *bo*.
Ji cem... bk. *cem*.
Ji der... bk. *derve*.
Ji derveyî... bk. *der*.
Ji dêl... bk. *dêl*.
Ji dil... 255.
Ji girê... ve... bk. *gir*.
Ji nav... bk. *nav*.
Ji paş... bk. *paş*.
Ji pişt... bk. *pişt*.
Ji ser... bk. *ser*.
-*jimar...* 273.
Jiyîn... 155.
Jî... 259.
Jîn... bk. *jiyîn*.

Jîrkâ... bk. *jêlf*.
Jor... 257.
Jor û jêr... 255.
Jû... 253 (*jî*).
— *Jû paşî, jû pê ve...* 258.

— K —

Ka... 264.
Kal, kalo... 117.
Kano... 261.
-*kar...* 273.
Karîn... 180, 182, 190, 306.
Kaşo... bk. *kano*.
Kaynaşma... 25, 30, 33, 39, 44, 52,
59, 67-75, 85, 102-108, 120-134, 134,
140, 144, 146, 179-182, 185, 193, 196,
205, 236, 239, 242-247, 250, 253, (*bi*,
di, ji, li, tev, têkî), 269.
Kenga ko... bk. *kengê*.
Kengê, kengî... 261, 264.
Ker... 46.
-*ker...* 273.
Kereker... 255.
Kes... 245.
Kesek... bk. *kes*.
-*keş...* 273.
Kesinti... 63, 102, 185.
Kesir... 234.
Ketin... 155.
Kevtin... bk. *ketin*.
Kêm, kêmtir... 256.
Kêr... 76.
-*kêş...* bk. -*keş*.
Kir... 46.
Kirin... 36, II—Böl. XIV ; 216.
Kirîn... 36.
Kirûr... 226, 228, 231.
Kî... 245, 247.
-*kî...* 81, 254.
Kîjan... 247.

Kîjik... bk. *kîjan*.
Kîr... 76.
Kipler... 142, 183, III—Böl. IV ; 309,
310, bk. *bildirme, istek, vb*.
Kişisiz... 209, 214.
Ko... 161, 242, 243, 248, 306, 308.
— *bağlaş...* 214, 248, 264, 292.
Kor... 76.
Kotek... 258.
-*kuj...* 273.
Kurd Dagh... 30.
Kursî... 95.
Kusan... 261.
-*kut...* 273.
Kutanî... 256.
Kû... 247, 261.
Kûr... 76.

— L —

l (ses uyumsal)... 38.
Lazim... 214, 306.
Lek... 226, 228, 213.
Lew... 140.
Lew... 264.
Lewra... bk. *lewr*.
Lewra, lewre... 264.
Lez... 255.
Lê (bağ...)
Lê (bağ...)
Lê... 117, 134, 193, 202, 253 (*li*), 265.
Lê... 269.
Lêbelê... bk. *lê* (bağ...)
Lêholê... bk. *lê* (bağ...)
Lêk... 140.
Lêk... bk. *lihev*.
Li... 250, 253.
Li ber bk. *ber*.
Li bin... bk. *bin*.
Li cem... bk. *cem*.
Li nav... bk. *nav*.
Li paş bk. *paş*.

Li pişt. bk. *pişt.*
Li ser... bk. *ser.*
Li ser... ve... bk. *ser.*
Lihev. 269.
Lo... 117, 265.

— M —

Madam... 264.
Mafir... bk. *madam.*
Mal... 95, 213, 257.
-*mal...* 273.
Malatya... 30, 38.
Malava... 265.
Maliştin... 155.
Maltin... bk. *maliştin.*
Man... 155.
Mandin... bk. *man.*
Mastar... 78, 85, 94, 141, 144-147,
193, 194, 204, 205, 267, 293, 295,
297, 304.
— *bileşik...* 174.
— *an 'lı...* 144, 146, 154, 159, 163,
164, 171, 176, 185, 187.
— *andin 'lı...* 144, 146, 149, 157.
— *ayîn 'lı...* 146.
— *ên 'lı...* 176.
-*ihan, iyan 'lı...* 145, 146, 159, 163,
171.
— *în 'lı...* 145, 147, 154, 159, 159,
163-165, 176, 185, 187.
— *tin 'lı...* 144, 151, 152.
— *ûn 'lu...* 147, 159, 165, 171, 176,
185, 187.
— *ûtin 'lı...* 151.
Mayîn... bk. *man.*
Me... 131, 133.
me (bûn 'den)... 170.
Me- (olumsuz)...
-*med...* 271.
Mezin... 223.
Meztir... 223.

Mê... 91.
-*mêj...* 273.
Mil... 257.
Milyon... 226, 228.
Min... 40, 131, 133.
Mirov... 245.
Mîna... 253.
Mülkiyet... 133, 134, 137, 140, 243.

— N —

n (ses uyumsal)... 40.
Na... 182, 196.
Na-... 269.
Nabeyna... bk. *nav.*
Nabêna... bk. *nav.*
-*nak...* 271.
Nav... 250, 253.
Nav... 269.
Navbera... bk. *nav.*
Naxwe... 259.
Ne... 166, 170, 177, 182, 196, 214,
260, 269.
ne (bûn 'den)... 170.
Ne-... bk. *na-.*
Nema... 260.
Nemaze... 259.
Nexasim... 259.
Nexwe... bk. *naxwe.*
Neyîn... 212.
Nêr... 91.
Nêv... 269.
Nêzik... 257.
Nêzike... 255;
Nêzikî... bk. *nêzingî.*
Nêzing... bk. *nêzik.*
Nêzingî... 253.
Nî-... 182, 269, bk. *na-.*
Niha, niho... 258.
Nik... 253.
Nika... bk. *niho.*
Nişk... 158.

Niştin... 193.
-nivaz... 273.
Nivistin... 155.
-nivis... 273.
Nizik... bk. *nêzik*.
-ni... 254.
Nin bûn... 212.
Nine... 212.
Ninin... 212.
Niteleme bağlantısı... 219, 224, 243,
 244, 248, 253, (*dî*), II—Böl. II ; 295,
 296, 299, 306, 308.
Niv... 228, 229, 231.
Niv... bk. *nav*.
Nivanî... 256.
Nivrokî... 258.
No... 260.
Nod... 260.
Noke... bk. *niho*.
Nola... bk. *mîna*.
Nû... 258.

— O —

-o... 117, 272.
-ok... bk. *-o*, 225, 273.
-oke... bk. *-o*.
-ole... *-olek*, *-olik*.. 272.
Olumsuzluk... 166, 170, 179, f82,
 169, 206, 209, 212, 214, 260, 301,
 302.
Olmak... bk. *bûn*.
-onek... 272, 273.
-or... 272.
Ort... 253.
-oyî... 272.

— Ö —

Ölçümleme... 223, 224, 253, (*ji*), 294.
Önekler... 82, 134, 193, II—Böl.
 XXIV.

Önedatlar... 114, 143, 190, 191, 198,
 199, 202, II—Böl. XXII ; 264, 266,
 268, 269, 280, 297, 298, 300.
Özne... 185-190, 214, 243, 280, 286,
 287, 295, 297, 299, 305, 311.

— P —

Pa... 264.
Pan... 155.
Par... 258.
-parêz... 273.
Paş... 253.
Paş ve... bk. *paş*.
Paş... 269.
Paşê... 258.
Paşkî, pavkî... bk. *paşê*.
Paştir... bk. *pavê*.
Paşve... bk. *paşê*.
Payîn... bk. *pan*.
-perwer... 273.
Pev... 25, 140, 253 (*bi*).
Pev... 269.
Pey... 253.
Pey... 269.
Pê... 25, 134, 193, 202, 253 (*bi*).
Pê... bk... *pev*-, *pey*-.
Pêde... 258.
-pêj... 273.
Pêk... 25, 140, 253 (*bi*).
Pêk... bk... *pev*-.
Pêlepaş... 257.
Pêncî... 228.
Pêr... 258.
Pêrar... 258.
Pêş... 269.
Pêşber... 253.
Pêşve... 257.
Pîçkok... 256.
Pîr... 223, 224, 256.
Pîrtîr... 256.
Pîşt... 253.

— *pişti ko*... 264.
Pişt... 269.
Piştire... 258.
-*pîv*... 273.
Preterit... 142, 158-160, 163-166,
185, 186, 188, 189, 207, 212, 289,
292, 310.
— anlatılı... 142, 158, 160, 163-165,
172, 185.
Pûyîn... 155.

— Q —

Qaş... 223, 256.
Qas (bi qası ko)... 264.
Qeder... 95.
Qenc... 255.
Qene... 256.
Qet... 260.
Qey... 261, 264.
Qurban... 95.

— R —

r (ses uyumsal)... 38.
Ra... 76.
Ra... 269.
Raber... 253.
Raser... 253.
... *re*... 251.
-*reng*... 271.
-*revîn*... 273.
Rewitin... 155.
Rex... 253.
Rexkî... 257.
Rexne... 253.
Rexrexkî... bk. *rexkî*.
Rê... 76.
-*rêj*... 273.
Rêtin... 76.
Rind... 255.

Rûin... 76, 155.
Roha... bk. *Urfa*.
Roj bi roj... 258.
Rû... 269.
Rûne... bk. *rûniştin*.
Rûniştin... 155.

— S —

-*sar*... 271.
Saatler... 233.
Sanal geçmiş hikaye.
— yaklaşık... 142, 174, 175, 185, 186.
— bildirme... 142, 174, 175, 185,
186, 189, 214, 292.
— istek... 142, 174, 175, 185, 186,
292.
Son cdatlar... 134, 199, II—Böl...
XXII ; 269, 298.
Savar... 95.
Sayıların adları... 111, II—Böl. XIX ;
269.
— asal... 227, 228.
— sıra... 232, 233.
Sayı... 89, 97, 99, 101, 112, II—Böl.
V-VI ; 187, 189, 190, 197, 219, 227,
228, 236, 236, 245, 247, 280, 286.
Sed... 228.
Ser... 269.
Serbijêr... 257.
Serbijor... 257.
Serhedan... 25.
Sê... 226, 227, 229.
Seslenme durumu... 279.
Ses uyumu... 8, 15, 16, 18-20, 40,
102-108, 275.
Sibe... 258.
Sibehê... 258.
Sibetir... 258.
Sif... 256.
Sıfat fiiller... 78, 171, 294, 295.

— i 'li sıfat fiil... 171, 173, 175.

— i 'li sıfat fiil... 85, 171; 172, 267.

Sirûc... 138.

Sisê... 226, 227, 229.

Sî... 228.

Sing... 95.

Sorani... 21, 28, 31, 43, 55, 76, 144.

Soru... 302, 306, bk.

Sonekler... 254, 268, II—Böl. XXIV (II).

— soyutlama... 275.

— belirteçsel... 254, 270.

— küçültme... 273.

— yer... 274.

— kötüleşme... 271, 272.

— nitelme... 271, 272.

Sözcük grupları... 219, 238, 280-285.

Sözcüklerin sırası... 87, III-Böl. V.

Sözcüklerde eşleme... 87.

— Ş —

Şale... bk. *işêla*.

Şandin... 299.

Şevtir... 258.

Şêst... 228.

Şiştin... 155.

Şimdiki zaman,

— süreklî... 142, 178, 180-182, 205, 206.

— bildirme... 142, 178, 180-182, 205, 207, 214, 289, 292.

— istek... 142, 178-182, 205-207, 212.

Şkestin... 155.

Şo... bk. *bo*.

—şo... 273.

Şûn... 253.

— li *şûna ko*... 264.

— T —

Ta... 253.

Takılar... 82-84, 98-110, 219, 222, 276, 281.

— tamlama... 98, 99, 103-110, 219, 227, 239, 242, 281, 285, 293, 308.

— belgisiz... 40, 98, 100, 101, 103-108, 110, II—Böl. VI ; 133, 188, 213, 219, 228, 229, 276, 285.

Te... 131, 133.

Tef... bk. *tev*.

Tehil... 53.

Tekil... bk. sayı.

Tenê, tinê... bk. *bitenê*.

Teqe... 256.

-*teraş*... 273.

Tev... 33, 140, 253 (*di, tev*), 259.

Tev... 269.

Tevî... 39, 253 (*di, li, tev*).

Tê... 33, 134, 193, 202, 253 (*dî*).

Tê... 269.

Têk... bk. *tev*.

Têkil, têkilî... 253.

Tek hecceler... 57, 60, 267.

Tim... 258.

-*tir*... 223, 254.

Tişbe... 269.

Tişti... 95.

Tiştek... 245.

-*ti*... 275.

Tor Abdîn... 71, 110, 127, 196.

Tu (şahıs zamir)... 212, 245.

— *tu ne bûn*... 212.

Tucar, tucara... 260.

Tukes... 245.

Tune... 212.

Tutişt... 245.

Tümleç... 200, 253 (*bi, ji, li*), 286,

293, 293, 298, 299, 304, 305, 311.

Türkçe... 21, 50, 250, 253 (gor, ort).

— Ü —

Urfa... 30, 138.

Û... 268.

Ûha... 255, 264.

-ûr... 271.

— Ü —

Ünlem cümlesi... 303, bk. ünlemler.

Ünlemler... 265.

Ünlüler... 6, 84, 87, 115, 119-125.

— ön çıkışlı... 6.

— kısa... 3, 7-13.

— uzun... 4, 14-21.

— karma... 6.

— art çıkışlı... 6.

Ünsüzler... 5, 22-55.

— dişseller... 32-40.

— dudaksılar... 23-31.

— damaksılar ve gırtlaksılar... 46-53, 61.

— öndamaksılar... 41-45.

— sert... 150.

— ünsüzlerin düşmesi... 69.

— V —

Va, vaya, vaye... 257, 258.

-van... 271, 273.

-vani... 271.

-vank... 273, bk. -van.

Var olmak... 221-213.

Ve... bk. va.

... ve... 251.

Ve-... 269.

Veha... bk. va.

-vend... bk. -vank.

Vene... bk. veniştin.

Veniştin... 155.

-ver... 271.

Vev... 25.

Vexwarin... 155.

Vexwe... bk. vexwarin.

Veye... bk. va.

Vê... 25, 134, 253 (bi).

Vêca... 258.

Vêga... bk. vêca.

Vêk... 25, 253 (bi).

Vêk... bk. pev-.

Vên... 214, 306.

Vêna... 239.

Vêtin... 214.

Vir, vira... 257.

Viyân... 214.

Vî... 134.

Vîn... 214.

Vîna... 239.

— W —

w (ses uyumsuz)... 18-20, 107, 124.

Wan... 131, 133.

Wana... 239.

Wanî... bk. ûha.

-war... 271.

We, hewe... 53, 131, 133.

We (bel.)... 257.

— we heye... 261.

Wek, weke, wekî... 233, 245, 253.

Welê, welo... bk. ûha.

Wer... 269, 273.

Wer, were... 255.

Were... bk. hatin, 205, 208.

Werîn... 155.

Wext... 95.

— wexta ko... 264.

Wey... 265, 279.

Wey-... bk... wek.

Wê... 131, 133, 134.

Wêna... 239.
Wiha... bk. *ûha*.
Wilo... bk. *ûha*.
Wir, wira... 257.
Wisana... 155.
Wî... 131, 133, 134.
Wîna... 239.
Wîsa... bk. *ûha*.

— X —

Xanî... 213.
Xasxa... 259.
Xeber... 95.
Xelk... 245.
Xerpêt... 138.
Xerzan... 9, 23, 34.
Xesma... bk. *xasxa*.
Xeyna, xeynî... 253.
Xistin... 155
Xulase... 256.
Xwarin... 155.
Xwe... bk. dönüştü zampir.
Xwe-, xwey-... 269.
Xwestin... 155, 214.
Xwezî... 264, 303.

— Y —

y ses uyumsuz... 8, 15, 16, 18-20, 102-106, 108, 120-124, 145.
Ya... 110, 224, 242.
Ya (bağlaç)... 263, 302.
Yalın hal... 77, 89, 98, 100, 276.
Ya! (ünlem)... 265.
Ya, yan... 263.
Yakın gelecek... 142, 174, 175, 177, 185, 186.
Yancümler... 294, III—Böl. V-VII; 259.
Yapmak... 216.

-yar... 271, 273.
ye (*bûn* 'dan)... 170.
Yek... 110, 127, 139, 227-229, 231, 245.
Yekcar... 223, 260.
Yê... 110, 224, 242-244, 308.
yî (*bûn* 'den)... 170.

— Z —

-za... 271.
Zamanlar... 142, III—Böl. IV; 309, 310.
— birinci grup... 152, II—Böl. IX, XIII; 198, 212, 280, 286.
— ikinci grup... 152, II—Böl. X, XI, XIII; 198, 212, 280, 286, 287.
— üçüncü grup... 146, 152, 170, II—Böl. XII; 183, 189, 205, 206, 208, 212.
— geçmiş... 142, 183, 213, 286, 287, 295, 297, 307, 310.
— şimdiki... 142, 183, 213, 295, 297? 307.
— gelecek... 142.
Zamanların uyumu... 290, 292, 307, 310.
Zan... bk. *zayîn*.
-zan... bk. *zen*, 273.
Zanin... 180, 182, 190, 216, 306.
Zayîn... 155.
Zaza... bk. *dumîlf*.
Zehf... 223, 224, 256.
-zen... 273.
Zeyde... 256.
Zêde, zêdetir... bk. *zeyde*.
Zihar... 256.
Zêde, zêdetir... bk. *zeyde*.
Zihar... 256.
Zinhar... 258;
Zor... 223, 256.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	I
GİRİŞ	V
BİRİNCİ BÖLÜM. ALFABE VE FONETİK	1
I. Kürt alfabesi	3
II. Ünlüler	8
II. Ünsüzler	16
IV. Hece ve sözcüğün fonetik yapısı	38
İKİNCİ BÖLÜM. MORFOLOJİ	61
I. Dilbilgisi kategorileri. Cins ve sayı	63
II. Takılar. Tamlama takısı	72
II. Takılar. Belgisiz takı	76
IV. Takılar hakkında açıklamalar	80
V. Ad çekimi. Belirli haldeki adın çekimi	93
VI. Ad çekimi. Belgisiz durumdaki adın çekimi	104
VII. Şahıs zamiri	107
VIII. Fiil. Genel özellikler	119
IX. Geçişsiz fiilin çekimi (birinci grup zamanlar)	135
X. <i>Bûn</i> fiili	146
XI. Geçişsiz fiillerin çekimi. Sıfat fiiller ve ikinci grup zamanlar (bileşik zamanlar)	153
XII. Üçüncü grup zamanların çekimi. Emir (geçişsiz ve geçişli fiiller)	159
XIII. Geçişli fiil (birinci ve ikinci grup zamanlar)	171
XIV. Bileşik fiiller	182
XV. Deyim fiiller	190
XVI. <i>Hatîn</i> yardımcı fiili ve edilgen çau	194
XVII. <i>Hcbûn</i> ve <i>vîn</i> fiilleri	199

XVIII.	Niteleme sıfatı	209
XIX.	Sayıların adları	215
XX.	Gösterme sıfatları ve zamirleri	223
XXI.	Belgisizlik ve soru sıfatları ve zamirleri. İlgî zamirleri	231
XXII.	Edatlar	242
XXIII.	Belirteçler - Bağlaçlar - Ünlemler	259
	I. Belirteçler	259
	II. Bağlaçlar ve Ünlemler	269
XXIV.	Sözcüklerin bileşimi	275
	I. Önekler	275
	II. Sonekler	285
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM. SÖZDİZİMİ		299
I.	Belirlilik ve belirsizlik halleri ile durumların kullanımı üstüne açıklamalar	301
II.	Eklenme bağlantısı ve niteleme bağlantısı. Karmaşık epitetler. Koşuntu	306
III.	Şahıs zamirlerinin kullanımı. Fiillerin uyumu	312
IV.	Çauların, zamanların, kiplerin kullanımı	316
V.	Cümlelerin yalın öğeleri, yalın cümlede sözcüklerin sırası - çeşitli yalın cümle tipleri	324
VI.	Yan cümlelerin yapısı, karmaşık cümlelerin öğeleri	333
VII.	Karmaşık cümle	344
BAŞLICA KÜRTÇE GRAMER VE SÖZLÜK ÇALIŞMALARI		355
ENDEKS		379

